ČEŠKI NAROD

NA POČETKU XX. STOLJEĆA.

■■■

NAPISAO

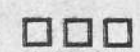
STJEPAN RADIĆ.

NAGRADJENO NAGRADOM I. grofa DRAŠKOVIĆA
ZA GODINU 1908.

ZAGREB
IZDANJE „MATICE HRVATSKE".
1910.

POUČNA KNJIŽNICA „MATICE HRVATSKE“

KNJIGA XXXVI.

ČEŠKI NAROD

NA POČETKU XX. STOLJEĆA.

NAPISAO

STJEPAN RADIĆ.

ZAGREB

TISKARA HRVATSKE STRANKE PRAVA D. D.

1910.

ČEŠKI NAROD

NA POČETKU XX. STOLJEĆA.

NAPISAO

STJEPAN RADIĆ.

NAGRADJENO NAGRADOM I. GROFA DRAŠKOVIĆA ZA GODINU 1908.

ZAGREB

IZDANJE „MATICE HRVATSKE“.

1910.

PREDGOVOR.

Ovo sam djelo zamislio tako, da najprije pregledno i jasno prikažem barem najglavnije dogadjaje češke povijesti i njezin smisao, zatim da obilježim češki preporod i najodličnije njegove predstavnike, onda da se malo duže zadržim na svim područjima češke kulture, a na koncu da podam makar i skraćenu češku političku povijest, sliku stare i današnje uzajamnosti češkoslovačke, i da označim, u kakvom su danas odnošaju Česi prema ostalim Slavenima i kako dodjoše do toga, da su baš oni vodje i organizatori velikoga kulturnoga i gospodarskoga pokreta novoslavenskoga. Od svih tih šest dijelova obradio sam do konca 1907. samo prva tri najvažnija i predao rukopis kao natječajnu radnju za nagradu iz zaklade grofa I. N. Draškovića.

Medjutim je odbor Matice Hrvatske bio toga mnijenja, da je predmet moje radnje za nas Hrvate predalek, pa je radi toga 1908. moje djelo i otklonjeno. Polovicom 1909. dosudjena mi je doduše Draškovićeva nagrada i rukopis je uzet medju Matičina izdanja za 1910., ali u času, kad je rukopis imao ići u štampu, obavijesti me Matičin odbor, da Matica ne može nikako izdati više od 15 araka moga rukopisa.

Bio sam naravski u sto muka, kako da djelo skratim, to više, što sam medjutim bio već izradio čitava poglavlja, da djelo popunim. Tako sam naročito prvo poglavlje o češkom društvu kanio popuniti slikom o savezu čeških gradova i borbom Čeha proti njemačkoj upravi u moravskim gradovima, sve to pod naslovom »Češko gradjanstvo«. Zatim pod naslovom »Češka narodna svijest« imali su doći ovi dopunjci: Česi u tudjini, Češko sokolstvo, Ústřední Matice Školská, Češke jednote ili Savezi za narodnu obranu i Češko narodno vijeće.

Kod poglavlja II. o češkoj znanosti kanio sam progovoriti o češkoj akademiji i o naučnim društvima; o češkim znanstvenim časopisima i o popularizaciji znanosti, naročito o češkom sveučilištu i o pučkim izdanjima znanstvenih djela, kao primjerice prejeftinoga izdanja povijesti Palackoga.

Kod velike češke trgovine obradio sam Vývozni spolek Merkur i pojedine vrsti velike trgovine.

Kod češkoga školstva prema jednoj studiji, koju je izdala akademija, i prema najnovijim podacima obradio sam češko pučko školstvo.

Kod Husa želio sam potanje progovoriti o Husovim proslavama.

Na koncu kulturnoga pregleda poslije češke glasbe imalo je doći poglavlje »Cvijet češke kulture« s ovim podnaslovima: Češke političke stranke u službi narodne prosvjete. — Briga za visokoškolsku mladež (tu je potanka slika valjda najsavršenijega internata na svijetu, t. zv. Studentskih koleji, kojima je udario temelj besmrtni gradjevni savjetnik Hlávka), briga za mladež seosku. — Zavodi za slijepu i gluhonijemu djecu, odgoj i naobrazba ženske mladeži.

Mjesto svega toga valjalo mi je rukopis skratiti blizu za četiri štampana arka.

Poslije duga razmišljanja vidio sam, da će biti najbolje, ako se držim prokušanoga engleskoga načela: bolje znati jednu stvar dobro i temeljito nego li o više stvari imati nejasan ili čak krivi pojam. Zato sam najvolio izpustiti dva čitava poglavlja u trećem dijelu, naime Češko društvo s naslovima: Češka obitelj — Inteligencija i puk — Češko radničtvo — Češko seljačtvo — Češko gradjanstvo — Češka elita — Češka narodna svijest, zatim poglavlje treće Češko bogatstvo s ovih deset naslova: Bez blagostanja nema potpune kulture. — Poteškoće češkoj privredi i gospodarskoj organizaciji. — Temelj češkoga bogatstva. — Češki talenat i češka sprema jača od njemačkoga kapitala. — Česi kao najindustrijalniji narod u Hapsburškoj monarkiji. — Organizacija češke privrede. — Češka tekstilna industrija. — Češka financijalna organizacija. — Velika češka trgovina. — Češka gospodarska snaga u Moravskoj.

Napokon sam u četvrtom poglavlju Češko školstvo ispustio zadnji naslov Češki odgojitelj i učitelj svjetskoga glasa, a odmah na početku izostavih uvod: Povijest kao praktična znanost.

Književnost sam obradio naumice posve u kratko i još malo, pa ne bi bilo ni toga poglavlja o njoj. To je zato, jer se književnost upoznaje samo iz samih književnih djela, te i kritična književna povijest ima vrijednost samo za onoga, komu u njoj nisu nepoznata ni književna djela, a kamo li sama imena književnika. Taj je nazor u ostalom prevladao i kod pisca savremene povijesti svjetske, te Seignobos u svojoj »Histoire Contemporaine de 1815.« izrično veli, da će tek u kratko spomenuti, kako su se do temelja promijenile književne prilike time, što književnost više nije tek aristokratskom zabavom, nego pučkom potrebom, a onda samo kao uz put spominje nekolicinu najglasovitijih književničkih imena. Nadati se je u ostalom, da ćemo mi Hrvati doskora imati barem u prijevodu koju povijest slavenskih književnosti, recimo izvrsnu Pypinovu i Spasovićevu povijest slavenskih književnosti, koja je češki izašla još opširnije i potpunije nego ruski.

U svakom slučaju ja sam si potpuno svijestan, da sam sa svoje strane učinio sve, što mi je bilo moguće, da hrvatski čitatelj iz ovoga djela češki narod upozna barem toliko, da se u njem porodi neodoljiva težnja proučiti češki život na onom području, koje je već kome najpristupnije i crpsti tako iz savremene češke kulture ne samo časoviti zanos, nego i trajnu, praktičnu korist.

Literatura i vrela.

1. Františka Palackého Dějiny národa českého v Cechách a v Moravě. Nové vydání pro český lid, upravil dr. Bohuslav Rieger. Nákladem Bursíka a Kohouta.

2. Arnošt Denis: Konec samostatnosti české. Přeložil Jindřich Vančura. V Praze 1893., Bursík & Kohout, str. XVIII. + 764. Isto djelo citujem ovdje ondje i po francuskom originalu, koji je izašao u Parizu 1890. u 2 sveska.

3. Od istoga pisca: Huss et la guèrre des Hussites; Paris, Leroux, 1878. — Ovo je djelo nagradila francuska Akademija.

4. Obrázkové dějiny národa českého, pomocí prof. dr. A. Rezka napsal Jan Dolenský. V Praze, 1894., čtvrté, poopravené vydání. Strana 469. Krasno ilustrovano od 12 čeških slikara, medju njima njima i V. Brožíka, V. Černý-ja i A. Liebschera.

5. E. Denis, Frères Bohèmes, Angers, 1885. str. 71. Po priznanju češke kritike ovo je najpotpunija studija o Češkoj Braći.

6. Od istoga autora: La Bohême depuis la Montagne Blanche, dva sveska, Paris, Leroux, str. 644. + 675.

7. FR. Lad. Čelakovský: Ohlas písní ruských, — s 47 originalnih slika od M. Aleša, v Praze 1884. Prvo izdanje 1829.

8. T. G. Masaryk, Karel Havlíček, II. vydání opravené a doplněné, v Praze, nákladem Jana Laichtera 1904., str. XII. + 522; za 6 K 80 fil.

9. Literatura česká XIX. století; v Praze, 1905., nákladem J. Laichtera, díl III., část 1., str. 764, za 10 K.

Český kompas, informační kniha o peněžních ústavech atd., 1907., str. 861, za 12 K. Prvo godište 1906. ima 931 str., takodjer za 12 K.

11. Osvěta, mjesečnik, koji izlazi već 40. godinu na Kralj. Vinogradima kraj Praga i u kojem je sabrano vanredno mnogo gradje za poznavanje češkoga života na svim područjima. Upotrebio sam naročito godište od 1899., otkada sam joj i sam suradnikom, pak godište od 1875. za poglavlje o Chelčickom.

12. Památník za oslavu panovnického jubilea J. V. Františka Josefa I.: Vědecký a umělecký rozvoj v národě českém. 1848.—1898, Umění výtvarná napsal Karel B. Mádl, v Praze 1998., str. 84 in 4°, za 4 K.

13. Josef Manes, jeho život a dílo. Tekst napsal K. B. Mádl. Nákladem F. Topiče, reprodukce Unie za 12 K.

14. Josef Manes. Výbor z jeho díla s úvodním tekstem Miloše Jiránka (takodjer slikara).

15. L'Art Tchèque au XIX. siècle par Henry Hantich, Paris Nilson, Prague, Topič, str. 50 in 4°, za 12 franaka.

16. Dr. Zdeněk Nejedlý, Dějiny české hudby. V Praze, nakladatelství Hejda & Tuček, 1903., str. 261 + VI.

17. Česká politika, díl I., napsali: Frof. dr. K. Henner, prof. dr. FR. Hýbl, prof. dr. K. Kadlec, dr. E. Koerner, dr. K. Kramář, prof. dr. T. G. Masaryk, prof. dr. L. Niederle, prof. dr. V. Novotný, dr. Zd. V. Tobolka, dr. T. Živanský, str. 813. za 11 K.

18. Geschichte der čehischem Litteratur von dr. Jan Jakubec und von dr. Arne Novák. Leipzig, C. F. Amerlings Verlag 1907., str. IX. + 383.

19. Česká Revue. Počela je izlaziti 1897. Služio sam se godištima od 1900. dalje. To je bio mjesečnik mladočeške stranke, kako se „Osvěta" smatra po svom smjeru mjesečnikom staročeškim. God. 1906. prestala je izlaziti, sada izlazi opet.

20. Hanuš Kuffner, Husitské vojny v obrazech, sa 75 malih zemljovida, Král. Vinohrady, 1907., str. 94. Na koncu historijski zemljovid: Země koruny české.

21. Naše menšiny a smíšené kraje na českém jihu, napsal Ant. Hubka, s dva narodnosna zemljovida, v Praze 1900. str. 261, za 3 K 80 fil.

22. Menšinová práce, od istoga pisca, k dvadesetgodišnjici Národní Jednoty Pošumavské, str. 391. za 3 K 80 fil.

23. Dr. Josef Královec: Obchodní a živnostenská komora v Plzni 1850.—1906. str. 74.

24. Obchodní o živnostenská komora v Praze od 1850. do 1900. Sepsal dr. Josef Gruber. Str. 478 + 51.

25. Padesát let života Jaroslava Vrchlického, vydalo nakladatelské družtvo Máje, 1903. Str. 1C0, za 1 K.

26. Peněžní ústavy v království českém r. 1897., sepsal František Fejvar, první korespondent Zemské banky království českého. V Praze, nákladem Jana Kotíka na Smíchově. 1899. str. 56.

27. Pruské usilování o země češké. Studie dějepesná od Fr. A. Slavíka. Druhé vydání, v Praze, 1901., nákladem F. Šimáčka str. 104.

28. Kalendář Narodních Listů na rok 1908. 29. „Česká Osvěta" (glasilo „Češkoga prosvjetnoga Saveza"). Osobito je važno „Čechovo číslo", sešit 2. 1908.

30. Pokroková Revue, měsíčník pro politiku, národohospodářství a život kulturni. Ovdje osobito god. V. 1908. To je ponajbolja česka smotra, državopravnoga i slavenskoga smjera.

31. K. Ostaszewski-Barański: Z Morawskiej Ziemi. Lwów, 1908. str. 215. Pod skromnom oznakom „Notatki" — bilješke — ovo su tako temeljite i zanimljivo pisane kulturne slike, kakvih ima malo u svoj slavenskoj literaturi.

32. Apologie druhá stavův království českého r. 1618. na ospravedlnění Čechův před Evropou. Ponovno izdao Václav Šubert. v Praze 1862. str. 463 + 16. + XIII.

33. Uherské Slovensko a český kapitál, sestavil Rudolf Pilát, disponent Živnostenské banky pro Čechy a Moravu v Praze. 1903. str. 18. U maloj ovoj brošuri vrlo su dragocjeni podaci o financijalnim prilikama u Slovačkoj, a svrha im je povećati poduzetnost češkoga kapitala.

34. Hospodářství a národnost v poměrech česko-německých, v Praze 1900. napsal dr. J. Gruber str. 23. U malenoj toj brošuri izložena su načela, što ih danas Česi provode u praksi za svoju gospodarsku emancipaciju od Nijemaca. Značajno je, da su ta načela prihvatili i najkonzervativniji Česi.

35. Dr. J. Kaizl: České myšlénky, Druhé vydání. V Praze. Nákladem Edv. Beauforta, str. 157.

36. Na úsvitě nové doby, dějiny r. 1848. v zemích českých. Podává

Jos. J. Toužimský. Sa 101. ilustracijom i s 272. faksimila. Nakladatelství Vilímkovo, v Praze, 1899., str. 783 + XX.

37. Bedřich Smetana a jeho boj o moderní českon hudbu. Vzpomínky a úvahy O. Hostinského. Nakl. Jana Laichtera. str. 461, za 6 k.

38. Česká politika, díl II. 1. — Napsali: Prof. Dr. Fr. Fiedler, prof. Dr. K. Kadlec, Dr. D. Krejčí, Dr. Zd. Tobolka, Dr. Fr. Vavřínek. Dr. Lev Winter. Str. 930, za K 12.—

39. Česká politika, Díl II. 2. — Napsali: Prof. Dr. Albín Bráf, Prof. Dr. Fr. Fiedler, Dr. D. Krejčí, Dr. Rudolf Springer.

40. Literatura česká devatenáctého století, díl II. Napsali: Prof. Dr. Jos. Hanuš, Prof. Dr. Jan Jakubec, Red. Jar. Kamper, Prof. Dr. Jan Máchal, Prof. Dr. Lubor Niederle a Prof. Jar. Vlček. Str. 884. za K 11·50.

Od svih spisa ovim sam se — izuzevši djelo Denisovo — najviše služio.

41. Dr. Albín Bráf, Listy politického kacíře, Druhé vydání, v Praze 1902.

42. Pěvecký spolek „Smetana" v Plzni (Bývalý pařížský odbor): Výroční zprávy pro 1902., 1903., 1904., 1905. i 1906. — Naročito je poučno „Izvješće od 1905. Tu doznajemo, da je kod natjecanja u Verviers-u (u Belgiji) bilo samo 28 pjevača (4 prva tenora, 8 tenora drugih, 8 prvih i 8 drugih basâ), pa je ipak i glazba (češka, naravski) i pjevanje postiglo takav uspjeh, da je tudja porota (3 Belgijanca, 2 Holandeza, 3 Franceza, 4 Nijemca) dosudila Česima prvu nagradu — aklamacijom, t. j. jednoglasno.

43. Świat Słowiański, Krakov, mjesečnik, koji jednako temeljito potanko i objektivno već šestu godinu prati kulturne i političke prilike svih slavenskih naroda. Ovdje dvostruki, 32. i 33. broj 1907, u kom je studija o češkom značaju (str. 110.—124).

44. Emilio Castelar: La politique europééenne, Paris, Alcan, 1897.

45. Památky českých emigrantů v Americe, napsal Tomáš Čapek, druhé opravené vydání, Omaha, Neb. 1907., str. 112.

46. „Obzor Národohospodářský, mjesečnik, koji već izlazi četrnaestu godinu. Nákladom J. Otty, Praha. Ovo je glasilo „Jednoty ku povzbuzení průmyslu v Čechách" i „Izvoznoga društva za Cešku, Moravsku i Šlesku".

47. Český kalendář textilní. Izlazi od 1907., kad je imao 576 str. petitom.

48. „Textilní Obzor". Izlazi već šestu godinu 1908. kao mjesečnik na 20—30 str. in 4⁰ s mnogo ilustracija. Za 12 K.

49. Z tendencí hospodářského vývoje současného. Napsal dr. J. Preiss, nákladem Grossmana i Svobody. v Praze 1905., str. 192.

50. Morava národohospodářská. Napsal dr. Albín Bráf. Str. 14.

Ovo je samo literatura, koju najviše citujem, a osim toga služio sam se naravski velikom množinom — u svem do stotinu — knjiga i brošura, ne

spominjući časopisa, koje mi je trebalo barem djelomice pročitati, da popunim svoje znanje o Česima i svoja opažanja u samoj Češkoj.

Najviše citujem Denisa i to s ova dva razloga: Denis piše za publiku, koja o Češkoj znade po prilici toliko, koliko i publika hrvatska, pa prema tomu obradjuje najvažnije stvari opširnije, nego sami češki pisci. Drugi je razlog to, što sam htio imati ovako odličnoga i iskusnoga druga — Denisu je sada šezdeset godina — u svom oduševljenju za Čehe, da mi se ne kaže, da se zanosim za njih samo zato, što su Slaveni, ili što me inače k njima srce vuče.

Glavno mi je vrelo dakako moja petnaestgodišnja sveza s Češkom. Došavši u Zlatni Prag polovicom rujna 1893., naučio sam valjano češki prije, nego počeše predavanja. Otada sam po više puta duže vremena boravio u Pragu, naročito od lipnja 1899. do kolovoza 1900., kad sam postao suradnikom glavnih praških revija i političkih listova, te sam se u češke prilike posvema uživio. Radi ovoga spisa posebice sam bio u Pragu po dvaputa i to po više tjedana, a osim toga prošao sam i veliki dio Moravske i kao djak i kao zreo čovjek. Iz ovoga samostalnoga opažanja crpio sam naročito ono svoje uvjerenje, što ga izričem na početku ili na koncu pojedinih poglavlja.

Samo se po sebi razumije, da je ponajglavnije vrelo za proučavanje češkoga života i napretka druga češka enciklopedija ili „Ottův slovník naučný", koji je dovršen polovicom 1908. Ovdje su osobito važni svesci o Češkoj („Čechy") od 107 do 119, pak svezak 468., u kojem je ustavna povijest cijele Hapsburške monarkije (Ova je enciklopedija izlazila naime u svescima po 3 tiskana arka — 48 str. — in 4⁰, za 72 fil.; kasnije je cijelo djelo razdijeljeno i uvezano u debele sveske.) Sada izlaze dopunjci Ottove enciklopedije.

Dok je ovo moje djelo bilo najprije kroz cijelu 1907. godinu, a onda kroz 1908. na recenzijama — bile su u svem četiri — dotično dok se odlučivalo o tom, hoće li ga, ne će li ga Matica nagraditi i izdati, izadjoše za studij savremene Češke ova dva preznamenita spisa: Česká Politika, díl III., u kojoj je češka politička povijest sve od ožujskih dana 1848. pa do pada ministarstva baruna Becka, dotično do aneksije Bosne-Hercegovine. Prva dva dijela napisao je dr. Zd. Tobolka od 1848.—1879. str. 1—447, a druga dva dr. Karel Kramář, naime od časa, kada Česi stupiše u carevinsko vijeće, pa do pada staročeške stranke i od 1891.—1908. Djelo je za nas Hrvate neprocjenive vrijednosti, te bi moralo izaći što prije i u hrvatskom prijevodu.

Drugi je spis izašao koncem 1908. engleski pod naslovom: Racial Problems in Hungary. By Scottus Viator, London, Archibald Constable & Co. Ltd., 1908.; str. XV+528.

Ovo je za stalno najopširniji i najtemeljitiji spis o malom slavenskom narodu na svjetskom jeziku. Posvećen je ugarskim narodima „A Hungar Nemzetnek", a ima značajno geslo: Jači te može podložiti svomu pravu, ali ne može prisiliti, da na to privoliš — On peut subir le droit du plus fort; on ne le reconnaît pas. To je zapravo politička povijest Ugarske s osobitim obzirom na nemagjarske narode, naročito na Slovake, radi kojih je djelo po-

glavito napisano, te je puno ilustracija iz slovačkoga pučkoga života i umjeća. Govori se tu i o Hrvatskoj, str. 509—512., a u djelu je i dobra narodnosna karta i 29 dokumenata, kojima se potkrepljuju tvrdnje u samom spisu. Literatura o tom predmetu na osam je listova u engleskom, francuskom, njemačkom, magjarskom i češkom jeziku, a sudeći po kratkoj, zgodnoj karakteristici pojedinih djela, autor ih je pročitao, ne izuzimajući ni magjarskih.

God. 1908. počeo je izlaziti i znameniti mjesečnik „Naše Slovensko" — redakce Praha, Vyšehrad, — koji samo u dvostrukom broju za kolovoz, rujan 1909. ima toliko obilne gradje za svestrano poznavanje slovačkoga života, i za odnošaj Čeha prema Slovacima, kao kakvo specijalno djelo. Izašao je naravski i čitav niz manjih spisa kao primjerice F. X. Šalda, Moderní literatura česká, v Praze, 1909. Grosman a Svoboda, str. 72. za 1 K; u istoj nakladi O. Hostinský, Česká hudba od 1864.—1904. str. 27. za 40 fil.

Sve sam ovo upotrebio, da prema prvobitnoj zamisli djelo usavršim, da to u istinu bude i vjerna i podpuna slika češkoga naroda na početku XX. stoljeća. Zašto sam od toga morao odustati, spomenuto je u predgovoru.

U Zagrebu, koncem veljače 1910.

Mjesto uvoda.

»Naumio sam napisati knjigu baš iz sve duše.... Što se tiče vedre ravnodušnosti, koju si svojataju stanoviti povjesničari, ja u nju ne vjerujem i nisam je nigdje susreo. Nije mi moguće, da ostanem neustralan medju krvnicima i mučenicima, medju silnicima i njihovim žrtvama. Mrzim ih, kad tlače, bilo to kojim mu drago načinom i vjerujem u pobjedu pravednosti.... Kad bi Česi podlegli, što mi se čini nemoguće, nepravednost, koja je već sada tako velika, samo bi još više narasla.

Ne ću sakrivati ni pogrešaka čeških rodoljuba; no usprkos svim tim pogreškama držim, da su ipak ispisali ponajljepše stranice u povijesti čovječanstva. Kad dodje dan, da narodi prenuvši se iz sna lažne slave shvate, da njihova zajednička probit traži poštivanje svih sloboda, kad prosvjećene savjesti poruše oltare lažnih bogova, postavit će u prvi red lučonoše novoga svijeta Dobrovskoga, Havlička i Palackoga. Ti nas ljudi uče, kolika je moć prava i kakva je sila požrtvovnosti; da Česi savladaju preživjelu mržnju, koja se tvrdoglavo postavila na put njihovoj sigurnoj pobjedi, ne trebaju drugo, nego da slijede stope ovih svojih velikana. U ostalom sam uvjeren, da ću šireći slavu njihova imena i njihovu nauku i ja doprinijeti, da se uzdignu duše svih onih, koji to budu čitali i da će se osloboditi predsuda mržnje i oholosti....«

Ove retke čitam u uvodu obseżnoga francuskoga djela: „Češka poslije Bijele Gore", što ga je napisao ponajbolji poznavalac češke povijesti i pisac čitavoga niza djela o Češkoj, Ernest Denis.

Preda mnom je skup Denisovih djela u debelim svescima

po više stotinu strana, a čitajući sve to, najprije se divim neobičnoj marljivosti, kojom je Denis u tančine proučio bezbroj spomenika, pisanih svim vrstima staroga češkoga pravopisa, zatim uživam u toplini, u ljubavi i zanosu toga plemenitoga sina možda jedinoga u istinu velikoga naroda na svijetu, a onda me obuzmu toli različna čuvstva srdžbe, boli i stida. Ta toliki naš u istinu znatan prosvjetni rad nema gotovo ni književnoga, ni umjetničkoga djela, koje bi nam podalo iole vjernu sliku češke historijske znamenitosti i veličine, današnje češke kulturne i gospodarske snage. Boli me, što nigdje ne vidim ni toga, da bi barem netko tu prazninu požalio i uvidio, na koliku nam je to štetu i u kolikom je to neskladu s cijelim našim preporodom.

Kako bi to bilo lijepo, kako dostojno našega preporoda i koli koristno za sav naš duhovni i materijalni život i napredak, da od dvije tisuće naših mladića na visokim školama barem njekolicina njih prouči spomenike češke slave i kulture onako temeljito, kako je to učinio Denis i da kojemu našemu povjesničaru Jugoslavenska akademija nagradi, a učeni svijet onako pohvali koju studiju o Češkoj, kako je akademija francuska nagradila, a kritika zahvalno prihvatila Denisov spis o Husu i o husitskim ratovima.

Ja sam s ovakvim vidom nikako ne mogu poći vijugastim, strmim, a često neprohodnim i tamnim putovima českoga povjestnoga istraživanja. Dapače i po gotovu drumu stalnih rezultata češke povijesti više se moram provesti, nego lagano prošetati. Moram, ako hoću imati dosta snage i vremena, da prodjem svim glavnim stazama golemoga perivoja češke kulture, najširim hodnicima češke industrije i najutrtijim putovima tako raznovrstne i razvite češke privrede. A i tu već unapred znam, da ću dosta toga nepotpuno pregledati ili u opće ne zamijetiti, ali znam i to, da će moj opis makar u čem biti baš vjerna slika savremenoga života i rada prvih čeških pregalaca.

No ovdje se i ne radi o statističkoj točnosti i o umjetničkoj savršenosti. Glavno je da sve, što kažem, bude živa istina i da čitava slika u skladnoj i preglednoj cjelini neodoljivo privuče na plodan rad u Zlatni Prag i u Češku tolike hrvatske umne kapitale. Kad se to zbude, a do toga doći mora, onda će čitavim

našim narodnim životom poteći struja svestranoga i plodotvornoga pozitivnoga rada, za koji i po nenadkriljivom zemljopisnom položaju svoje domovine i po neobičnoj darovitosti imademo sve uvjete. Silom pretežkih prilika do sada smo se samo otimali narodnoj i političkoj smrti, pa je poradi te borbe na sve strane često u nas prevladala puka negacija; najtjesnija kulturna sveza s najprosvjećenijim slavenskim narodom djelovat će, ako Bog da, na naš narodni organizam kao živa voda, kako je to već jedanput bilo u doba našega književnoga preporoda.

U Zagrebu, koncem 1907.

Stjepan Radić.

DIO PRVI.

Češka povijest.

Obilježje češke povijesti po Palackom.

Franjo Palacky je Česima ono, što je nama Hrvatima Franjo Rački, dakle ne samo najumniji povjesničar, nego i najdalekovidniji i najstalniji političar. Ali je medju obojicom razlika u tom, što nama Hrvatima Rački nije ostavio cjelovite narodne povijesti ni za najstariju dobu, dok je Palacky napisao potpunu povijest češkoga naroda u Češkoj i Moravskoj od najstarijih vremena pa do nastupa prvoga Hapsburgovca na češko prijestolje god. 1526. Palacky je dakle na temelju svih pristupnih vrela, osobito čeških, stvorio jasnu sliku ne samo stare češke države, nego i onoga velikoga češkoga narodnoga pokreta, po kojem češka povijest postaje dijelom povijesti evropske i svjetske, pokreta husitskoga. Zato je Palacky i mogao obilježiti češku povijest s narodnoga gledišta, te njegova karakteristika, kako ćemo odmah vidjeti, pristaje posvema i na današnje prilike, na današnju borbu i Čeha i ostalih Slavena.

1. Zemljopisni položaj Češke.

»Sama je priroda naprijed odredila glavno obilježje češke povijesti, stvorivši iz Češke savršenu posebnu cjelinu. Premda ne ćemo tvrditi, da bi narodi uopće dobivali tjelesno i duševno svoje obilježje od svojstava položaja i podneblja onih zemalja, u kojima prebivaju: ipak ne možemo ni toga tajiti, dapače je

očito, da odnošaji, prilike i neprilike, što ih svaka zemlja ima od prirode, silno djeluju na razvoj i na pravac narodnoga života. I Češka je narodima, koji su je imali napučiti, različito pripomagala prema njihovu različnu karakteru. Ratoborni narod mogaše od ovuda kao iz prirodne tvrdjave pokoriti sve susjede i njima zavladati. Češka mu je mogla postati nepristupnom jezgrom države, koja bi se daleko prostirala na sjever, na istok i na zapad. Nepovoljnije su bile prilike za narod miran, tih i radin. Taj zaista u tim tijesnim prirodnim granicama nije mogao postati znamenit ni brojem, ni snagom, niti mu je njegov položaj usred Evrope mnogo vrijedio, dok nije imao pomoći, koju mogu dati jedino izumi prosvijećenih stoljeća. Udaljenost od mora, nedostatak velikih plovnih jezera i rijeka, pa i sam taj vijenac pograničnih gora, sve je to smetalo trgovini i vezama s ostalom Evropom, sve je to Češku osamljivalo, dok joj istom umjetni putovi ne počeše donekle nadoknadjivati putova prirodnih. Osim toga radi uzvisitosti tla, koje je još k tomu naklonjeno k sjeveru, gubi južna Češka sve one prednosti, koje bi inače imala od manje sjeverne širine. Ali zato nije tu priroda škrtarila ničim, što treba za odgoj duševno i tjelesno zdravoga, čiloga i odlučnoga naroda.... I premda tu ništa samo od sebe ne raste u bujnom obilju, ipak se rad ljudskih ruku tu vazda isplaćuje. Čini se dapače, da je sama priroda naslagavši u njedra toj domovini obilno i dragocjeno blago ruda i ljekovitih voda, a uskrativši joj sol, taj glavni predmet dnevne potrebe, tim Češku htjela ponukati k obrtnoj radinosti i k trgovini sa susjedima....

Prirodno obilježje zemlje moravske slično je Češkoj, a natkriljuje je tim, što se spušta k jugu.

Jedinstvo dakle Češke i Moravske ima glavni svoj temelj u samoj prirodi, te se ne može smatrati pukim slučajem. I zbilja u obim zemljama od vijekova, kamo povijest dosiže, vazda i uvijek prebivaše jedan te isti narod s jednom te istom vrhovnom vladom... Tim jedinstvom naravski da su se toj cjelini vanredno poboljšali prirodni historijski uvjeti.... Zato i povijest češkoga naroda, ima li biti temeljita, mora se jednako osvrtati na Češku i Moravsku....«

2. Glavne posljedice zemljopisnoga položaja Češke.

»Povijest češkoga naroda u mnogom je obziru poučnija i zanimljivija od povijesti mnogih drugih naroda. Kao što je sama češka zemlja u sredini i u srcu Evrope, tako i narod češki bijaše mnoga stoljeća središtem, u kojem se u ljutu boju doticahu i spajahu različita počela i načela novoevropskoga života, narodnoga, državnoga i crkvenoga. Posebice se tu očito vidi i dugi spor uzajamno pronicanje življa rimskoga, njemačkoga i slavenskoga u Evropi....

Već u nastarijim sjedištima prosvjete, u Indiji i u Egiptu opažala se mješavina naroda različnoga porijetla; u staru Grčku doneseno je iz Egipta i Fenicije prvo kulturno sjeme, koje je poslije na tom zahvalnom tlu dozrelo u najkrasnije plodove; a i stari Rim tekar je onda u istinu zavladao svijetom, kad se u njem udomaćio cvijet prosvjete grčke....

U svoj starini najznamenitijim i najuzvišenijim rezultatom i pojavom bijaše to, što se Kristova vjera i grčka naobrazba savršeno spojila i ujedinila u svjetovladnom nekada carstvu rimskom. Da božjom voljom nije i u toj vezi bilo odmah iz početka nesklada, bio bi se pomalo cijeli svijet morao porimljaniti. Ali premudri Bog ne stvorivši ni dva zrnca pijeska, da budu posve jednaka, tim je manje hotio puku jednoličnost u najplemenitijim stvoru svom... Carski Rim usavršio je doduše državno i vladarsko umijeće do najvećega stupnja, ali napredujući vazda više u porocima i u manama, nego u krepostima, postade napokon uzorom nevaljane vlade.... Sveopća iznemoglost i zakržljalost, duševna i tjelesna klonulost bijaše neizbježiva posljedica prekomjerne i višestoljetne centralizacije, a konac svemu tomu neizbježivi pad rimskoga carstva...

Na ruševinama svjetovladnoga Rima postavio je svoje žezlo svijet njemački. On je rastrgao mreže, koje su odozgo tako dugo dušile svaki samostalan pokret u narodima, a pojedinac opet je dobio svoje pravo... No i ta promjena, koliko god blagoslovna, donijela je sa sobom nove nepodobštine.... Nijemac se nije naružao potrebom slobode, nego pohlepom za imetkom i za vlašću... Zato i nije u Evropi ukinuo i htio ukinuti ropstva, nego je samo nemoćnu samovladu promijenio u razuzdanu mnogovladu....

Čim je Nijemac svojom silovitošću naslijedio veliku baštinu staroga Rima, dobroćudni Slaven, pokročivši mirno za njim, nastanio se pokraj njega. S njim je u evropski život pridošao novi narodni živalj, isto tako plemenit, ali i s ne manjim porocima.... Slaven ne hoteći ni države, ni gospodstva, nego samo općinu, zabacivaše s narodnim jedinstvom takodjer jake veze javnoga poretka i vlasti; dajući svakomu domaćemu čovjeku jednako pravo i jednaku slobodu, tražio je u isti mah, da se svatko drži istoga puta starih običaja; ne dopuštajući nikakve razlike medju staležima i nikakvih povlastica, nije volio ni upliva odličnih ljudi, ni nagloga razvoja više prosvjete; ne težeći za osvajanjem, jedva se sam znao obraniti; tražeći, da u miru uživa rod polja svojega, tim je češće podlijegao tudjim zapovjedima. Nije li htio konačno propasti, morao je i Slaven tečajem stoljeća promijeniti svoje običaje i k narodnomu svomu životu primiješati elemenata rimskih i njemačkih.

Glavni dakle sadržaj i temeljna crta svekolike povijesti češko-moravske jest, kako smo već spomenuli, neprestani doticaj i borba Slavenstva s Latinstvom i Nijemstvom u smislu netom razloženom; a budući, da se Latinstvo Čeha ne doticaše samo sobom, nego gotovo jedino posredovanjem Nijemstva, može se takodjer reći, da se češka povijest temelji uopće glavno na sporu s Nijemstvom, ili na tom, kako su Česi primali i zabacivali njemačke običaje i uredbe. Istina je doduše, da su se i druga Slavenska plemena miješala s Nijemcima; ali to miješanje ili ne bijaše tako svestrano, živo i duboko, na pr. kod Poljaka i kod Rusa, ili se već davno svršilo uništenjem slavenske narodnosti, kao u negdašnjih Ljutića, Bodrića i drugih Polabana. Jedini češki narod, primaknuvši se k narodu njemačkomu kao jednak k jednakomu, i stupivši s njim u više nego tisućljetne sveze, obranio je sve do danas svoju narodnost i premda je mnogo toga njemačkoga u svoj život primio, i duhovno probavio, nije prestao biti narodom slavenskim....

Pokazat ćemo, kako je narod nevelik brojem ipak umio steći slavno ime, a kako je opet tako duboko mogao pasti, da je i sam to svoje ime tajio... Vidjet ćemo uzvišene vladare,

prave otce domovine, kojima je sve nastojanje imalo jedini cilj, dobrobit narodnu; junačke vojvode, koji znadijahu k češkim zastavama privezati pobjedu i naokolo donositi strah i užas u redove neprijateljske; vanredne mislioce, koji plamenom svoga duha prosvjećivahu tmine vijeka svoga i poticahu žar svijesti i nade u domovini i u tudjini; plemenite rodoljube, koji rado zatajivahu sebe poradi narodnoga dobra, žrtvujući i vrijeme i život, sav imetak i sve sile svoje narodu svomu; napokon bistri i uljudjeni puk, koji slušaše glas svojih vladara i vodja, pripravan dati sebe i sve svoje, čim je trebalo braniti domovinu i kralja, crkvu i vjeru, pravo i zakone.... Bit će radost pogledati i na rani, ali i nježni cvijet slavenske prosvjete, na prastare kule i gradove... na utočišta u burno ratno doba, a središta narodnoga obrta i trgovine; s čuvstvom ponosa vidjet će potomci, da ono, za čim često bez uspjeha teže i o čem nastoje najveći i najnaobraženiji narodi našega doba, da su to slavenski pradjedovi čuvali i branili medju sobom od pamtivijeka; svim domaćim ljudima zajedničku slobodu, jednakost pred zakonom i pravom, takvu vrhovnu vladu, koja je bila i nasljedna i izborna u isti mah i saborima odgovorna, slobodan izbor mjesnih činovnika i narodnoga zastupstva i druge slične uredbe sve do porotnoga suda, toga hvaljenoga bedema svih gradjanskih sloboda«.

3. Tri doba češke povijesti.

»Kad pogledamo u glavnom na razdiobu češke povijesti, raspoznat ćemo u njoj lako i na prvi pogled tri doba:

U starom vijeku češke povijesti, od pradavnih vremena pa do početka husitstva, dakle gotovo kroz tisuću godina.... nema drugoga jačega zajedničkoga obilježja nego to,... da prevladavaju poslovi svjetovni ili državni, naročito pak nastojanje vladara, da svoju moć i doma utvrde i prema vani rašire. Tu se opet razlikuju glavna tri doba: Doba poganske i nezavisne Češke od davne starine pa do 895.; zatim doba češke kršćanske i zavisne o državi njemačkoj, ali s pretežnim unutrašnjim slavenskim uredbama, od 895.—1253.; napokon doba kraljevine Češke u ravnopravnom savezu s njemačkim carstvom, ali u domaćoj vladavini sklone življu njemačkomu, od 1253.—1403.

U prvo ono doba još tamno, bajoslovno i često nesigurno, vidimo narod u njegovoj prvobitnoj slavenskoj nevezanosti; medju njegovim prvacima, kojih je vrlo mnogo, počimaju Přemyslovci prisvajati vladu; no Samovi pokusi u Češkoj i pokusi Mojmiraca u Moravskoj, da utemelje jaku slavensku državu, biše osujećeni.

U drugo doba kršćanstvo je doduše pripomoglo utvrditi vladarsku moć kod kuće, ali ju je ujedno učinilo zavisnom od carstva rimskoga, ili zapravo njemačkoga.... veličina države i njezine granice tako se često mijenjahu, kao i pravni odnošaj čeških vladara prema njemačkim carevima; no ipak je kod kuće uvijek sačuvana samostalna vrhovna domaća vlada i samostalno zakonodavstvo. Staroslavensko razdjeljenje na župe još je uvijek trajalo; posebnih staleža s različnim gradjanskim pravima jošte ne bijaše, dakle ni povlastica, ni feudalnosti, ni kmetskoga podaničtva, premda su Nijemci često iz svih sila nastojali to sve uvesti u Češku...

Treće doba toga vijeka počima se kraljevanjem Přemysla Otakara II. Njemu je uspjelo promijeniti glavne državne uredbe osobito time, što je njemačkim naseljenicima stvorio gradjanski stalež, kojemu je dao povlastice i politička prava. Tim je stari ustav župa konačno pao, a započe se ne samo pravna razlika staleža uopće, nego i feudalni sistem napose. Kad Přemyslovci izumriješe i kad na prijestolje bude pozvana dinastija luksemburška, utvrdila se kruna ili država u svom opsegu pripojenjem Šleske i obadviju Lužica k Češkoj i Moravskoj na mnogo stoljeća. Izvrsno kraljevanje Karla IV. glasovito je ne samo pedesetgodišnjom svezom češke krune s Njemačkom, i time, što su se u to doba potpuno pomiješala oba naroda i obadvije zemlje, nego i time, što su se podigle i procvale duhovne težnje, naročito u češkoj domovini.

Glavni sadržaj i glavna crta srednjega vijeka češke povijesti... jesu crkvene i vjerske razmirice i svadje, koje su po dva puta dovele do krvavih i dugotrajnih ratova: najprije do ratova husitskih, u kojima su Česi i Moravci sve do kraja bili pobjednici; zatim do trideseto-godišnjega rata, koji su nesretno

započeli i u kojem su popriště ostavili na smrt izmoreni. Husitska ili utrakvistička stranka imadjaše u tom vijeku brojem i snagom prvenstvo u domovini. Sveza češke krune s njemačkim carstvom najprije svrgnućem kralja Václava, a zatim husitskim ratovima tako je oslabljena, da je poslije toga u istinu sastojala u pravu čeških kraljeva davati svoj glas kod izbora careva njemačkih. No u samoj Češkoj bijaše vlast kraljevska slaba, narod si sam davaše zakone, češki jezik gospodovaše u javnoj upravi, Nijemstvo protiveći se husitstvu duboko je palo i gotovo propalo, izuzevši Šlesku i Lužicu. Ali zato se njemačke feudalne uredbe razvijahu u samoj Češkoj to većom snagom; razlika izmedju staleža ne samo da se povećala i zaoštrila, nego se izmedju višega i nižega plemstva i gradova vodjahu dugi sporovi, pa i krvavi ratovi; svećenički stalež bio je u Češkoj potlačen; seljački priprosti puk, koji do tada uživaše osobnu slobodu, podjarmiše kmetstvom...

Glavni dogadjaj svekolikoga društvenoga i državnoga života u novom vijeku češke povijesti bijahu uredbe i zakoni, što ih je Ferdinand II. 1627. stvorio i izdao svojom vlašću obnovljenim zemaljskim ustavom, a što su ih češki stališi na saboru iste godine poslušno i zahvalno primili. Već od god. 1526. postadoše zemlje Češke krune, t. j. Češka, Moravska, Šleska i Lužica... bitnim dijelom velike države, koja se ističe medju prvim evropskim velevlastima. No Lužica i veći dio Šleske biše otrgnute od češke krune, prva god. 1635., druga god. 1742. Rimokatolička crkva zadobi 1627., odnosno 1628. god. (u Moravskoj) isključivo gospodstvo. Zakonodavna, izvršujuća i sudbena vlast dodje u vladareve ruke, a o svem se odlučivalo na dvoru u Beču. Političko djelovanje naroda bijaše ograničeno i odredjeno povlasticama staleža prelatskoga, velikaškoga, plemićkoga i gradjanskoga. Češkomu i njemačkomu jeziku dosudjeno je doduše jednako pravo u javnim zemaljskim potrebama, no njemački jezik ipak si prisvajaše što dalje to prostranije mjesto...[1])

---

[1]) Vidi pobliže: Františka Palachého Dějiny národu Českeho v Čechách a v Moravě. Nové vydání pro český lid, upravil Dr. Bohuslav Rieger, posebice str. 4—11, 58—59.

Palacky ovdje prestaje, a da je i nastavio, valjalo bi mu još spomenuti samo neobičnu pojavu u češkom, a i u slavenskom narodnom životu, nauk i organizaciju Češke Braće, za koju se već činilo, da će duhovno preporoditi svekolike društvene i političke uredbe Češke. A onda nastaje ona grobna tišina, koju su i slavenski i tudjinski savremenici držali smrću češkoga naroda, dok koncem XVIII. stoljeća ne započe novo preporodno doba na čisto narodnom temelju. No ovo je češka savremenost, kojoj su neki svjedoci i prvaci još pred malo godina otišli Bogu na istinu, te je njihov rad danas ona glavnica, koja se u naše doba neprestance povećava i koja sačinjava jezgru otporne i stvaralačke snage češkoga naroda. Zato češki preporod, premda i on ima svoju već stogodišnju povijest, spada i po svojim idejama i po svojim plodovima u okvir Češke iz naših dana.

4. Temeljna razlika medju poviješću češkom i hrvatskom.

I najopćenitije ovo obilježje pokazuje Hrvatu temeljnu razliku medju češkom i hrvatskom poviješću: Kako su se Česi borili s Nijemcima i većinom ih pobjedjivali, tako smo se mi Hrvati borili s Turcima. Kolikogod bila surova ona vremena, kakogod je nepobitno utvrdjeno, da Nijemci do najnovijega vremena nisu imali samostalne svoje znanosti i književnosti i da u općoj kulturi nisu bili nad Slavenima, ipak je i za čitav srednji vijek na prvi mah očita golema razlika medju turskim vojničkim taborom u Evropi i medju »svetim rimskim carstvom njemačkoga jezika«.

I još jedna druga stvar mora tu Hrvatu udariti u oči: Česi, počevši od Husa, vodili su, da tako kažem, diplomatsku borbu s papinstvom, a mi Hrvati bili smo kroz stoljeća izvrgnuti spletkama mletačkim. Istina, da je i papinska diplomacija prečesto znala biti lukava, neiskrena, podmukla i osvetljiva, kao svekolika tadašnja, i mnoga današnja politika; ali je istina i to, da je katolička crkva uopće, a papinstvo napose bilo glavni i gotovo jedini kulturni faktor u srednjem vijeku, čemu je cijela zapadna Evropa živim i trajnim spomenikom. Mletačka republika naprotiv, kudgod je doprla njezina spletkarska vlast, širila je samo siromaštvo i neukost, te je naša Dalmacija pod

njom opustjela kao cvatuća sjeverna Afrika pod gospodstvom turskim. Ako su dakle Česi na koncu i podlegli Nijemcima pod papinskim vodstvom, kako smo se i mi Hrvati morali silno stisnuti pred Turcima, koje protiv nas pomagahu i Mletčani, ipak je i poraz češki bio u tome različan od naše očajne obrane, što je u Češkoj ostalo dosta kulturnoga sjemena, koje je na slavenskom narodnom tlu onako krasno i nenadano niklo, procvalo i donijelo obilan rod. U Hrvatskoj naprotiv što ne pognjaviše Turci, to je pokvario drugi Azijat, malo bolji, ako nije gori od Turčina. Domaća naša gospoda sve po uzoru magjarskoga plemstva navališe na naše seljačtvo strašnije ropstvo nego tudjinski Nijemci nad češkim pukom. Možemo dakle s obzirom na još težu borbu hrvatskoga naroda svekoliku češku povijest u istinu obilježiti riječima Palackoga, da se u njoj »cijelo tisućljeće uzajamno propliće živalj slavenski i njemački u Evropi«, dok hrvatska tisućljetna povijest znači samo nepomirljivu borbu slavenskoga i tursko-magjarskoga življa u — Aziji. Ne smijemo naime zaboraviti, da pol stoljeća kasnije, što su u Češkoj obnovljenim zemaljskim ustavom nastale sredjene prilike, ako i pod njemačkim gospodstvom, Turci istom ostavljaju doljnju Hrvatsku i srednje Podunavlje. A gdjegod su Turci dugo gospodovali, tu su i poslije njih ostale u najboljem slučaju poluazijske prilike.

II.

Najznamenitije činjenice češke povijesti.

1. Seljačka dinastija; neobična ženska emancipacija.

Još iz bajoslovnoga doba češke povijesti sačuvala se tradicija, kako je kneginja Libuša pozvala na prijestolje i ujedno si izabrala za muža seljaka Přemysla, koga su njezini glasnici našli baš gdje ore — i kako su kašnje češki knezovi pri nastupu svoje vladavine obuvali Přemyslove opanke na dokaz, da se ne stide svojega porijetla i da su si svijestni dužnosti prema seljačkomu svomu narodu.

Iz iste dobe još je jedna druga predaja, svakako zanimljivija, ako i nije važnija od ove prve.

Po Libušinoj smrti srčana i umna Libušina prijateljica Vlasta skupi češke žene i djevojke i podigne se oružanom rukom ne samo proti Přemysilu, nego i proti muškoj vladi uopće. Vlasta je isprvice u istinu i pobijedila i kroz više godina vladala sad lukavošću, sad silom, dok se muževi napokon ne ohrabriše i na juriš ne osvojiše visoki i utvrdjeni ženski grad Děvín, sučelice Višegradu kraj Praga. Palacky tu stvar tumači opozicijom Vlaste i njezinih prijatelja proti Přemyslu, a ne »neprirodnom pobunom jednoga spola proti drugomu«. Bilo kako mu drago, ova ženska pobuna uz one Přemyslove opanke svakako je značajna crta českoga narodnoga karaktera, te nam se time češki demokratizam i visoki moralni stupanj češke obitelji čega nema, gdje je žena robinja — tumači bolje, nego li čitavim raspravama.

2. Slavenski temelj duhovne samostalnosti.

I prva historijski posvema utvrdjena činjenica češke povijesti preradostna je za svako slavensko srce. To je molba kneza Rastislava u Carigrad, kojom k sebi zove slavenske vjerovjesnike. Tu se vidi neobična pronicavost, jer sv. Ćiril i Metod u istinu najviše dopriniješe tomu, da se s kršćanstvom nije medju Česima ugnijezdilo ujedno Nijemstvo. I za stalno bi se češka narodna država bila već u to doba otela i najmanjoj zavisnosti od Njemačke, da Nijemci, već davno kršćani, ne sklopiše proti kršćanskim Slavenima saveza s divljim i poganskim Magjarima, koji na to doskora prodirahu kroz cijelu Njemačku sve do Rajne. Oton Veliki morade skupiti svu snagu carstva i jedva bi ih bio potukao bez pomoći češke pod Boleslavom u znamenitoj bici kod Augsburga god. 955., a nije to prvi ni zadnji put, što je Slaven Nijemcu pomogao iz škripca.

Iz te dobe potječe i najstariji češki koral, molitva sv. Václavu († 935.), u kojem je već dokaz, da su Česi sa strahom pomišljali na svoju narodnu budućnost, pa se zato tu i mole: »Svaty Václave, vévodo České země, nedaj zahynouti nám i budoucím!« — Nedaj poginuti nama i potomcima našima!

Malo kasnije osnovana je biskupija u Pragu 973. — sto osamnaest godina ranije, nego biskupija zagrebačka, te je i to

vanredno mnogo pripomoglo samostalnomu državnomu životu češkomu.

3. Širom otvorena vrata njemačkom uplivu.

Na žalost češki se knezovi već u najranije doba žene s Nijemcima, a češki kraljevi, napose Václav I. Přemysl Otokar II. naseljuju mnogo Nijemaca, naročito na češke granice, misleći pri tom samo na svoj kraljevski dohodak od prodane zemlje i od ugovorenih daća.

U doba strašne tatarske provale bila je Češka već tako uredjena, da je Václav I. Tatare odbio i od Češke i od Moravske, dok je hrvatski i ugarski kralj Arpadovac Bela IV. pred njim bježao preko cijele Hrvatske i Ugarske čak do našega mora.

Přemysl Otokar II. zavladavši Austrijom (kasnije i Štajerskom, Koruškom i Kranjskom) i potukavši strahovito Magjare kod Kressenbrunna 1260., dade se na to, da oslabi velikaše i da u kraljevskim kaštelima ostavi za zapovjednike sve same male plemiće, a osnovavši još grad Kraljevac na Baltijskom moru, bijaše dosta blizu velikomu cilju, da Češku učini zlatnom kopčom medju Poljacima i Hrvatima i slavenskim mostom medju Baltičkim i Jadranskim morem. No u to taj neobični kralj, koji je u Češku naselio najviše Nijemaca, odbije njemačku carsku krunu, i tako pomogne do izbora pobožnome Rudolfu Hapsburškomu, koji bijaše izabran pod tim uvjetom, da složno s Magjarima pritisne Čehe, stegne Česku na stare njezine granice. Budući da Přemysla Otokara ostavi jedini tobože najvjerniji saveznik, vojvoda bavarski, budući da su domaći velikaši bili zlovoljni radi kraljeve »šljivarske« politike, a češki puk radi njemačkih naseobina, morade se Přemysl Otokar II. pogoditi s Rudolfom Hapsburškim i u svem mu popustiti. Malo kasnije 1278. na Moravskom polju bude Přemysl Otokar II. izdan od Milote iz Dědica i poražen, a neki Niemac Berthold Schenk od Emerperga nadje ga bez oružja, pa ga ipak ne samo ubije, nego tako strahovito iznakazi, da je sam Rudolf zaplakao nad ovako izgrdjenim tijelom svoga takmaca. Ovdje je važno spomenuti, da su u to doba — u drugoj polovici XIII. vijeka — nastale i glasovite »Zemské desky« (Zemaljske knjige), iz kojih se razvila najstarija europska gruntovnica, u koje se upisivahu privatno-pravne (imovinske) osude, i koje su prastari izvor češkoga prava i rijedak spomenik slavenske kulture.

Sin Otokarov Václav II. posta kraljem poljskim, a Ugarskoj po izumrću Arpadovaca dade za kralja Václava III. Da je u to doba bilo u Hrvatskoj i koliko slavenske svijesti, i da je biskup Pavao Horvat ili ban Pavao Šubić mjesto u Napulj po Karla Roberta pošao u Zlatni Prag, bila bi se i hrvatska i češka povijest posvema drukčije razvila. Ali s Italijom nas je vezalo more, a od Češke su nas osim Nijemaca i Magjara dijelile tolike gore i vode, koje prestadoše biti smetnjom istom onda, odkada je po njima počela juriti željeznica.

Václav II. umro je vrlo mlad u 34. godini, jer je u svom djetinstvu toliko pretrpio, da mu se zdravlje nije nikada više oporavilo. Oto braniborski, koga mu je Rudolf odredio za skrbnika, držaše ga naime pet godina u tamnici, moreći ga gladom i svakom nevoljom. Václavova sina Václava III. umori u Olomucu god. 1306. neki Nijemac Konrad Rotenstein i tim je izumrla muška loza Přemyslova.

4. Češka — mala Franceska, Zlatni Prag — mali Pariz.

Poslije velikih jada i nevolja dobije Češka za kralja svaka Václava III. Nijemca Ivana luksemburškoga, sina cara Henrika VII. Sestra toga Ivana udade se za francuskoga kralja Karla IV. Lijepoga, pa kako je kralj Ivan vrlo često i vrlo dugo znao boraviti u Parizu, dovede si i sina Václava k ujaku Karlu, gdje na firmi dobije po ujaku i ime, pod kojim je poznat u povijesti kao Karlo I., kralj češki i kao Karlo IV., car njemački. Budući da je i Karlova sestra Jitka pošla za francuskoga kraljevića i budući da se sam Karlo oženio Blankom, sestrom francuskoga kralja, nastade medju kraljevskim dvorom češkim i francuskim, medju Zlatnim Pragom i Parizom življa i srdačnija veza. Prva posljedica tih veza medju srcem i mozgom Evrope bijaše francuska moda i ugladjenost, što ju je uvela mlada kraljica Blanka. No mnogo jači i blagoslovniji bijaše francuski kulturni utjecaj, pod kojim je Karlo odmah druge godine svoje vlade 1348. utemeljio u Pragu sveučilište, koje je doskora postalo glavnim

ognjištem i središtem svekolikoga kulturnoga i političkoga života i rada u svoj srednjoj Evropi.

Sam Karlo govoraše savršeno češki, francuski, latinski, talijanski i njemački. Putovaše vrlo mnogo, ne samo po Njemačkoj, kao njemački car, nego i po Francuskoj, Italiji, po Poljskoj i Ugarskoj.

Budući da je čitava južna Njemačka bila sasvim prodahnuta francuskom, odnosno latinskom kulturom i budući da je Karlo i Njemačkom vladao iz Zlatnoga Praga, to je, može se reći, Češka direktno graničila s Francuskom. Ovo sretno susjedstvo imalo je najblagoslovnije posljedice, te se njemu ima pripisati mnogo veća važnost, nego li kasnijemu čitanju bogoslovskih spisa Škota Viklifa, koga obično i najbistroumniji povjesničari drže pravim i gotovo jedinim uzročnikom husitskoga pokreta.

Da je u istinu francusko prijateljstvo i susjedstvo ovako snažno i blagotvorno djelovalo na Češku, najočitijim je dokazom to, što je Karlu IV. bilo idealom, postići barem u Češkoj takvu sigurnost, kakva je u Francuskoj vladala počevši već od Ljudevita Svetoga (1226.—1270.). Karlo je taj svoj ideal u istinu postigao.

Krivo je dakle mišljenje, da je u to doba Češku podigao Nijemac. Već Karlov otac bijaše i odgojem i kulturom i karakterom pravi Francez, sudjelovao je kod svih turnira i pustolovina; već slijep na oba oka, ne mogaše nikako odoljeti želji, da se u francuskim redovima ne pobije s engleskim napadačima.

Karlo je baštinio od oca i odvažnost i um, a od matere Eliške Přemyslovne, sestre Václava III., baštinio je ono neiscrpivo vrelo slavenske dobrote, pobožnosti, pravednosti, ustrpvljiosti i radinosti, koje su glavno obilježje pravoga i razvitoga slavenskoga karaktera. A što su Česi mogli dočekati od pravoga i krutoga Nijemca, vidjelo se jasno za skrbništvo Otona braniborskoga, koji bi, da je vladao onako dugo i s onakvom silom kao Karlo IV., bio od Češke učinio drugu Lužicu.

Za svekoliko kulturno djelovanje Karlovo i baš prema njegovu slavenskomu i keltskomu karakteru nije ga češki narod nazvao ni Velikim, ni Hrabrim, ni Smjelim, nego jednostavno Ocem domovine«.

Na Karlovu dvoru bijaše i glasoviti talijanski pjesnik Petrarka, s kojim se Karlo čak sprijateljio, premda se nije s njim u nazorima slagao. Matija iz Arrasa, Francuz, i Petar Parléř iz Gmünda, Nijemac, sagradiše hram sv. Vida, na mjestu, gdje je još sv. Václav podigao drvenu crkvu. I kameni most preko Vltave, za to doba pravo čudo, potiče od Karla.

Pod konac svoga života bijaše Karlo dugo vremena u Parizu sa sinom Václavom IV., i s mnogobrojnom pratnjom.

Te kraljeve veze s Francuskom za stalno su mnogo doprinijele, da je glasoviti pučki propovjednik Milič iz Kromeriža sklonuo Matiju iz Janova, da ode u Pariz, da tamo uči. Taj Matija bijaše glavni uzor Janu Husu, a Hus najbolji privrženik Matijin.

No to još nije sav upliv ondašnjega, da tako kažemo kristalno čistoga kršćanstva francuskih teologa. I Jeronym praški, najbolji i najvjerniji prijatelj Husov, bio je takodjer doktor pariške Sorbonne. Iz Engleske je donio i nekoje Viklifove spise, kojima se, kako je već spomenuto, kasnije pripisivao prekomjeran upliv na cijelo husitstvo.

5. Česi na prvom mjestu pozornice evropske.

Tim češka povijest dolazi do tako važne dobe, o kojoj nikakav pregled ne može dati ni blijede slike, nego se mora napose prikazati barem u glavnim crtama.

Dne 6. srpnja 1415. spaljen je Jan Hus po osudi crkvenoga sabora u Kostni (Konstanz). Dne 30. svibnja 1416. spaljen je Husov prijatelj Jeronym praški po osudi istoga sabora. No medjutim pošalje češka inteligencija na kostnički sabor vatreni i ogorčeni prosvjed s četiri stotine petdeset i dva plemićka pečata. A kad je nedostojni Karlov sin Sigismund htio na to njemačkom oružanom silom prodrijeti u Češku i nametnuti joj se ne samo za kralja, nego i za suca, ili bolje za krvnika u vjerskim stvarima, pojavi se u Češkoj i vojska i vojskovodja, besmrtni Žiška, koji za malo vremena pretvori Češku u tabor tako oduševljene narodne vojske, kakve povijest ne pozna. Zato Česi i poraziše njemačke križare najprije dne 14. srpnja

1420., a zatim 1. studenoga iste godine. Crkveni otci, sakupljeni medju tim na saboru u Baselu, smatrahu te poraze kaznom božjom za strahovitu i gotovo sveopću tadašnju pokvarenost, naročito medju svećenstvom. Pomalo dozrije medju njima misao, da se Česima ponudi nagodba.

Prva i gotovo jedina od sviju priznata vlast u Evropi usprkos svomu apsolutnomu principu pregovarala je dakle s predstavnicima maloga, ali složnoga, odvažnoga, prosvijećenoga i moralnoga slavenskoga naroda. U ime čeških Husita dodje u Basel Jan Rokycana, o kojem će još biti govora kao o husitskom nadbiskupu i osebujnom husitskom nagodbenjaku, koji nikako nije htio, da se Česi ocijepe od Rima, a opet mu se sva duša bunila, da se takova stvar poslije tolike prolite krvi prepusti jednostavno apsolutnoj volji rimske hijerarhije.

U to doba nastala je u Češkoj strahovita anarhija, koja bi se bila za stalno svršila ne samo padom češke države za dva stoljeća prije, nego i rasulom češkoga naroda, da Česi ne izabraše za svoga kralja Jurja Poděbradskoga, toga češkoga Henrika IV., a možda i većega od njega, samo još nesretnijega.

U to doba, kad je radi mnogobrojnih uzroka vanjskih i unutrašnjih i husitstvo moralno oslabilo, poče u Češkoj nicati sjeme čudne nauke, koja je odgojila najjače karaktere i najveće umnike i za koju se činilo, da će prevladati u svoj inteligenciji i u puku i da će od Čeha učiniti moderne Grke i Izraelce u isti mah. To je nauk i organizacija Češke Braće, o čem bi opet svaki općeniti pregled bio nedostatan, pa zato će se tomu posvetiti posebno poglavlje.

6. Njemačke društvene uredbe rastvaraju Češku.

S hapsburškom dinastijom god. 1526. nije na češko prijestolje došla samo njemačka i papinska politika, nego, što je još mnogo važnije, feudalni aristokratizam zapadne Evrope, posve oprečan slavenskomu shvaćanju i čitavomu društvenomu uredjenju. I dok se papinska politika još morala osvrtati na husitstvo, a politika njemačka dapače priznavati gospodstvo češkoga jezika, na pr. na češkom saboru 1616., njemački aristokratizam i siloviti feudalni sistem tako se u Češkoj ukorijenio, naročito tečajem XVI. stoljeća, da je seljaštvo postalo vlastinskim robljem, a vlastela više razbojničkom oligarhijom nego prvim narodnim staležem.

Zato je i pobuna te oligarhije proti Ferdinandu II. kukavno počela bacanjem kroz prozore 1618., a još je kukavnije svršila najprije bijegom »zimskoga kralja« Fridrika Falačkoga, koji je uz put okrao kraljevski češki grad, a zatim i bijegom svih prvaka pobune.

Ferdinand II. imajući živo u pameti strahovite njemačke poraze za husitskih ratova, očekivaše i sada barem nešto slično, pa se zato poslije bitke na Bijeloj Gori 8. studenoga 1620. pravo i ne micaše sve do proljeća 1621. Ali kad se ganuo, bijaše njegova osveta strašna i krvava, mnogo krvavija, nego što je bilo prema tadašnjoj njemačkoj nekulturi i licumjernosti i pokvarenosti njegove okoline.

7. Krvnička vlada u Češkoj; divljaštvo tridesetogodišnjega rata; poniženje češkoga naroda.

Kraljevim komesarom bude imenovan velikaš Karlo Lichtenstein. Dne 21. lipnja 1621. bude pred starodavnom vijećnicom usred Praga smaknuto 27 plemića, a medju njima nekoliko najprosvijetljenijih i najplemenitijih rodoljuba čeških. Tisuće naroda tupo su buljile u ovo krvološtvo, jedva dostojno najstrašnijega istočnjačkoga apsolutizma.

Od drugih plemićkih sukrivaca pobune bilo ih je medju tim poginulo 47. Tima i još 658. oduzeše imanja sasvim ili djelomice. 508 platiše veliku globu.

Premda su zaplijenjena imanja bila procijenjena često samo za jednu petinu njihove vrijednosti, ipak ih je zaplijenjeno za 15,786.870 forinti. Gradovi platiše globe 7,413.545 forinti. Razdijeljena imanja vrijedila su 10,003.305 forinti. Svaki je tudjinac mogao dobiti i zemlje i časti, pa zato Češku i poplaviše pustolovi, pa i lopovi iz cijele Evrope. Domaćih plemićkih rodova ostade samo 27. Zato je danas u češkom plemstvu toliko njemačkih, francuskih, španjolskih i talijanskih prezimena.

Domaći ljudi, plemići, gradjani, seljaci počeše iz domovine bježati glavom bez obzira, premda je to seljacima bilo zabranjeno pod smrtnu kaznu.

Tako je počeo tridesetogodišnji rat, u kom je sve podivljalo. Surovost je bila tolika, da su ljudi mnogim životinjama iz obijesti odsjecali noge, da je bila strahota pogledati. Seljaštvo je palo u potpuno imovinsko i tjelesno ropstvo. Pala je i prosvjeta, te su pismeni ljudi postali prava rijetkost.

U to tužno doba prognan ostavlja svoju domovinu Jan Amos Komensky. No i u tudjini usavršio je i upotpunio svoje nazore o odgoju, i postavio temelje svekolikoj savremenoj pedagogiji.

Poslije tridesetogodišnjega rata nastaje mrtvo doba češkomu narodu, a pravi križni put češkomu seljačkomu puku. Tudjinski pustolovi i razbojnici postavši u Češkoj gospodari vješali bi seljaka za svaku malenkost, šibali bi do krvi i iste noseće seljakinje samo zato, što ne bi pozdravile svojih tlačitelja. Češki jezik bijaše izvrgnut najvećemu ruglu i preziru. Tudjinci, osobito popovi, predstavljahu glasovitoga Žišku kao vodju razbojnika, a Husite kao izrode ljudskoga društva. Strašno ovo poniženje trajalo je poldrug stoljeća. No kako god su te rane bile teške, nisu ipak bile smrtonosne.

8. Osvit i preporod.

Koncem XVIII. stoljeća poče svećenik Dobner, rektor piarističke gimnazije u Pragu, iznositi mirno i objektivno najsvjetlije stranice češke povijesti. Malo zatim poče djelovati filolog Dobrovsky, učenik franceskih enciklopedista. Ni Dobner, ni Dobrovsky nisu pisali češki, ali su ipak učinili pravi prevrat, jer su pisali o Česima istinu i jer su proti njemačkoj reakciji i aristokratizmu opet počeli iznositi napredne i demokratske misli slavenskoga i franceskoga duha.

I premda je u to doba sve bilo u Češkoj njemačko i sud i uprava i škola; premda su kraljevske naredbe izgonile češki jezik oda svuda, gdjegod mu je ostao i najmanji trag, ipak se sa spomenutom dvojicom čeških mislilaca i učenjaka započeo narodni češki preporod, koji je polovicom XIX. stoljeća postao takav kulturni i politički faktor za Slavenstvo, da se dne 2. lipnja 1848. u Zlatnom Pragu sastao prva slavenski kongres. Istodobno morali su u Beču s Česima već toliko računati, da je ministarstvo Pillersdorfovo priznalo češkomu jeziku jednako pravo s njemačkim, a Češkoj političku autonomiju s državnim obilježjem. Radilo se dapače posvema ozbiljno na tom, da se sazove opći ili generalni sabor svih triju čeških zemalja, Češke, Moravske i Šleske, i da taj sabor kao češka konstituanta stvori za češku državu moderni demokratski ustav.

Istina, da je 12. lipnja 1848. došlo u Pragu do nepromišljene pobune i do barikada, na kojima je mlada češka sloboda na čas u krvi prigušena; ali je godina 1848. ipak tako važna za cijelu češku budućnost, da o njoj mora biti još posebice govora.

Apsolutizam, koji je poslije kratke ustavne dobe prekrilio cijelu monarkiju, strašno je pritisnuo naročito Češku, a u njoj najjače najvećega i najodvažnijega češkoga publicistu Karla Havlíčka Borovskoga; na Bachovu ga zapovijed jedne noći odvezoše u Tirol, otkuda ga povratiše istom onda, kad je već bio tjelesno, a gotovo i duševno posvema propao.

I na početku nove ustavne dobe vladaše u Beču proti Česima toliko neprijateljstvo, da u svibanjsko pomnožano carevinsko vijeće 1860. nije pozvan nijedan Čeh, pa ni isti Palacky.

Listopadska diploma, izdana dne 20. listopada 1860. podavala je velike nade naročito češkim federalistima. Kad je na to ta diploma dne 26. veljače 1861. zamijenjena njemačkim centralističkim patentom, izmiriše se češki rodoljubi i s tim, te stupiše i na taj ustavni temelj. U to je dne 24. travnja 1861. sazvano prvo carevinsko vijeće i to sa zadaćom, da brani samo njemačke interese u monarkiji. Usprkos tomu vodja češkoga plemstva, grof Clam Martinic ostavi to carevinsko vijeće istom dne 23. rujna 1862., a 11 čeških zastupnika slijedilo je njegov primjer tekar 25. lipnja 1863. Srećom još prije toga, naime 15. travnja 1863. češki je sabor jednoglasno na predlog kardinala primasa, kneza Schwarzenberga izabrao i poslao u Beč krunidbenu deputaciju, da se Franjo Josip I. okruni za češkoga kralja. I da je do toga došlo, kako je već bilo blizu, da je češka kruna i s njom obnovljeni češki ustav dao Češkoj i Česima politički položaj, primjeran već tadašnjemu češkomu kulturnomu napredku, za stalno ne bi bilo došlo do poraza kod Kraljičina Gradca 1866., do rascjepa monarkije 1867. i do magjarsko-

velikonjemačkoga pokreta proti opstanku same monarkije kao samostalne i jake podunavske velike vlasti.

Dne 20. rujna 1865. pada veljački ustav, kojega nikada ne priznaše ni Ugarska, ni Hrvatska, ni Mletačka. Sad se opet činilo, da će pobijediti federalističko mišljenje čeških i hrvatskih političara. Ali u jednu ruku medju Pragom i Zagrebom bijaše tek slaba sporazuma, a medju ostalim slavenskim središtima gotovo ga i ne bijaše. Primorje i cijela Dalmacija stenjaše pod talijanskim kulturnim i društvenim prezirom, Slovenci se još otimahu narodnoj smrti, na Rusine nije nitko ni mislio, kao na politički faktor, a kod Poljaka još je silno cvalo prijateljstvo za Magjare, utvrdjeno god. 1848. i zapečaćeno krvlju, prolivenom u zajedničkoj borbi proti Rusima. I kod nas Hrvata bijahu unionisti ili magjaroni zapravo jači od slavenskih federalista, to više, što je i u Zagrebu sve bilo kao ludo za zajedničkim hrvatsko-ugarskim ustavom, pa prema tomu i za državnu zajednicu pod ustavnom krunom sv. Stjepana.

Nije čudo, da je u takvim prilikama dne 7. veljače 1867. poslije mira s Pruskom došao za prvoga ministra u Beču zloglasni Saksonac Beust, koji se sporazumio s grofom Andrássyem, prema poznatoj formuli: Čuvajte vi samo svoje (slavenske) horde, mi ćemo svoje već čuvati.

Tako je uveden dualizam, a dne 8. lipnja 1867. bila je bez Hrvatske i protiv nje — jer hrvatski sabor bijaše raspušten — u Pešti krunidba »apoštolskoga kralja Ugarske i posestrimih joj kraljevina«.

Česima nije u Beču pomoglo ni to, što su za prusko-austrijskoga rata rijetkom vjernošću i političkom zrelošću odbili svaku prusku meku, tako i proglas glavnoga pruskoga zapovjednika, Vögela Falkensteina.

Već prije toga bijesnila je njemačka birokracija naročito protiv »Národnih Lista«. God. 1867. bište zaustavljeni na tri mjeseca, ali istom s nastupom dualizma započeše takva progonstva, kakva je dvadeset godina kasnije imala izdržati Hrvatska pod grofom Khuenom Héderváryem. Od 1868.—1869. bijaše 16 čeških urednika u zatvoru, od toga 7 iz uredništva »Národnih Lista«, koji platiše preko 30 tisuća forinti za globe, te su Česi bili prisiljeni, da ih sasvim ne ušutkaju, izdavati jedan

tjednik — »Hlasy« u Beču, a drugi »Obranu« u Pešti. Češkim urednicima sudila je proti pravu i proti zakonu njemačka porota (u Češkoj Lipi i u Litomericama), Julius Grégr odsjedio je samo u istražnom zatvoru više mjeseci, književnici Arbes i Erben — sva trojica članovi uredništva »Národních Lista« — bijahu odsudjeni prvi na osam, drugi na šest mjeseci tamnice. Sve to nije ništa pomoglo. Po cijeloj Češkoj sazivahu se mnogobrojne skupštine ili pučki tabori, a za kratko vrijeme sabrano je pol milijuna potpisa proti novomu izbornomu redu za carevinsko vijeće, gdje je bila jaka njemačka većina usprkos tomu, što su Nijemci u monarkiji, a i kraljevinama i zemljama, zastupanim u carevinskom vijeću, u velikoj manjini.

Sve je to imalo biti kazna češkomu narodu zato, što su njegovi zastupnici u Češkoj bez plemstva, a u Moravskoj i s plemstvom ostavili bečko carevinsko vijeće, dne 25. lipnja 1863. i što su još prije toga, kad je današnji dualizam bio već gotova stvar, češki prvaci Palacký, Rieger i Julius Grégr vodili češku deputaciju na rusku etnografsku izložbu u Moskvi. Tu je deputaciju sam Gorčakov dne 26. svibnja 1867. vodio pred cara Aleksandra II., koji je tom zgodom izrekao prekrasne, više demonstrativne, nego ozbiljne riječi, da u buduće ne će biti ponijemčena niti jedna slavenska duša. Da su češki prvaci dovoljno uvažili intimno prijateljstvo medju Gorčakovim — ruskim ministrom vanjskih posala — i medju Bismarckom, tada već svemoćnim državnim kancelarom, bio bi taj posjet ostao u strogo kulturnim granicama i ne bi bio još više udaljio od slavenske federativne politike Poljake, bez kojih je Česima teško, a protiv kojih im je gotovo nemoguće, ako ne postići, a to svakako utvrditi političke i narodne stečevine.

Na svu sreću nisu se Česi u svojoj borbi proti bečkomu njemačkomu centralizmu zadovoljili ovakvim političkim demonstracijama, koje protivnika do skrajnosti draže, a narodne snage ne jačaju. Baš zaslugom Riegrovom došlo je u to doba do češkoga narodnoga kazališta, a bilo je i drugih kulturnih manifestacija, kao primjerice veličanstveni pučki tabor pod historičkom gorom Rípom, s koje je, prema narodnoj priči, praotac Čeh najprije razgledao cijeli kraj Pragu na sjeveru i nastanio se sa svojim plemenom medju Vltavom i Odrom.

God. 1869. bila je opet u seocu Husincu u južnoj Češkoj kao u rodnom mjestu Husovu velika svečanost, na kojoj se Husu postavila spomen-ploča i s koje je cijelom Češkom zastrujila Nijemcima dobro poznata husitska pjesma: My jsme Boží bojovníci.

9. Česi prvi slavenski narod u Hapsburškoj monarkiji.

Istom sada, kad je sav češki narod bio u jednom nepomirljivom taboru proti bečkomu njemačkomu centralizmu i kad je istodobno češka kultura, pa i češka gospodarska organizacija počela donositi krasne i neočekivane plodove, zamisliše se i u Beču, možda i nad češkim posjetom u Moskvu.

Pod dojmom nesavladive češke opozicije istupi grof Taaffe 15. siječnja 1870. baš radi Čeha iz ministarstva, a 12. travnja bude Poljak Potocki imenovan ministrom predsjednikom. To je bio prelaz k glasovitomu federalističkomu ministarstvu, kojemu bijaše predsjednikom grof Hohenwart, ministar za prosvjetu Čeh Jireček, a za pravosudje Čeh Habětínek. Posrednikom za izmirenje medju Česima i Nijemcima bijaše glasoviti ekonomista i sociolog Schaefle, takodjer član ministarstva. Tako je dne 12. rujna 1871. došlo do historijskoga krunidbenoga otpisa, u kojem Nj. Veličanstvo najsvečanijim načinom priznava češko državno pravo i obećaje se kruniti češkom krunom sv. Václava. Taj reskript vidiš sada po svoj Češkoj, osobito u gradskim vijećnicama, a u mjesecu, kad je bio izdan, drže se mnogobrojne skupštine, na kojima se previšnji otpis čita i dolično tumači.

Do krunidbe bi za stalno bilo i došlo, i Česi bi danas onako prirodno bili na čelu cijeloj monarkiji, kako su joj Magjari na vratu. Ali već dne 14. rujna ostaviše njemački zastupnici češki sabor, a iz Berlina započeše na sve strane diplomatske spletke proti namjeravanoj obnovi starodavne češke države. Dapače i iz Petrograda, kako je kašnje izašlo na javu, učiniše sve, da ne dodje do krunidbe, bojeći se, da samostalna Češka ne bi bila novi primjer i novo poticalo poljskim rodoljubima za njihovu nepomirljivu opoziciju proti tlačiteljima njihove slobode. A naravski, da su i magjarski političari u savezu s bečkim centralistima iz petnih žila nastojali, osujetiti češku krunidbu. Češki vodje, govoreći o tom važnom doba, s čudnim nerazumievanjem stvari i prilika, krive za konačni neuspjeh cijele svoje akcije nezgodno tobože nastojanje Hrvata, koji su u to doba pod Mrazovićem u staroj pravoj narodnoj stranci Gaja, Jelačića i Strossmayera baš započeli isto tako odlučnu borbu proti magjarskomu centralizmu u Pešti, kako su i Česi vodili borbu proti centralizmu njemačkomu u Beču. Hrvati su se tobože imali na čas stripti, dok bi Česi postigli svoj cilj, jer da bi onda iz Češke već lahko bilo pomoći Hrvatskoj. A kad tamo, i češkomu i hrvatskomu neuspjehu bijaše krivo to, što je i danas: u Zagrebu i u Pragu radilo se za preustrojstvo cijele monarkije bez sporazuma prvaka slavenske većine.

Medjutim dne 9. i 10. listopada 1871. prihvaćeni su fundamentalni ili temeljni članci za češku samostalnost, a dne 13. listopada iste godine prihvatio je te članke i sabor moravski.

No istodobno, naime baš dne 10. listopada postao je zakleti neprijatelj Slavena Beust kralju u Išl tajni memorandum, a i nadvojvoda Rainer javno je nazvao nesposobnim tobožnji triumvirat Hohenwart, Schaefle, Jireček. Koje čudo, da je onda u ministarskom vieću dne 20. listopada 1871. pod kraljevim predsjedanjem na koncu pobijedila stara birokratska njemačka struja, koju zagovaraše barun Holzgethan.

Dne 25. listopada 1871. traži kralj od Clam-Martinica i od Riegra, da Česi priznaju carevinsko vijeće, i da u nj šalju svoje zastupnike. Tu se sad obnovila ona ista slika, kakvu je pružao hrvatski sabor, kad 1861. god. nije htio priznati ni zajedničkih poslova s monarkijom, a sedam godina kašnje primio je bez prigovora današnju nagodbu u Ugarskom. Tako su i Česi odbili i samu misao o zajedničkom saboru, a na proljeće 1873. stvorilo je carevinsko vijeće bez njih, a naravski protiv njih zaključak i zakon, po kojem u buduće nije carevinsko vijeće sbor delegata pokrajinskih sabora, nego se u nj bira direktnim izborima. I tako je nepojmljiva i u politici ubitačna negacija Hrvatsku privezala pod kola magjarskoga imperijalizma, a Češku uz rudo njemačkoga centralizma.

Medjutim je naravski češki sabor bio raspušten, a kod ponovnih izbora stvorilo se posebno društvo u Beču, pod imenom »Habrus« za podmićivanje čeških izbornika. U to češki vodje

zaključiše, da ne će sudjelovati kod izbora ni za carevinsko vijeće, ni za češki sabor. Pasivnost proti carevinskomu vijeću učvrstila je barem narodne redove i zapriječila, da se Česi nisu još pred trideset godina ovako stranački rascijepali, kao danas, što bi za onda za Čehe bio strašan udarac. Ali pasivnost i na domaćem saboru zadržala je politički i gospodarski razvoj Češke na desetke godina, te su danas češke zemaljske financije u vječnom deficitu, a izborni red za češki sabor pravo je ruglo poput izbornoga reda za hrvatski sabor.

Kako god su iz Beča proti Česima započeli najbezobzirnije progonstvo, uvjeriše se doskora, da se bez Čeha dade doduše na vladi krpariti kako tako, ali protiv njih nikako. Nasta opet približenje izmedju Čeha i vlade i češki zastupnici složni s plemstvom podju u Beč dne 23. rujna 1879. Dr. Pražak postade prvi češki narodni ministar. Češi dobiše jamstvo za razdijeljenje praškoga ponijemčenoga sveučilišta na češko i njemačko, a nekoje češke srednje škole preuze država na svoj trošak.

Česi su dosta naglo i neočekivano prekinuli svoju pasivnu opoziciju, koju nisu mogle slomiti ni dvadesetgodišnja najbezobzirnija bečka nasilja i progonstva. Tu se opet pokazalo, da je nas Slavene lakše predobiti milom nego silom; Čehe je naime s centralističkim carevinskim vijećem izmirila mekana i gladka ruka prvaka plemstva, grofa Clam-Martinica, kojega je doduše Rieger predobio za češku narodnu stvar, ali mu je taj češki ideal bio ipak znatno drukčiji nego li pučkomu i narodnomu tribunu. Da je na tu češku odluku direktno ili indirektno djelovao i medjunarodni položaj, naime netom sklopljeni trojni savez medju Njemačkom, Hapsburžkom monarkijom i Italijom, pokazalo se za prvoga posjeta ratobornoga novoga njemačkoga cara Vilima u Beču, koji je i tu na tudjem tlu demonstrativno propustio dati odličje grofu Taaffe-u, jer da je tobože vodio slavensku politiku. Ti isti vanjski uplivi djelovali su u Beču i dalje tako, da je dne 3. veljače 1891. odstupio i Poljak Dunajewski, ministar financija i duša kabinetu Taaffe-ovu.

Još prije toga bili su Nijemci tako ohrabreni tim, što je ministrom prosvjete postao prvak Slavenima neprijateljske njemačke ljevice, barun Pavao Gautsch i što je barunu Pražáku, koji bijaše neko vrijeme ministar pravde, to ministarstvo oduzeto, da bude opet samo »ministar zemljak« bez listnice. Pod dahom istoga toga vjetra zamijenio je i poljskoga ministra zemljaka Zemialkowskoga otvoreni prijatelj njemačke ljevice vitez Zaleski. Napokon je njemačka ljevica na carevinskom vijeću tako osilila, da je u njezino ime neki Scharschmied dne 8. veljače 1886. predložio, da se njemački jezik uzakoni kao unutarnji službeni jezik za cijelu Austriju i da se tomu državnomu jeziku imadu učiti djeca od četvrtoga razreda pučke škole dakako obligatno ili točnije prisilno. Srećom je ta njemačka drskost izazvala medju Česima toliko buru ogorčenja, da je i popustljivi odbor saborske desnice morao Scharschmiedov predlog zabaciti.

Baš u to doba, kad je radi nezgodne medjunarodne situacije — slavenska Rusija i romanska Francuzka bijahu u to doba osamljene — svim Slavenima u monarkiji trebalo braniti i sam narodni obstanak, započeše profesor Masaryk i njegovi drugovi hajku na autentičnost králodvorskoga i zelenogorskoga rukopisa, poričući im svaku književnu vriednost. I mi smo Hrvati nekako u to doba imali jednu književnu polemiku, naime o tom, tko je ispjevao »Smrt Smail-age Čengića«, ali kod nas je ta stvar uzvitlala prašinu samo u čisto književnim krugovima, dok je medju Česima postala to prava afera narodne časti, jer su Nijemci tu zgodu jedva dočekali, da u stranačkoj zlobi svukoliku češku povijest i svu češku kulturu okrste samo falzifikatom. Bečka je vlada naravski odmah pristala uz napadače rukopisa, koje je smjesta odstranila iz školske osnove. Da je to u istinu učinila samo u svojoj protislavenskoj i protičeskoj pristranosti, vidi se najbolje po tom, što je u isto doba zabranila svesokolski češki slet tobože kao protudržavnu i panslavističku akciju.

Uza sve to nisu bili zadovoljni Nijemci, naročito oni u Češkoj koji dne 22. prosinca 1886. demonstrativno ostaviše češki sabor. No budući da je konzervativno plemstvo bilo složno s češkim narodnim zastupstvom, bijaše sabor ipak sposoban za rad, te je sad imao baš krasnu priliku, da koliko, toliko ojača češki živalj u samoj kraljevini, kad ga je već carevinsko vijeće u nenazočnosti Čeha onako izigralo. No češka politika bijaše u to doba tako obzirna i popustljiva, da iz principa nije htjela pro-

vesti baš ništa, što bi makar i najmanje mijenjalo razmjer političke snage medju Česima i Nijemcima. A ipak su barem jednu stvar bili Česi svakako dužni u to doba učiniti: promijeniti izborni red, po kojem je češka većina ovisila o milosti konzervativnoga plemstva, a i onako ga je Česima nametnuo njemački ministar Schmerling. Uz to je svakako trebalo izdati barem takvu novelu k školskomu zakonu, kojom bi se jednostavno zabranilo, da nijedno dijete ne smije polaziti pučke škole s tudjim nastavnim jezikom. Tadašnji češki zastupnici ne samo da to ni jedno ne učiniše, nego pod pritiskom njemačke ljevice pristaše na zlokobne bečke punktacije, koje je zapravo diktirao klub najvećih njemačkih pretjeranaca iz sjeverne Češke. Dne 26. siečnja 1890. javio je namjestnik grof Thun iz Praga u Beč, da su punktacije primljene, a dne 21. veljače iste godine morala je već vlada zaplijeniti proglas opozicijonalnih ili mladočeških zastupnika, koji su se svom žestinom oborili na punktacije kao na pravu narodnu izdaju.

Još prije tih zlosretnih punktacija, koje su vrlo slične našoj riječkoj rezoluciji od 3. listopada 1905., češki zastupnici imali su u Beču vrlo težak položaj, te su svojim glasovanjem prečesto davali vrlo uspješno oružje za agitaciju proti sebi. Tako je bilo poimence kod rasprave o školskom zakonu, koji je s obzirom na zaostale alpinske zemlje skratio vrijeme polaska pučke škole, te su radi toga zakona konservativci ili staročesi prikazani u mladočeškom novinstvu ne samo kao natražnjaci, nego i kao neprijatelji češke prosvjete. Zato je agitacija, ovaj put i posvema opravdana, protiv bečkih punktacija uspjela tako, da kod izbora za carevinsko vijeće nije prošao ni jedan zastupnik narodne ili staročeške stranke, nego svuda pobijediše kandidati narodne slobodoumne ili mladočeške stranke.

Pogled na najnoviju češku političku povijest.

Političkim porazom staročeha svršava se novija češka povijest, a započima se doba savremene češke politike, kojoj bi trebalo posvetiti posebnu radnju, to više, što je kod izbora za carevinsko vijeće na temelju sveopćega izbornoga prava dne 14. i 25. svibnja 1907. češki javni život potekao u pet struja, koje su nekako podjednake, i u kojima se odražavaju i češke

težnje i potrebe, a još više svekolike moderne društvene i političke ideje.

Ipak još treba i u ovom pregledu spomenuti dvije stvari; pokus ministarstva Badenijeva, da se prelomi željezni obruč njemačkoga službenoga jezika u českim zemljama barem za češke kotare, za tim nastojanje, da češka gradjanska demokracija sporazumno s gradjanskom demokracijom njemačkom preuzme vodstvo u modernoj Austriji.

Grof Badeni kao Poljak, dakle Slaven, shvatio je u državničkoj svojoj pronicavosti, da Hapsburška monarkija, dotično zapadne njezine kraljevine i zemlje mogu vazda lahko postati plijenom velike Njemačke, doklegod se službeno usprkos svojoj slavenskoj većini prikazuju kao područje njemačkoga jezika i njemačke kulture. Zato je u smislu temeljnih državnih zakona češki jezik učinio i unutrašnjim službenim jezikom za češke kotare u Češkoj i Moravskoj, t. j. zapravo državnim jezikom. Kako je u Galiciji faktično državni jezik poljski, u Trientu i u Trstu talijanski, a u Dalmaciji je napokon morao postati hrvatski, to bi tim na prirodnom narodnosnom temelju, s obzirom i na historijske osebine kraljevina i zemalja zastupanih na carevinskom vijeću bio utrt put federalističkomu ustrojstvu monarkije. Nijemci su to dobro znali, pa zato u Badenijevim jezičnim naredbama od 1897. nisu vidjeli samo povratak elementarnih prava češkoga jezika, nego i zametak slavenske vladavine uopće, a češke napose. Zato su proti tim naredbama digli i bečku ulicu i opstrukciju na carevinskom vijeću, te su državi prijetili potpunim rasulom. Austrijska državna vlast inače vrlo jaka, ovaj put je uzmaknula pred prijetnjama njemačkim, kao trideset godina prije toga, (1867.) pred prijetnjama magjarskim. Onim prvim uzmakom monarkija je raspolovljena, ovim drugim uzdrmana je u svojim temeljima, jer bi vrhovna njezina vlada prema njemačkom diktatu imala od sada biti u Berlinu.

Posvema je naravski, da se medju starim austrijskim Nijemcima našlo dosta političara, koji su za vremena opazili obje te pogrješke. No ipak su se sve do najnovijega vremena (1906.)[1]

[1]) Zahtjev magjarskoga zapovjednoga jezika i posebnoga carinskoga područja najviše je doprinjio spoznaji, da je za sam obstanak monarkije potrebno udovoljiti svim narodima monarkije na polju njihovoga prosvjetnoga

ustručavali, da ih samo i priznaju, a kamo li da i rade prema svojoj spoznaji. Bojali su se slavenske većine i to najviše zato, jer im se ruska opasnost činila mnogo bližom i strašnijom, nego opasnost pruska. Medjutim je buknuo ruskojapanski rat, a za njega, i još više po njem, potresoše Rusiju pobune i nemiri s revolucijonarnim obilježjem u zlom i u dobrom smislu. Rusija je ostala velika i jaka vlast u Evropi i u Aziji, ali je prestala biti strašilom za susjede svoje. Pod dojmom te najveće promjene u medjunarodnom položaju preuzeše vodstvo medjunarodne politike konsertativno-demokratska Engleska i liberalno-agrarna Francezka, a te obadvije države trebahu u svom kolu Hapsburžku monarkiju kao protutežu i njemačkom imperijalizmu, a do potrebe i ekspanzivnoj ruskoj revoluciji. Pa ako u Beču i ne stupiše u otvoreni savez s Engleskom i Francezkom, svakako je i u najvišim bečkim krugovima prevladalo uvjerenje, da je za budućnost monarkije jednako opasna i feudalna aristokracija magjarska i previše ukočena birokracija austrijska s pangermanskim, ili točnije prusofilskim podmladkom.

Tako je malo pomalo sazrela, misao, da prvu riječ u monarkiji imaju voditi oni narodi, staleži i pojedinci, koji se ističu svojim radom, kulturom i umjerenošću. Tako je došlo do kraljeva boravka u Pragu u travnju 1907., tako do češkoga kluba umjerenih gradjansko-demokratskih elemenata na carevinskom vieću, tako do obnove Beckova ministarstva — polovicom studenoga 1907. — s izrazitom zadaćom češko-njemačkoga izmirenja. Kolika je to promjena, vidimo istom onda, kad se sjetimo, da je još 4. veljače 1894. tadašnji ministar predsjednik knez Windischgrätz odgovarajući u carevinskom vijeću na jednu interpelaciju, kazao, da n e m a češkoga pitanja. Desetak godina kasnije predstavnik najstarije i najuglednije evropske dinastije ne samo da priznaje češki narod, nego svojim posjetom i najživljim svojim interesom za svekolike češke kulturne uredbe daje tomu narodu već davno zasluženu zadovoljštinu. Za nas

i unutrašnjega gospodarskoga razvitka. U tom smislu piše naročito Nijemac Rudolf Springer (pseudonim), poimence u svojim spisima: Borba austrijskih naroda za državu. **Temelji i svrha** austro-ugarske monarkije, 1906. — Oba su spisa izašla u Beču i Leipzigu nakladom Franz Deutike.

je Hrvate bio i politički, a pogotovo veliki kulturni uspjeh, kad je jednom jedinomu našemu čovjeku, Mažuraniću, premda je bio pučanin, priznato pravo i dana čast, da pred kraljem zastupa narod, a pred narodom kralja, da bude hrvatski ban. Koliko li je veći i za cijelo Slavenstvo u monarkiji važniji uspjeh, gdje eto habsburžka dinastija priznaje, da se bez češkoga naroda ne da provesti historijska misija ove monarkije: ravnopravnost i sloboda svih njezinih naroda i svih njezinih država.

III.

Hus i husitizam.

1. Uzroci husitskomu pokretu.

»Nemoguće je doduše dokazati tvrdnju nekih ruskih historičara, da je u Češkoj uz katoličku crkvu čak do XV. stoljeća bila raširena i crkva pravoslavna, ali je sigurno, da su pravoslavne tradicije bile dosta jake, da podržavaju opoziciju protiv Rima. Zato su i papinske odluke, koje su zabranjivale ženidbu svećenika i pričest kaležom našle tu veći otpor nego u ikojoj drugoj zemlji.

Kad je nastupio Karlo IV., učvrstio je red i dogme u katoličkoj crkvi. Svaki njegov čin pokazivao je odanost katoličkoj crkvi; zato je najstrože dao progoniti krivovjerce. Posvuda su dizane veličanstvene katedrale, a sjajne crkvene ceremonije djelovale su na maštu puka tako, te su nedostojni svećenici tim oštrije osudjivani. Prašku biskupiju povisio je Karlo IV. na nadbiskupiju, tako da je češka crkva bila ravno spojena s Rimom. Konačno je utemeljio u Pragu sveučilište, koje je naskoro imalo deset hiljada djaka i time je kanio definitivno osigurati pobjedu rimskoga katolicizma u Češkoj.

Sveučilište je, po mišljenju carevu, imalo širiti rimske doktrine, medjutim postalo je ono ognjištem revolucionarne opozicije. Cijeli narod je ponijela bujica vjerske revolte, a sin ovoga kralja, koji se nadao, da je utvrdio gospodstvo crkve na nerazorivim temeljima, istrošio je svoj život u nesretnom ratu protiv krivovjeraca, pa ipak mu nije uspjelo niti ih obratiti, niti ih pobijediti«.

Tražili su uzrok husitizmu u nekim knjigama engleskoga filozofa, ali nijesu pomislili, da je nepojmljivo, da se cijeli narod diže poradi pitanja skolastičkoga. Wicklif nije trebao pisati, pa bi češka reforma ipak dala znak na napadaj proti rastrovanosti i pokvarenosti, koja je zarazila crkveni sistem u ono doba, i to u Češkoj više nego igdje. No i ta pokvarenost ne bi bila imala onako teških posljedica bez osobitih čeških socijalnih prilika i bez dvaju uzroka, koje smo istom danas kadri pravo ocijeniti.

Prvi uzrok je veliki raskol u katoličkoj crkvi, koji je nastao time, što u to doba bijahu dva, dotično i tri pape: jedan u Rimu, drugi u Avignonu. Već u svjetskim stvarima nastaje potpuni metež, kad se kojemu vladaru javi opasan takmac, ili kad se uz staru vladu pojavi nova, recimo za revolucije. Kolika li je smutnja morala biti u dušama, baš i najiskrenijih tadašnjih katolika, koji su svoju odanost vjeri i crkvi dokazali i djelom, učinivši crkvu prebogatom i osiguravši svim crkvenim službenicima život tako, da su se bez ikakve brige mogli posvetiti samo uzvišenomu svomu zvanju. I tad umjesto da ih ogrijeva toplina kršćanske ljubavi i vodi svjetlo kršćanske istine, gledahu češki katolici strahoviti crkveni raskol, koji su uz to i njihovi njemački susjedi nastojali izrabiti u svoju korist. Radi toga raskola izgubilo je papinstvo moralno prvenstvo i vodstvo u katoličkom svijetu, a na njegovo mjesto stupiše tri sveučilišta: englesko u Oxfordu, francusko u Parizu i češko u Pragu. Sva ta sveučilišta bijahu za onda službene posvećene katoličke korporacije. Ali uza sav svoj čisto vjerski katolički karakter razvijala se na njima misao slobodno, a i predavalo se slobodno, uz jedini uvjet, da se ne dira u katoličke dogme. Zato si je primjerice i Hus bio posvema svijestan, da je do svoje smrti ostao pravovjerni katolik, te je poznata njegova glasovita latinska rečenica pred kostničkim crkvenim saborom: »Sve do dana današnjega nije se našao nijedan jedini Čeh, koji bi bio tvrdokorni krivovjerac«.

Uza sve to pojavio se na oxfordskom sveučilištu profesor Wiclif, — koji je od moralne kritike prešao na kritiku dogmatsku, te je u nekim svojim točkama potkopavao i same temelje katoličkom crkvenom uredjenju i vjeroispovijedanju. Oxfordsko je sveučilište doduše Wiclifa odsudilo, ali je na to brzo izgubilo i svako znamenovanje, te je njegova osuda vrijedila kasnije samo kao stranačko sredstvo zelotnih i žestokih protivnika Husovih. I pariško je sveučilište ustalo odlučno i oštro proti svim nepodopštinama u crkvi i medju svećenstvom; ali je u svojoj kritici ipak bilo suzdržaljivo, a u navalama mudro: nije diralo ni u jednu dogmu. Nisu to naumice činili ni češki bogoslovi u Pragu, ali već od prvoga početka bijaše njihova kritika mnogo strastvenija i daleko smionija, nego njihovih pariških kolega. Da je Hus kojom srećom pošao u Pariz, ili da se inače upoznao s velikim svojim savremenikom, kancelarom pariškoga sveučilišta Gersonom, bila bi se ta dva moralna gorostasa za stalno sporazumjela i složila za moralnu reformu katoličke crkve. Gerson je bio duša kostničkoga crkvenoga sabora, kojemu je Hus postao žrtvom samo zato, jer se parnica proti njemu hotice i naumice skrenula na dogmatsko polje, a tu se u mnogobrojnim spisima i izjavama njegovim i njegovih učenika lahko našlo i moralo naći izreka i misli, koje su se dale tumačiti kao da su naperene proti ovoj ili onoj crkvenoj dogmi. Da Hus nije bio sveučilišni profesor i da uz njega nije pristala većina njegovih kolega i učenika, ne bi husitizam za stalno nikada s moralnoga polja bio prešao i na dogmatske afirmacije, već bi bio ostao samo veličanstvenim moralnim pokretom, koji bi bio i Česima i čovječanstvu valjda bez onolike prolivene krvi kud i kamo više koristio. Ali takvo bijaše doba, ili točnije svaki pokret u svako vrijeme mora dobiti nepomirljivu oštrinu, čim ga povedu ljudi izvježbani u svim tančinama slova, a često, obično i većinom, bez pravoga shvaćanja duha. Kod huzitizma može se i mora reći za njegove protivnike, da su bili i ostali kruti i ukočeni cjepidlačari, ali su im zato i husitski prvaci znali i previše dati povoda, silazeći s moralnoga poprišta, na kom su bili nepobjedivi, na polje dogmatsko, gdje nije bilo, ni moglo biti istodobno mjesta i njihovoj kritici i njihovoj iskrenoj težnji i želji, da se ničim ne dira u jedinstvo crkve.

Da potpuno shvatimo, kako je važan razlog husitskomu pokretu bilo praško sveučilište, valja o njem znati barem nekoliko glavnih stvari.

Kako je već spomenuto, osnovao je praško sveučilište Karlo IV. 1348., potpuno je bilo uredjeno 1360., a od 1372.—1389.

imalo je preko 11 tisuća slušatelja. Prem je 1363. osnovano sveučilište u Krakovu, 1366. u Beču, 1386. u Kolinu nad Rajnom, 1387. u Heidelbergu, a 1392. u Erfurtu, ipak je Prag ostao kulturnim središtem za čitavu srednju Evropu.

Na pariškom sveučilištu gospodarili su profesori bogoslovlja, a na bolognskom slušatelji prava, koji su svoje profesore plaćali. U Pragu se pravnici odijeliše već 1372. i osnovaše posebno svoje sveučilište. Ostala tri fakulteta, t. zv. umjetnički, danas filozofski, bogoslovni i medicinski, urediše se svaki za sebe s najvećom slobodom za profesore, a sva tri zajedno sačinjavahu neku vrst znanstvene republike. Slušatelji iz Češke, Moravske i Ugarske smatrahu se Česima. Ti imadjahu jedan glas. Poljaci takodjer jedan, no budući da je tu bilo pod imenom Poljaka većinom šleskih Nijemaca, bio je to zapravo glas njemački, a budući da su Bavarci i Sasi imali po jedan glas, a sva ta četiri glasa izabirahu po jednoga izbornika, taj izbornik po sedam birača, ti svi skupa još petoricu, a onda cieli taj zbor rektora, imali su Nijemci prejaku većinu u srdcu Češke. Kako je husitski pokret bio ujedno za Čehe i narodna obrana, nastala je odmah borba medju Česima i Nijemcima, koja se završila zaslugom Husovom tako, da su Česi imali tri glasa, a Nijemci jedan (god. 1409.). Još prije toga pobijedili su Česi u profesorskom kolegiju i dobili od 12 mjesta 10. To je naravski Nijemce ne samo ozlovoljilo, nego i silno razdražilo, pa su zato izgubivši bitku na polju narodnosnom, pošto po to nastojali, da je dobiju na polju vjerskom, gdje su mogli računati na pomoć njemačkoga carstva i rimskoga papinstva, kojemu su odmah stali uz bok, kao najrevniji branitelji.

K svemu tome pridošli su još uzroci socijalni. Iz Njemačke je sve to jače prodirao feudalizam s kmetstvom i s drugim nevoljama za ratarski seoski puk. O tom naravski nisu češki seljaci htjeli ni čuti, a i niže plemstvo, mala vlastela, zapravo imućni seljački gospodari, bijahu svom dušom proti njemačkomu imovinskomu i društvenomu uredjenju. I dobar dio višega plemstva nadaše se stalno, da će vjerski taj i narodni pokret oduzeti crkvi njezina golema imanja i da će ta pripasti plemstvu, ili će si ih ono moći ugrabiti. Velikaši su dakle zagovarali husitizam, a kasnije su ga dosta i branili ponajviše radi svoje sebičnosti. Gradovi su dakako radi svoga njemačkoga gradjanstva bili proti Husu i Husitima. Naročito se u tom odlikovao Plzanj i danas po veličini drugi grad u Češkoj. Ali je zato u Pragu ne samo sveučilišna inteligencija, nego sav puk listom, a i veliki dio gradjanstva pristao uz Husa, i husitski pokret teško da bi uopće bio onako uspio, da od prvoga početka nije uza nj pristala mati čeških gradova pokraj Vyšehrada.

2. Preteče husitizma.

Mišljenje, da je husitizam nastao tobože samo pod dojmom tudjinskih spisa Wiclifovih, te da u njem nema ništa osebujno češkoga narodnoga, pobija najjače činjenica, da je husitizam imao svoje preteče kao i svaki pokret, koji nije umjetno izazvan.

Kako je Krlo IV. bio revan katolik i odan sin crkve i kako je istodobno živo želio, da se prema kršćanskom nauku u njegovoj državi u istinu i živi, pozvao je k sebi u Prag glasovite i riječite propovjednike, medju njima i fratra Konrada Waldhausera. Ovaj bijaše Nijemac i propovijedaše samo njemački i latinski za slušatelje sveučilišta. Ali propovjedi njegove bijahu takav bič za svekoliku tadašnju pokvarenost medju svećenstvom, a posebice medju samostancima, da je svijet upravo grnuo na te propovjedi, koje je Konrad doskora držao na javnom trgu. I praktični uspjeh tih propovijedi bijaše vanredno velik: žene ostavljahu toalete, lihvari vraćahu kamate, dapače i isti ženskari ostavljahu ljubovce svoje i idjahu u samostane. Kud i kamo veći uspjeh bijaše medju inteligencijom, koja je Konradovim bičem bila prodrmana iz moralne pospanosti i gnjiloće. Konrad je naime nemilosrdno baš najjače i najžešće šibao gospodske mane i opačine, a nada sve mane i opačine crkvenih dostojanstvenika. Pri tom ne prezaše ni pred najsmionijim prispodobama, ne dirajući naravski ni u jednu crkvenu dogmu.

Samo se o sebi razumije, da se proti smionu fratru digoše mnogobrojni i jaki neprijatelji, koji odlučno zahtijevahu, da se obustave njegove propovijedi, koje nazivahu smutnjom. No car i kralj Karlo bio je tako uvjeren, da je potrebno javno i nesmiljeno žigosati tadašnju pokvarenost, da je Konrad nesmetano propovijedao sve do svoje smrti god. 1364. Konradovim na-

sljednikom postade Čeh, Jan Milič, rodom iz Kroměříža u Moravskoj. Videći Milič, kako na Konradove njemačke i latinske propovijedi dolaze samo gospoda, djaci i gradjani, odluči propovijedi vesti smionu jednu stvar: ne pitajući nikoga poče jednostavno propovijedati češki. Praški puk bio je time naravski sav zanesen i Milič morade propovijedati doskora svaki dan, a nedjeljom dva, tri i više puta i to vazda tri do četiri sata, a da se nije nitko ni smjesta maknuo. A kako istom propovijedaše! Udaraše ponajviše po neznanju i lijenosti, po lakomosti i razuzdanosti tadanjih svećenika. Već samo to, što je Milič govorio češki, bijaše za visoke crkvene dostojanstvenike i za njemačke svjetovnjake prava revolucija. Ima ih doduše, koji misle, da se nije prigovaralo samomu češkom jeziku, nego tek moravskom narječju, kojim Milič govoraše. No sudeći po mnogim doskazima bila je baš to glavna Miličeva krivnja, što je govorio tako, da su ga razumjele tisuće i tisuće češkoga puka, koji je kasnije naravski i daleko izvan Praga hrlio, da se okrijepi živom vjerom i neustrašivom riječi ovoga božjega službenika. I praktični uspjeh propovijedi bijaše još veći nego Konradovih. Tako se primjerice obratilo dvjesta palih žena, koje ostaviše svoj sramotni život i utemeljiše samostan. Ali najviše je Milič djelovao na čitavo savremeno mišljenje o crkvi i o njezinoj zadaći. U svojoj revnosti, u svom zanosu on se naime obraća k Isusu kao k jedinomu izvoru milosti, a k prvim kršćanima kao k jedinomu uzoru svake kreposti. Češki i Miličevi neprijatelji u prvoj njegovoj tvrdnji vidješe napadaj na papu i na crkvu kao posrednicu božje milosti, a u drugoj tvrdnji napadaj na svece, kao zagovornike pred Bogom. I optužiše Miliča kod pape Grgura XI. Neustrašivi propovjednik morade poći sam glavom u Rim i tu se u istinu opravda; ali na povratku shrvan dugim putovanjem umre 1374.

Sad poče propovijedati Matija iz Janova. No on je više pisao nego propovijedao. Piše latinski veliko djelo »Pravila staroga i novoga zavjeta«, za koje spomenuti francuski učenjak Ernest Denis kaže, da je to najzanimiviji i najvažniji, a ujedno najsmioniji primjer vjerske literature. Pisac ne žigoše samo savremenu pokvarenost, nego sjekirom svoje kritike posiže za samim korjenom zla i nauča, da valja promijeniti i same crkvene

uredbe, shvaćanje crkvenih dogma, pa i same dogme. Matija iz Janova ponovno veli, da je sveto pismo jedini izvor vjere, a osobito naglašuje, da kardinali, biskupi i svećenstvo nisu prava crkva, nego da su to vjernici u prahu pred Bogom, a Isus da je bezuvjetno jedini posrednik medju Bogom i vjernikom. U nauku, da su vjernici prava crkva, vidi se zametak temeljne husitske misli, da su laici pred Bogom posvema jednaki duhovnicima, pa da se zato i njima ima dozvoliti pričest pod obadvije prilike, dakle i kaležom.

Kako je Matija iz Janova pisao latinski, ostao je puk poslije smrti Miličeve bez učitelja u započetom pravcu, dok se nije pojavio još umniji i popularniji pisac Toma Štítný. Štítný se je rodio nedaleko gradića Žirovnice na češko-moravskoj medji 1325. ili 1326. Oženio se mlad, no žena mu brzo umre, a on željan nauke dodje u Prag, gdje je slušao Miliča, s njim se tijesno sprijateljio i počeo pisati u njegovu duhu. Ali Štítný je pošao dalje od Miliča, dapače dalje i od Matije iz Janova. Milič je osobitom žestinom napadao crkvenu hierarhiju; Matija iz Janova napadaše, a to latinski, pojedine dogme; Štítný udari na sav sistem katoličke crkve, i to češki. Njegova djela: Tomáše ze Štítného »Knihy šestery o obecných i věcech křestanských« i Knihy naučení křestanského« revno se prepisivahu, još marljivije čitahu i s neopisivim zanosom nasljedovahu.

Ne bijahu to jedini predteče Husovi. Možemo si misliti, koliko je iskrenih štovatelja i privrženika stekao samo Milič, koji je za kratkoga svoga boravka u Avignonu i na papinsku okolinu tako djelovao, te je jedan kardinal kazao, da bi ga trebalo proglasiti svecem, a sam ga naziváše blaženim. Karlo IV. govoraše o Miliču kao o svom pobožnom, drage uspomene, ljubimcu. Zato je naravski, da se brzo našao i jedan bogati praški gradjanin, — zvao se Kříž — koji zatraži dozvolu za gradnju kapele, u kojoj bi se samo češki propovijedalo, dakako sve u duhu Miličevu. No za onda bi jedva bio dobio dozvolu za češku kapelu, da mu tu nije pomogao dobar prijatelj kralja Václava, neki Mülheim, te napokon i nadbiskup na to pristane. Kapela je nazvana betlehemskom, sagradjena je 1391., a Hus je u njoj počeo propovijedati 1402. Tim časom nastaje već pravi husitski pokret, jer do sada su govorili samo predteče, a sad

je svoja usta otvorio sam učitelj, koji je kasnije pukim glasom svoga imena gonio češke neprijatelje, a gotovo cijelu Češku pretvorio u neizmjernu lomaču, na kojoj je imala izgorjeti i njemačka nadutost i tadašnja licumjerna pokvarenost.

3. Povodi husitskomu pokretu.

Po današnjim našim pojmovima husitizam je bio borba češkoga naroda za slobodu savjesti proti tadašnjoj katoličkoj hierarhiji, koja se njemačkom željeznom rukom poslužila naročito da prignječi narod češki. Sami Husiti borili su se za slobodu riječi božje i za one reforme u crkvi, koje je kasnije tridentinski crkveni sabor u istinu i proveo, ali istom onda, kad se željezna njemačka ruka za Luthera digla proti Rimu još odlučnije, nego se prije borila za nj. Simbolom husitske borbe bio je kalež, pa su se zato Husite i zvali kaležnjaci, u češkom jeziku »kališníci«, dok ih mi poznajemo samo po latinskom nazivu utrakviste.

Dok je Hus živio, ne imadjaše u pravom slislu riječi sljedbenika. Smrt Husova bila je dakle najveći i najglavniji povod husitskomu pokretu, ali nije bila jedini povod.

Kako je spomenuto, 1402. postade Hus propovjednikom u kapeli betlehemskoj. Iste godine bude izabran i rektorom češkoga sveučilišta. Njegove propovijedi, a i njegovo djelovanje na sveučilištu našlo mu je svu silu neprijatelja, naročito medju njemačkim kolegama na sveučilištu i na pražkom kaptolu. U to su doba došli u Prag i Wiclifovi spisi, koje su u Češku donijeli valjda pratioci kraljevne Ane, kćeri Karla IV., koja se udala za engleskoga kralja Rikarda II.

Praškomu je kaptolu bilo poznato, da te spise ima i Hus i njegovi prijatelji, da se na sveučilištu čitaju, dapače i predaju. Zato je kanonički sbor 45 izvadaka tih spisa 1403. predložio sveučilištu, da ih prosudi. Hus i njegovi prijatelji odmah rekoše, da to ne valja, jer da onih 45 članaka ima sasvim drugi smisao, kad se čitaju u cjelini, nego ovako, kad se sami za sebe istrgnu i sude. Hus ipak nije branio Wiclifova nauka. Ali je to učinio bogoslov Stjepan Páleč, koji je doskora bio glavni tužitelj i najodvratniji svjedok proti svomu kolegi. No Hus je bio zato,

da se radi Wiclifovih spisa nitko ne progoni, ni da se na sveučilištu ne predaju. Tu je Hus kao i svakom drugom zgodom pokazao oštroumno razlikovanje u stvarima, što ga danas nazivamo slobodnim ispitivanjem i proučavanjem svega, a da zato to sve ipak nema pristupa na školsku katedru.

Medjutim je na Husove propovijedi dolazilo sve to više slušatelja, ne samo pučana, nego i plemića. Hus propovijedaše, naravski otvoreno i neustrašivo, te nije sakrivao mana ni visokih crkvenih dostojanstvenika, pa ni praškoga nadbiskupa. Radi toga su ga tužili papi Inocentu VII., da je krivovjerac i da širi krivu, već odsudjenu nauku Wiclifovu. Ovo su protivnici Husovi tvrdili jedno zato, da im posao u Rimu bude lakši, a drugo zato, da Husa ponize u domovini, jer je tobože čovjek, koji nema svoje misli i svoga duha, nego se slijepo i ludo povodi za nekakvim tudjinskim pretjerancem, kakav je i sam. To je običan postupak protiv svih reformatora. Na papinsku zapovijed zabrani praški nadbiskup, da svećenici i čitaju, a kamo li da šire Wiclifove spise. Nekoji ne poslušaše i budu kažnjeni. Hus se za nje zauzme i opet predloži, a svojim predlogom i uspije, ali samo medju Česima, da se Wiclifovi članci ne predaju, koliko se smatraju krivovjernima i pogriješnima.

U to se spremaše crkveni sabor u Pisi, koji pozove sav katolički svijet, pa i Češku, da ne sluša nijednoga, ni drugoga papu, ni Benedikta XIII., ni Grgura XII., jer da će pravoga papu izabrati crkveni sabor. Kralj je Václav jedva dočekao ovu poruku katoličkoga crkvenoga sabora, jer se slagala sa svim onim, što su tražili i toliki češki revnitelji svjetovnjaci i duhovnici. No nadbiskup praški i viši crkveni dostojanstvenici oprješe se tomu. Kralj upita za savjet sveučilište. No budući da su na sveučilištu Nijemci imali tri glasa, znalo se već unaprijed, da će i sveučilište biti proti crkvenim reformama, što su ih zahtijevali Česi, naročito Hus. To je bio povod, da Hus što življe uznastoji, kako bi se Česima dalo pravo, koje ih ide u njihovu domu. Tako je došlo do glasovitoga kutno-gorskoga dekreta god. 1409., kojim kralj Václav izjavljuje, da nije pravo, što tudji njemački narod ima na sveučilištu tri glasa, a narod češki, ovlašteni baštinik ove kraljevine, samo jedan jedini glas; zato se odredjuje, da Česi u buduće na svakom vijeću, ispitu, izboru

ili u kojemgod javnom aktu imadu tri glasa, a svi ostali narodi jedan.

Kako se već u ono doba ovaj dekret smatrao činom čisto narodne svijesti, i kako je kod Nijemaca još više podražio baš njihovu narodnosnu nametljivost, najbolji je dokaz u tom, što se kasnije na kostničkom saboru ovaj dekret spočitavao Husu kao ponajteži njegov grijeh, za koji zaslužuje smrt.

Medjutim je koncil u Pisi svrgnuo oba tadašnja pape i izabrao pravim papom Aleksandra V., koga doskora naslijedi Ivan XXIII. Budući da se prijašnja dvojica nisu zahvalila, bijahu sada tri pape. Praški nadbiskup, — koji je istom postavši nadbiskupom bio zaredjen, a kažu da nije do tada bio ni pismen — upotrebi taj metež u vrhovnom vodstvu crkve na to, da sasvim uništi češku reformatorsku stranku. Zato najprije zabrani sve propovijedi u kapelama, što je naravski bilo napereno osobito proti Husu, a dne 16. srpnja 1410. dade u svom dvoru spaliti Wiclifove spise uz bučni Tedeum i veliko zvonjenje. Koliko je tim postigao, dokazuje pjesma, što je na to grmjela Pragom: »Zajíc biskup abeceda spálil knihy, nic nevěda, co je v nich napsáno«.[1] Možemo po tom lako prosuditi, što je do takvoga vrhovnoga pastira držao i mogao držati Hus, koji je kao svećenik i ka najglasovitiji bogoslovac svoga vremena u svom zvanju prema primjeru i uzoru prvih kršćana držao za glavno pravilo poznate riječi sv. Pisma: Ne bojte se ljudi . . ., već se bojte Boga.

Hus je dalje propovijedao, držeći zabranu nepravednom i protivnom crkvenim propisima. Zato ga nadbiskup dne 18. srpnja 1410. izopći iz crkve, a dne 24. rujna još ga i prokune. Kralj Václav i kraljica Sofija živo se zauzeše za Husa kod pape, naročito je kraljica pisala papi, da je Husa sama čula propovijedati i da nije ništa krivovjerno govorio. Ali papa Ivan XXIII., bio je odmah na strani nadbiskupovoj. Medjutim postade praškim nadbiskupom ovaj put kraljev osobni liječnik, Albik iz Uničova, inače velik bogataš; ni on ne bijaše još zaredjen.

[1]) Nadbiskupu bijaše prezime Zajíc, a abeceda porugljivi pridjevak zato, što se je istom učio čitati, kad je postao nadbiskupom. Rugalica ima to veći smisao, što nadbiskup u istinu, kad bi bio i znao dobro čitati, ne bi bio mogao Wiclifovih spisa razumjeti radi nikakve svoje naobrazbe.

Brzo na to dodjoše u Prag izaslanici pape Ivana XXIII., da mu i u Češkoj nadju pomoći proti Ladislavu napuljskom. Papa je davao oprost svakomu, koji ga budi ikako podupre.

Proti trgovini crkvenim oprostima bilo je u Češkoj već odavna mnogo prigovora, a sad dodje stvar i pred profesore-bogoslove na praškom sveučilištu. Tu bijaše velika, javna prepirka, u kojoj i Hus i njegov prijatelj Jeroným praški najodlučnije odsudiše papinu bullu od 17. lipnja 1412. i na tom je sveučilištnom vijeću ta bulla odsudjena, jer da se očito protivi Isusovu nauku dopuštajući oproste prodavati i još k tomu za novce, kojima se ima prolijevati kršćanska krv. Hus je i na svojoj propovijedi u kapeli betlehemskoj narod otvoreno pozvao, da oprosta ne kupuje. Puk je to poslušao, a mladež je počela praviti i demonstracije proti takvomu papi i njegovim izaslanicima. Tri zanatlijska djetića podjoše u gorljivosti tako daleko, te su jednome propovjedniku javno u crkvi prigovorili, kad je počeo vjernike pozivati, da samo što više oprosta kupe. Odmah ih uhvatiše, odvedoše u zatvor i na nalog gradskoga vijeća bijahu sva trojica smaknuta. Budući da je to učinilo vijeće staroga Praga, u kojem bijahu Nijemci, smatrala je praška češka većina taj čin izazovom i svoje češke narodnosti, pa zato sva tri ona mladića bijahu pokopana u betlehemskoj kapeli kao kršćanski i kao narodni mučenici uz sudjelovanje nebrojenoga mnoštva praškoga puka.

Na rimskom papinskom dvoru brzo se saznalo, kako u Pragu i u Češkoj slabo uspijevaju poslanici. Hus je već u kolovozu 1412. dobio osudu, da nitko ne smije s njim ni jesti, ni piti, s njim govoriti, od njega ništa kupovati, niti mu ništa prodati, ne dati mu ni ognja ni vode, niti mu ičim poslužiti, a ako se za dvadeset dana ne pokori, da se u onom mjestu, gdje on boravi, ne služi misa i ne dijele sakramenti.

Hus se nije pokorio, nego je odmah napisao javni odgovor na kletvu, pozivajući se na Isusa Krista, najpravednijega sudca, da mu se čini krivo. No videći, da neki svećenici, kako se moglo iočekivati, naročito Nijemci, u istinu radi njega ne će služiti mise i dijeliti sakramenata, ostavi Prag, da nitko radi njega ne postrada. U studenom 1412. bijaše već u južnoj Češkoj blizu današnjega grada Tábora, gdje je živio sasvim u zatišju,

a samo je pisao u Prag, i svoje slušatelje poticao na stalnost u vjeri.

Medjutim dosadanji nadbiskup praški ustupi svoju čast i svoje dohodke jednomu Nijemcu, biskupu u Olomucu, Konradu Wechti, a sebi zadrži prebendu vyšehradsku. Papa Ivan XXIII. potvrdi ovaj ustup i brzo na to dne 2. veljače 1413. odsudi sve Wiclifove spise bez iznimke i dade ih dne 6. veljače spaliti u Rimu pred hramom sv. Petra. Hus smatraše griješnom slabošću na sve ovo mučati. Izadje dakle iz svoga zatišja i poče propovijedati narodu, gdjegod bi našao veći skup ljudi: po putovima, po proštenjima, na svatbama i dr. Ujedno je stao i pismeno braniti sav svoj nauk, a pri tom je vrlo zgodno i domišljato usavršio češki pravopis, uveo je naime slova č, ž, š, kojima i mi danas pišemo. Hus naravski kao pravi kršćanski i katolički svećenik nije dirao ni u jedan članak vjere, ni u jedan sakramenat, dapače ni u jedan običaj i obred crkveni, nego je iz svih sila nastojao, da već jedanput bude kraj nepodopštinama, koje ne bi dolikovale ni poganima. Red u crkvu imao je uvesti naravski papa, no budući je Ivan XXIII. bio po njegovu sudu pokvaren, te se to od njega nikako nije moglo očekivati, bio je Hus uvjeren, da je svaki kršćanin dužan više slušati Boga nego ljude, dakle više Isusa, nego papu, i nastojati i riječju i primjerom, da se sve neurednosti iz crkve odstrane. Naročito je Hus bio uvjeren, da je to dužnost njegova, kao svećenika kao doktora i učitelja bogoslovlja.

Razmirice u katoličkoj crkvi već su svakomu tako dodijale, da je dne 1. listopada 1414. sazvan u Kostnicu na Bodanjskom jezeru opći crkveni sabor s trostrukom zadaćom: učiniti kraj razmirici medju papama i postići, da na čelu crkvi bude opet samo jedan papa; odstraniti svekolike nepodopštine, naročito trgovinu s crkvenim častima i grubo zanemarivanje svećeničkih dužnosti; napokon suditi Husu i Wiclifovim spisima. Husa su optužili većinom domaći ljudi. Na čelu tužiteljima bijaše Stjepan Páleč, Jan Železný, biskup u Litomyšlu i bivši praški župnik Mihajlo de Causis iz Njemačkoga Broda. Ova trojica pokupiše, gdjegod su što mogli i načiniše proti njemu tužbu, da je krivovjerac, koju dadoše papi, kardinalima i biskupima. A bijaše tu trideset kardinala i sto pedeset biskupa,

medju njima mnogo Nijemaca, koje je proglas proti Husu razdražio time, što je osobito isticao, kako je Hus tobože zakleti neprijatelj svemu, što je njemačko, pa zato da je Nijemce prognao s praškoga sveučilišta.

Potpuno uvjereno svojoj nevinosti Hus zatraži, a i dobije, od inkvizitora za dijecezu prašku pismenu svjedodžbu, da nije nikada učinio, ni propovijedao nikakve vjerske zablude. Dne 11. listopada 1414. podje Hus na put u Kostnicu u pratnji sedmorice svojih prijatelja. Dne 28. studenoga odvedoše ga već iz njegova stana u Kostnici pod izlikom, da će na preslušanje pred crkveni sabor, a kad tamo, baciše ga u tamnicu. Tu se Hus na smrt razboli, pa mu zato promijeniše zatvor, da ne umre. Njegovi pratioci prosvjedovahu proti svemu tomu to više, što je car Sigismund Husu dao svečano pismeno jamstvo, da će slobodno u Kostnicu i natrag. Papa Ivan XXIII. se ispričavaše, da su Husa utamničili kardinali proti njegovoj volji.

Medjutim su počeli Husa kriviti naročito time, da je vjernicima podavao i kalež. To je bila puka izmišljotina, jer istom poslije njegova odlaska iz Praga dr. bogoslovlja, Jakoubek iz Stříbra poče i laike pričešćivati kaležem, držeći se riječi sv. Pisma, gdje se veli: Ne budete li blagovali tijela Sina čovječjega i pili krvi njegove, ne ćete imati života u sebi«. Istina je, da Hus, kad su ga pitali, što misli o tom, nije ništa odgovorio, a istina je i to, da je doskora kalež postao simbolom husitizma, ali to nije dokaz, da je Hus započeo i uveo pričest pod prilikom kruha i vina.

Husa preslušavahu u zatvoru. Imao je najprije izreći, što misli o Wiclifu i obraniti se od krivovjerstva, koje da je sadržano u četrdeset i četiri članka, što ih je iz njegovih spisa izvadio onaj Stjepan Páleč, koji je još pred deset godina onako gorljivo branio spise Wiclifove. Na sva pitanja odgovaraše Hus, da se ne smije suditi na temelju pojedinih rečenica, koje u cijelom spisu imadu često sasvim drugi smisao nego same za se; u ostalom da je pripravan priznati svaku pogriješku, koja mu se dokaže i dati se od sabora poučiti. Na to od njega zatražiše, da se pokori osudi nekolicine doktora bogoslovlja, koje bi sabor u tu svrhu izabrao. Hus to odlučno odbije, veleći, da hoće pred

cijelim saborom dokazati svoju nevinost i ispovijediti svoju vjeru.

U to Husa zatvore u tvrdjavu Gottlieben, u jednu samotnu visoku kulu. Tu ga ne samo počeše moriti gladom i žedjom, nego mu svezaše i ruke i zabraniše mu svaki posjet. Češki plemići iz Češke i Moravske odlučno su tražili, da se s Husom tako ne postupa, jer da se tim vrijedja cijeli češki narod. Tomu se pridružiše i Poljaci, te napokon dne 5. lipnja 1415. poslije šestmjesečne tamnice dopustiše Husu, da bude saslušan pred cijelim saborom. Ali kakvo je to bilo saslušanje. Pročitaše optužbu, a kad je pročitaše, imao je Hus jednostavno sve opozvati i prisegom se obvezati, da se za uvijek odriče dosadanjega svoga krivovjerstva. Kad je Hus htio na optužbu odgovoriti, podiže se velika vika na njega, da je to bilo previše i samome Sigismundu, koji je inače Husa tako mrzio, da je kardinalima potajno svjetovao, neka nipošto ne vjeruju Husu, ako i prisegne, da se odriče krivovjerstva, nego neka ga samo spale. Podli i kukavni taj savjet čuše na svoje uši češki plemići Václav iz Dubé, Jan iz Chluma i Petar iz Mladenovica. Od njih je i Hus saznao za svoju sudbinu.

Na crkvenom saboru bijaše veoma mnogo kardinala i bired, no i ti su svi bili proti Husu. Zato sabor ne htjede ni čuti o tom, da se Hus pred njim javno opravda, nego počme sastavljati formulu, kojom će opozvati tobožnje zablude i ujedno se spremaše, da ga odsudi na smrt. Onaj izrod iz Njemačkoga Broda, Mihajlo de Causis dnevice bi dolazio pred Husovu tamnicu i glasno na vratima vikao: Milošću Božjom doskora ćemo spaliti toga krivovjerca.

Hus naravski ne htjede priseći prema predloženomu obrascu, veleći, da bi to bila kriva prisega, i da voli izgubiti život, nego zatajiti Isusa. Dne 10. lipnja 1415. oprosti se u otvorenom pismu sa svojom milom Češkom i na rastanku opominjaše sve Čehe, da ostanu stalni u istini, i da vazda svaki u svom staležu kršćanski živi. Dne 5. srpnja dodjoše k Husu u tamnicu četiri biskupa s njegovim prijateljima, ne bi li ga sklonuli, da opozove i da se tako ukloni smrti. Suznim očima odgovori Hus, da ne može opozvati ono, što nije naučao, da ne može zatajiti istine i glasa svoje savijesti. Na odlasku reče mu jedan od četvorice biskupa: »Zar hoćeš biti mudriji od cijeloga sabora?«, a Hus odgovori: »Ne ću biti mudriji od sabora, samo molim, da me sabor pouči i rado ću opozvati«. »Kako je tvrdokoran taj čovjek u svom krivovjerstvu«, reče biskup. Sutradan, dne 6. srpnja 1415. poslije svečane službe Božje na svečanoj sjednici u prisutnosti cara Sigismunda i svih duhovnih i svjetovnih knezova bi Husu pročitana smrtna osuda, koja je bila obrazložena i s tom tvrdnjom, da se Hus smatrao četvrtom osobom u presvetom Trojstvu. Čuvši tu osudu, pade Hus na koljena, i jakim glasom poviče: »Gospodine Isuse Kriste! Oprosti neprijateljima mojim! Radi velikoga milosrdja svoga, molim Te! Ti najbolje znaš, da su me lažno okrivili, da su lažne svjedoke proti meni postavili i lažnim me tužbama opsipali! Oprosti im, Gospodine, po neizmjernom milosrdju svom!« Na to mu oduzeše tobože svećenički red, metnuše mu na glavu porugljivu papirnatu krunu s napisom: To je najveći krivovjerac! i predaše ga caru Sigismundu. Sigismund ga preda falcgrofu Ljudevitu, a taj kostničkim gradskim vijećnicima, veleći: Eto vam Jana Husa, koji po odluci našega premilostivoga gospodara i kralja i po mojoj zapovijedi ima kao krivovjerac biti spaljen! Na to carski plaćenici pograbiše Husa i izvedoše ga iz hrama, u kojem je sabor vijećao. Pred lomačom ga svukoše, za tim na nju podigoše i užetima uz kolac privezaše. Onda zapališe lomaču sa svih strana. Hus gledaše k nebu, pjevaše psalme, a u najvećem plamenu čuo se njegov glas, gdje preporuča dušu svoju Bogu. Haljine i pepeo Husov pokupiše i baciše u Rajnu, i strogo zabraniše uzeti ikomu išta na uspomenu.

Još prije ovoga groznoga čina dao je crkveni sabor zatvoriti Husova prijatelja Jeronýma praškoga, koji se došao za Husa zauzeti, jer ga je kao doktor bogoslovlja i priznati učenjak mislio obraniti svojim znanjem i rječitošću. Češki kralj Václav silno se razgnjevio i na koncil i na domaće svećenstvo, koje je najviše skrivilo Husovu smrt. Češko i moravsko plemstvo sastalo se dne 1. rujna 1415. u Pragu u velikom broju i tu jednodušno u ime cijeloga češkoga naroda sastavi, a sutradan pročita i podpiše ovaj glasoviti list crkvenomu saboru u Kostnici:

»Budući da i prirodni i Božji zakon zapovijeda činiti sva-

komu, što hoćeš, da drugi tebi čini, a ne činiti nikomu, što ne ćeš, da se tebi čini, zato gledajući na taj Božji zakon i na ljubav k bližnjemu svomu poslali smo, velečasni oci, vama i caru Sigismundu više pisama o dragom propovjedniku i učitelju svom, doktoru bogoslovja Janu Husu, a ta su se pisma i čitala na sjednicama vašim. No vi ste ih, kako čujemo, bacili u vatru, a velečastnoga doktora našega, ne znamo u kakvom duhu, osudili ste na okrutnu smrt i ubili ga sve na našu i na naše češke krune vječnu krivicu i sramotu, a da naš učitelj nije ni priznao krivovjerstva, niti mu je bilo dokazano, nego je to sve učinjeno samo na ružnu potvoru neprijatelja i izdajica njegovih i naših. Zatim ste vrijednoga našega doktora Jeronima pražkoga, čovjeka velike rječitosti i prosvijećenoga filozofa dali uhvatiti i nemilosrdno svezati, dapače ste ga već možda ka i Husa okrutnom smrću ubili, ne vidjevši ga i ne preslušavši, samo na ponuku njegovih i naših izdajica. Napokon došao je do nas i taj glas, kako našu kraljevinu (Češku) i našu markgrofiju (Moravsku) pred vama ocrnjuju, da su medju nama nastale teške zablude i da su tobože otrovale srca mnogih vjernika tako, da tu treba brze pomoći. Kako možemo podnijeti tako okrutnu krivicu? Ta cijelomu je svijetu poznato, da je naš narod od onoga časa, kad je primio kršćansku vjeru, stalno i nepokolebivo stajao uz svetu rimsku crkvu u svakoj buri i u svakom raskolu, doprinašajući vazda najveće žrtve na njezinu slavu i diku. Braneći dakle čast i savijest svoju, svjedočimo pred vama i pred cijelim svijetom, da je doktor Jan Hus bio pravednik, koga je svatko u našoj kraljevini mnogo godina hvalio radi neporočna života, radi njegovih vrlina i dobroga glasa, pravednik, koji je zakon božji vjerno učio prema tumaču svetih otaca i crkve, da je svaku zabludu i krivovjerstvo vazda ružio i nas, kao i sve Kristove vjernike, na mir i ljubav bližnjega silno poticao ne samo riječju, slovom i činom, nego nas je tiho i blago k tomu vodio sam svojim primjerom. Svjedočimo nadalje, da svaki onaj čovjek, bio kojega mu drago staleža i dostojanstva, tko bi tvrdio, da je u Češkoj krivovjerstvo, laže, kako je dug i širok, kao izdajica i neprijatelj kraljevstva i naroda našega, a uz to je dakako sam ne samo opaki krivovjerac, nego i sin djavla i otac laži. Sve te krivice predajući sada Gospodinu Bogu, potužit ćemo se radi njih kod budućega pape, koga ćemo, ako Bog da, po dužnosti kao vjerni sinovi poslušati. Ali propovjednike zakona Gospodina našega Isusa Krista, i to propovjednike pobožne, ponizne i u vjeri stalne, branit ćemo i štititi do posljednje kapi krvi«.

List češkoga plemstva s 452 pečata izazvao je na crkvenom saboru u prvi mah stravu. No čim je koncil saznao, da ipak ima i takvih plemića, koji se koncilu u svem pokoravaju, pozove na sud preda se i sve podpisatelje lista i svećenika Jakoubka iz Stříbra, koji je prvi počeo davati kalež.

Jeroným praški u strahu pred smrću i na nagovor najuglednijih članova koncila dade se sklonuti, da je na sjednici dne 11. i 23. rujna 1415. opozvao pod prisegom sve, što je naučao od Wiclifa i Husa, kao zabludu, smutnju i krivovjerstvo. Priznao je i to, da je Hus bio pravedno spaljen i na koncu se u svem pokorio koncilu, obećavši, da će pisati i u Češku kralju, kraljici, sveučilištu i drugim osobama, da dalje ne pristaju uz Husa. To je obećanje samo donekle izvršio. Ipak ga ne pustiše na slobodu, nego ga ponovno optužiše, i to na temelju 107 članaka, što ih sastaviše opet Mihailo de Causis i Stjepan Páleč. Nekoji kardinali počeše toj tužbi prigovarati, ali im rekoše, da su i oni Husite. Toga se preplašiše, te dne 23. i 26. svibnja 1416. bude Jeroným ponovno preslušan i usprkos sjajnoj svojoj obrani dne 30. svibnja na smrt odsudjen. Jeronimova obrana bijaše tako rječita i umna, da bi mu možda bila i uspjela, da uz ostalo nije kazao i to, da smatra za svoj najveći grijeh, što je na prvom svom preslušanju o dobrom i svetom čovjeku Husu ono kazao, i nazvao njegov nauk lažnim. Te riječi pobunile su proti njemu sav koncil i odlučile njegovom sudbinom. Na lomači, a i do nje ponašao se je Jeronim odvažno i mirno kao i Hus. Zadnje mu riječi u vatri bijahu: »Svemogući Bože, smiluj mi se i oprosti mi moje grijehe, jer Ti znaš, da sam ljubio svetu Tvoju istinu«. I Jeronýmove haljine i pepeo njegov baciše u Rajnu u ludoj misli, da su se tim riješili i opozicije češkoga naroda. Premda je mučenička smrt Husova i Jeronýmova uzbunila veliku većinu češkoga naroda, bilo bi ipak došlo do izmirenja izmedju čeških katolika i crkvenih poglavara, to više, što je crkveni sabor u Kostnici po po-

sebnom odboru izradio takove reforme, koje su se na vlas slagale s češkim zahtjevima. Ali papinski dvor bijaše proti svakoj reformi, a posrednikom izmedju pape i Čeha je postao car i kralj Sigismund.

Čim je nastala izmedju Čeha i kostničkoga koncila gotovo nepremostiva opreka, složiše se pristaše Husovi u tom, da će im u vjerskim stvarima biti autoritetom sbor praških bogoslova na sveučilištu. To su bili praški Husite. Radikalniji Husovi pristaše ne htjedoše priznati ni toga autoriteta, nego se držahu jedino svetoga Pisma, te osim krsta i pričesti zabaciše sakramente i mnoge crkvene dogme i gotovo sve crkvene uredbe. To je bila stranka táborska. Možda bi se opreke medju tim dvjema strankama i opet medju njima i Husovim protivnicima bile izgladile, ali papa Martin V., izabran na kostničkom koncilu 11. studenoga 1417., najprije je zatezao s crkvenim reformama, a kad se na stolici sv. Petra malo učvrstio i stvorio jaku stranku, raspusti crkveni sabor dne 22. travnja 1418. i izda bulu proti svim privrženicima Wiclifovim, Husovim i Jeronýmovim. Napose je proti praškomu sveučilištu izdao strogu odluku još sam koncil. Ujedno pozove češkoga kralja Václava, da mu pod prisegom obeća bezuvjetnu pokornost, inače da će papa pozvati cijeli kršćanski svijet na križarsku vojnu proti Česima. Sad se i kralj Václav odvrati od Husita, ali doskora umre na glas, da se puk u Pragu pobunio, da je zatražio, neka puste iz zatvora neke Husove sljedbenike, i kad se tomu nije udovoljilo, da je gradskoga načelnika i nekoliko gradskih vijećnika, u svem deset ljudi, pobacao s gradske vijećnice kroz prozor i raznesao na kopljima.

Po Václavovoj smrti (dne 16. kolovoza 1419.) počese bježati naročito omraženi Nijemci iz Praga. Ali zato Nijemci po ostaloj Češkoj, na pr. u Kutnoj Gori za nekoliko mjeseci pobacaše u svoje rudnike i strašnom smrću pogubiše preko tisuću i šest stotina ljudi, premda je u Pragu već davno bio nastao mir, te su se i protivnici Husovi, svećenici i svjetovnjaci mogli vratiti kućama svojim. Najviše je sav češki narod ogorčavao i na skrajnju nepomirljivost dražio Václavov brat Sigismund, koji je radio primjerice ovako: Boraveći u Vratislavi u Šleskoj, dočuje Sigismund, da je tu došao na godišnji

sajam i ugledni praški gradjanin, Jan Krása, gorljivi Husita, koji nije tajio svoga uvjerenja nigdje, pa ni u Vratislavi. Sigismund ga dade uhvatiti, dovesti pred sud i kad se ne htjede odreći Husa, konjima po cijelom gradu povlačiti i onda strašno izmrcvarena živa spaliti. Malo zatim dne 17. ožujka 1420. dade Sigismund s vratislavskih propovjedaonica čitati bulu pape Martina V. od 1. ožujka iste godine, kojom se sav kršćanski svijet zove u križarsku vojnu proti Česima. Bula obećavaše svakomu oproštenje svih grijeha, samo ako je na sebe metnuo križ, ili ako je na svoj trošak opremio jednoga križara.

Na glas o strahovitoj smrti Jana Kráse i na proglas križarske vojne proti Češkoj, Pražani se isprvice i zabrinuše i uplašiše. Naumiše se zato s njim izmiriti, a poslaše mu svoje pouzdanike u Kutnu Goru, gdje se Sigismund utaborio s 20.000 svoje vojske. Budući da su već mnogi češki plemići prešli javno i potajno na njegovu stranu, reče Sigmund ovaj put, premda inače vazda do skrajnosti lukav i neiskren, praškomu poslanstvu sve, što kani i namjerava učiniti. Prisegao sam papi, govoraše Sigismund, da ću mačem i ognjem krivovjerce uništiti, i ja ću svoju prisegu izvršiti. Kad bi morao svu Češku obratiti u prah i pepeo, i onda je na novo tudjincima napučiti, ne bih odustao od svoga nauma. Iz tih se riječi Pražani uvjeriše, da im sada valja braniti ne samo kalež, nego i češki jezik i češku domovinu od potpune propasti. Tako je borba, koja je započela iz uzroka čisto vjerskih, prema današnjemu našemu shvaćanju, postala za Čehe i čisto narodnom obranom.

4. Husitska vojnička demokracija sa seljačkom jezgrom.

Češka je ostala bez zakonitoga kralja, jer Sigismunda nije od prvoga maha trpjela i priznavala većina češkoga naroda, a naročito ga je češki puk neizrecivo mrzio i prezirao. No biti bez kralja značilo je biti bez vlade i bez reda. Kad se uz to uvaži, da su gradovi bili većinom u njemačkim rukama, da se plemstvo odmah iznevjerilo većim dijelom, čim je došlo do gusta i da su medju Husitima od prvoga časa bile dvije sve to oprečnije stranke; kad se to uvaži, onda ćemo posvema lahko razumjeti sigurnost, s kojom su prvi križari išli u Češku, da je ne samo pokore, nego izbrišu s lica zemlje. Izvan Češke nije

nitko ni slutio, da si je medjutim češki narod u najteže i najburnije doba stvorio i moralni temelj svomu unutrašnjemu jedinstvu barem na neko vrijeme i takvu materijalnu, vojničku organizaciju, o koju su se doskora lomili tudjinski napadaji kao lahka pjena o tvrdu klisuru.

U to doba bijaše ušlo u običaj, da se Husovi pristaše skupljaju na velikim proštenjima, na kojima je znalo biti i po četrdeset tisuća ljudi. Ta su proštenja počela tako, da su kaležnjaci iz jedinih triju praških crkvi, u kojima im je 2 dopustio nadbiskup, da primaju pričest pod obje prilike, polazili u ophodu od jedne crkve k drugoj. Prije jednoga takvoga velikoga proštenja, koje je bilo ugovoreno za dne 10. studena 1419., sporazumješe se predstavnici obiju husitskih stranaka na temelju četiraju točaka, poznatih kasnije u povijesti husitizma pod imenom »četiri praška članka ili artikula«. Ti članci glase:

1. Rieč Božju mogu svećenici zato sposobni po nauci Kristovoj propovijedati slobodno i bez zaprijeke.

2. Sve smrtne grijehe, osobito javne, a i druge nepodobštine, koje se protive Božjemu zakonu, treba da oni, na koje to spada, u svakom staležu zabranjuju, progone, kazne, i po mogućnosti iskorjenjuju odlučno, razumno i kršćanski.

3. Presveta pričest neka se svim kršćanima slobodno daje i oni je neka slobodno primaju pod obadvije prilike kruha i vina.

4. Duhovnici neka se okane svjetskoga gospodstva nad imetkom i vremenitim dobrima i neka prema nauku Kristovu i njegovih apoštola žive skromno i trijezno.

Poput glasovitoga otvorenoga pisma čeških velikaša kostničkomu crkvenomu saboru evo i ova četiri članka neoborivo dokazuju, da Husitima nije bilo ni na kraj pameti i to poslie svih već spomenutih strahota i krivica, da se otrgnu od katoličke crkve i da uopće izazovu dogmatsku svadju, a tim i neizbježivi raskol. Husitski je pokret još uvijek čisto moralni, premda je na spomenuti dan dne 10. studenoga 1419. izmedju Husita i njihovih protivnika došlo do žestokoga boja, u kojem je onaj dio Praga, koji je pod kraljevskim gradom na lijevoj strani Vltave, a već se i tada zvao Mala Strana, gotovo sav oboren u prah i pepeo. Tu su naime bili utaboreni kraljevski plaćenici i odtuda su vazda prijećili Husitima na drugoj strani

Vltave. U tom se jurišu borio i Jan Žižka iz Trocnova u južnoj Češkoj. Taj upravo genijalni čovjek uvaživši sve prilike, dobro je znao, da će istom sada doći do borbe na život i smrt izmedju Husita kao branitelja prave Kristove nauke i svoje češke narodnosti i izmedju plaćenika Sigismundovih. Naročito je Žižka od prvoga početka do dna duše prozreo svu Sigismundovu opakost, te je bio stalan, da će taj nečovjek sve pokušati i poduzeti, samo da Husite uništi.

U ono doba bijahu jezgrom svake vojske teški konjanici u oklopima, oklopnici, koje Žižka nazivaše »željeznom gospodom«. Za takovu skupu željeznu gospodsku vojsku ne imadjaše Žižka ni dosta novaca, ni sposobnih ljudi. Husovi privrženici bijahu naime većinom seljaci, zatim gradjani i niže plemstvo, dakle ponajviše tadašnjemu ratovanju posvema nevješti ljudi. Ali domišljati Žižka pomogao si je tu po prilici onako, kao i naši Hrvati, čim su nekoliko puta imali posla s lahkim turskim konjaničtvom, samo što je Žižka kao pravi vojvoda, kao češki seljački Napoleon stvorio odmah cijeli ratni sistem i za navalu i za obranu. Jezgrom njegove vojske bijahu vazda pješaci, naoružani kopljem, sulicom, buzdovanom i mlatom, željezom okovanim. Za obranu, a iznimice i za nenadanu navalu upotrebio je teška seljačka kola, povezana jakim lancima, koji su na putu strahovito ružili i bili neobična pratnja husitskim ratnim pjesmama. Ali Žižka nije samo novim načinom ratovanja unaprijed osigurao pobjedu češkomu oružju, nego mnogo više onim duhom jednakosti i bratimstva, kojim je zadahnuo seljake, gradjane i plemiće, da su se u husitskom taboru svi smatrali kao jedna obitelj. Kao odlučni Husita bio je Žižka već zato i nepomirljiv protivnik Sigismundov. Ali nipošto nije trpio vjerskih razmirica i prepiraka za ovu ili onu rečenicu u Sv. Pismu, te je protiv takvoga sektarstva znao nemilosrdno ustati i u svom taboru.

Jedva je Žižka dospio, da u južnoj Češkoj nad rijekom Lužnicom stvori utvrdjeni tabor, a to je sada ime gradu, koji je tu nastao — i da skupi i naoruža desetak tisuća oduševljenih Husita i sabere potrebni broj teških ratnih kola, kad ga Pražani pozvaše, da im bez oklijevanja ide u pomoć. Sigismund primaknuo se Pragu dne 28. lipnja 1420. u pratnji nepregledne

vojske križara. Bijahu s njim sva tri njemačka duhovna izbornika, zatim izbornik falački i braniborski, tri vojvode bavarski. dva markgrofa mišanjska i austrijski vojvoda Albrecht, kojemu je Sigismund obećao svoju kćer i češko kraljevstvo za baštinu. Hradčany nad Malom Stranom i Vyšehrad na desnoj strani Vltave bijaše u rukama križara, koji se kao poplava razliše po današnjoj Letnoj sve do kraljevske Obore i još dalje, gdje je danas predgradje Holešovice. Čim se Žižka primaknuo Pragu, odmah zamijeti, da križari ne zauzeše gore Vítkova, na kojoj je današnji Žižkov. Tu se odmah utvrdi, i tu je dne 14. srpnja 1420. bila strahovita bitka, u kojoj su svi juriši križara odbiti, a križarska vojska ne samo poražena, nego i poplašena tako, da je više nije bilo moći sklonuti na boj. Za vrijeme cijeloga boja klečahu u samom Pragu, naime u starom i Novom mjestu, starci i djeca i sva zvona zvonjahu uz plač i naricanje, jer je svatko dobro znao ili barem slutio, da se na Vítkovu ne rješava samo sudbina Praga, nego i cijele Češke. Poslije pobjede sve je opet na koljenima hvalilo Boga, bojeći se i pomisliti na to, što bi sada bilo bez Žižke i bez njegove seljačke vojske. I na Sigismunda djelovala je husitska pobjeda tako, te se dao nagovoriti, da ugovara s Pražanima. Pražane zastupahu umjereni ljudi, a na čelu im medju njima najumjereniji čovjek, dekan filozofskoga fakulteta, doktor Jan Příbram. Medju zastupnicima Sigismundovim bijaše i trogirski biskup Šimun, rodom Dubrovčanin.

Oba izaslanstva ugovarahu na temelju praških artikula i već se složiše u prvom, drugom i četvrtom, ali u trećem, naime u pričesti pod obje prilike, ne mogahu se složiti, jer je o tom već odlučio kostnički koncil.

Križarska vojska, koja je i prije svoga poraza ne samo po cijeloj okolici strahovito harala, nego bi svakoga Čeha, kojega bi ulovila, bez daljnjega pitanja kao krivovjerca spalila, sad je počela trpjeti od glada i vrućine, od okuženoga zraka i od čeških navala. Zato Sigismundu ne preostade drugo, nego da je raspusti, ali se ipak dne 28. srpnja god. 1420. dade okruniti za češkoga kralja. Cijela je krunidba bila više sprovod, nego kraljevska svečanost. Sigismund je bio tako nemoćan, da su Pražani dva dana prije krunidbe, naime dne 26. srpnja sve Nijemce, koji su uz njega pristali, proglasili izdajicama, za uvijek ih izagnali iz gradske općine i zaplijenili im sva imanja. Tako se glavni grad Češke pod zaštitom seljačkih mlatova očistio od njemačkih nametnika.

Sigismund je ipak mislio, da ga je krunidba učinila ne samo češkim kraljem, nego i vlasnikom i neodgovornim gospodarom svega, što je u Češkoj. I taj križar nad križarima zapovjedi sada, da mu se donesu dragocjenosti iz svih pražkih hramova, da se skida zlato i srebro sa žrtvenika i sa svetih slika, da se porazbijaju zlatne posude, dapače i zlatni lijes sv. Václava, a sve to bijaše dopušteno, jer su se tim novcem imali takodjer pokriti troškovi za križarsku vojnu proti Husitima. Kakvo čudo, da je onda praški puk u to burno doba znao oplijeniti i porušiti mnogi samostan, jer zaklanjaše protivnike Husove, i da se pri tom nije pazilo ni na gradjevne umjetnine, ni na povjestne starine.

Medjutim je Sigismund skupio novu vojsku, naročito po Ugarskoj i Moravskoj i s kojih dvadeset tisuća ljudi došao u pomoć svojoj posadi, koju je ostavio na Vyšehradu. Na same Sesvete 1420. dodje do bitke pod Vyšehradom, i tu bude Sigismund strahovito poražen, a prije boja ne htjede ni čuti o kakvoj opreznosti, jer da će mu biti lahak posao s tim seljacima. Sutradan po bici predala se vyšehradska posada, a ogorčeni narod poruši mnogo krasnih i znamenitih zgrada.

Sad bijaše Žižka sa svojom seljačkom vojskom gospodarom u Češkoj. Ali je Žižka znao dobro, da bez zakonitoga i od sviju stranaka priznatoga kralja ne može biti ugledne vlade i dobre uprave u domovini. Zato zajedno s Pražanima pošalje izaslanstvo u Poljsku, da poljski kralj primi krunu Češku. To je i plemstvu bio očit dokaz, da Žižka sa svojim seljacima ne kani uništiti svih uredaba, dapače nijedne, nego da mu je samo do toga, da Češkom ne vlada zakleti neprijatelj husitskih reforma i češkoga naroda. I bilo bi medju Česima svih staleža i stranaka nastalo primirje, pa i potpun mir, da nisu imali gotovo u srcu Češke zmijsko leglo. To bijahu Nijemci u Kutnoj Gori, koji u siječnju 1421. iznenada napadoše gradić Přelouč, pohvataše tamo 150 ljudi, i pobacaše ih u svoje rudnike. Na to opsjedoše grad Chotěboř. Gradjani im ponudiše mir uz uvjet,

da im se ne dira život i imetak. No kad im otvoriše vrata, Nijemci odmah svezaše njihovoga vodju Jana Hromádku i jedno sedam stotina njegovih ljudi, te ih uz najveće muke žive spališe. Kad je na to na proljeće iste godine Žižka počeo osvajati grad za gradom, dodje red i na Kutnu Goru, kojoj Žižka i Pražani oprostiše, kad su ih zato Nijemci na koljenima molili i pustili sve žive i zdrave. No već u jesen iste godine budu u Kutnoj Gori svi kaležnjaci poubijani, i Sigismundova vojska puštena u grad. Ipak je ova vojna za svu češku budućnost vrlo znamenita. Čitavi niz čeških gradova, koji bijahu u njemačkim rukama, dobio je sada husitske posade, a prije toga njemačko je stanovništvo po tadašnjem krutom ratnom običaju ili izagnano ili poubijano.

Sad je sva kraljevina Češka bila u husitskim rukama, te se i praški nadbiskup Konrad složio s Husitima toliko, da im je zaredjivao svećenike, premda inače sam nije bio za pričest pod obadvije prilike. Budući da se Žižka spremao i na Moravu, gdje je Sigismund osobito u njemačkim gradovima imao jaki oslon, slože se moravski husitski plemići s češkim Husitima, da se sazove zajednički sabor, koji bi kod kuće učinio red i izabrao novoga kralja.

Glasoviti taj sabor sastao se 3. lipnja 1421. u Časlavi nedaleko Kolina. Sležani i Lužičani ne dobiše ni poziva na sabor, jer su pristali uz Sigismunda; ali za to dodjoše Pražani i zastupnici drugih gradova, pa četiri vojvode taborskih Husita, a na čelu im Žižka. To je dakle prvi češki sabor, na kom ne bijahu samo velikaši i plemići, nego i gradjanski, pa i seljački predstavnici. Ali prema duhu željezne one dobe, i gradjanstvo i seljačtvo izvojštilo si je zastupanje na saboru samo teškim buzdovanom i mlatom. Već dne 7. lipnja odlučiše zastupnici iz Češke, da će braniti četiri praška artikula, i da će Sigismunda istom onda priznati, kad bi kojim čudom bili za njega svi pristaše tih praških artikula. Zatim izabraše 20 kraljevskih upravitelja, i to 15 pučana, a 5 plemića. Medju upraviteljima bijaše i.a avski i Žižka. Zatim skloni sabor nadbiskupa Konrada na obećanje, da će u Prag sazvati sinodu, koja će urediti crkvene poslove i napokon odluči, da upravitelji kraljevstva nastave pregovore s poljskim kraljem.

Na četiri praška artikula pristadoše i zastupnici iz Moravske, ali inače bijahu dosta plahi, jer je na čáslavski sabor i Sigismund poslao svoje izaslanike. Vrijedno je znati, kako su im Česi u oči nabrojili sva Sigismundova nedjela, naročito, što je dao spaliti Husa i Jeronýma, a Čehe dao odsuditi kao krivovjerce; što je proti češkomu narodu poveo križarsku vojnu, da ga uništi; što se od češke krune otudjio Branibor; što je iz kraljevine odvezao krunu, a iz Praga »zemaljske daske«, iliti državni arkiv; što je pootimao i potrošio crkvene dragocjenosti, dapače posegnuo i za sirotinjskim i udovičkim novcem u češkoj državnoj blagajni. Poručili su mu, da sve to popravi, a oni da odlučno stoje na temelju četiri praška članka. Dok je još čáslavski sabor zasjedao, pala je praškim Husitima u ruke i kraljevska posada na Hradčanima. Sad je istom Prag mogao odlučno i ponosno povesti cijelu Češku, a naročito i ostale gradove, koji svi bijahu u husitskoj vlasti, kao: Beroun, Slaný, Louny, Chomutov, Litoměřice, Bělá, Kolín, Kutná Hora, Čáslav, Mělník, Kostelec na Labi, Český Brod, Kouřím, Nymburk, Chrudim, Mýto, Polička, Litomyšl, Jaroměř a Dvůr Králové. Prag je u svim tim gradovima dobio sada ona prava, što ih prije imadjahu kraljevi, ali je zato i njima, kao i sebi pribavio i osigurao zastupstvo na češkom državnom saboru. Tako je Prag u istinu postao glavni grad Češke. A gle, sve je to imao zahvaliti Žižkinoj genialnosti i njegovoj seljačkoj vojsci.

No što dalje, to se jasnije vidjelo, da medju Husitima nije bilo čovjeka, koji bi ih sve mogao voditi, kako je to moguće jedino prvomu i pravomu pokretaču svake velike reforme. Na crkvenoj sinodi, koju je nadbiskup praški po obećanju čáslavskomu saboru u istinu sazvao početkom srpnja 1421., taborska stranka ostade kod svih svojih vjerskih osebina pod posebnim svojim biskupom Nikolom iz Pelhřimova. Ni nastojanje, da se Češka riješi Sigismunda i dobije valjanoga kralja nije polazilo za rukom. Poljski kralj Vladislav slušajući više savjete svoga svećenstva, nego želje svoga plemstva, koje je shvaćalo političku važnost zajednice medju Češkom i Poljskom, najprije oklijevaše odgovoriti Husitima, a napokon se izmiri sa Sigismundom, te pokuša pače povesti križarsku vojnu na

Češku. Husiti se na to obratiše na litavskoga kneza Vitolda, koji na proljeće 1422. pošalje u Češku svoga sinovca Sigismunda Korybutoviča, dočuvši prije, kako je Žižka početkom iste godine o Trim kraljima upravo rastepao veliku Sigismundovu vojsku, pred kojom su se na jesen 1421. u silnu strahu bili pokorili moravski učestnici čáslavskoga sabora. Još prije toga strašnoga Sigismundova poraza — kod Njemačkoga Broda — uzmaknula je druga križarska vojska pod vodstvom petorice njemačkih knezova izbornika, jaka na dvijesta tisuća, opsijedavši uzalud jedino grad Žatec u sjeverozapadnoj Češkoj. No čim se poljski kralj Vladislav tako sporazumio sa Sigismundom, da je bio pripravan i s vojskom na Češku udariti, prisili Vitolda, da se odreče češke krune, i da pozove kući svoga namjesnika Korybutoviča.

Ne imajući zajednički priznatoga vladara i razilazeći se sve to više u vjerskim nazorima zaratiše se napokon Pražani s taborskom strankom, kojoj vodjom ostade Žižka. Istodobno počeše Pražani pomišljati i raditi na tom, da se ipak izmire sa Sigismundom, o čem Žižka nije htio nikada ni čuti. U tom domaćem ratu došlo je do krvave bitke dne 7. lipnja 1424. kod Malešova kod Kutné Gore, gdje je poginuo cvijet praškoga gradjanstva, kako je u bici pod Vyšegradom dne 1. studenoga 1420. poginuo cvijet češkoga i moravskoga plemstva. Pražani se u to potajno sporazumiše s Korybutovičem i njemu samomu ponudiše kraljevsku krunu. Taj u istinu dodje u Prag već 29. lipnja 1424. s više stotina svojih prijatelja, a Pražani mu povjeriše vladu.

Sad Žižka dodje sa svojom seljačkom vojskom pred Prag. Pražani se bojahu, da će u svom gnjevu uništiti glavni grad, a tim možda i svu češku budućnost. Ali Žižka nije mrzio glavnoga grada, nego njegovu nestalnost, u kojoj je čas rušio samostane, a čaš želio mir sa Sigismundom. Nije ga dakle bilo teško nagovoriti, da odustane od svakoga neprijateljstva proti samomu gradu, to lakše, što je na čelu gradskomu izaslanstvu bio rječiti i gorljivi husitski svećenik, kasniji vodja i prvak svih Husita Jan Rokycana. Dne 14. rujna 1424. izmiriše se sve husitske stranke, Korybutovič bude od svih Husita priznat za kralja, a Žižka na čelu svekolikih husitskoj vojsci, dobrih dvadeset tisuća nepobjedivih ratnika podje preko Kutné Gore i Njemačkoga Broda u Moravsku. Još u Pragu r?dilo se o tom, da poslije izmirenja husitskih stranaka dodje do mira i s protivničkom strankom, koja se nazivala katoličkom. Poslije pobjedonosne vojne u Moravskoj bilo bi zaista Žižki uspjelo sav češki narod pod novim kraljem ujediniti i izmiriti, to više, što je uz neizmjernu ratnu slavu svoju dobio sada ugled, poštedivši Prag i odbivši, što se takodjer već znalo, sve i najsjanije ponude Sigismundove. O tim ponudama piše i sam Eneas Silvius, kasniji papa Pio II., u svojoj češkoj povijesti: Dakako da je Sigismund bio vanredno neugodno iznenadjen, ne vjerujući sam sebi, da još ima tako nesebičnih ljudi na svijetu.

Kad je Žižka već bio dosta blizu svomu cilju, oboli pod gradom Přibislavom, nedaleko moravske granice i umre dne 11. listopada 1424. Vojna na Moravsku uspjela je doduše i bez Žižke, ali se Husiti opet razdijeliše na dvije stranke, to više, što je novi vojvoda táborske stranke, Prokop Veliki i kao svećenik i kao potomak bogate praške porodice bio u vjerskim razmiricama na táborskoj strani. Prokop bijaše doduše čovjek pun vrlina, a i duševno je daleko natkrilio sve svoje savremenike, a vojsku je svoju vodio kao i Žižka od pobjede k pobjedi. Ali ne stojeći nad strankama, nego dapače pristajući iskreno uz najradikalniju medju njima, nije mogao moralno ujediniti barem češko Husitstvo. Stoga uza sve njegove pobjede dodje medju umjerenim Husitima i medju táborskom strankom do strahovite bitke kod Lipana, 30. svibnja 1434., iztočno od Praga kraj Kouříma. Tu je poginulo 13 tisuća Táborita, cvijet češkoga seljačkoga puka. Tako je češki narod dobio treću tešku ranu i sve u domaćem ratu, jer i pod Vyšehradom ubijao je samo Čeh Čeha. Kod Lipana je u najžešćem boju poginuo i Prokop Veliki. To su jedva dočekali svi oni, koji su već davno ugovarali sa Sigismundom. Cijelu je akciju vodilo plemstvo, koje nikako nije moglo gledati, gdje izmedju seljaka, gradjanina i manjih plemića nastaje novo i neočekivano bratimstvo, koje je po plemićkom mišljenju imalo dovršiti podjelom i zajednicom svih imovinskih dobara.

Umjereni Husite opet boječi se raskola s katoličkom

crkvom bijahu sretni i presretni, kad je dne 15. listopada 1431. crkveni sabor basilejski — što ga je napokon papa Martin V. na pritisak javnoga mnijena sazvao u ožujku iste godine — napisao laskavo pismo, zovući ih pred koncil i obećavajući im, da će ih slobodno saslušati i sve njihove želje ispuniti. Znali su doduše i ti umjerenjaci dobro i predobro, što je koncil potaklo na ovo pismo. Znali su, da je koncilu predsjedao kardinal Julijan Cesarini, — onaj isti, koji je dne 14. kolovoza iste godine kao vodja nove križarske vojne proti Češkoj na svoje oči gledao, kako su njemački križari kod Domažlica glavom bez obzira bježali, čim ugledaše prva husitska kola, ne mareći za crkvene zastave, za bojne šatore, za ratna kola i oružje, za zlatnu i srebrnu posudu, dapače ni za zlatni križ i crkvenu kardinalsku kapu svoga duhovnoga vodje. Još to nije bilo dosta, nego su sinje njemačke kukavice kardinala orobili, a bili bi ga valjda i ubili zato, što ih je u njihovu divlju bijegu zadržavao, da se nije preobukao i potajno pobjegao od tih neobičnih branitelja katoličke crkve. Kako su Husiti baš u to doba pohodili i Šlesku i Lužicu i Sasku i doprli do Baltičkoga mora, a u Njemačkoj osvojili preko stotinu gradova, mislio si je Cesarini, da bi uz prokušano njemačko junaštvo mogli jednoga lijepoga dana osvanuti i pred Basilejom, pa je zato i bio onako ljubezan s krivovjercima, protiv kojih je tadašnji papa, Martin V. tražio saveznika, gdje god ih našao.

Pražani i drugi umjereni Husite sve su to dobro znali, pa su ipak i najumniji njihovi ljudi nasjeli kardinalovoj poruci. Češko izaslanstvo došlo je u Basileju, najprije jedno, onda i drugo i treće; svako, a osobito prvo, bijaše sjajno primljeno i svako je dobilo dosta obećanja, radi kojih su onda umjereni Husite ljutiti na svoje radikalce, koji tim obećanjima ne vjerovahu, stupili napokon u savez i s onim plemstvom, kojemu se nikada nije moglo vjerovati. Sva češka pomirljivost, dapače i tolika gorljivost umjerenjaka, da su za volju slogi s koncilom bili pripravni i na bojnom polju uništiti radikalniju braću svoju, sve je to imalo samo taj uspjeh, da je basilejski sabor uz mnoge iznimke i klausule napokon dozvolio pričest pod obje prilike. To su t. zv. kompaktata ili predbježne pogodbe, kojih ni koncil nije dugo potvrdio, a papa ih je vazda otklanjao, i radi kojih je imalo proteći još mnogo krvi.

Bitkom kod Lipana prestaje u Češkoj vlada husitske, vojničke i seljačke demokracije, koja nije suzbila samo ponovne navale najvećih i najbolje opremljenih križarskih vojska, kakve se nisu slale ni proti Turčinu, nego je i domovinu očistila od njemačkih nametnika i daleko preko domovinskih granica pribavila češkomu imenu toliko ugleda i poštovanja, da su se kasnije potomci još dugo zaklanjali za tu djedovsku slavu, a i gotovo već obamrla Češka je poslije četiri stoljeća na glas husitske pjesme i na zveket husitskoga oružja uskrsnula na novi život.

Ta demokracija isprva prezrena, a kasnije na prvom zboru kršćanstva sjajno dočekivana, valjda je u svoj povijesti najrječitiji primjer i dokaz, da je u puku pravi izvor snage svakoga naroda.

5. Veliki husitski kralj.

Vidjeli smo, kako je na bojnom polju Husitstvo bilo pobjedonosno i kod kuće i preko granica, i kako si je samo gotovo uništilo najjači oslon svoje vojničke snage. To je bio glavni razlog, da su u Rimu doskora prestali postupati s češkim krivovjerstvom onako ljubezno i obzirno, kako je to započeo basilejski crkveni koncil. Ujedno se od prvoga početka pokazalo, da su Česi kud i kamo slabiji diplomate nego ratnici. Inače bi bili mogli upotrebiti koncil proti papi, a papu proti koncilu. No recimo odmah, da im je u tom bila zaprekom i njihova kršćanska iskrenost i poštovanje, s kojim su susretali i najpokvarenije protivnike, a bilo je u svem tom i straha, da se ne prenagle i da ne dadu povoda crkvenom raskolu. Baš ovo držanje Husita smatralo se samo znakom slabosti i nemoći, to više, što su husitski protivnici iz Češke javljali u Rim, da su krivovjerci medju sobom nesložni, te će se sami od sebe rastepsti i uništiti.

Pregovori izmedju Čeha, koncila i papinskoga dvora prekinuše se i onako smrću Sigismundovom, a kad ih je obnovio papa Nikola V. 1447.—1455. bili su u Rimu već stalno odlučili, da se Česi imadu bezuvjetno pokoriti. Uvijek pomirljivi do-

čekaše Husite papinskoga poslanika Karvayala s najvećim oduševljenjem i slavom, premda je njihovim izaslanicima u Rimu 1447. bilo jednostavno naloženo, da se odreknu kaleža. No Karvayal se ponašao u Pragu tako, da mu je najumjereniji Husita, Petar iz Mladenovica, jednom zgodom kazao: »Ne potvrdite li nam kompaktata i Rokycana za praškoga nadbiskupa, čut ćete doskora o nama čudne stvari i prije, nego se u Rim povratite.« I medju Husitima već su se čuli glasovi, ne bi li bilo najbolje s Karvayalom učiniti u Pragu isto, što su u Kostnici načinili s Husom, te Karvayal morade pobjeći 1448.

Ovako samosvijesno postupahu Česi zato, jer je iz narodnih redova nikao čovjek, koji je mjesec dana poslje legatova bijega učinio pravi državni prevrat, zauzevši Prag, t. j. oslobodivši ga od protuhusitske vlade, i koji je još prije toga u istočnoj Českoj okupio najprije četiri županije, a malo zatim u Kutnoj Gori sazvao sabor svih, koji su ostali vjerni Husu. Bijaše to Juraj Poděbradský.

Juraj Poděbradský bijaše kao četrnaestgodišnji mladić u groznoj bici kod Lipana. Možda mu već otada bijahu odvratne sve vjerske sekte, i preveliko vjersko revnovanje u kojem mu drago pravcu, jer se zbog toga revnovanja češka država raspadaše, češki narod pogibaše. U 15. godini bijaše na sastanku svih staleža i stranaka u Brnu, kamo dodjoše i izaslanici basilejskoga koncila i sam car Sigismund. Za stalno je u njegovoj mladoj duši ostavio neizbrisiv dojam husitski prvak, Jan Rokycana, koji basilejskim izaslanicima oštro spočitavaše veliku nesusretljivost i još veću neiskrenost u cijelom njihovom postupku. Tu je mladi plemić mogao sgodno prispodabljati ugladjenost i lukavost talijansku i bezobzirnu iskrenost češku. Zanimajući se za javne poslove domovine, za stalno je odmah saznao, kako je završio svečani kongres u Jiglavi 1436., na kojem opet bijaše i car Sigismund i basilejski izaslanici, i na kojem dne 5. srpnja potpisaše i pročitaše ugovore ili kompaktata i to javno pred narodom. Nema sumnje, da je mladi Poděbrad saznao i za sve potankosti te znamenite sgode, koju češki povjesničar ovako opisuje:

»Pred velikom množinom puka i u najvećoj svečanosti, kod koje sudjelovaše car, češko plemstvo i poslanici basilejski

bijaše svečanim načinom pročitana listina, kojom Česi obećaše ostati u jedinstvu, miru i kršćanskom pokoju s cijelim kršćanskim svijetom, a zatim listina, kojom se u ime koncila svim knezovima i kršćanskim narodima naredjuje, da s Česima i s Moravcima u buduće živu u pravom miru i da ih više ne ruže, što su se pričešćivali, što se pričešćuju i što će se pričešćivati tijelom i krvlju Gospodnjom pod obadvije prilike; napokon je naredjeno nadbiskupu praškomu i biskupu olomuckomu, da i oni pričešćuju pod obadvije prilike i da zaredjuju svećenike obadviju stranaka. Na to zapjevaše hvalospjev »Tebe Boga hvalimo«, a Česi zatim pjesmu »SvatýVáclave«. Svi od radosti plakahu, cijeli dan, dapače i cijelu noć zvonila su zvona i gorili krijesovi: — jednom riječju, vladalo je sveopće veselje, da je napokon sklopljen mir, da je borba dovršena i da su Česi priznati za prave i vjerne kršćane, makar se i pričešćuju pod obadvije prilike. Nikomu nije ni u snu palo na um, da su Česi baš tim ugovorom prevareni, naročito radi neiskrenosti cara Sigismunda.« Uspomene na te dogadjaje morale su u mladom Poděbradu stvoriti u jednu ruku onu stalnost u husitstvu, a u drugu ruku onu snosljivost prema protivnicima husitizma i neiscrpivu pripravnost na pregovaranje i izmirenje s papom.

Sudije ovoga velikoga vladara spočitavahu mu kasnije, što nije ostavio kaleža barem, kad je postao kraljem, kako je kasnije Henrik IV. radi mira i jedinstva Francuske ostavio protestantizam. Ali tu treba uvažiti, da su Česi od prilike u onolikoj većini bili Husiti, kao i katolici u Francuskoj, i da je Juraj Poděbradský gotovo dva stoljeća prije protuhusitskoj manjini bolje zajamčio ne samo slobodu i sva javna prava, nego Henrik IV. protestantima — Hugenotima — kojima je i sam prije pripadao.

Smrću Sigismunda († 1437.), koga su Česi napokon ipak priznali za kralja, nastala je anarhija, kojoj se svaka pojedina češka županija nastojala oteti, kako je najbolje znala. Četiri županije u istočnoj Češkoj izabrale su Poděbrada svojim velikim županom, kad su mu bile 24 godine, (god. 1444.), a četiri godine poslije navalio je Poděbrad iznenada na Prag i zazuzeo ga bez krvi, da tu skine silovitu vladu, koju je još Sigmund postavio i koja je Husite već otvoreno progonila. Do toga časa bijaše Poděbrad samo vodja najjače češke stranke, a sad je odlučio, da

postane vodjom cijeloga naroda. Baš ta njegova odluka i način, kojim ju je proveo, učinila je od njega velikoga husitskoga vladara i prije, nego je bio izabran i okrunjen za kralja. Zato je upotrebio i silu i diplomatsku vještinu, da Sigismundova unuka, sina njegove jedinice Jelisave, udate za austrijskoga vojvodu Albrechta, Ladislava s pridjevkom Posthumus otme iz ruku njemačkomu caru Fridrichu III. i da pod zaštitom kralja priznatoga od pape i od svih stranaka provede veliko djelo umirenja i uredjenja domovine. Kad je Ladislav kao trinaest godišnji mladić bio okrunjen, pokazao se i vanjskim načinom veliki uspjeh Poděbradove politike. Na krunidbu dodjoše sve stranke i staleži češki, moravski, šleski i lužički.

Sa samim mladim kraljem bijaše Poděbradu vrlo težko. Ladislav nije znao ni riječi češki, a njegova njemačka okolina sve je češko prezirala, a Husite je upravo mrzila. I kralj sam zamrzi Husite, te nije svoje odvratnosti proti njima skrivao. Poděbrad je znao, da je dosta, da Ladislav javno pogrdi kalež i doći će do svega onoga, što je bilo sa Sigismundom. Zato je kao saborom izabrani upravitelj kraljevstva Ladislava držao na uzdi i nije mu se dao miješati u politiku, dok ne postane punoljetan. A medjutim je svim sredstvima nastojao, kako bi ga priljubio i češkomu narodu i češkomu puku, u kojem je to kraljevsko dijete bilo vrlo popularno.

U domaćoj je politici Poděbrad posvema uspio, te se po jednodušnom sudu i savremenika i povjesničara vrijeme od 1453.—1457. ima smatrati tako sretnom dobom češke povijesti, koje se potpuno dade isporediti sa zlatnim vijekom Karla IV. No i tada je već na Češku, osobito po selima počela padati tamna sjena, koja se za pol drugo stoljeće pretvorila u mrtvu noć. Porazom Taborita kod Lipana bijaše seljački puk tako poništen, da je plemstvo sigurnosne odredbe Poděbradove počelo u praksi provoditi, kao da se njima uvodi kmetstvo.

U to iznenada umre kralj Ladislav (1457.) Neprijatelji Poděbradovi razglasiše odmah, da ga je on otrovao, ali javno mnijenje govoraše naprotiv, da mu je na smrtnoj postelji zahvalio za njegovu vjernost i da ga je imenovao svojim nasljednikom. Bilo to ne bilo istina, svakako je znatno pripomoglo, da dan izbora Poděbradova za kralja spada medju najveličanstvenije momente svekolike slavenske povijesti. »Osvane nezaboravni dan 2. ožujka 1458., kada po kratkom vijećanju na saboru medju podnevom i jednim satom katolički velikaš Zdenko Konopištský iz Sternberga... jakim glasom klikne: Živio Juraj, češki kralj! I odmah kod tih riječi klekne pred novim vladarom, a njegov primjer slijedili su oduševljeno i ostali. I već je kao iz jednih ustiju zagrmio veličanstveni sbor »Tebe Boga hvalimo« uz neprestano klicanje: Živio Juraj kralj!

Juraj Poděbradský ganut sveopćim oduševljenjem prihvati izbor i samo zamoli sabor, da mu bude u pomoć zborom i tvorom. I već svi rado prisizahu vjernost i poslušnost, a kod toga se zarosiše oči i ljudima najtvrdjega srdca. Na kuli starogradske vijećnice udaraše veliko zvono, zagrmješe zvonovi na zvonicima týnskoga hrama, a za njima i po svim tornjevima i tornjićima. Narod zaklikta i u radosnoj uzbudjenosti pohrli k vijećnici Staroga Praga. Za čas je tu bila glava do glave, a klicanju kraja ni konca. Iz vijećnice izvedoše velikaši novoizabranoga kralja. Proljetni se zrak tresao od klicanja sakupljenoga puka. Na to kralj ode u hram týnski, i otuda u dvor kraljevski.... Sav puk u radosnu ganuću pjevaše veličajnu pjesmu »Svatý Václave, vojvodo české země«. Savremeni ljetopisac pripovijeda: »Byla veliká radost z toho mezi věrnými Čechy, mnozí jsou radostí i plakali, že milý Bůh vysvobodil je z toho, že jsou prišli z moci německých králů, kteří jsou myslili zlé učiniti lidu českému a zvláště těm, kteří se přidržují čtení svatého«. Premda je Poděbradov izbor bio jednoglasan; premda je doskora uza nj pristala i Moravska i Lužica i Šleska osim Vratislave; premda je njegov izbor i papa potvrdio, a nijedan se takmac nije ufao poslije toga ni do češke granice; ipak je doskora Juraj uvidio, da mu je teže kao kralju nego mu bijaše kao upravitelju kraljevstva.

Papa Pio II., koji je u svoje doba kao izaslanik cara Fridrika III. bio s Poděbradom postao dobar znanac i gotovo prijatelj, zatraži iznenada, da mu kralj Juraj prisegne poslušnost. Juraj pošalje četvoricu svojih ljudi u Rim, tri Husita i jednoga od protivne stranke, koji ujedno bijaše njegov kraljevski kancelar. Silno li se začudiše ta četvorica, kad im Pio II. dne 19. ožujka 1462. poče spočitavati kraljevo krivovjerstvo, tražeći,

da se u Češkoj sve povrati na ono, kako je bilo prije husitskih ratova i završivši s riečima: »Ne učinite li, kako vam se zapovijedi, propast će kralj i kraljevina; znate, da mogu tako učiniti«. Sutradan dne 20. ožujka govoraše papa javno proti kompaktatima, a dne 31. ožujka u svečanom konsistoriju pred svim kardinalima i pred kakvih četiri tisuće ljudi odgovori papa konačno, da ne prima prisege poslušnosti češkoga kralja, dok u svojim zemljama ne iskoreni krivovjerstva i dok ne ukine pričesti pod obje prilike; a kompaktata proglasi bez ikakve vrijednosti.

S českim izaslanstvom dodje u Prag i papin legat, koji poče kralja sjećati, da je prisegao zatirati krivovjerstvo. Kralj odgovori, da to i čini, ali da mu nije bilo ni na kraj pameti, da su krivovjerna i kompaktata, što ih je prihvatio i crkveni koncil. Kad mu je u papino ime obećano, da će se njegov rod proslaviti, ako se okani pričesti s kaležem, odgovori Juraj: »Neka papa zna, da ja svoje vjere ne prodajem za kraljevsku čast, nego da sam uvijek pripravan i sa ženom i s djecom dati i kraljevstvo i život naš za ono, što mi je dragi Bog dao spoznati za tu svetu krv.« Na to stade papa pozivati proti kralju sve njegove podanike, koji se pričešćivahu samo pod jednom prilikom, a papinski legat, nastanivši se u Vratislavi, pozivaše otuda Šlezane i Lužičane, ponijemčene gradove u Moravskoj i protuhusitske gradove u Češkoj, Budjejovice i Plzenj, da se dignu proti kralju-krivovjercu. Istodobno nudjaše papa Šlesku i Lužicu markgrofu braniborskomu, a Češku kralju poljskomu Kazimiru. Kralj Juraj sazove sabor svih čeških zemalja u Brno za 18. srpnja 1463., a odazvaše se sve stranke ,pa i biskup olomucki i vratislavski. Malo zatim u ožujku 1464. sastadoše se njemački knezovi u Bečkom Novom Mjestu i poslaše papi molbu na zagovor Poděbradov. Usprkos tomu dne 16. lipnja 1464. u javnoj sjednici kardinala optuži papa kralja Jurja s krivovjerstva i pozove ga posebnom bulom preda se na sud.

Pio II. doskora umre, a i njegov nasljednik papa Pavao II. obnovi dne 28. lipnja 1465. parnicu proti češkomu kralju i optuži ga kao krivovjerca i kao krivokletnika, zatim ga optuži sa zločina svetogrdja i bogohuljenja. Ujedno odredi tri kardinala, koji će stvar ispitati i osudu izreći. Osuda puče dne 2. kolovoza 1465., a prema njoj imao je češki kralj osobno doći pred papu za stoosamdeset dana. No i ne čekajući da dodje, ili valjda znajući, da ne će doći, izda Pavao II. četiri dana zatim posebnu bulu, kojom ovlašćuje legata Rudolfa, tada u Vratislavi, da može svim crkvenim kaznama progoniti sve prijatelje i pomagače Poděbradove i propovijedati križarsku vojnu proti Češkoj, dijeleći ozbiljno oproste i milosti svakomu, tko bi se latio oružja proti Poděbradu. Kad sve to nije pomoglo, kad je i domaća protuhusitska stranka pod vodstvom onoga istoga Zdenka iz Sternberga, koji je prvi kleknuo pred Jurjem, već bila klonula, poražena i od kralja i ne dobivajući ni otkuda pomoći, obrati se papa na ugarskoga i hrvatskoga kralja Matiju Korvina.

Ovaj bijaše sin glasovitoga junaka Sibinjanina Janka, koji se pravo nazivaše Hunyady. Sibinjanin Janko imadjaše dva sina: starijega Ladislava dade ubiti onaj kralj Ladislav, mjesto kojega je Juraj Poděbradský upravljao Češkom, a mladjega Matiju odvede Ladislav u tamnicu u Prag. Poslije smrti Ladislavove, koji bijaše takodjer kralj ugarski i hrvatski, izaberu Ugri i Hrvati za kralja Matiju Korvina. Juraj Poděbradský rado ga pusti iz tamnice, dade mu još svoju kćer za ženu i lijepo ga otprati u Ugarsku, nadajući se već onda, da će mu to prijateljstvo mnogo vrijediti i proti Turcima i proti Nijemcima. Turci su baš malo prije 1453. zauzeli Carigrad, a u to doba već su se razlijevali kao bujica sve do hrvatske granice. Papa Pio II. već je ozbiljno mislio, a bio se i dogovorio, da će Juraj, kralj Češki, povesti križarsku vojnu proti Turcima. No mjesto toga došlo je eto do sramote, i do toga vjerolomstva, da je jedan kršćanski vladar poveo tu vojnu proti drugomu kršćanskom vladaru, pa još i zet proti tastu.

Medjutim je papa dne 23. prosinca 1466. kralja Jurja javno proglasio tvrdokornim krivovjercem i krivokletnikom, svrgnuo ga s prijestolja, a sve njegove podanike riješio prisege vjernosti. Ta osuda bude javno pročitana na sam Božić u crkvi sv. Petra. Odmah na to dne 3. siječnja 1467. pošalje papa u Češku. u Moravsku i u Lužicu javna pisma, pozivajući sav narod, da Jurja više ne smatra za kralja, nego da mu se u svem protivi.

Papi je sada počeo pomagati i njemački car Fridrik III., kojega je Juraj izbavio od sigurne propasti, kad su se proti njemu pobunili austrijski staleži, za to mu je cesar isprva bio i zahvalan. Na sreću za Češku bijaše Njemačka u to doba posve rastrovana, a uz to je kod njemačkih knezova bila odviše živa uspomena na husitske mlatove i buzdovane, a da bi se dali lako nagovoriti na križarsku vojnu proti češkim krivovjercima.

No zato je kralj Matija po najljućoj zimi provalio preko Moravske u Češku, no tu ga kod Vilémova nedaleko Čáslave kralj Juraj tako opkoli, da mu je mogao uništiti svu vojsku. I tad je češki kralj prema svomu mekanomu slavenskomu karakteru učinio kobnu i gotovo nepopravljivu pogriješku. U doba, kad je sam s cijelim češkim narodom teško i gorko izkušao, kako se ne poštiva ni najsvečaniji ugovor, sklopljen s crkvenim saborom i poznat cijeloj Evropi, ugovor, koji je potvrdio jedan papa, Eugen IV., povjerova Poděbrad usmenomu obećanju, što mu ga je njegov zet dao na samu. Matija naime zamoli, i dobije od svoga tasta sastanak na samu u selu Ouhrovu i tu dne 24. veljače 1469. trajaše puna četiri sata razgovor, koji je, može se reći, češki narod platio s četiri puna stoljeća poniženja i muka. Juraj poslije toga razgovora pusti kralja Matiju sa cijelom vojskom kakvih 16 tisuća ljudi, a Matija mjesto da po svom obećanju bude sada posrednikom medju češkim kraljem i papom, stade se još bolje pripravljati proti Češkoj, te se dapače u Olomucu dade izabrati i za češkoga kralja od katoličke stranke Zdenka Sternberka.

Pritisnut sa svih strana odluči kralj Juraj onu prvu pogrešku popraviti drugom, nemanje velikom i kobnom .S privolom češkoga sabora ponudi poljskomu kralju Kazimiru češku krunu za njegova sina Vladislava, ako Poljaci pomognu Česima. Poděbrad je već imao tri odrasla sina, koji mu mnogo pomagahu i u upravi i u bojevima, a sad je eto sam učinio kraj svojoj dinastiji. Češki povjesničari zovu to velikom žrtvom, a mogli bi s pravom nazvati i nevidjenim prijegorom u povijesti. Ali vodje i prvaci naroda nisu pozvani, da žrtvuju sebe i svoje ,nego da narodu i domovini pomažu iz svih sila, dokle god su uvjereni, da nemaju dostojnih zamjenika. A kako

je Juraj mogao biti uvjeren, da će se tolika žrtva isplatiti za savezničtvo onoga vladara, koji se i sam spremaše na križarsku vojnu proti Češkoj? Pod Jurjem Poděbradskim došao je prvi put jedan slavenski narod svojom vlastitom snagom do općega znamenovanja u Evropi, te je kralj Juraj u prvo vrijeme vladavine bio često ne samo posrednik, nego i pravi sudac medju njemačkim knezovima i malo je još trebalo, pa bi kao cesar bio postao i njihov gospodar. Kad je papinstvo svu svoju obnovljenu vlast upotrebilo na zator čeških »krivovjeraca« i kad poslije svih naprezanja nije moglo naći drugoga krvnika, van u kralju Matiji, koga su u to doba već silno pritiskivali Turci, bilo je očito, da su se Česi mogli do kraja braniti i obraniti, kad bi im na čelu bili ostali Poděbradi. Nema sumnje, da je o tom bio uvjeren i kralj Juraj, jer je nemoguće i pomisliti, da ne bi znao, što je češkomu narodu već po sudu savremenika bio rod Poděbrada, od kojega je Jurjev otac prosvjedovao proti spaljenju Husovu i hrabro vojevao proti prvoj Sigismundovoj križarskoj vojni, te bi Poděbradova dinastija bila obasjana za češki puk najljepšom aureolom: tradicionalnom privrženošću besmrtnomu kostničkome mučeniku.

Predaja kaže, da je Žižka bio krsni kum Jurju Poděbradskomu. Tim je sam narod spojio barem duhovnim rodbinstvom ova dva svoja heroja i državnika, kojih je život sve do smrti i odviše sličan: I Juraj Poděbradský umro je u času, kad kralja Matiju radi njegve silovitosti i nezasitnosti poče ostavljati ista Šleska sa fanatičnom Vratislavom, kad je car Fridrik počeo žaliti svoje vjerolomstvo, naravski najviše iz straha pred Matijom, a kad je i papinski dvor pomalo već pristajao na predloge knezova saskih, da se s Češkom učini mir. Umro je dne 22. ožujka 1471., a vijest o kraljevoj smrti izazvala je duboku tugu medju onima, koji se pričešćivahu pod obje prilike i koji u njem izgubiše najvećega zaštitnika svoje vjere, a i medju onima, koji se pričešćivahu pod jednom prilikom, jer i ti su znali ocjeniti Jurjeve zasluge za domovinu, pa su nepristrano priznavali njegovu pravednost i blagost. Dne 25. ožujka sahraniše kralja Jurja u hramu sv. Vida uz veliki plač Pražana i cijeloga naroda.

IV.

Petar Chelčický i zajednica češke braće.

1. Duševno raspoloženje češkoga puka poslije Husa.

Već Husovi preteče, a još više sam Husov život i pogotovo njegova mučenička smrt zadahnuše cijelu Češku takovim vjerskim zanosom, s kojim se donekle može prispodobiti samo današnje narodno oduševljenje najprobudjenijih slavenskih naroda. Seljaci se u to doba sakupljaju na brežuljcima u tisućama, da čuju riječ istine i da se u svoj čistoći pomole Bogu. Domala se medju seljačkim pukom poče vjerovati, da će Isus Krist prije sudnjega dana doći i opet na svijet i osnovati kraljevstvo, koje će trajati tisuću godina. U tom će kraljevstvu Hus i Jeronim, a i njihovi najrevniji sljedbenici upravljati samo po božjim zakonima; svi će učenici uskrsnuti, a svi će nevjernici strašnom smrću poginuti; ne će biti ni popova, ni biblije, jer će svomu narodu sam Bog obnoviti zakone.

Istina je, da se ti hiliasti ili hiljadaši nisu kao posebna sekta pojavili nigdje u većem broju, osim u južnoj Češkoj medju Taborićanima, a istina je i to, da su kod Lipana 1434. pravi hiliaste poraženi izginuli za stalno u tvrdoj vjeri, da će kao mučenici za pravicu Božju i onako doskora uskrsnuti. Ipak je prema svemu, što se o tom doba zna, nesumnjivo, da je u češkom narodu uopće, a medju češkim seljačkim pukom naпose bila u istinu živa i tvrda vjera, koja, kako reče Krist, i gore prenosi. I samo je ta živa vjera s češkoga naroda odvalila onaj grobni kamen, kojim ga je papinska politika i njemačka nezasitnost htjela živa pritisnuti u rodjenoj domovini kao u golemu grobu. Samo je iz kruga takovih kršćana mogao osim Husa niknuti još jedan čovjek, kojemu je neko vrijeme uplivom bio jednak, a koji je na svaki način dugogodišnjim progonstvom svojim učinio za Češku ono, što je Hus dao svojim mučeništvom. No gle, baš taj prvi i pravi vodja husitizma ne samo da nije stvorio posebne crkve, nego ni samoga husitstva nije dovoljno organizovao, već je više nehotice prvi dao temelj takvoj vjerskoj struji, a kasnije i vjerskoj organizaciji, s kojom se Husitstvo doskora moralo boriti isto onako žestoko i kruto, kako se s njim samim boraše papinstvo.

Taj rijetki i neobični čovjek, komu nije ono uspjelo, za čim je svom dušom težio, i iz svih sila nastojao, a koji je postigao, što nije htio, bijaše Jan Rokycana.

2. Husitski nadbiskup, začetnik »Zajednice Češke Braće«.

Jan Rokycana bijaše još kao sasvim mlad svećenik na kostničkom crkvenom saboru 1418. i to mu je bila tako dobra škola, da je sve do svoje smrti početkom 1471. malo prije smrti Poděbradove ostao stalan i nepokolebiv i u odanosti za moralnu reformu crkve, i u neizmjernoj bojazni pred crkvenim raskolom U njem je dakle bila potpuna personifikacija velike većine Husita, pa zato je onako brzo i postao njihov predstavnik i njihov vodja, ili kako su ga protivnici porugljivo zvali, »husitski papa«. Rokycana nije shvatio, da onda nije moglo biti, a nema ni danas kompromisa medju apsolutnim autoritetom crkve i medju glasom slobodne savjesti, na koju se Husitstvo vazda pozivalo. A ipak bi tu stvar bio mogao Rokycana shvatiti barem onda, kad je prema »Češkoj Braći«, ako i proti svojoj volji morao postupati slično, kako rimski pape postupahu s njime.

Rokycana bijaše odvažniji srcem nego umom. U svako je odba bio pripravan umrijeti za svoje uvjerenje, ali nije bio kadar prihvatiti svih logičnih konsekvencija svoga osvjedočenja. Kasniji protestanti, primjerice i sam Luther, bijahu mnogo manji junaci, a često i očite kukavice, koje se doduše pozivahu na sv. Pismo i na slobodnu savjest, ali se proti Rimu zakriljivahu samo štitom svjetovne vlasti.

Još u Kostnici vidio je Rokycana svu neiskrenost kardinala, ali nije ni pomislio, da bi takav crkveni zbor, a još više sam papa, mogao biti tako nepopustljiv, da ne mari uništiti najkršćanskijega i najodanijega naroda radi takve stvari, koja se većini Čeha činila prirodna, a na koju je i crkva pristala, kad je već bilo prekasno.

Prema slavenskomu svomu karakteru bijaše Rokycana najprije popustljiv, a istom onda, kad je vidio, kamo to vodi, svom se dušom zauzeo, da češka reforma ne bude barem sramotno poražena, kad već nije pobijedila.

Rokycana bijaše isprva župnikom kod týnske praške crkve. Malo pred svoju smrt uzme mu car Sigismund tu župu, a Rokycana morade živjeti u progonstvu od 1437.—1448., kad se u Prag vratio zajedno s Poděbradom. Već od prije bijaše na češkom saboru jednoglasno izabran za praškoga nadbiskupa, a kod svih pregovora s papinskom stolicom bijaše potvrda toga izbora ponajglavniji uvjet, jer su Česi s punim pravom samo u tom vidjeli jamstvo i vjerskoga mira i svoje narodne slobode. I car Sigismund morao se uz ostalo i na to pismeno obvezati, da će iz svih sila raditi za potvrdu Rokycane na nadbiskupskoj stolici. Kad mu je mjesto toga uzeo i župu, znao je dobro, da će tim vanredno ugoditi i Nijemcima i papinskomu dvoru.

Rokycana imadjaše vanrednih vrlina pravoga pučkoga govornika: riječ mu je tekla od srdca, pa je zato k srcima i dopirala, govorio je živo, nije nikada kolebao, te je svoju vjeru kao strujom znao prenositi i na slušatelje, a obično je govorio i s velikim mirom, premda istodobno goraše unutrašnjim žarom apoštola. Iznenada bi se znao raspaliti, upotrebiti i jače izraze, a što je još važnije, nije u takvom slučaju nikoga štedio, ni svećenički stalež. Tako je jednom zgodom u svom ogorčenju i zanosu kliknuo: Prije ćete usred zime na kamenom mostu ugledati jelena, nego u Pragu dobra svećenika. Drugom je zgodom opet revnovao protiv nedostojnih svećenika tako, te ih nije samo nazivao najvećom nesrećom i kaznom za narod, nego je vjernicima dao dosta jasno razumjeti, da se takvih svojih pastira klone.

U to je doba mnoge i mnoge duše jako mučila misao, vrijede li pred Bogom sakramenti, što ih kršćanin primi od nevrijedna svećenika. Misleći dalje o toj stvari, počeše se Rokycanovi slušatelji pobojavati, da nevrijedan svećenik radi svojih grijeha gubi sveti red i da svatko, tko od njega prima sakramente, prestaje biti članom crkve.

Ne možemo si danas uopće ni pravo pomisliti, kako je osjetljiva postala vjerska savjest češkoga puka. Hus i njegovi drugovi nisu nikada slutili, što će sve nastati iz toga, kad su svom snagom žive riječi i svoga mučeničkoga primjera probudili pučku savjest i izazvali kritiku ne samo svih nepodobština hijerarhije, nego i samih crkvenih uredbi i dogma. Ta je kritika morala postati to općenija, što je vjerska revnost bila u Češkoj veća, od prilike takova, kao kod ruskih starovjeraca, ili kao kod naših Nazarena i što je vjersko raspravljanje bilo u ono doba jedini oblik, u kojem se mogla izraziti neutaživa čovječja težnja za napretkom, ili barem za promjenom životnih prilika. Toga u ostalom nisu shvatili u Rimu, kad su već gledali gotove dogodjaje, te su primjerice i svu Rokycaninu borbu za kompaktata smatrali za puku taštinu, kojom se tobože hoće prikriti uzmak prijašnje prenaglenosti.

U toj općoj vjerskoj uzbudjenosti pitahu slušatelji Rokycanu, što da misle o nevrijednim svećenicima; zatim na njegov savjet počeše tražiti vrijedne i namjeriše se negdje u Vilemovu na fanatične utrakviste, što ih još više smuti. Tad im Rokycana svjetova, da odu u Chelčice nedaleko Tábora k seljaku Petru Chelčickomu.

Rokycana nije samo najgorljivim svojim slušateljima savjetovao da idu Chelčickomu, nego je s njim od prvoga početka husitskih ratova bio u intimnom prijateljstvu, čitao njegove spise, prema njima često propovijedao, o njima u svom progonstvu od 1437.—1448. ponajviše razmišljao, a kroz punih sedam godina poslije svoga povratka od 1450.—1457. tako je govorio o Chelčickom i o njegovim djelima, naročito u prijateljskom krugu, da su njegovi najveći štovatelji za stalno očekivali, da će on, Rokycana, nauk Chelčickoga provesti u život i osnovati pravu češku kršćansku crkvu, po uzoru prvih kršćanskih općina.

Prije nego li Žižka počeo mačem braniti husitstvo, upita učitelje bogoslovlja na praškom sveučilištu, da li je dozvoljeno kršćaninu krv prolijevati. Husitski prvaci dugo su o tom vijećali, i napokon odlučiše, da je u skrajnjoj nuždi dozvoljeno i kršćaninu upotrebiti silu na svoju obranu. Na tom je vijećanju bio i Petar Chelčický i sam samcat protiv mišljenja svih prisutnih doktora bogoslovlja ustane odlučno proti prolijevanju krvi, pozivljući se u tom na zapovijed Kristovu, koja bezuvjetno i beziznimno traži, da ljubimo i neprijatelje svoje, a osim toga zapovijed Božja veli: Ne ubij! Spomenuti Jakoubek iz Stříbra na to se na Chelčikoga veoma razljutio, te Chel-

čicky malo za tim Rokycani izrično piše, da ga je Jakoubek nazvao krivovjercem. I Rokycani spočitavaše Chelčický, ne okolišajući nikada, nego ga upozorivajući unaprijed ovako: »Tebi ću i neugodne stvari mazati na papir kao čovjeku nedjetinjskomu, kao mužu jakomu u velikim stvarima; znajući, da mnogo imaš, mnogo nosiš, i da ćeš na koncu sobom zapečatiti mnogo stvari«. Premda su medju Rokycanom i Chelčickým bile sve to veće razlike, pa i opreke, premda je Rokycana bio za Poděbradove uprave najuplivniji husitski prvak, a Chelčický gotovo nepoznati seljak, ipak je njihovo prijateljstvo u to doba bilo nepomućeno na dokaz i kasnijemu potomstvu, da su u općoj gotovo podivljalosti i licumjernosti oba ova velika Čeha bili u istinu pravi kršćani.

Gd. 1450. dobije Rokycana za slušatelja siromašna krojača imenom Grgura. Bijaše to čovjek ne samo neobično pobožan, ponizan i prema sebi strog, nego i vanredno uman i obrazovan, a što je u ovom slučaju odlučilo, vanredno čio i odvažan, a da ipak nije težio ni za imetkom, ni za čašću, ni za vlašću. Taj Grgur dobije od Rokycane spise Chelčickoga i premda mu je bilo već pedeset godina, odmah kao pomladjen ode k njemu negdje 1454., da iz njegovih ustiju sazna svu istinu. Tim je časom nauka Chelčickoga poznata samo bogoslovcima i najužemu domaćemu krugu postala u Grgurovim rukama sjemenom za češku narodnu crkvu.

3. Češki vjerski reformator — seljak.

»Malo je ljudi, koji bi dali povoda tolikim spisima i prepirkama kao Chelčický. Strašan je to posao sva ta iztraživanja, sve te polemike; no Chelčický je iz njih izašao još veći. Čim ga bolje upoznaješ, to ga više obožavaš s nekim nježnim čuvstvom. Svaka njegova riječ govori ti k srcu, jer sve idu od srca, njegov nauk kao i njegova rječitost. Gle seljaka, koji bez spletaka, bez znanstvene nadutosti, bez fraza utemeljuje crkvu, za koju se jedan čas čini, da će osvojiti cijelu Češku i koja proživljuje, a da ne pogiba, cijela stoljeća progonstva. A što joj je dalo tu tajinstvenu snagu? Jedna jedina jaka i čista duša. Kod Chelčickoga je u istinu vanredna stvar to, što je naprosto jednostavan, što se nimalo ne obazire na vanjski svijet, što ne mudruje i što nije nimalo slavohlepan. Nitko na svijetu nije potpunije i iskrenije prezreo zemaljskih stvari. G. 1522. tiskano je najpoznatije djelo Chelčickoga, njegova »Mreža vjere«. »Ovu knjigu«, vele izdavači u svom predgovoru, napisao je poštovan i čestit čovjek, pun vjere u Boga i bogato nadaren darovima Spasiteljevim i mudrošću Duha svetoga.« Izdavači dalje nastavljaju: »Da je isti čovjek napisao još mnogo drugih knjiga i tkogod ih bude čitao, taj će se uvjeriti, da Bog nije zaboravio naših pradjedova, nego da im je dao svoga duha i da ih je njim napunio.« I u istinu baš nam se takvim prikazuje Chelčický: Pun duha Božjega; sve, što je ljudsko, političke ili crkvene uredbe, stoljetne predaje, filozofske doktrine, sve je to Chelčický zabacio bez milosrdja; on ide samo za jednim ciljem: izvršiti zakon Kristov. Upirući svoje oči u božanskoga učitelja, proživljuje najtragičnije dogadjaje, a da ga to nimalo ne dira, i gleda najpravilnije sisteme, a da ga to ne zasljepljuje. U doba, gdje je tako divlja mržnja svih vjerskih škola, Chelčický se bori protiv svih stranaka, a da ipak ne gubi njihove ljubavi, ni poštovanja; sve stranke, kao da slute, da vide, ako i nejasno, da je on nad njihovim sićušnim svadjama, osjećaju u njem božanski dah i klanjaju mu se. U stoljeću, gdje je nastalo toliko vjerskih škola, Chelčickomu je uspjelo, da bude originalan, a da ipak ništa nije izumio: svoje ideje uzimlje oda svuda pomalo, ali relativna važnost, koju im daje, zaključci, što ih iz njih izvodi i način, kojim ih izražava, podaju im novu vrijednost i kao novi smisao. Nazori Chelčickoga čine se katkada tako moderni, njegovi odgovori na pitanja katkada su tako u skladu s današnjim našim navikama, te si u napasti, da ga smatraš revolucionarcem. Pa zašto i ne! Samo ne smiješ zaboraviti, da njegovo nadahnuće i sva njegova ćud ima svoj korijen u potpunom srednjem vijeku. Kad sve prosudimo, pitanja se nikada ne mienjaju, nego samo dobivaju različite formule; u različnom ruhu ljudska narav ostaje uvijek ista, iste je nevolje muče, isti snovi uznemiruju. I koga mi za naših dana zovemo revolucionarcem,[1]) taj je u srednjem vijeku bio svetac.«

[1]) Da dobro razumijemo ovu misao, moramo znati za vrlo finu, ali vrlo važnu razliku izmedju francuzke riječi: un revolutionaire i izmedju riječi: un révolté. Prva riječ znači čovjeka. koji je svojim umnim i moralnim razvojem

U ostalom umni Francuz Denis poslije ovakve neobične i temeljite pohvale odmah sam dodaje: »Da je Chelčický svršio sveučilište, bilo bi se i njemu vrlo težko oteti uplivu kojega učitelja ili kojega sistema. Naprotiv kao puki slušatelj, a nipošto kao djak, on je sačuvao potpuno svoju slobodu: uz Jana Husa cituje Stjepana Pálča, protiv Stanislava iz Znojma. Cijeli svoj život ostaje osamljen od tolikih različitih stranaka: od (husitskih) umjerenjaka dijeli ga njihova bojazljivost i praznovjerno poštivanje, što ga imaju za katoličku crkvu, od radikalnih Taborita udaljuje ga njihovo tumačenje euharističke tajne, a još više njihov ratoborni fanatizam. Od takvoga fanatizma ne bijaše mu mrže stvari; već god. 1419. izjavio se proti opravdanosti rata u ime Isusovo, spominjući zapovijed: Ne ubij! Kad su doktori bogoslovlja izjavili, da je slobodno i silom braniti vjerske istine, kad su u pogibelji, Chelčický ih je nazvao ubojicama. Njegov glas se izgubio posred zveketa oružja i on se povuče u zatišje, da promišlja. Poslije petnaest godina, kad bijahu potpisana kompaktata, u času, kad su kolebali i ljudi najjačega uvjerenja, kad su i najprokušaniji borci klonuli i bili pripravni na svako popuštanje, izadje Chelčický iz svoje samoće, da prosvjeduje proti podlomu popuštanju, i proti bezbožnomu očajavanju. Kao što je propovijedao mir, kad je narod bio sav lud od ratobornosti, tako je sada tomu puku, koji je samo žedjao za otpočinkom, glasno doviknuo: Ništa nije učinjeno, sve treba iz nova početi. Zaista, nije to običan čovjek, koji tako znade prkositi sveopćoj struji.«

»Chelčický ima vrlo jasne misli i veoma stalno uvjerenje: Držeći se evangjelja, ne trpi ni pogadjanja, ni popuštanja ni u nuzgrednim stvarima, ali osudjuje nesnosljivost, koja prosiplje prokletstvo i donosi smrt, te ne dopušta, da se ikada pobjeda istini osigurava silom... To je zato, jer je Chelčický više kršćanin nego li bogoslovac i jer dogme za njega imaju podredjenu vrijednost. Pobožno srdce i pošten život to je, što voli Gospodin, a ne učeno natezanje. Po tom je Chelčický u istinu nasljednik Miliču, Janovskomu, Štitnomu i Husu. Uzprkos svim razlikama, što ga dijele od čeških bogoslovaca XV. stoljeća, važno je njegovo mjesto medju njima: poput njih želi nada sve, da griješnike povrati na pravi put, poput njih i Chelčický gori živom vatrom moralnoga preporoda. Samo nema više one burne energije i sjajnih snova, kojima počima svaka revolucija, i kojima se oduševljavaju prvi njezini borci...«[1])

tako daleko pred svojim savremenicima, te čitavo njegovo djelovanje stvara pravi prevrat u društvenom životu. Tako su francuzki filozofi XVIII. stoljeća revolucionarci, premda nijedan od njih nije bio na barikadama. „Revolté" naprotiv to je čovjek obično ograničena uma, koji fizičkom silom, dakle pobunom radi za koju ideju, a još češće za koju predsudu. E. Denis, Frères Bohêmes, Angers, 1875. str. 1—71., ovdje str. 19—20.

Uz skrajnju nepomirljivost proti papinstvu i proti svekolikoj hijerarhiji nauča Chelčický još napose osobitu ljubav i brigu za sirotinju. Koliko je Chelčický tu iskren i originalan, ocjenjuje najbolje Denis ovim recima:

»Svi kršćanski propovjednici često zahtjevaju za sve ljude jednakost i poštovanje čovječje ličnosti; no zar se ipak kod Chelčickoga s evangjeoskim nadahnućem ne miješa jeka demokratskoga duha starih Slavena. Prilike, u kojima se radjamo i rastemo, imadu na našu dušu upliv, kojega si nismo uvijek podpuno svijesni, ali koji zato nije manje jak. U XV. stoljeću zbivala se velika promjena u društvenom uredjenju: stare seljačke sloboštine dodjoše u opasnost, seljačke daće postajahu teže i samovoljne, te je već bila u pogibelji i sama osobna sloboda seljaka: feudalne (vlastelinske) uredbe iz Njemačke zamjenjivahu stare narodne običaje. Ova tlaka bila je zapravo sada teža nego kasnije, kad je barem pravilno urediše, a i teže su je snosili ljudi, koji još nisu izgubili uspomene na sretnije dane. Zar je lahkoumno mišljenje, da je Chelčický, gledajući gospoštijsku otimačinu i narodnu tugu, bolje shvatio riječi evangjeoske, te njegovi prosvjedi, koji su inače sami po sebi posve obična stvar, baš radi toga dublje prodiru u dušu i jače na nas djeluju. Pazimo pak dobro, da se tu ne prevarimo: Chelčický je možda revolucionarac, ali je stalno, da nije buntovnik. I bogataš i plemić, koji zlorabe svoju vlast, dobit će zato svoje, ali samome Bogu pripada pravo, da ih kazni...«[2])

[1]) E. Denis, spom. djelo str. 21. 25.
[2]) E. Denís, spom. djelo str. 30.

Chelčický je doduše sam po sebi vanredna pojava u češkom vjerskom pokretu, ali on ne bi za stalno bio onako snažno djelovao na svoje savremenike, da nije živio u doba, kad je njegov nauk bio prava potreba tolikih čeških duša. O tom Denis vrlo zgodno piše:

»Da je evangjeoski nauk Chelčickoga imao neodoljivi upliv na neke oduševljene misli; da se oko njega okupilo nekoliko duša umorenih zemaljskim agitacijama i povrijedjenih pobjedom krivice, tomu se ne bi mogao nitko čuditi. Ali da je otuda nastala jaka sekta i da se sistem, koji ukidaše sve društvene, crkvene i političke uredbe tako naglo i tako sjajno raširio, tu ima dosta uzroka, da se malo iznenadimo. No pogledavši dublje u stvar, vidimo, da je nauk Chelčickoga bio vanredno u skladu s duševnom umorenošću i razočaranjem savremenika. Svatko je bio sit rasprava i sukoba. Poslije tolikih vijećanja i istraživanja, je li istina bila očitija? Kakvoga smisla imadu filozofske prepirke, iz kojih nastaje samo metež i mržnja? Jedna je jedina stvar spasonosna: ljubiti Boga i njemu služiti. — Narod je bio pozvan na oružje i prolio je rijeke krvi. Antikrist, ako često i poražen, ipak je strašniji nego ikada; jaram, što ga je narod pokušao stresti, opet mu je pao na vrat, te ga s crnom bijedom još jače pritište. Što preostaje vjerniku? Da se pokloni volji i kušnji božjoj. I tako poslije dobe opozicije dolazi doba rezignacije. I tako nam se učenici Chelčickoga, Češka Braća, čine kao nasljednici (Žižkinih) Taborita, baš zato, jer su tako različni od njih: to je posljednja i potrebna faza revolucionarne bolesti, poslije heroja mučenici.«[1])

Da je u istinu samo ono iznimno doba poslije krvavih husitskih vjerskih ratova najviše doprinijelo, da su Česi, ogorčeni na sav svijet, a najviše na njemačku hijerarhiju, znatnim dijelom poprimili nauk Chelčickoga kao jedinu pravu kršćansku vjeru, vidi se napose iz toga, što je katolicima, kao protivnicima Chelčickoga bilo posve jasno ne samo protukatoličko, nego i protusocijalno obilježje nauka Češke Braće, te je primjerice Isusovac Václav Sturm imao pravo, kad u svom djelu »Srovnání víry« štampanom 1582. medju inim piše: Knjiga

[1]) Spom. djelo str. 31—35.

»Mreža vjere« naperena je djelomice proti svjetovnim i duhovnim oblastima i napada prava gradjana, cara i crkovnjaka na takav način, da u tom slučaju, kad bi se ljudi držali te nauke, ne bi bilo više ni gradova, ni države, ni kraljevstva, ni carstva, ni staleža, ni prava, ni ustava.[1])

Mnogo je bilo sporova, o tom, otkud je Chelčický uzeo svoju nauku. Tako se mislilo, a i dokazalo, da je Chelčický osobito poštovao engleskoga reformatora Wiclifa. No Wiclif traži, da medju crkvom i državom vlada potpuni sklad, dok po Chelčickom nema medju njima biti nikakova odnošaja. U ostalom veli Denis, »kad bi se baš dokazalo, da je Chelčický samo ponavljao i to od izreke do izreke ideje svoje okoline, ne bi to ništa promijenilo vrijednost općenitih uzroka, koji nam jedino tumače originalnost ove nauke. Izumiti ne znači kazati, što još nitko prije nije rekao; naročito u vjerskim stvarima svi novotari žive od zajedničkih ideja, koje se nisu izmijenile od prvih vremena kršćanstva; najudaljeniji protivnici ne razlikuju se jezgrom svoga vjerovanja, koja je u glavnom uvijek jedna te ista, nego time, kakvu važnost daju pojedinim dogmama. Kakvigod bili izvori, iz kojih je Chelčický crpao, on ipak uza sve to ostaje zakoniti i direktni nasljednik husitskoga pokreta. On ga usavršuje i dovršuje; on izražava s vanrednom rječitošću i s nepobitnom logikom težnje velikoga dijela naroda u to doba, slobodnu ljubav prema Bogu i moralni preporod bez svakoga službenoga posredovanja. Time se tumači, što je bez ikakve propagande ostavio više učenika, nego se nadao, možda i više, nego je želio. Njegova smrt (izmedju 1455.—1457.) prošla je neopaženo, kao što je njegov život bio tih, no sjeme, što ga je posijao kao u vjetar, našlo je dobro pripravljeno tlo i za četvrt stoljeća u najudaljenijim krajevima Češke; na tisuće vjernika, poučenih i obraćenih njegovim naukom, nastojaše, da postignu ideal, za kojim je on težio«.[2])

Da se samo nabroje spisi Chelčickoga, trebala bi čitava stranica. Plodan je dakle kao i Rus Tolstoj, koji mu se može u mnogom prispodobiti i koji smionošću misli daleko za njim

[1]) Spom. djelo 33. str. opaska. [2]) Spom. djelo str. 33.

zaostaje, i ako ga kao pisac umjetnik znatno natkriljuje. U ostalom i Chelčický piše tako, da se još i danas može čitati bez umornosti i dosade: inače češki vjeski pisci prije i poslije njega, ne izuzimajući ni Husa, imadu tako težak i neprirodan slog, sve pod pogubnim dojmom sredovječne latinštine i školastike, da ih teško čita i onaj, komu je to posebna zadaća. Dva ponajveća spisa Chelčickoga »Postilla« i »Mreža vjere« izadjoše tiskom od 1521.—1522. Obadva su na indexu, t. j. crkva ih je zabranila čitati; ipak još ima primjeraka u rukama dobrih čeških kršćana. U svem, što se tiče svakdašnjega duhovnoga života, imadu djela Chelčickoga trajnu vrijednost, pa su zajednici Češke Braće i ostala temeljem za moralku, kad su već davno prestala biti ravnalom za dogmatiku.

4. Nauka i povijest Češke Braće.

Budući da su Češka Braća sve do bitke na Bijeloj Gori 1620. ponajglavniji češki kulturni elemenat, treba se barem u glavnom osvrnuti na nauku i povijest njihovu.

Za života Chelčickoga ne da se zapravo govoriti o kakvom strogom sistemu vjere. I kasnije, kad su Češka Braća već stvorila svoju crkvu, bijaše dogmatski dio kud i kamo slabije obradjen prema nauci moralnoj. U glavnom pitanju svojega doba slagahu se Braća s Husitima i s ostalim kršćanima. Vjerovahu naime, da je u hostiji u istinu pravo tijelo, a u vinu prava krv Isusova. Tim se do temelja razlikovahu od Taborita, s kojima se inače slagahu u osebujnom, tako reći republikanskom shvaćanju društva. Češka Braća odsudjuju samostanski život, a vjeruju, da božjih izabranika imade svuda, pače i medju papinskim slugama. Sam Chelčický priznaje državu samo kao nuždno zlo, a crkvu je baš zato najviše odsudjivao, što se usko svezala s državom. Izmedju crkve i države ne bi smjelo biti nikakove veze, a nekmo li da svećenici državne pogrješke prikrivaju i za državne zločine mole oproštenje kod Boga, tražeći i dobivajući zato dobru plaću. Od plemića traži, da se odreknu plemstva, što je i razumljivo, jer je Chelčický vanredno oštro pisao baš proti plemstvu. Zato plemići isprvice slabo stupaju medju Braću, ali s njom dosta simpatizuju.

Dok su Češka Braća propovijedala samo savršeni moralni život, bijahu susjedni katolički svećenici nemoćni protiv njih; kad počeše mijenjati obrede, odstranjivati nakite iz hramova i kad dapače počeše primati pričest stojeći, tužiše i pozvaše protiv njih silu i Nehusiti i Husiti. Juraj Poděbradský progoni ih, jer ih drži isprvice za Taborite. Kasnije ga je Rokycana za stalno pravo uputio u stvar, ali svejedno Poděbradskomu bijahu velika smetnja u njegovoj težnji, da se izmiri s papinstvom i da uvede red u domovini. Zato je prema svojoj krunidbenoj prisegi progonio sve krivovjernike, a tim je smatrao svakoga, tko nije bio ili katolik ili Husita.

U to doba naime 1457. bude osnovana prva češkobratska crkvena općina na sjevero-istočnoj granici Češke u selu Kunvaldu za Žamberkom. Glava općini bijaše spomenuti Grgur, koji je prve vjernike doveo iz Praga, a k njima je došlo i nekoliko prijatelja Chelčickoga. Da li je tu bio i sam Chelčický, to se ne zna. Uz tu Braću pristala su i dva svećenika, a malo zatim 1459. ili 1460. imala su Braća prvi svoj sabor, na kojem je javno i odlučno zabačeno taborsko učenje o pričesti i odlučeno, da vjernici nemaju čitati nijednoga spisa, koga ne pokažu svojim starijim. Još je sabor odredio, da vjernici imadu ostaviti sve dogmatske rasprave, zadovoljiti se zakonom božjim i njemu u svojoj poniznosti vjerovati.

Sve to nije zapriječilo progona, nego ih je možda i pooštrilo. Grgura zatvoriše, a on iz zatvora jednomu husitskomu prvaku, bogatomu i uglednomu praškomu gradjaninu Vańku Valečovskomu piše vrlo važno pismo, u kojem spominje bijedu i nevolju, što je u Češkoj nastala radi vjerskih ratova. Upozoruje ga, neka Husiti ne podju tragom svojih protivnika i veli doslovce: »Ne mučite ljudi radi vjere, jer to se ne pristoji vašoj vlasti ni prema poganskomu pravu. O tom se možete još bolje uvjeriti na rimskom carstvu, kako su Rimljani cijelim svijetom vladali mudro i snosljivo, kako nijednoj domovini nisu branili da služi svojim bogovima, kakogod je tko htio, nego im je bilo stalo samo do toga, da im svatko plaća porez i njihovoj se vlasti pokorava.«[1]) I Turke navodi Grgur za primjer,

[1]) E. Denis, Konec české samostatnosti, str. 242—244.

veleći: Traže li Turci od kršćana, da odstupe od svoje vjere? Nipošto. Dosta im je, da im se ljudi pokore. Koliko vjera ima samo u Lavovu! Pa ipak je tamo mir, jer nitko ni ne misli, da silom koga nagoni na svoju vjeru. U Češkoj i u Moravskoj kralj je s pomoćju Božjom obnovio mir, jer je štedio pojedine vjere, jer je ostavio jedne gradove kod kaleža, a drugih nije k njemu silio. No koli je teška optužba proti tomu kralju, da pod njegovom vlašću i nebeske ptice i naduti i odvratni prelati imaju svoja mjesta, a lukave lisice svoje duplja, dok sin čovječji nema gdje svoje glave sklonuti. Ali će netko prigovoriti, da državi škode vjerske razmirice. No ja velim, da tisuće mirnih i poslušnih vjera, koje ne mole ni za zaštitu, ni za podporu, nimalo ne smeta javnoj sigurnosti.« Grgura doskora pustiše, jer se Rokycana za nj zauzeo, a valjda ni Poděbradu nije bilo stalo do drugoga, nego da nekim činom pokaže svoju gorljivost proti krivovjercima.

U to godine 1407. izabraše Braća — njih šezdeset — u Lhotki kod Rýchnova devetoricu najneporočnijih, i od njih trojicu odrediše za svećenike. Tim je zapravo bio položen temelj novoj crkvi, koja je nekako u isto doba dobila i svoga biskupa. Sad se i Rokycana razljuti, a kraljica Johana, žena Poděbradova, htjede umiriti svoju savjest kakvim takvim progonom krivovjernika.

»U toj krizi ponašao se Grgur upravo divno. Imao je najuzornije vrline propovjednika u pustinji, mirnu odvažnost, koja prezire opasnost, nepokolebivu i privlačivu vjeru, neumornu djelatnost. U pogiblima, koje su ga okruživale, ne samo da je znao izvršivati svoju apoštolsku dužnost, nego je još dospio pisati raspravu za raspravom, molbe kralju, odgovore Rokycani, apele na javno mnijenje, ispovijedi vjerovanja. Prosvjeduje protiv kleveta, što Braću odsudjuju, da ne priznaju tijela i krvi Gospodnje. Što su Braća nego dio utrakvističke crkve, pa zašto kaležnjaci nemaju ni malo smilovanja s onima, koji se takodjer pričešćuju pod obje prilike? Što su krivi? Nisu poslušni. No kakvim se pravom traži od njih poslušnost? Tko im je dao primjer pobune, nego oni, koji neprestance ruže i papu i biskupe. Slušajući neprestance, da je crkva pokvarena i zavedena, primiše se posla, i pokušaše provesti ono, što im

se predlagalo. A sada ih krive, da se trgaju od crkve; nipošto, trgaju se samo od vlasti i od pogrješaka njezinih poglavara, držeći se evangjelja«.[1])

Obrana Grgurova djelovala je na javno mnijenje, koje je već i onako bilo sito vjerskih progona.

Za kralja Vladislava nisu Češka Braća progonjena, i njihova se nauka u to doba 1471.—1516. ne samo silno raširila, nego je pokazala i svoju praktičnu vrijednost. Braća su u istinu živjela po nauci Chelčickoga, ili kako je doskora bilo zaključeno, po nauci Kristovoj. God. 1494. bio je naime prvi sinod Češke Braće u Rychnovu, a tu su poslije žestoke borbe zabačeni spisi Chelčickoga u tom, gdje su zabranjivali stupiti u državne službe i nalagali protiviti se plemstvu. Braće je bilo već na tisuće, život je njihov u istinu bio uzoran, medju nje stupiše najnaobraženiji i najčestitiji plemići, a sada bi taj cvijet češkoga naroda imao sve javne službe prepustiti ništarijama, da siromašni puk još i više trpi. Zajednica izrično ne priznavaše više drugoga učitelja osim Krista i drugih zapovijedi osim njegovih. »Ova odluka bijaše revolucija. Braća su se rješavala svoje tradicije i svoje prošlosti. Što je u nauci Chelčickoga bilo prevršeno i nespojivo sa socijalnim životom, još se više zaoštrilo u doba progonstva; čim se nebo razvedrilo, sam je život tražio, da se popusti.... Možda se nije nikada očitije opazila nesavladiva moć dogadjaja i prilika, njihovo svemoćno djelotanje na sustave i na ljude. Svijet se otvara samo onomu, tko prima njegove uvjete; društvo je prije nego se Braći ustupilo, tražilo, da bude priznato. Provedene promjene brzo se pojaviše i važnim vanjskim novotarijama. Braća pomalo odustajahu od onih svojih obreda, kojima se do sada jače razlikovahu od drugih kršćanskih vjeroispovijesti, ne poricahu više vrijednosti sakramentima, koje su dijelili svećenici rimski, a nisu ni tako strogo tražili drugoga krštenja od novih privrženika. Pomirljiviji i snošljiviji duh prodahnuo je zajednicu.... Načela Chelčickoga bez prevelike im strogosti... pokazaše se plodnima i zajednica je ostala vanrednom školom moralnoga napretka i snošljive i jake vjere.«[2])

[1]) E. Denis, Konec české samostatnosti, str. 247–248.
[2]) Arnošt Denis, Konec české samostatnosti, str. 256.

Svećenici Češke Braće ne dobivaju ni sada nikakove plaće, nego žive od svoga rada. Sinode se drže gotovo svake godine, brinu se ponajviše za moralni napredak i daju točne naputke za sve staleže i za sve prilike života. Tako je primjerice mužu i ženi, dotično roditeljima dan ovaj nauk: »Muž mora ženu poštivati, pred družinom se s njom ne svadjati, ne ružiti je i ne psovati, za nju se svojski brinuti, za njezin život, za odijelo i za druge potrebe, da ne trpi nužde. Kad je noseća, ne smije je opteretiti teškim poslovima; u babinjama neka joj pribavi, što treba. Ako što skrivi iz bedastoće ili iz zaboravnosti, neka se k njoj ponaša kao sam prema sebi, jer ona je od bližnjih najbliža... A najglavnije je to, da roditelji vode dijete pravoj poslušnosti, kad mu vele: čini to, da učini, ili: to ostavi, da ostavi.« [1])

Češka Braća služe u vojništvu samo onda, kad se tomu baš nikako ne mogu ukloniti. Smrtnu kaznu priznaju samo u tom slučaju, kad nema nikakvoga sredstva, kojim bi se zločinac popravio. Nasilno širenje vjere odsudjuju bezuvjetno i u svakom slučaju. Podanici treba da slušaju, plaćaju daće itd., ali ne iz straha, nego radi sasvjesti. Sav taj nauk Češke Braće djelovao je tako, da se na njima odmah vidjela velika razlika od drugih vjeroispovijesti. Štogod ti ljudi ustima naučaju, to i djelima svjedoče.

Od 1508.—1509. počeše ponovni progoni na temelju posebnoga saborskoga zaključka, kojim se Češka Braća stavljaju izvan zakona. Kako je u to doba bio opći metež, a vlast kraljevska gotovo nikakva, to se zajednica vanredno širila osobito medju plemstvom, koje ju je onda na svojim imanjima potpunoma štitilo. U to doba poče osobito cvasti književnost u zajednici, koja 1500. otvori prvo svoju tiskaru u Mladoj Boleslavi, malo zatim u Litomyšlu i u Bjeli.

»Smrću Vladislavovom u ožujku 1516. počima Braći opet doba mira i napretka. Novomu kralju Ljudevitu bilo je istom 9 godina. Središnja vlast oslabljena već do kraja za kralja Vladislava, za njegova nasljednika gotovo je sasvim iščeznula; u toj sveopćoj i potpunoj anarkiji nije bilo zapreke za propa-

[1]) E. Denis. Konec české samostatnosti, str. 264.

gandu zajednice. Bijaše to doba zamamna rada. Zajednica osnivaše neprestance nove općine.... u gradovima se već takodjer udomila, najprosvjetljeniji, najbolji i najjači dio plemstva ili je k njoj pristupio, ili joj bijaše sklon. Gdje će se zaustaviti ti uspjesi? Zar prošli uspjesi nisu bili jamstvo budućima? Kaki je to nagli napredak za pol stoljeća od onoga časa, kad je nekoliko pobožnih hodočasnika s bratom Grgurom ostavilo Prag! Braća bijahu još u naponu snage i mladjahnoga oduševljenja; djelovahu podvostručenom revnošću, izdavajući mnoštvo spisa na svoju obranu i kao tumač svoje vjere. Baš u to doba izdadoše i prvi katekizam i prvi pjevnik. Od 60 poznatih spisa, što su u Češkoj izašli od 1500.—1510. izdala ih je zajednica 50. U nejasnoj slutnji, da je nastao odlučni čas, nisu htjeli propustiti zgodne prilike. Otkud su mogle doći poteškoće? Od svjetske vlasti? Ta ona je ili uništena, ili predobljena. Od katolicizma? Taj je u potpunom rasulu; svećenstvo bez vodstva klonulo, a puk se odvraća od crkve, koja je kao tužna razvalina izgubljene velike prošlosti. Baština je bez nasljednika.... Tko će biti željenim nasljednikom. Zaista ne će biti ukočeni, zastarjeli utrakvizam, koji je još jače propao nego li katolicizam i koji se drži samo preostalim praznovjerjem ili zakonskom zaštitom... Zajednici pristoji, da provede, što je uzalud kušalo husitstvo; ona će svetim pismom opet izmiriti pojedine češke staleže, osigurati pobjedu evangjelju i mir narodu, koji će napokon izbaviti iz predugih trzavica i domaćih ratova.« [1])

Češka Braća bila bi to, sudeći po svem, zaista i provela, te bismo danas imali nevidjen primjer potpune mirne revolucije, potpune promjene društvenoga uredjenja na temelju evangjeoskom. Ali se u to pojaviše dva neprijatelja, jedan gori od drugoga. Nesmiljeni katolički centralizam Ferdinanda I. i pobjedonosna njemačka reformacija, koja je od prvoga početka uz svoju evangjeosku zastavu privezala svjetovni mač i u svem popustila tadašnjim svjetovnim interesima, samo da dobije njihovu zaštitu. Kao da Češka nije već bila prepuna krvi i nasilja, Ferdinand I., slobodno izabran 1526., odluči, čim se na češkom prijestolju utvrdio, istrijebiti sve krivovjerce, a pod tim je razumijevao sve kršćane osim katolika i Husita. Strašno je samo

[1]) E. Denis, konec české samostalnosti, str. 266—267.

čitati o tim progonstvima, a najžalostnije je, da su kaležnjaci bili najgori krvnici i najpodliji doušnici proti Češkoj Braći. »Svakoj denuncijaciji vjerovalo se bez istrage; tkogod bijaše prijavljen kao sektar, koji ne vjeruje u Isusa u hostiji i u kaležu — gubio je svoj imetak, predan je u tamnicu i najgroznijim mukama. Nekoji činovnici gledali su se okrutnošću ulaskati kralju; povijest sa zasluženom sramotom bilježi ime jednoga takvoga krvnika, Sebastiana Šejnohe, kraljevskoga kapetana u Litomyšlju. Na sprovodu jednoga člana zajednice pjevahu se obične pjesme. Šestnaest gospodara radi toga pohvataše, poslaše u Prag i baciše u Bijeli toranj; u njihov zatvor tekao je smrad iz cieloga grada; uzduh je bio tako pokvaren, da su junakom smatrali katoličkoga nadbiskupova administratora, koji ih je tamo posjetio. Pol godine podnašahu okrutne svoje muke s divnom muževnošću; napokon šestorica mukama izmoreni otprisegnuše svoju vjeru gotovo bez svijesti; drugi ne možda ne hrabriji, ali krepči ustrajaše, dok im kraljev ljubimac Dr. Erhard nije napokon pribavio dozvolu, da se mogu iseliti iz Češke.

U svim općinama zajednice zavladala je puštoš i strava, službe božje prestadoše, svećenici bježahu progonjeni iz mjesta na mjesto. Uzprkos svim njihovim opomenama i svim njihovim primjerima Braća odstupahu od vjere sve više i više.... Primjer kukavštine češće je davalo plemstvo.....

Udarci padahu od sigurne ruke.... Zajednicu zahvatiše u samom njezinom srcu: biskupsko sjedište i obično saborište njezino dospije u ruke svećenika utrakvističkih; najslavnije općine njezine, Gora Karmel i Gora Maslinova, biše pozatvarane.

Kralj je valjda htio bez traga izbrisati omraženu sektu. Nije vjerovao otpadnicima, a ne bijaše mu po volji, da ih u velikoj množini posmica, jer se to ne bi slagalo s osjetljivošću javnoga morala. U siečnju 1548. zapovjedi Braći u Litomyšlu, Bydžovu, Chlumcu, Turnovu i Brandýsu nad Labom, da za šest nedjelja ostave kraljevinu. U Litomyšlu zamoliše odgodu: nije im dana. Preko 800 iseljenika podje u progonstvo, kao prve žrtve žalosne seobe, koja se tako često opetuje tečajem XVI. i XVII. stoljeća. Koliko je tu bilo tuge i žalosti! Pokidaj i prijateljske i rodbinske sveze, ostavi očinski dom, gubi teško priskrbljeni imetak, izvrgni se opasnostima puta, a povrh svega gini neugasivom čežnjom za domovinom. Pa kamo da kreneš? Koja će zemlja rado primiti te sumnjive goste. A ipak u svoj toj tjeskobi nisu prognanici klonuli. Vodili su ih njihovi svećenici, a oni su mislili, da pred sobom vide oblak Gospodnji, kojim je narod svoj vodio na pustinji; nosila su nas orlova krila, pripovijedaše jedan od njih.

Sudio tko o zajednici kako mu drago, o nedostatcima njezine nauke, o njezinoj plahosti, bio njezin upliv na sudbinu Češke kakav mu drago, ti su prognanici trpjeli za najplemenitiju stvar, kakvom se ikada zanosilo ljudstvo, za slobodu savjesti i baš u najvećoj nevolji sjaju se u istinu uzvišene kreposti njihove.... Biskup njihov Jan Augusta varao se, hoteći iz njih učiniti borce; uloga njihova bijaše uzvišenija: da budu mučenici vjere, da budu pobjedonosnom crkvom.« [1])

Na zapovijed Ferdinandovu bilo je mnogo svećenika pozatvarano, ali on htjede pod svaku cijenu imati i biskupa Augustu, kojega smatraše glavom tobožnje urote proti sebi. U doba sveopće kukavštine vladaše se taj biskup vrlo odvažno, pisaše zagovorna pisma kralju, zakriljivaše prognanike, poticaše klonule, šiljaše novaca utamničenicima. Okružen neizmjernom odanošću Braće bijaše u Litomyšlju kao u nedobitnoj tvrdjavi. U to se kapetan Šejnoha pričini, kao da ga muči savjest i htjede se s Augustom sastati na samu u šumi. Radi progonjenih vjernika biskup pristane, Šejnoha ga uhvati i dade s njegovim djakom Jakobom Bílkom odvesti u Prag, gdje biskup ostade 18, a djak njegov 13 godina.

»Prvo im vrieme bijaše grozno. Nekoliko puta na obojici iskušaše temeljito krvničko umjeće: Augusti namazaše bokove smolom, zapališe ih i onda trgahu kliještima komade gorućega mesa; zatim ga vješahu na klin glavom prema dolje, a na tijelo mu privezaše kamenje. Ne bi prestali, dok se ne bojahu, da će izdahnuti. Rane neliječene ozlile bi se šireći grozni vonj. Najviši činovnici i sam nadvojvoda, sin Ferdinandov, znali bi protrnuti od sramote i samilosti. Kralj u svojoj tvrdoglavosti

[1]) Denis, Konec české samostatnosti, str. 417—419.

pošiljaše nemilosrdne zapovijedi, hoteći, da biskup po što po to kaže imena svojih sukrivaca....«[1])

Predjimo tu odvratnu sliku, koja sama po sebi tumači i danas češku ogorčenost proti papi i proti Beču i pogledajmo jedan drugi radosni i dostojni prizor, kakvih ima malo u svoj češkoj i slavenskoj povijesti.

Kad se Ferdinandu činilo, da je Češku prilično očistio, htjede to isto učiniti i u Moravskoj. Moravci bijahu prema njemu mnogo dvažniji i oprezniji nego Česi: njihove povlastice bijahu odredjenije, moć sabora bolje uredjena, Husitstvo možda zato, što je došlo od druguda, bijaše tu umjerenije, nehoteći vladati, nego se zadovoljavaše snosljivošću, koje ne uskraćivaše drugim vjeroispovijestima. U Njemačkoj bijaše Moravska smatrana zemljom, gdje je sloboda savjesti na cijelom svijetu najpotpunija. Najrazličitije sekte živjele su tu mirno, jedna uz drugu; svi prognanici bježahu ovamo, sigurni pred progonstvom, katolici tomu ne smetahu, a ni olomučkoga biskupa to nesmućivaše... Plemstvo malobrojnije nego u Češkoj, bijaše složnije, više je pazilo na opće dobro, bolje je vodilo javne poslove sebi povjerene....

Kralj je mislio, da je kaznom Čeha Moravska zastrašena, a saboru u Brnu 1550. tuži se na napredak krivovjeraca. Obećao je, reče, kompaktata poštivati, obvezu svoju drži, ali što zajedničkoga imadu s utrakvistima svi ti učenici Lutherovi, Zwinglievi i Kalvinovi, ti Turci, ti novopokrštenici, ti raznovjerci svakovrstnoga porijetla i svakojakoga obilježja, koji po Moravskoj samo vrve. Tražio je, da sve opet bude onako, kako je bilo 1526.; onda će znati kazniti svakoga, tko se usprotivi. — Vrhovni kapetan moravski Václav iz Ludanica odgovori Ferdinandu u ime staleža; ne zataji promjene, što je Ferdinand istaknuo, nego ih pohvali: Bog je htio raspršiti zablude i neznanje; zamoli kralja, da se ne protivi volji Božjoj i da ne smeta slobodnomu izpovijedanju vjere. »Nitko od nas«, nastavi dalje, »ne će ni za vlas odstupiti od svoga uvjerenja, a ja bih sam dao prije i svoju glavu, nego bi ostavio svoju vjeru. Moravske će prije nestati pod ognjem i pepelom, nego da u toj stvari trpi nasilje. Slažete li se sa mnom, upita staleže. Sabor

[1]) Spom. djelo str. 420.

burno odobravaše. Ferdinand zapovjedi, da svi, koji ga hoće poslušati, predju k njemu; digoše se samo osmorica...« [1])

Sad je središte zajednice preneseno u Moravsku. Tu se 1557. sastao sinod na proslavu stogodišnjice prvoga Bratstva, osnovanoga u Kunvaldu 1457. Biskup Augusta bijaše još u tamnici, no ipak je došlo više od stotinu svećenika, veliki broj plemstva iz Moravske, Češke i Poljske. Prognanici naime bijahu vrlo dobro primljeni u Poljskoj, gdje je njihov kreposni život, njihova radinost i naobrazba neko vrijeme zasjala tako, te se činilo, da će se tim svijetlom i toplinom preporoditi i država Poljska. No Poljska je bila odviše vezana s katolicizmom, a da bi većina njezinih prosvijećenih sinova bila mogla pristupiti u zajednicu. Ta ni u Češkoj, ni u Moravskoj nisu Braća za se nikada dobila većine, nego samo cvijet inteligencije. I tako Češka Braća odolješe sili, da podlegnu luteranskoj spretnosti, da ne kažem lukavosti. Već je otprije od prvoga početka protestantizma prijetila opasnost, da će se zajednica jednostavno pridružiti Lutheru. Ima ih dosta, koji žale, da se to nije dogodilo, jer da bi to valjda bilo zapriječilo katastrofu poslije bitke na Bijeloj Gori. U ostalom dok se Češka Braća ili opirahu, ili samo tek neznatno približavahu protestantima (dopustiše primjerice god. 1570. svojim svećenicima ženidbu), utrakvisti, sad već nikakvi nasljednici Husovi, prelaze jatomice na Lutherovu stranu. Uz mnoge razloge znatno je tomu pripomogla tadašnja rastrovanost i nemoć njemačkoga carstva, jer se Česi onaj čas ne trebahu bojati, da će im s novom vjerom doći iz Njemačke i novo narodno i političko ropstvo.

Kod Češke Braće nastao je već za rana gotovo pokret, da se spoje s njemačkim Luteranima. Samomu Lutheru poslali su svoju vjeroispovijest i zatražili odobrenje profesora na sveučilištu u Wittenbergu. To bijaše u ostalom davno njihova tradicija, da se obraćaju k bogoslovcima i drugih zemalja i da od njih traže pouke i primjera. Njihova vjeroispovijest god. 1573. veli doslovno: »Vojujuća crkva jest zajednica svih vjernika... Svuda, gdje se propovijeda čisti nauk, gdje se sakramenti primaju, kako je Spasitelj naredio, gdje se vjernici sjedinjuju u Kristu, ljubavlju i vjerom, svuda je tu prava crkva... Ne mi-

[1]) Denis, Konec české samostatnosti, str. 423.

slimo, da smo bez grijeha, znamo svoje pogreške i nesavršenosti i rado ih popravljamo... Sve, što dobra drugdje opazimo, primili smo i usvojili.« I u istinu Češka Braća u svom općenju s njemačkim i švicarskim protestantima, s Lutheranima i Kalvinima vrlo su susretljivi i popustljivi, te naročito njima za volju odustaju od ponovnoga krštenja i od beženstva svojih svećenika. No u isti mah uza svu popustljivost nikako im se ne da, da jednostavno predju u protestante. I domaći i njemački Lutherani vidjeli su u tom neiskrenost, ali zapravo je to bila njihova duhovna potreba. Kao učenike Chelčickoga smućivala ih je poniznost lutheranskih pastora, koji su padali pred noge knezovima njemačkim, a u drugu ruku smetao im je preveliki autoritet, što su ga ti pastori prisvajali nad ostalim vjernicima. Zato izmedju njih i protestanata nije moglo doći do zajedničke vjeroispovijesti, a kad je 1575. došlo do t. zv. češke konfesije, bilo je i to mrtvo slovo. Mnogo bliže bijahu Braća Kalvinima, pa su se zato doskora više obraćali k Ženevi nego k Wittenbergu.

U to se sastade znameniti češki sabor od 1575. Bijaše to zapravo koncil svjetovnjaka, koji su imali učiniti nekakav red i mir medju svim vjerskim stranama i na kojem je nekatolička većina imala stvoriti zajedničku vjeroispovijest. Braća bijahu da tako kažemo na skrajnjoj ljevici ne samo po svom mišljenju i po svom životu, nego glavno zato, što im se uopće činilo odvratnim i nedopuštenim, da se u kojekakove formule steže i nateže Kristova nauka i vjera, koja kod pravoga kršćanina mora izvirati samo iz mislosti božje, iz sv. Pisma i iz čistoga života. Koliki je tu bio njihov upliv, vidi se najbolje po tom, što je katolička stranka kliktala od radosti, kad se neko vrijeme činilo, da će se Braća s protestantima javno razići. Svi katolici bijahu uvjereni, da su protestanti bez Braće nemoćni. I Maksimilijan se nastojao Braći približiti, te im je u njegovo ime bilo rečeno, da odobrava njihovu vjeroispovijest, premda je nije ni čitao.

Konačno je došlo do zajedničke, već spomenute, »češke konfesije«, dne 18. svibnja 1575. poslije više nego dvomjesečnoga vijećanja. U toj konfesiji prevladalo je posvema shvaćanje Braće naročito ondje, gdje se za vjeru kaže: »Vjera nije i ne može biti u čovjeku mrtva, nego neprestance djeluje na novi i vječni život... i kao ni oganj bez topline, ni sunce bez sjaja... tako prava vjera... ne može nikada biti bez ljubavi i bez mnogih dobrih djela«. Kako je poznato, protestantizam uči, da vjera sama po sebi spasava, pa zato ova konfesija nije protestante zadovoljila, a Braću je ozlovoljila već tim, što je postala pogadjanjem, kao da se radi o kakovoj svjetskoj stvari.

Medjutim Maksimilijan i u neiskrenosti i prema običaju tadašnjega doba, kad je mislio, da se nema ništa bojati, izda iz Regensburga zabranu, da se češka konfesija uopće ne smije tiskati. Tada je bila za Braću posljednja zgoda, da u zajednici s protestantima postignu, da ne budu izvan zakona. Propustiše ili točnije ne htjedoše, a prema čitavomu svomu shvaćanju života i ne mogahu iz svih sila nastojati, da postanu kojim mu drago načinom neka vrst državne crkve. A budući da su i u doba najvećega svoga napretka sačinjavali tek jednu desetinu češkoga naroda, bili su već kao manjina, po svom broju neznatna, odsudjeni na propast.

Povijest nepobitno dokazuje, da se u životu održaju samo takovi pokreti, koji su u jednu ruku ratoborni, a u drugu ruku se znadu u zgodan čas izmiriti ili barem pogoditi sa svojim protivnicima. Zajednica Češke Braće pak nikad nije ni htjela da bude ni ratoborna, ni nagodbenjačka.

5. Zasluge Češke Braće.

Već je ponovno bilo spomenuto, da su Češka Braća u istinu po svom strogom nauku živjela. Kršćanski njihov život naročito je neodoljivo djelovao na svakoga, tko bi došao sa strane. Tako je Poljak Jan Lasicki, posjetivši neke njihove općine uskliknuo: »Besmrtni Bože! Kolika je radost tada napunila moje srce, kad sam ugledao one stvari, koje sam tu opisao. Za stalno mi se činilo, kad sam sve to pregledavao, i za sve se propitkivao, da sam u crkvi efeškoj ili solunskoj ili u kojoj drugoj apoštolskoj, gledajući očima i slušajući ušima takove stvari, o kojima čitamo u pismima apoštolskim, u listovima Ignacijevim, u apologijama Justinijanovim i Tertulianovim«.[1])

[1]) Denis, Kónec české samostatnosti, str. 500.

Lasicki je u svom oduševljenju o Češkoj Braći odmah i napisao opširno djelo u osam knjiga, a osmu je knjigu po običajima i uredbama zajednice objelodanio Komenský 1649. u latinskom njezinom izvorniku s češkim prijevodom.

Medjutim su i političke i društvene prilike u Češkoj bile sve to gore. Plemićka oligarhija počinjala je sve to teže pogreške, dok nije posvema utonula u grijesima, koji su bili uzrokom padu češke samostalnosti.

»Zajednica Češke Braće bijaše i u toj općoj razvratnosti i ravnodušnosti divna škola savršenosti i čistoće, a u pokoljenju do skrajnosti sebičnom njegovaše ideale odanosti i požrtvovnosti. Bijaše utočištem svim plemenitim dušama, uvrijedjenim ili ogorčenim nepodopštinama svoga doba i utiskivaše neizbrisivi pečat svakomu, tko je odrasao pod njezinim uplivom. Braća življahu u poslušnosti svetomu Pismu, spominjući apoštole po primjeru svojih učitelja Jana Husa i Petra Chelčickoga. Slogu i ljubav dokazivahu dobrim djelima, služeći jedni drugima u duhovnoj ljubavi, živući kreposno, ponizno, tiho, umjereno, strpljivo, čisto. A uz to jedni od drugih primahu nauk, opomene, kazne, a jedan se za drugoga brinuo, da se naobražava i da se popravlja.

Ta ozbiljnost i suzdržaljivost bijahu vrline, kojima se Braća vazda odlikovahu, taj prezir svjetskih taština, to plemenito nastojanje oživotvoriti kraljevstvo Božje ovdje na zemlji, koje cijelu zajednicu čini tako poštovanom, postaje neizmjerno uzvišenom, kad se njezini članovi podaju višoj naobrazbi duhovnoj i kad se uzdižu u najviše sfere. Nema ništa divnije od tih velmoža, koji su odrasli u ovoj školi; demokratske ideje, ojačane i očišćene evangjeljem, živo se podržaju u tom staležu i prodahnjuju najslavnije njegove vodje. Strogom tom disciplinom čeliče se dusi, njima vlada jedina misao, da izvrše potpunu svoju dužnost. U svakom trenu svakoga dana osjećaju, da ih motri oko božje, nemaju druge volje, nego volju Njegovu, ne poznaju drugoga straha, nego da izazovu njegovu sdržbu. Nijedna kušnja nije im na teret, nijedne se žrtve ne plaše. Václav Budovec iz Budova i Karlo stariji iz Žerotína, da spomenemo samo najslavnije, — a koliko bismo ih mogli nabrojiti, koji su u skromnijem položaju pripadali toj

istoj duhovnoj obitelji — znali bi pogriješiti, ali nikada pasti. Možemo ih prispodobiti samo s nekoliko francuskih kalvinskih plemića, koji poput njih s uzvišenim duhom spajaju vruću pobožnost i predivne kreposti. Dikom su svomu narodu, a zaista su zaslužili, da otkupe pogreške njegove; no bili su samo njegovom žrtvom pomirnicom.

...Običaj, da se čita, bijaše kod Braće tako raširen, te su njihovi protivnici mislili, da ih vrag uči; dosta je tobože, da seljak stupi u zajednicu, i već zna čitati i pisati, a čim izadje iz nje, odmah zaboravi, što je znao. Dekreti sinoda često roditeljima pripominju, da je njihova dužnost učiti djecu. I mlade su djevojke čitale evangjelje, ženama je zapovijedano, da je uče čitati, šivati, pisati i bditi nad tim, da ništa zlo ne udje u srce njihovo«.

Braća su se dugo vremena zadovoljavala s tim, ne težeći za višom naobrazbom, koja im se činila nekorisnom i dapače opasnom. Od svojih učitelja tražili su više pobožnosti, nego učenosti... Konačno Braća opaziše štetne posljedice takove opreznosti, koja je bila poticalom mnogome sumnjičenju, te su se pomalo riješili te svoje bojazljivosti, radi koje su ih korili strani protestanti. Oko 1540. priučiše se slati mladiće, da svrše više nauke u Njemačkoj ili u Švajcarskoj... Viša škola bijaše utemeljena u Ivančicama u Moravskoj; tu se učilo takodjer grčki i židovski... svećenici dobivahu osobito brižan odgoj, te su obično učili nekoliko godina u sveučilištu. Već godine 1575. ima četrdesetak takovih mladića u tudjini, da se pripravе za sveto svoje zvanje.«[1])

Medju Braćom bijaše uvijek mnogo književnika. Od svega, što je češki napisano u XVI. stoljeću, — u tom zlatnom vijeku češke književnosti — pripada Češkoj Braći trećina, premda ih po broju bijaše samo desetina. Do sada se zna za kakvih pet stotina djela, što ih napisaše, a neprestance se još otkrivaju novi rukopisi, a to je posao kojih stopedeset književnika.

K onim trima već spomenutim tiskarama — u Mladoj Boleslavi (1500.), u Litomyšlu (1507.), u Běli (1519.) — nadodjoše

[1]) Denis, Konec české samostatnosti, str. 544.

kasnije tiskare u Moravskoj, naročito u Ivančicama, koja je poslije prenešene u Kralice, gdje je češko tiskarstvo umjećem dostiglo, pa i prestiglo tiskarstvo holandsko.

U Ivančicama je započela 1579. izlaziti glasovita biblija, dovršena 1593. s prijevodom Novoga zavjeta od glasovitoga biskupa zajednice Blahoslava. Već prije toga bijaše u Češkoj 16 prevoda Novoga zavjeta, od toga dva iz pera Češke Braće, ali Blahoslavljeva natkriljuje i jezikom i slogom i uvodom i tumačem sva slična djela ne samo u Češkoj, nego i u Evropi. Blahoslav je prevodio s grčkoga, i to tako, da je i Lutherov prevod mnogo slabiji i da su Englezi istom za pol stoljeća dobili djelo slične vrijednosti. Ali najveća je zasluga ovoga djela, što je dalo prvo jaku klicu narodnome životu Slovaka, pa ga još danas na mnogim mjestima čuvaju kao svetinju, bez kojega ljepote i svježine bili bi valjda podlegli nekulturi i tudjinstvu.

Idealni demokratizam Češke Braće, njihova tijesna sveza i iskreno općenje sa seljačkim pukom ne odrazuje se samo u jedrom narodnom jeziku spomenute biblije, koja je prava škola za sve češke književnike, nego i u njihovim pjevnicima, u kojima osim dosta ukočenih, čisto bogoslovnih stihova ima vrlo mnogo tako nježnih i srdačnih pjesama, kao da su izabrane iz cvjetnjaka češke narodne poezije. Te pjesme nisu ozvanjale samo hramovima, nego su oživljavale i barem vjerskim zanosom i veseljem punile domove i sva boravišta Češke Braće, koja inače iz načela bijahu proti svakoj životnoj radosti. Ti češki kancionali ili pjesmarice odlikuju se takovom umjetnošću i genijalnošću vanjske izradbe, a naročito početnih slova, da tomu nema primjera u svim knjižnicama i muzejima Beča, Monakova, Berlina, Mletaka, Milana, Bruselja i Pariza. Češki velikaši i plemići znali bi za najkrasnije eksemplare dati 25 do 30 tisuća forinti. Možemo si misliti, koliko je idealizma i umjetnčkoga smisla bilo u inteligenciji, koja je toliko dala za svoju duševnu hranu. Prema tomu je posve prirodno, da je medju Češkom Braćom bila prava škola narodnih povjesničara, tih najidealnijih radnika u svakom narodu. Naročito je biskup Blahoslav skupio oko sebe cijelu četu mladih historičara.

U tom istom idealnom duhu sabirali su i čuvali članovi zajednice sve pismene spomenike, te su ostanci arkiva za-

jednice najdragocjenije, a u mnogom i jedino povjesničko vrelo za XVI. stoljeće.

A pravu i najdivniju veličinu duha pokazaše Braća na onom području, kojemu su namijenila svoje nastojanje: na polju savršenoga moralnoga života.

6. Zašto Češka Braća ne pobijediše.

Od svih kršćanskih sekta nijedna možda nije udahnula svojim članovima iskrenije ljubavi k dužnosti, nijedna nije porodila znamenitijih vodja. Što im fali? Bog ih je opsipao darovima, umom i naobrazbom, odvažnošću i rječitošću. Ni najmanje sebičnost ne muti njihovoga djelovanja, nijedna niska težnja ne kvari njihova programa. Zašto? Što im još trebaše za pobjedu?

Doista su došli prekasno, boj već bijaše previše uznapredovao — i to vrlo nesretno — moralna snaga domovine bijaše uništena; podlegoše kobnoj prošlosti, a pogreške otaca njihovih padoše na njih i smrviše ih... Podlegoše s istoga razloga, koji im je vazda priječio, da zajednici pribave većinu naroda. Kakogod se je zajednica prema vani mijenjala, ipak ostajaše djelom Chelčickoga; zabacila je doduše njegove dogme, ali je sačuvala njegov duh; kao u prvim godinama bijaše idealom tih u duhu i istini pravih učenika Kristovih, nasljedovati primjer apoštolski, život evangjeoski.

Bijahu tu na zemlji prognanici, a pravom otadžbinom njihovom bijaše domovina buduća. Zbiljske stvari vrijedjale su njihovu savjest, svjetovne brige činile su im se suvišnim uzrujavanjem, koje ih odvraćaše od vječnih, jedino pravih misli; poslušnost evangjelju kršila je njihovu odvažnost i ostavljala im oduševljenje samo za mučeništvo. U stvarima vjere, pa i u poslovima politike ne mogu se nikada riješiti neke nemirne bojazni... Po dugom naprezanju savladaše doduše strah, koji je u njima budilo više školovanje, ali nikada se ne uzdižu k idealu znanosti i umjetnosti... Imaju glasovitih stilista, znamenitih povjesničara, učenih bogoslova; ali nemaju odličnih filozofa, ni oduševljenih pjesnika. Njihovi su pisci savjesni, pošteni, odmah nam se svide, imaju veliki talenat,

ali osjećamo, kako je ograničen: ozbiljnost i požrtvovnost nikada se ne uzdiže do udivljenja. Češka Braća ne znaju okolišati, ali niti se zanijeti. Posljednji u redu njihovih velikana i ne najmanji, Komenský, hoće svoje djake učiniti vrijednima budućega života, za koji je ovaj život samo mučenička priprava. Nigdje se ne vidi teološka zauzetost očitije, nego kod njega... Kod Komenskoga prevladava tiha nada, da će brzo otpočinuti u Gospodinu... Braći je život dužnost, a nipošto radost... Oslabljeni već ovim svojim odanim malodušjem i tajnom odvratnošću, da zemaljskim oružjem brane stvari nebeske, bili su jošte potišteni nepouzdanjem, koje su osjećali svuda oko sebe... Kad se u siječnju 1603. sastao sabor, opozicija nadje vodju u Václavu Budovcu iz Budova, koji sve do smrti ostade ponajglavnijim prvakom protestantske stranke... U 18. godini šalju ga roditelji prema tadašnjem veoma raširenom običaju u tudjinu; na putu je ostao 12 godina, posjetio je Njemačku, Dansku, Englesku, Nizozemsku, Francusku i Italiju, a zatim je bio u pratnji carskoga poslanika u Carigradu, gdje je boravio nekoliko godina. Geslo mu bijaše: In Deo fortitudo — U Bogu je moja jakost — ...a više mu je bilo stalo da dobro čini, nego da postigne uspjeh... Da se stvar božja ne splete sa stvarima financijalnim, Budovec jedva jedvice skloni svoj stalež, da novčanu pomoć, koju je tražio kralj Rudolf, dozvole prije, nego mu predlože svoje tužbe. Istom onda, kad su porezi bili dozvoljeni, skupio je u znamenitom govoru sve protestantske pritužbe«.[1])

Ovaj slučaj sam po sebi kazuje sve. U ono doba, gdje se s njemačke i katoličke strane pod jezuitskim vodstvom već spremala, a dobrim dijelom i provela reakcija, baš u susjedstvu Češke, naime u gornjoj i Dolnjoj Austriji, u to je vrijeme taj odličan član zajednice i vodja protestantstva smatrao nedopuštenim, da najprije zatraži od Rudolfa II. jamstva za vjersku slobodu, a onda istom da mu se dozvoli porez. Svima je još bilo u živoj uspomeni, kako se lična pogreška ljuto osvetila pod Maksimilijanom II. na saboru 1545. i poslije njega, kad se odustalo od pismenoga jamstva, jer se povjerovalo tomu, da

[1]) Denis, Konec itd. str. 556—559; 573—574.

carska riječ vrijedi kao i carsko pismo, pa ipak Budovec nije zato nimalo mario, jer kao pravi češki brat nije mogao ni smio zato mariti.

Istina, da je Budovec velikim umom svojim i još većom ljubavi za kršćansku pravicu i za iskreno poštivanje svačije vjere složio i češke staleže i od Rudolfa II. napokon ishodio usprkos svih jezuitskih spletaka glasoviti manifest o toleranciji. Istina je i to, da je jakom svojom dušom proveo i organizaciju češke reformovane crkve, davši joj starješinstvo od 12 članova, od toga 6 protestanata, tri češka brata i tri člana praškoga sveučilišta, ali sve je to samo odgodilo, a nipošto nije zapriječilo strašni i gotovo smrtonosni udarac reakcije 1620. i kasnije.

Kad čovjek pogleda na Evropu 1609., koju Budovec poznavaše kao malo tko i 1619., odmah vidi, koliko bi za Češku bilo bolje, da je sukob nastao desetak godina ranije. Dosta je uvažiti samo to, da je 1609. u Francuzkoj vladao još odlučni i nepomirljivi protivnik reakcije, ponajveći branitelj vjerske slobode Henrik IV., koji nipošto ne bi bio mirno kao njegov nasljednik Ljudevit XIII. gledao na poraz i pad Češke. Osim toga bila je velika razlika boriti se s nestalnim Rudolfom II., proti komu je bilo moguće upotrebiti brata Matiju i s Ferdinandom II. Ali i sama pomisao na ova i slična sredstva bijaše smrtni grijeh Budovcu, koji kao da ne znadijaše za staru mudrost, izraženu u poslovici: Tko se ovcom učini, pojedu ga vuci. Zajednica Češke Braće bijaše u istinu takovo janje, koje ni kao žrtva, premda nevina i dostojna, nije iskupilo češke slobode, nego je trebalo još dva i pol stoljeća strahovitih progona i nadčovječnih naprezanja, da češki narod u svojoj rodjenoj domovini dobije barem pravo na život.

V.

Pad češke samostalnosti.

1. Vanjski uzroci češkomu padu.

Evropa, u kakvoj danas živimo, nastala je u prvom svom obliku istom vestfalskim mirom 1648., kojim je završen tridesetogodišnji rat. Češka je već bila oborena, svezana i izranjena,

a njezini dušmani mišljahu, da je ispustila slavensku svoju dušu. Već prije ovoga strašnoga pada bio je zametak Evrope jedan francuski, a drugi hapsburško-papinski. Francuska je naime imala već gotov diplomatski sistem, barem s obzirom na Njemačku, Španjolsku i Italiju, a već od Franje I. vidjahu se velike crte njezine istočne politike, u kojoj Švedska, Poljska i Turska bijahu kao dvostruki lanac, koji Hapsburgovce stezaše sve do Beča i Rusiju zaustavljaše na njezinu putu u srednju Evropu. Papinska i carska politika stvorila je već oko Beča kao kakav željezni krug, kojemu bijaše zadaća, da zaustavi Turke i prignjavi nekatolike. S Francuskom je Češka već odavna bila prekinula kulturne, a pogotovo političke veze; papinskomu obruču otimala se na život i smrt. Preostaje još treće: da Češka stvori treći evropski krug, slavensku Evropu. Juraj Poděbradský zanosio se tom mišlju, a i Karlo IV. bijaše za ono doba svijestan Slaven. Češka braća bijahu dovoljno obrazovana, imadjahu jaki korijen u Češkoj, Moravskoj, Poljskoj i Slovačkoj, ali ne bijahu, kako je već dovoljno razloženo, sposobni ni za dosljednu rodoljubnu akciju u užem smislu, a kamo li za široku i daleku političku koncepciju. I tako je Češka prije svoga pada ostala kao izvan Evrope; baš kao Poljska poldrugo stoljeće kasnije.

Prije toga dogodila se Česima ista nezgoda, koja i Hrvatima, samo na sreću njihovu pet stoljeća kasnije. Već za kralja Vladislava bijaše zadnja instancija za češke državne poslove na budimskom dvoru. Zato su za Ferdinanda I. vrlo lahko i rado gledali, da češki kralj stoluje u Beču. Mislili su, da će se tako lakše oteti kraljevskoj vlasti. I sam zemljopisni položaj Češke ne bijaše u to doba zgodan za središte prostranoj državi, a tu je nezgodnost povećavala poljska anarkija i neiskoreniva njemačka mržnja na Slavenstvo, koja je naročito od Lužice i Šleske učinila za Češku onakva dva kamena na njezinim krilima, kakvi bijahu dalmatinski talijanski gradovi na krilima hrvatskim. Tako se dogodilo, kad je Češka htjela već poletjeti, recimo za Poděbrada, k žudjenomu cilju, da njemačka Vratislava nije mirovala, dok iz Rima ne dodje papinski legat, a iz Ugarske papinski krvnik Matijaš.

2. Unutrašnji razlozi češkomu padu.

Mnogi umni historičari, primjerice Denis, misle, da bi se Češka bila otela strašnomu svomu poniženju, u kojemu je gotovo zagnjaviše, da je odmah postala ili luteranska ili kalvinska. Ali Češka je to u istinu i postala, jer je danas utvrdjeno, da je koncem XVI. stoljeća i bez Češke Braće bilo u Češkoj mnogo više protestanata, nego li bijaše ikada Husita. Pa ipak je ta golema većina bila nemoćna proti domaćoj katoličkoj manjini, dok su Husiti i sve navale odbili i neprijatelja u njegovu domu potražili. Ali Husitstvo je nastalo apelom na pučku savjest, te se ubrzo pokazalo, na onim glasovitim seljačkim proštenjima ili taborima, na kojima tisuće i tisuće Čeha bez razlike dobe i staleža bijahu jedna duša, da pod Žižkom i Poděbradom postanu i jedna strahovita šaka. Protestantstvo naprotiv uvodilo se tako grubo i silovito, na temelju mrskoga njemačkoga načela: čije imanje, njegova vjera, da je prava strahota čitati savremene spomenike o svim nasiljima protiv seljaštva, da poprimi vjeru svojih gospodara. Ako i nije istina, što pišu tadašnji katolički pisci, svakako je stalno, da je potlačeni puk postao ravnodušan prema vjeri, a tim i prema svemu javnomu životu. Još je važnije, što je Češka, postavši samo dio u protestantskom području, prestala biti sama svoj faktor. Od onoga časa, kad se unapred znalo, da će Česi biti uz protestante, i to iz mržnje na Rim, mnogo više nego iz ljubavi za vjersku slobodu, s njima se više nije računalo, jer je vazda bilo stalno, da će biti proti papi i proti Hapsburgovcima, imali što od toga, ili neimali.

U to doba predstavljaše češki narod par stotina ljudi. Ta oligarhija nije ni toliko mislila, da to sračuna. A kako bi onda pomišljala na to, da se sporazumi sa Sigismundom poljskim, koji je u to doba osvojio Moskvu i koji bi po svoj prilici češkim nadama bio bolje odgovorio od Jagelovaca Vladislava i Ljudevita, koji samo porušiše, što je Poděbrad teškom mukom podigao. Ali Sigismund bijaše katolik, a glavno je bilo, da ostaneš na polju bezuvjetne negacije: da uvijek znaš, što ne ćeš, a za ono, što hoćeš, ne tari si glave. Ova negacija kobna je i sudbonosna i u našoj hrvatskoj povijesti osobito novijega doba, a bila

je tako prevladala u češkom narodnom vodstvu, da plemićka oligarhija bez razlike vjere i mišljenja ili nije htjela imati nikakvoga posla s Bečom, ili mu je ropski davala više, nego je i tražio. Ta je negacija uz drugo bila takodjer jednim razlogom, da si češko plemstvo, izuzevši članove Zajednice, mogao za svaku stvar kupiti. Nema tudjinca, koji ne bi mogao, kad je htio, u Češkoj stvoriti svoje stranke. Pri tom nam je slaba utjeha, da je susjedna Njemačka i ne spominjući Italije bila isto tako podmitljiva.

Češko je plemstvo svim tim pogreškama moralnim dodalo još jednu čisto političku. Prisvajalo je samo sebi pravo birati kralja, bez sudjelovanja staleža moravskih, lužičkih i šleskih, te je generalne ili opće sabore svih zemalja češke krune, što ih je uveo Karlo IV., smatralo protuzakonitima. A ipak ti sabori bijahu gotovo jedina realna veza svih čeških zemalja, i da su se razvili, kako su se morali, ne bi Češka bila podlegla onako osamljena, te ne bi bilo ni došlo do njezinoga pada, i ako bi pretrpjela i najteži poraz.

Svi ovi uzroci zapravo su jedan. Izuzevši čisto vjersku zajednicu Češke Braće, nebijaše u Češkoj demokratske organizacije. Feudalni je sistem već nosio svoj otrovan rod: nepovjerenje i mržnju seljačkoga puka i na domaću gospodu, koja su s njim postupala nepravedno i kruto kao i tudjinci. Tako je taj puk već bio ujarmljen, da je jedina jača i općenitija misao u njem bila, kako bi se pobunio protiv svojih tlačitelja, koji su u to doba bili jedino vodstvo naroda.

3. Neposredni povod češkome padu.

Bacanje s prozora kraljevskoga grada praškoga spominje se svuda kao povod k tridesetgodišnjemu ratu. To je istina, ali svi spomenuti uzroci ne bi bili mogli dovesti do onako potpugona i strašnoga pada, kad povod ne bi bio onako nesretan i strašan. Poredimo samo spaljenje Husovo i Jeronýmovo i bacanje s prozora savjetnika Ferdinandovih Slavate i Martinica. Kostnička lomača po dva puta je obasjala cijelu Češku i pokazala svemu narodu svu niskoću i zloću protivnika i napadača, od kojih se onda tako prosvijetljeni narod ipak mogao obraniti. Ali bacanje s prozora s praškoga kraljevskog grada kao da je otvorilo ponor, u koji moraju pasti najprije začetnici i izvršitelji zločina, a i sav narod, koji nije pravo ni znao, o čem se radi. I u času, kad se protiv osnova Ferdinanda II. mogaše jedino najstrožom zakonitošću i najdosljednijom snosljivošću kako tako obraniti vjerska sloboda, dana majestatom Rudolfa II., počiniše češki protestantski staleži zločin, koji je od njih odvratio češki narod, koliko još pristajaše uz njih, i koji je katoličkoj reakciji dao dobru izliku za strahovitu osvetu proti vjerolomnim krivovjercima.

Protestantski staleži sastadoše se u Pragu dne 13. svibnja 1618., da već jedanput učine kraj pokušajima i domaće katoličke stranke i Ferdinandove politike, da se Rudolfov majestat izigra, pače i dokine. Na taj sabor stiže kraljevski list, kojim se staležima zapovijeda, da se razidju. Usprkos tomu bila je prva sjednica dne 21. svibnja, a za dva dana u 9 sati u jutro idjahu staleži oružanom pratnjom i oružani na kraljevski grad. Gradska vrata otvoriše im se bez zapreke, te odoše ravno u saborsku dvoranu, gdje pred kraljevskim namjesnicima pročitaše svoj prosvjed. Zatim odoše u vijećnicu kraljevskih namjesnika, s kojih se prozora pruža prekrasni vidik na Prag nad vrlo dubokim opkopom. Od desetorice namjesnika bijahu tu samo četvorica, jer ostali bijahu obaviješteni, što se na taj dan sprema. Bijaše naime zaključeno, da Martinica i Slavatu valja baciti s prozora i tako ubiti; Martinic i Slavata, premda i oni biše upozoreni na opasnost, ipak dodjoše. Ta dvojica bijahu najokorjeliji protivnici svake vjerske slobode. Nisu tajili, da ne priznaju Rudolfova majestata o toleranciji, a često su i javno govorili, da ga Ferdinand II. nije smio priznati, i ako ga je priznao, da to po katoličkoj nauci ništa ne vrijedi. Bijaše to ona stara tradicija i paklenska nauka, prema kojoj obećanje ili prisega učinjena krivovjercu ne vrijedi. Bilo je dakle posvema razumljivo, da su protestantski staleži baš ova dva katolika najviše mrzili, i da su ih se htjeli riješiti. Namjesnici, saslušavši pritužbu staleža, zatražiše od njih spise, da ih mogu bolje proučiti. Protestanti pristadoše, ali su tražili točan i bezodvlačan odgovor. Vrhovni gradski zapovjednik Adam Sternberg izgovaraše se služ-

benom tajnom; to je, reče, nečuvena stvar, da se od carskih savjetnika, koji su se prisegom obvezali čuvati službene tajne, nešto slično traži ... Grof će Thurn na to: ... neka izvole vjerovati i znati, da odtud ne će poći, dok im se na njihovo pitanje jasno i točno ne odgovori ... Najviši zapovjednik zatraži, da se barem upitaju nenazočni namjesnici, a naročito najviši dvorski meštar ... »Ne treba toga«, poviče Vilim Lobkovic i nastavi, da su pravi krivci Slavata i Martinic. Kad se Slavata htio braniti, poviče Lobkovic, nije li se vazda protivio majestatu, nije li i sada nastojao, da ga uništi. Pojedini plemići umiješaše se na to u svadju, spočitavajući obadvijema namjesnicima nasilnosti proti njihovim podanicima, kako ih je u tom okrivljivalo javno mnijenje; Martinic se htjede opravdati. Šuti, šuti, vikahu na nj, ta znamo za te, tko si i što si radio ... Uzrujanost je dosegla potrebni stupanj, te Thurn, Fels i Lobkovic smatrahu taj čas zgodan, da od svojih prijatelja postignu osudu, kakvu su željeli. Ne mislite li, poviče Fels gromovitim glasom, da ta dva krivca proglasimo za neprijatelje općega dobra i za kršitelje majestata i ne mora li se prema tomu s njima i postupati? Nasta grobni muk; u času, kad je trebalo zločin izvršiti, mnogi su kolebali; možda su pomišljali na neizbježivi gradjanski rat ... a mnogi je valjda u taj odlučan čas predvidjao sve strahote, koje će tim nastati u domovini.[1])

Premda je staležima rečeno, da namjesnici nisu krivi ni odgovorni za kraljevski list, kojim se njihov sastanak zabranjuje, ne htjede Thurn, da mu žrtva izmakne. Netko je doduše predložio, da ih zatvore, ili bace u »crni toranj«, ali na to drugi povikaše: Kroz prozor, kroz prozor! Lobkovic pograbi Martinica, a Thurn Slavatu, i malo zatim baciše za njima i njihova tajnika Fabriciusa. Sva trojica padoše na kup smeća, koje je nastalo tim, što se mnogo godina iz kancelarije bacao papir kroz prozor u opkop, no savremenici, naročito katolici i sav puk razglasiše, da se taj dan dogodilo čudo. Neka žena pripovijedaše, da je vidjela Majku božju, gdje u dragocjenom plaštu dočekuje Martinica i Slavatu i polagano ih spušta na zemlju.

I sami protestanti bijahu tim smućeni, što je samo Slavata

---

[1]) Denis, konec češke samostalnosti, str. 714—715.

bio teže ranjen, a naročito mnogi učesnici smatrahu to nesretnim znamenjem, jer da je Bog prešao u neprijateljski tabor.

4. Zatornik protestantske Češke.

Konac češke samostalnosti ne bi nam bio jasan, da pred sobom ne ugledamo još jasne slike onoga vladara, koji si je stavio za glavnu zadaću života, uništi krivovjerstvo, napose u Češkoj. Ferdinand se rodio u Štajerskom Gracu 1578.; bijaše mu dakle god. 1618. četrdeset godina. Bio je malen, valjkasta tijela, duga nosa, mrtvih očiju, rijetke, blijedordjave kose ... Bio je veseljak, dobričina, ograničena znanja, bojazljiva i tjeskobna duha. Taj vladar, kojega vlada spada medju najkrvavije u povijesti, ne imadjaše ni kaplje žuči; taj vladar, koji je na čas moć roda svoga podigao na stepen, što ga kasnije Hapsburgovci nikada ne dosegoše, ne bijaše častohlepan; taj car, koji malo da nije proveo ono, što nije uspjelo Karlu Velikomu, ne imadjaše ni duhovitosti ni volje za visoku politiku. Snagu i uspjeh njegov protumačit ćemo si time, što je s njim na vladu dolazila stranka, koja je već davno čekala na svoj čas i sabirala sredstva za svoju djelatnost; u njezinim rukama izvrsnim orudjem bijaše Ferdinand, koji je bio uvjeren do oduševljenja i mučeništva, a poslušan do barbarstva. Njegov otac Karlo i mati Marija, kći bavarskoga kneza Henrika V., ljudi vrlo pobožni, nalazili su utjehu za svoje neuspjehe u tom, što su u njem pripravljali osvetnika vjere. Jezuite bijahu im kućni prijatelji, savjetnici u crnim danima, te su po svojoj volji odgajali budućega cesara ... Prvi učitelji mladoga nadvojvode bijahu izabrani tjeskobnom brižljivošću; zatim ga poslaše u Ingolstadt, u tu kulu vjere. Tu imadjaše glasovite učitelje, koji s odličnim krepostima i s velikim talentom spajahu nemilosrdno uvjerenje: Grgura Valenskoga, »gorljivoga i učenoga branitelja papinske nepogrešivosti«, Gretsera, koga nazivahu kladivcem krivovjeraca i koji svoje mišljenje i mišljenje cijele jezuitske družbe skupljaše u poznatu rečenicu: Govorimo li o crkvi, razumijemo tim papu ... Ferdinand ostade pet godina u Ingolstadtu, pod neprestanim i neodoljivim jezuitskim uplivom, a kad se 1595. vratio, bijaše to, što je ostao za cijeli svoj život.

Srednje naobrazbe, a ne poznavajući naroda, nad kojim mu je bilo u buduće vladati, imao je samo jednu misao pred očima: ne izvrgavati opasnosti spasenje svoje duše. Pripovijeda se, da se na proštenju u Loretu zavjetovao, da će prije umrijeti, nego dopustiti, da crkva bude ponižena; svoje prisege nije nikad zaboravio... Neprestana mu briga bijaše, da si ne uznemiri savjest, ali... to ne bijaše savjest vladara, nego zvonara. Svaki je dan dva, tri sata posvetio molitvi ili pobožnomu razmatranju, svaki dan počimaše dugom molitvom, zatim bijaše kod dviju misa, i opet popodne bi išao u crkvu, u odredjeno vrijeme bi ispitivao savjest, i dugo se molio prije spavanja; nedjeljom i svecem slušaše po dvije propovijedi, a kad bi se u subotu zadržao na lovu, ubio bi pod sobom nekoliko konja, da ne zanemari Marijine pobožnosti. Pobožnost njegova ne bijaše prodahnuta višim shvaćanjem; bijaše kao bojazljivo djače, koje se plaši, da nije zaboravilo koju zadaću i da zaslužuje kaznu. Mirne ćudi, krepostan bez duševnoga boja, živio je jednostavno i spokojno medju svojom djecom, bio je vrlo nježan, ljubezan prema slugama, kojima rado opraštaše pogreške; oko sebe rado vidjaše zadovoljna lica, bijaše vrlo darežljiv, pače rasipan. Nijedan vladar te dobe ne bijaše lošiji gospodar; da su se dobro upotrebile konfiskacije, što ih je proglasio, bili bi podmireni ratni troškovi... sve se to proteplo... Jedine mu strasti bijahu glazba i lov; za najtežih kriza sprovodio bi u lovu po dva dana u jednom tjednu... Nikad se nije odvažio, da što ozbiljno odluči, dok nije prije upitao svojih ispovjednika, da to nije grijeh... Nauka Jezuita o krivovjerstvu nije se nikada promijenila; sad su smatrali vrijeme zgodnim, da je jasnije proglase. Katolički vladar griješi, ne kazni li krivovjeraca; više griješi, kad je umjeren, nego kad je nasilan; vjerska sloboda protivi se volji božjoj, a snošljivost je uzrokom svemu zlu.

U ovim je rečenicama sav nauk, što su ga ucijepili Ferdinandu za njegova boravka u Ingolstadtu. On je izabranik nebesa odredjen za to, da na zemlji uvede mir, uništivši bez traga otpornike i bezbožnike. Cijeli život gudili su mu ispovjednici istu pjesmu svaki dan, neprestance mu opisivali njegovu dužnost i kadgod kolebaše, pokazivali bi mu otvoreni pakao. Sačuvane bilješke iz nekakvoga priručnika jednoga Ferdinandova ispovjednika svjedoče o tom, u kakvoj je školi bio odgojen. Budući da su vladari Bogom odredjeni zaštitnici svete vjere i crkve, je li cesar pazio, da crkva opet dobije svoja prava i da podanici odaju poštovanje svećenstvu, župnicima i višim oblastima? Nije li suzdržavao djelovanje svete inkvizicije proti krivovjercima i otpadnicima? Nije li zanemarivao izvršivati njezine odluke i pružati joj poželjenu zaštitu?...

Za tu neograničenu poslušnost volji božjoj Bog kao da je dužan raskriliti nad njim svoju zaštitnu ruku. Premda Ferdinand bijaše gotovo plah, ipak je svojom vjerom stekao nepokolebivo pouzdanje i muževnost, koja katkada postajaše i junaštvom. Njegovim geslom bijaše: Legitime certantibus corona — Zakonitim borcima kruna. Uspjesima svojih prvih godina bio je utvrdjen u svom mišljenju. Bez ozbiljnoga otpora, bez krvoprolića obnovio je katoličku vjeru u unutrašnjim austrijskim zemljama, koje su već davna bile krivovjerstvom zaražene: Za njega to bijaše »znamenje« i poticalo.

Češki protestanti poznavali su njegovu ćud, njegov odgoj, program i prošlost. Jesu li ga primili za kralja od benavosti ili od kukavštine? [1])

Kralj Matija, već star i nemoćan, imadjaše dva brata Maksimilijana i Albrechta, malo mladje i malo zdravije od sebe, a obojica su bila bez djece.

Maksimilijan se živo zauze za Ferdinanda i skloni Albrechta, da se zahvali, a cara Matiju, da preporuči Ferdinanda češkomu saboru, koji se najviše Maksimilijanovim nastojanjem sastao dne 5. lipnja 1617. Katolička stranka na saboru poče odmah dokazivati, da sabor uopće nema prava kralja izabirati nego samo primiti; a što je izabrao Matiju, da je tobože osamljeni slučaj bez ikakve pravne vrijednosti. I mnogi protestanti prihvatiše ovo dokazivanje samo zato, da prikriju svoj uzmak. I tako je Ferdinand štajerski izabran gotovo jednoglasno za češkoga kralja, ali na istom temelju kao Matija; priznao je naime i izrično potvrdio i majestat cara Rudolfa i vjersku slobodu. Prije nego je to učinio, upitao je dakako za savjet

[1]) Denis, konec české samostalnosti, str. 700—701.

Jezuite i to njih četvoricu. »Sva četvorica izjaviše, da Ferdinand ne bi mogao bez opasnosti za svoju dušu majestata podijeliti, ali da mu to nije smrtni grijeh, ako prihvati već gotovu činjenicu; u ostalom što vrijedi iznudjeno obećanje?«

Ferdinand II. dade se odmah na posao, da umiri svoju savjest, što je makar i na čas popustio krivovjercima. Da su protestanti upotrebili samo strogo zakonita sredstva i da su se čuvali dati i najmanju izliku svojim protivnicima, bili bi se ti po svoj prilici i u tom slučaju držali tradicije, da prisega dana krivovjercima ne vrijedi. A kad su protestanti pošli ne samo stranputicom bezakonja, nego stali i nad ponorom zločina, Ferdinand je jedva dočekao, da ih može u nj sunovratiti, ne pitajući mnogo, a često ne pazeći, tko je kriv, tko li prav; ta nisu li svi Česi bili već zato krivci, što su se prvi usudili pomisliti, reći i u praksi provesti glavno kršćansko načelo: Ne bojte se ljudi...

5. Neposredni uzročnik češkoga pada.

Netom smo čuli, kako se umni Francuz Denis u čudu pita, jesu li češki protestanti od benavosti ili od kukavštine Ferdinanda štajerskoga primili i izabrali za kralja. Još je važnije znati: kako to, da su češki staleži primivši i izabravši Ferdinanda II. i dobro ga poznavajući, mjesto zakonite obrane majestata pošli stranputicom oružane pobune. Tko je bio tako bezuman, ili točnije tako bezdušan, da ih je poveo tim putem, za koji se iz daleka vidjelo, da vodi u propast. Već po točnijem opisu predigre tragedije dne 23. svibnja 1618. jasno se razabire, da je glavnu riječ onoga kobnoga dana vodio grof Thurn. Ali nije to bilo samo taj put. I prije i poslije toga bio je grof Thurn vodja cijeloga pokreta, a čim je dan znak otvorenomu i oružanomu sukobu, postao je glavom nove češke vlade. »Grof Henrih Matija Thurn ne bijaše Čeh: njegov rod talijanskoga porijetla istom je nedavno stupio medju visoko češko plemstvo; sam je sproveo gotovo svu svoju mladost u Koruškoj i nije nikada dobro govorio češki. U času, kad je sve ovisilo o saborima, i kad su sabori ovisili o rječitosti, bijaše velik nedostatak za vodju stranke, da nije dobro znao jezika onih, koje je htio voditi. I u čem se bolje vidi sveopći pad Češke nego u tom, da

je domovina Žižkova i Poděbradova morala svoju sudbinu povjeriti polovičnomu tudjincu. Thurn ne samo da nije znao jezika, nego ne poznavaše ni potreba, slabosti, želja i duha zemlje češke, a njegovo nepovredivo rodoljublje nije imalo ni finoga osjećaja ni tjeskobnosti Budovčeve, ni nemirne pronicavosti Žerotínove. Kao nestrpljivi branitelj vjerske slobode ne bijaše Thurn ni previše pobožna duha, ni previše uzvišena srca, s toga gledišta mogaše biti najboljim vodjom oligarhijske revolucije, gdje se materijalna korist vrlo tijesno přopletaše s iskrenim strastima, a nekada je i prigušivaše. Thurn imadjaše dosta smjelosti, da izvrgne pogiblji svoj život za svoju vjeru i domovinu, ali ni vjere ni domovine nije tako nježno ljubio, da bi prezao pred nerazborom i da bi se plašio skrajnjih misli. Ne bijaše prebogat, ali vrlo slavohlepan... U vrijeme slabih karaktera smionost, kojom se turao naprijed, premda ga nije učinila obljubljenim, iznijela ga je na veliki glas... a lakoća, kakvom je primao vrhovno zapovjedništvo, sveopće ga preporučivaše za vodju. Na nesreću dogadjaji pokazaše, da je bio isto tako slab vojvoda kao i pustolovni političar, a povijest ne može na ino, nego da strogo sudi čovjeku, koji se lako odvažio na tešku zadaću, kojoj nije bio dorasao.«[1])

I tako kao da se sve urotilo proti češkoj samostalnosti. Ne samo da su vanjske i domaće prilike bile do skrajnosti nepovoljne, i ne samo što je na čelu katoličkoj reakciji stajao nepomirljivi protivnik nekatolika, Ferdinand II., nego eto Česi povjeravaju svoju sudbinu jednomu polutudjinskomu pustolovu.

Od svih su naroda Germani napose Anglosasi iz najtežih kriza izašli sretno, ili čak pobjedonosno, dok je za Romane i još više za nas Slavene mnogo kriza bila ujedno gotovo katastrofa. Povijest češkoga pada jasno svjedoči, da je tome ponajglavniji uzrok u našoj prevelikoj sklonosti povjeravati se vodstvu tudjinaca, koji i onda, kad bi bili najumniji, ne mogu imati, kako bi rekao Denis, dosta nježne ljubavi, što znači, dosta zdušnosti, da se ne titraju sudbinom onih, koje vode. U stvarima domovinskim, osobito kad nastanu teška vremena, isto je kao u stvarima obiteljskim: samo prava mati u istinu dršće nad životom dragoga djeteta.

[1]) E. Denis, konec české samostalnosti, utr. 708—709.

6. Posljedice pada češke samostalnosti.

Od svih odlika Evrope najveća je i najizrazitija u tom, što su sve evropske države narodne i kulturne organizacije, a nisu samo vjersko-političke tvorbe. Baš prvo stoljeće novoga vijeka podalo je Evropi ovo obilježje, kad se primjerice počela sjajno razvijati književnost francuska, poljska, češka i hrvatska. Svaki se narod, koji je imao zdravu klicu života, u tom stoljeću razvio toliko, da ga više nije bilo moguće promiješati ili zamijeniti s njegovim susjedima, a dosljedno tomu morao bi bio svaki nastojati, da se barem toliko uredi i ojača, te ne postane plijenom svojih susjeda. Jer narodnosti nije svrha, da bude samo diferencijalnim znakom, nego da bude izvor neprestanoga kulturnoga djelovanja. A to ne može biti, nema li potpune izvanjske nezavisnosti i što veće domaće slobode.

U prvom je redu potrebna nezavisnost. Tu je Češka 1620. izgubila. Ali je nije izgubila samo za se, nego i za cijelu srednju Evropu.

Već je ponovno bilo spomenuto, da je Češka nedobitna tvrdjava po svom zemljopisnom položaju; naglašeno je i to, da se Moravska otvara prema jugu, kuda joj je put u ugarsku nizinu. Nezavisna Češka bila bi tu došla u sukob s Turskom, u najgorem slučaju barem na onaj način kao nezavisna Poljska, koje su se u to doba Turci bojali, kao poslije Rusije.

Nezavisna Češka, Poljska i Rusija! Ne treba znati za poljske panslaviste XVI. stoljeća; ne mora se precjenjivati ni vanredno razvito narodno čuvstvo čeških književnika XVI. stoljeća, koji primjerice u Dalimilovoj kronici već postavljaju u svoj širini i dubljini čitavi problem njemačko-slavenske narodne borbe; dosta je, da računamo samo s materijalnom zajednicom granica i s onom uzajamnošću čeških i poljskih interesa, koja bi se bila neodoljivo nametnula, čim bi Turci došli pod Beč. Ali baš iz te neizbježive zajednice slijedi, da bi se Češka i Poljska bile sporazumjele, kako će Beč osloboditi i kako će Turke i dalje potisnuti, a što je još važnije, za njima odmah obnavljati kršćanske države ili pod svoju vlast primati kršćanske narode. Drugim riječima, istočno pitanje ne bi se bilo počelo rješavati u XVIII. stoljeću diobom Poljske, nego već u XVII. stoljeću oslobodjenjem Ugarske, Hrvatske, Srbije i Bugarske. Kad čovjek uvaži spomenuti sistem francuske politike, koja se oslanjaše na Švedsku, Poljsku i Tursku, samo da zapriječi pokušaje stvoriti universalnu monarkiju rimskih papa i Hapsburga, onda se sa stalnošću može ustvrditi, da bi Francuska mjesto Turske bila uzela Češku, te bi se istočno pitanje rješavalo u Parizu, Pragu i u Krakovu, a ne u Beču, Berlinu i u Petrogradu. Padom češke samostalnosti nestalo je i same podloge, da si Slavenstvo usred Evrope stvori kulu. Istina, i Rusija je slavenska. Ali ona je za to vrijeme predaleko od Evrope. Predaleko je već i Poljska, a u Bugarskoj i Srbiji i Ugarskoj pašuju Turci.

Mogao bi tko reći, pa je to napisao i sam Denis, da bi Češka, kako je dospjela pod vladu sebične i nesnosljive oligarhije, bila doskora ono isto, što i poljska aristokratska republika bez republikanskih vrlina izuzevši osobno junaštvo. Ali to ne stoji. U češkom plemstvu bila je odviše razvita narodna svijest, a i moralni kvasac Češke Braće djelovaše tako snažno, te u Češkoj ne bi nikako moglo doći do ropstva seljaštva, do razrožnosti medju plemstvom i do kulturne zapuštenosti i u istim gradovima, kako je to bilo u Poljskoj. A da je i došlo do toga, Češku je poradi njezinih prirodnih granica u jednu ruku lako braniti odasvud, a u drugu ruku, nitko ne bi lako privolio, da se medjunarodnom kakvom pogodbom Češka dade u vlast jednoj državi, a podijeliti ju je kud i kamo teže od Poljske. Kakogod stvar prosudimo, moramo bitku na Bijeloj Gori dne 8. studenoga 1620., odnosno prašku defenestraciju dne 23. svibnja 1618. smatrati najkobnijim danom u povijesti podunavskih Slavena.

Promislimo samo, kako odlučni upliv ima današnja Ugarska u politici hapsburške monarkije, a ipak nemaju Magjari ni deseti dio kulturne i gospodarske snage, koju su onda imali Česi. Češka bi dakle prirodnim načinom bez poraza na Bijeloj Gori i bez emigracije najumnijega i najmoralnijega dijela naroda bila već tada onako na čelu velikoj podunavskoj monarkiji, kako u naše doba malo pomalo stupa tu na prvo mjesto.

Istina, da se u povijesti ne pita, šta bi bilo, da se to i to dogodilo, jer povijest računa s gotovim činjenicama i s gotovim njihovim posljedicama; ali se ne može zatajiti, da ima sluča-

jeva, kad se ono načelo, da je povijest učiteljica života, ne može zgodnije primijeniti, nego kad se prosudi, što bi sve bilo, da se nije počinila neka pogreška, da se nije zbio neki fatalni događjaj. Da su primjerice češki radikali god. 1848. bili iole svijesni, što bi bila Češka, da je plemićka oligarhija zločinačkom defenestracijom 1618. nije dovela na stranputicu, kojom se ravno pošlo u narodnu propast, ne bi se god. 1848. ta pogreška bila ponovila, ne bi u Pragu bila buknula pobuna, koja je najviše osujetila saziv generalnoga češkoga sabora kao češke konstituante, a tim i federalizam u našoj monarhiji odgodila za više od pol stoljeća.

Najteža je dakako i najstrašnija posljedica češkoga pada ona nesigurnost, koja se i danas javlja u češkoj duši, kad pomišlja na narodnu budućnost, bojeći se, da se u ovom ili onom obliku opet ne ponovi, što se jedanput već zbilo. Na svu sreću ima češki narod medjutim već drugu svoju zavjetnu škrinju, povijest svoga drugoga preporoda, pa kad bi i komu uspjelo sjajne uspjehe i stečevine toga preporoda u prah oboriti, vrijedila bi za Čehe sada još više nego li poslije bitke na Bijeloj Gori ova velika istina: »Slavna je prošlost najbolje jamstvo velikoj budućnosti. Narod, koji se u svojim ljetopisima diči velikom službom, učinjenom čovječnosti, preživjet će grob. Pobjednici su Češkoj oteli njezine uredbe, njezinu samostalnost, a već gotovo jezik i ime; ali joj ne mogahu oteti povijesti, i baš je ta povijest poslije dva stoljeća Češku preporodila i podigla.«

DIO DRUGI.

Češki preporod.

I.

Što je izazvalo i stvorilo češki preporod.

1. Općeni uzroci preporodu slavenskih naroda.

Kad čovjek čita staru povijest kojega mu drago slavenskoga naroda, vidi u njoj uza sve jake narodne crte toliko tudjinštine, te mu se pad slavenskih država već s toga jedinoga uzroka čini neizbježiv.

Pod bugarskim carem Simeonom procvala je bugarska knjiga još prije tisuću godina, ali je već bio jak i prejak grčki upliv na bugarskom dvoru, te se mora reći, da je bila sreća, što Simeon nije osvojio Carigrada. To još više vrijedi za Dušana Silnoga, a pogotovo je Krešimir Veliki bio posvema tudjinski vladar. Ista češka povijest, koja ima onako sjajnih, čisto narodnih i pučkih momenata, i vijekova, i ta je povijest, gledamo li naročito na zadnje Přemyslovce, zagrnuta tudjinskim plaštem, a kod Poljaka i Rusa to je još gore. Kao da nije dosta, što je nas Slavene prezirao i tlačio i Carigrad i Rim, mi smo se prezirali sami tako, te se činilo, da kod nas nikad ne će biti narodnoga društva. Naše pleme, koje je po svojim uredbama bilo najprije demokratsko u Evropi, poprimilo je germanski feudalizam u najnekulturnijem mu obliku, te su slavenska gospoda od svoga puka učinila roblje, ne pazeći nimalo na to, da su s njim istoga porijetla i jezika. I doklegod su slavenski narodi

bili u okovima svoje silovite sebične, a obično posvema nenaobražene gospode, dotle nije bilo, a ni moglo biti ni materijalnoga, a ni kulturnoga pravoga života i napretka.

Te strahovite feudalne okove počeše kidati najprije mislioci englezki, a onda oni francuski pisci poznati pod imenom enciklopedista. Ti enciklopedisti ne bijahu samo uzročnici velikoj francuskoj revoluciji, nego i svim kasnijim velikim narodnim pokretima u Evropi, koji se naročito kod nas, Slavena, s potpunim pravom nazivaju preporodom.

K nama nisu iz Francuske došle sve tančine političkih i društvenih ideja, primjerice nauka o vrhovničtvu puka i o društvenom ugovoru, kojim da su nastale prve države. Ali Voltaire, a još više Rousseau uniješe i medju slavensku inteligenciju takve misli o slobodi i o jednakosti svih ljudi, da je u aristokratskom svijetu nastala promjena slična promjeni poganskoga svijeta pred naukom kršćanskom.

Istina je, francuske su se ideje putujući Evropom svakojako mijenjale; jezgra im je ipak ostala jedna te ista: poštivanje ličnosti, obožavanje prirode mjesto sile i samilost prema slabijemu. Tkogod je u to doba išto mislio i duševno radio, morao je čuti i znati za ovo pitanje: po kojem pravu i po kojem načelu može čovjek nad čovjekom i narod nad narodom vršiti vlast, koje nema ni Stvoritelj nad svojim stvorom. I dan je odgovor, da nijedno nasilje i nijedna povlastica nema opravdanja ni za čovječji razum, a kamo li za savjest.

Kršćanska Evropa je napokon počela osjećati, kako je uvjet njezinom napretku, da bude pučka, demokratska. U toj velikoj spoznaji stvoriše Englezi sabor svojih općina, t. j. doljnju kuću, koja je učinila kraj plemićkoj oligarhiji i udarila temelj prvomu evropskomu demokratskomu ustavu, demokratskomu više sadržajem, nego li formom. U Francuskoj dobila je engleska ustavnost opće težnje za potpunom jednakošću, a u Njemačkoj, koja je u to doba bila najviše pocjepkana i doskora najpotlačenija zemlja u Evropi, ustavnost i jednakost značila je narodnost. Naročito je to tako shvaćao Herder, koji je mnogo i snažno utjecao na poljske, ruske i češke mislioce, a time na cijeli slavenski preporod. Kratko rečeno: Proti apstraktnomu

čovjeku XVIII. stoljeća postavilo je XIX. stoljeće živoga čovjeka, a naročito Nijemci proti apstraktnim pravima čovječanstva postaviše najprije svoja narodna prava, a doskora i svoje narodne zahtjeve. Kozmopolitizam francuskih enciklopedista Nijemcima je, a i nama Slavenima, plodno sjeme nacionalizma i to najprije u romantičnom obliku. Biti romantikom u to doba znači nada sve obožavati puk, koji je vječno mlad i istraživati narodni jezik i običaje kao nepresušivo vrelo narodne kulture. Takovi su romantičari i Cavour, Bismark, Napoleon III., Gorčakov i Disraeli.

Kod prosvijećenih Slavena stvara se pomalo uvjerenje, da u medjunarodnom životu ne može biti napretka bez narodne ravnopravnosti, kao što ga nema u državi, dok se ne ukinu staleške povlastice. Posvema u duhu te dobe, a naročito prema francuskoj školi otvoreno se propovijeda, da rob ima pravo, pa se dužnost buniti se proti tlačiteljima i svrgnuti njihov jaram. Uzalud je bečki kongres 1815. Evropu podijelio i uredio, uzalud protestantska Engleska, pravoslavna Rusija i katolička Austrija odlučiše svim sredstvima čuvati novi red i naročito paziti na Francusku, te Austrija, Rusija i Pruska sklopiše u tu svrhu i svetu aliancu; pobune nastajahu baš tamo, gdje im se najmanje nadahu: u papinskoj Italiji i u zemlji inkvizicije, u Španjolskoj, Belgiji i u rastrganoj i podjarmljenoj Poljskoj, dok 1848. nije sva Evropa bila u velikoj revoluciji, koja je svuda nastala u ime demokratske narodne ideje.

Posvema je krivo smatrati slavenski preporod samo opozicijom općoj reakciji poslije bečkoga kongresa; prvi mu uzrok siže naime još u ustavni pokret engleski i u onaj prevrat, što ga francuski enciklopediste, naročito Voltaire i Rousseau izazvaše u glavama većine evropske inteligencije prije, nego što je po pariškim ulicama stupala narodna garda pod revolucionarnom trobojnicom.

Od davnih vremena helenske demokracije u Ateni i neuspjelih pokušaja demokratskih reforma u Rimu nije Evropa imala ništa pravo pučkoga, jer kršćanstvo u jednu ruku kao čisto duhovna doktrina, a u drugu ruku s aristokratskom hierarhijom ne samo da nije slabilo, nego je i razvijalo aristokratske

feudalne odnošaje, tražeći od vjernika bezuvjetnu pokornost svakoj vlasti i spojivši se najtjesnije sa svim evropskim dinastijama. Osim toga ni grčka, ni rimska demokracija, koliko se o njoj može govoriti, nije bila općena i dosljedna, nego je i ona ostavljala kaste, ako i ne onako odijeljene i ukočene kao u Aziji. Sasvim drukčija bijaše demokratska ideja XVIII. stoljeća, koja »ne traži samo za svakoga čovjeka pravo na prosvjetu i na sreću, nego priznaje neku prednost čuvstvu i mašti, jer da su to prirodjena svojstva, te u mnoštvu razbaštinjenih i neukih vidi obilno vrelo moralnoga i političkoga života; Rousseau i njegovi sljedbenici porušili su najjače pregrade, odstranili razlike medju kastama, a pod tankom korom aristokracije opazili su bezimeno i jadno mnoštvo, posvećenu rezervu budućnosti, majku vječno blagoslovljenu, iz koje izlaze novi mislioci i sretni pregaoci«.

U ime ovakvoga demokratizma, u ime ovakvoga poštivanja do sada prezrene mase, a sada suverenoga puka, Francuzka je povela, a i vodila četvrt stoljeća pobjedonosne ratove gotovo proti svoj Evropi, koja se upropašćena najprije šćućurila pod svoje aristokratske kabanice, a onda ih je redom počela odbacivati, osobito ondje, kamo je nogom stupila francuzka vojska. Kako je kršćansku nauku širio glasoviti »rimski mir«, tako su sada francuski ratovi bili škola demokratizma i nacionalizma. Njemačku i Italiju francuske su čete većim dijelom ujedinile, i tako francuska revolucija dolazi u neposredno susjedstvo osobito Česima, Slovencima i Hrvatima, kod kojih je preporod bio najmanje očekivan, a najuspješniji. Ali ne samo francuska revolucionarna akcija, nego i jaka reakcija proti njoj bijaše vanrednim poticalom slavenskoj narodnoj svijesti, osobito od onoga časa, kad su Rusi pod Suvorovom prešli Češkom i kad je car Aleksandar I. najprije kao prijatelj, a onda kao neprijatelj Napoleonov počeo voditi riječ u Evropi. A kad je sukob medju Napoleonom i Aleksandrom I. doveo do Napoleonove provale u Moskvu, zatim do požara stare ruske prijestolnice, onda do strašnoga Napoleonova uzmaka i bijega, po-

[1]) Ernest Denis, La Bohême depuis la Montagne Blanche, sv. II.: La Renaissance tchêque, str. 10.

treslo je to naročito češkom inteligencijom, zanijelo je i oduševilo prve češke preporoditelje tako, da je primjerice Franjo Ladislav Čelakovský u svom djelu: Ohlas písní ruských 1829. u malo redaka iznio prekrasni, upravo besmrtni hvalospjev ruskomu junaštvu i požrtvovnosti.

Utjecaj zapadne filozofije, primjer francuske revolucije i pobjeda ruskoga patriotizma probudiše osobito kod zapadnih i južnih Slavena narodnu svijest, koja je u pojedinih ljudi postala osjetljivom narodnom savjesti: počele su se ispitivati pogreške u prošlosti, naročito grijesi počinjeni prema zapuštenomu i prezrenomu puku. Ovim moralnim procesom pošao je poglavito preporod u Rusiji i u Poljskoj, gdje su se i strogo imovinska pitanja stala rješavati s moralnoga gledišta, dok je u zapadnoj Evropi u tim stvarima prevladavao engleski utilitarizam, a zatim gospodarski liberalizam. Kod Čeha i Slovaka, pa kod Slovenaca i Hrvata bijaše narodnost tako pogažena, a uz to je tako malobrojna, da je tu najpreča i gotovo jedina briga obraditi narodni jezik i prikupiti što više dokaza, da je taj jezik sposoban izraziti svaku čovječju misao i težnju, pak prema tomu da je isto tako kulturno sredstvo, kao jezici velikih naroda. Ovaj tako reći lingvistički nacionalizam odveo je najprije Slovence od Hrvata, a onda Slovake od Čeha, te se na prvi mah činilo, da su ta dva naroda najviše zaražena partikularizmom. Danas je jasno, da je ovaj partikularizam bio samo prirodna posljedica dosljednoga demokratizma, koji nije htio, a ne će ni danas, da se narod mora istom više godina u školi učiti, da razumije svoj književni jezik. Tim dolazimo do najveće osebine slavenskoga preporoda.

2. Glavno obilježje slavenskoga nacionalizma.

Po ostaloj Evropi nacionalizam je doveo do novih političkih tvorba, te je naročito ujedinio Njemačku i Italiju. Slavenski je preporod od južnih Slavena stvorio četiri narodne skupine, od Čehoslavena dvije, a od Rusa tri: Velikoruse, Ukrajince i Bjeloruse. Računamo li još lužičke Srbe i Kašube, imamo 12 posebnih slavenskih naroda, od kojih jedino Kašubi i Bjelorusi nemaju do danas tako razvite individualnosti, da

bi im se općeno priznavala. Već toliki broj slavenskih naroda zadaje slavenskim prijateljima brige, a slavenski neprijatelji vide u njem nepobitan dokaz državotvorne, dapače i kulturne nesposobnosti Slavenstva. Ima doduše i u ostaloj Evropi primjera za sličnu rascjepkanost: Skandinavci se podijeliše na tri naroda, na Švede, Norvežane i Dance i na tri nezavisne države, pa je ipak danas kod njih i naobrazba i blagostanje na visokom stupnju. I zapadnji dio evropskoga Germanstva razdijelio se na troje: na Holandjane, na belgijske Flamance i na švicarske Nijemce i kod svih tih kao i kod prije spomenutih Skandinavaca politička sloboda i pučko blagostanje, a nada sve pučka prosvjeta mnogo je veća nego kod onih Nijemaca, koji su danas u obnovljenom njemačkom carstvu pod jednom središnjom vladom i s jednim književnim jezikom.

Ni ista Francuska, koja je tisuću godina više kulturom nego silom izgradjivala svoj narodni organizam, nije ni danas dovoljno ujedinjena baš zato, što sva južna Francuska, a i čitav francuski zapad može istom poslije dugoga školovanja razumjeti francuski jezik u tančine. Danas, gdje u svekolikoj Evropi odlučuje u svim životnim pitanjima oligarhija školovane inteligencije, tako kako je do nedavna odlučivala oligarhija feudalnoga plemstva, čini se, da su najjači oni evropski naroda, kod kojih je nacionalizam išao ispod ruke s državnim centralizmom, ili mu je, kao primjerice u Pruskoj, bio samo orudjem. Ali sociološki studij savremene evropske politike mora nas nepokolebivo uvjeriti, da je u demokratskom načelu istom onda prava i nesavladiva snaga, kad svi članovi društva imadu u istinu u glavnom jednako lak pristup k svim blagodatima kulture.

Kod slavenskih naroda već se vidi, kako je blagoslovno djelovao onaj tobožnji slavenski partikularizam. Nama je Hrvatima bilo krivo, što je Vraz ostao gotovo osamljeni predstavnik ilirskoga pokreta medju Slovencima. No bi li danas Slovenci mogli tiskati svoje knjige u deset, a kamo li u sto tisuća primjeraka, da su poprimili hrvatski književni jezik? S narodnom je kulturom kao i s naprednim gospodarstvom: što je intenzivnija, to je bolja. A intenzivna je istom onda, kad može lahko

i brzo k svakomu članu naroda. Samo ovako intenzivnom kulturom može se na prosvjetnom i gospodarskom polju stvoriti onako jaka organizacija, kakvom se Česi bore protiv bečkoga centralizma, kakvom Poljaci odolijevaju nasrtajima pruske germanizacije i kakvom već i Slovaci počimaju snažno trgati mrežu magjarizacije. Pravi sitan narodni rad ne da se ni zamisliti, a kamo li uspješno provesti, bez onoga intimnoga povjerenja, što ga medju inteligencijom i pukom stvara ne samo slični, nego isti jezik.

A baš kod nas Slavena književni je jezik po svom slogu, po svom leksikonu, a u glavnom i po svom izgovoru pučki govorni jezik, te ona velika misao, da nas demokratizam vodi k narodnom mnoštvu kao smionoga trgovca k neizmjernomu moru, ima pravi i podpuni smisao samo u današnjem kulturnom razvoju Slavenstva.

3. Posebni uzroci češkomu preporodu i glavno mu obilježje.

Porazom na Bijeloj Gori i okrutnom reakcijom poslije njega nisu srećom uništene sve klice češkoga narodnoga života. Češka je zaista bila strahovito opustošena i predana na milost i nemilost ne samo tudjinskoj centralnoj vladi i Beču, nego i svakojakim tudjinskim pustolovima, koji su iz seljačkoga puka učinili pravo roblje. No i susjedna je Njemačka tridesetogodišnjim ratom trpjela, te nije mogla izrabiti češku slabost i nemoć. Ostala je dakle još po gdjekoja »krivovjerna obitelj« s jakim tradicijama husitizma i Češke Braće i s kraljičkom biblijom, a povijest češkoga preporoda pokazuje, kako najoriginalniji i najodlučniji češki prvaci vuku obično ravnu lozu od jedne ovakve »krivovjerne obitelji«.

Tko zna, kako bi dugo ove klice ostale pod ledom reakcije, da smione reforme Josipa II. nisu poput toploga juga donijele u Češku proljeće vjerske snošljivosti, a za malo i potpune seljačke slobode. Poslije više od stopetdeset godina sumnjičave i silovite birokratske vladavine i tudjinske plemićke samovolje zasio je na prijestolje vladar posvema savremenih, ako i nesredjenih ideja, čovjek, koji je u mnogom sam sebi protuslovio, ali koji je u glavnom u istinu bio ono, čim ga ozna-

čuje pučka tradicija svih naroda monarkije, ljubitelj pravice i prijatelj slobode. I kakogod je Josip II. kao političar radio prema njemačkomu rodoljubnomu sistemu Fridrika II., kojemu se divio i kojega je htio dostići, ako ne i nadkriliti barem u njemačkom centralizmu, ipak je s Josipom II. poslije dugo vremena s najvišega mjesta zastrujio i nad Češkom slobodni evropski duh. Reakcija, koja je nastala naročito pod Franjom I. u svakom pravcu, a napose proti naumljenomu oslobodjenju seljaštva, samo je pojačala djelovanje općih preporodnih uzroka, osobito upliv francuske revolucije i velikih francuzkih pobjeda.

Još pod Josipom II. 1784. osnovano je »praško učeno društvo«, koje je do konca XVIII. stoljeća glavno središte umnoga života u Češkoj. To je družtvo nastalo od prijateljskih sastanaka, koji se počeše držati još od 1780. i na koje dolažahu učenjaci kao Dobrovský, Dobner i Peltzel, plemići Antun Nostitz i Josip Kinský, sveučilištni profesori, visoki činovnici, monasi i svećenici. »Medju njima ima više slobodnih zidara, no većinom su deisti; svi su ljudi otvoreni, odvratno im je praznovjerje i nesnosljivost. Njima ne prevladava narodno uvjerenje; ćute samo to, da će se Češka potpuno ponijemčiti istom za više stoljeća, te su puni tuge nad kukavnim i bijednim pukom, koji će u to doba toliko pretrpjeti. Sami govore medju sobom njemački i ne mrze nimalo Njemačke; teorija o kulturnom narodu, o narodu izabranom, da u cijelom svijetu širi civilizaciju i krepost, nije se još porodila, pak prema tomu nitko ne osjeća potrebe, da se proti njoj buni. Ne vjeruju nimalo, da bi bilo moguće promijeniti pravac struji, koja Češku od vijekova nosi i da bi se mogla zapriječiti konačna propast njihova naroda. To im se spočitavalo, no nije pravo, jer je trebalo mnogo veće odvažnosti, da se posvetiš narodu odsudjenu na skoru smrt.

Njihov pesimizam ima svoj korijen u njihovoj najčišćoj vrlini, u ljubavi i pravoj strasti za istinom. Zgražaju se pred svakom lažju... Njihovo djelovanje isključivo znanstveno preporučuje se ozbiljnim trudom i istinskim iztraživanjem. Kad listaš publikacije učenoga društva počevši od 1771., moraš se začuditi, koliko je tu solidnoga rada i strpljivoga uvjerenja. U taj čas, kad je Češka izlazila ispod vlade neznanja i ropstva,

na koju je bila odsudjena, ništa joj nije bilo tako spasonosno, kao ovaj lijek strogoga proučavanja, gdje se volja čeliči i um izoštruje.«[1])

Za istinu je Hus živ izgorio u Kostnici; za istinu su Češka Braća podnijela najstrašnija progonstva poput prvih kršćanskih mučenika; s istinom počima i češki preporod i to s istinom neumoljivom, u kojoj i katolički monah proglašuje izmišljotinom tolike bajke tobožnjih jezuitskih povjesničara. Koje čudo, da češki jezik ima onda riječ i pojam, koji znači istinitost, ozbiljnost i stalnost u isti mah. To je češka »opravdovost«, koja se ne da prevesti. Ovu »opravdovost« vidjet ćemo u cijelom češkom preporodu, a pojedinim je velikanima »opravdovost« najljepša aureola, koja još i danas sja nad nepredobivom kulturnom, sad već i političkom utvrdom Slavenstva u srcu Evrope.

4. Tri doba češkoga preporoda.

Kao pojedini čovjek tako i narod mora najprije imati legitimaciju, hoće li se dati na kakav veliki put. Narodna legitimacija zove se povijest. Koncem XVIII. stoljeća ne bijaše češke povijesti, ili što je još gore, mjesto češke povijesti kolaše po Evropi, a i po samoj Češkoj čitav niz kojekakvih kronika, u kojima je najslavnije doba češke povijesti bilo prikazano kao neprekinuti lanac razbojstva i divljaštva. Istodobno blizu dva puna stoljeća uništavala je jezuitska reakcija i državnom vlašću i inkvizicijom sve spomenike češke književnosti, te su usred samoga Praga znale planuti čitave gomile čeških knjiga. Češki su jezik osim toga izbacivali iz svekolikoga javnoga života, a pod konac XVIII. stoljeća već i iz svakoga društva, koje se smatraše i nazivaše boljim. Ovako je bez povijesti i bez književnosti češki narod izgubio svaku duhovnu vezu. Potreba bijaše dakle troja: obnoviti češku povijest i pokazati je i ostaloj Evropi u pravoj historijskoj istini; obnoviti češki književni jezik i uvesti ga barem u onaj dio višega društva, koji se još nije hotimice i znalice iznevjerio češkoj domovini i češkomu narodu; napokon je s povjesničkom istinom i s čistim narodnim govorom trebalo i češki puk oduševiti i skupiti u rodoljubno

[1]) E. Denis, La Bohême depuis la Montagne Blanche, II., str. 57.—58.

kolo s jasnim ciljem, i s točnim programom za daljnji domovinski i narodni život i rad.

U Češkoj se najprije nastojalo udovoljiti prvoj potrebi: pojaviše se povjesničari Dobner, Dobrovský i Peltzel, te već 1791. izdaje Peltzel »Češku kroniku« na temelju vrela prema najstrožoj historijskoj metodi. Sva trojica, a naročito Dobrovský, bijahu u prvom redu umnici, racionaliste. U djelima im ne vidiš na prvi pogled ništa drugo do li vedra razuma, hladnoga razbora, jednom riječi objektivne istine, na cijelo ovo doba, naročito na Dobrovskoga, silno su djelovali francuski enciklopediste, a najjačim im poticalom bijahu reforme Josipa II., koje su u mnogom odsudjivali, ali su im vazda priznavali najplemenitiju namjeru.

Ovo čisto historijsko doba prelazi neopazice u doba jezikoslovno, jer je Dobrovský postao velikan naročito kao jezikoslovac, a mladji njegov savremenik Jungmann gotovo se i ne bavi inim već filologijom i to za razliku od slaviste Dobrovskoga napose filologijom češkom. Povjesnička i jezikoslovna istraživanja dadoše pjesničkomu talentu Jana Kolara dovoljno gradje i jako oružje, da se uspne tako visoko, te se njegov glas čuo po cijelom Slavenstvu, i što je u ovaj čas bilo još odlučnije, stotine njegovih soneta bile su u rukama svakoga Čeha nepobitnim dokazom Nijemcu, da se češki jezik i blagoglasjem i bogatstvom svojim dade usporediti s francuskim i s talijanskim, a njemački da kud i kamo natkriljuje.

Pjesničko doba češkoga preporoda pod dojmom političkih dogadjaja u zapadnoj Evropi i pod utjecajem pravih drvžanih prevrata u monarkiji postaje mnogo pozitivnije, te se u češkomu narodu stvara prvi politički program i prva narodna stranka na čelu s publicistom Havlíčkom i političarom i povjesničarom Palackým. Kao preporodno doba traje ovaj narodni i politički pokret sve dotle, dok je u Češkoj samo jedna stranka, t. j., dok se od staročeha ne odijeliše mladočesi.

Odrediti točno godine svakom doba niti je moguće, niti je potrebno.

Ponovit ćemo dakle: prvo historijsko-filološko doba traje od prilike tridesetak godina, koncem XVIII. i početkom XIX. stoljeća, Za drugo doba može se reći, da po prilici traje isto tako dugo do polovice XIX. stoljeća, treće doba traje takodjer kakvih tridesetak godina, siže do osamdesetih godina XIX. vijeka, kad su radi pasivne staročeške opozicije mladočesi otvoreno ustali proti dosadašnjemu narodnomu vodstvu i pošli samostalnim svojim putem. U svem traje češko preporodno doba blizu jedno stoljeće, dakle još jedanput duže nego preporod hrvatski.

II.

Najzaslužniji prvaci češkoga preporoda.

Čitajući povijest češkoga preporoda, listajući mnogobrojna književna djela i gledajući tolike tečevine onoga stoljetnoga napora i rada, obuzme te čuvstvo i zanosa i udivljenja, a pred pojedinim velikanima toga doba upravo staneš i želio bi o svakom imati čitavo djelo, želio bi u potankosti znati život svakoga, jer ti se čini, i to s pravom, da su to kao vječni svjetionici za svu narodnu budućnost. Tomu se dojmu ne može oteti ni stranac, koji je iole temeljitije proučio češki preporod. Osobito kad koji strani umnik prodje češku prošlost, onda mu se na koncu i nehotice nameće usklik: »Češka je glava tvrda, a srce ponosno. Česi su podnijeli najstrašnije kušnje, a da nisu izginuli. Herojskim naporom svoje volje poderali su mrtvački pokrov, kojim bijaše zamotano narodno tijelo prije, nego je bilo zapečaćeno u grobu; dokazali su, da im nije teška nikakva žrtva, kad se radi o obrani prava. Učenici Komenskoga znat će, ako ustreba, opet postati Žiškini vojnici. Oni će imati u ovoj najtežoj borbi uza se sve one, koji ne će, da se poklone surovoj sili i koji traže za narode pravo, da svaki bude svoj gospodar. Sve je to za onu slobodu čovječanstva, za koju je Hus umro na lomači, za koju su Češka Braća pretrpjela tugu progonstva, onu slobodu, za koju su radili, vojevali i stradali Dobrovský, Jungmann i Palacký«.[1])

Dodamo li ovoj trojici još Kolara, Havlíčka i Riegra, imamo pred sobom šest ponajvećih divova ne samo češkoga preporoda, nego cijele novije slavenske povijesti.

[1]) E. Denis, La Bohême depuis la Montagne Blanche, II., str. 670.

1. Dobrovský (1753.—1829.).

Dobrovský je bio svećenik. Imao je biti Isusovac, no 1772., kad je isusovački red raspušten, učio je dalje kao svjetovni bogoslov. Bio je vanredno naobražen u svim granama savremene nauke. Sva je svoja djela pisao latinski i njemački, jer kako je bio učenjak, nije u to doba u jednu ruku mogao imati čeških čitatelja, a u drugu ruku trebalo je novu znanost, slavistiku, koju je Dobrovský utemeljio, učiniti pristupnom zapadnoj Evropi.

Dobrovský bijaše na prvi pogled suhi filolog, a njegovi nazori, njegov osobni upliv, pa i sama njegova naučna djela odavahu ne samo neobičnoga umnika, nego i neumornoga širitelja istine i neustrašivoga branitelja pravice. Najviše je na njega djelovao Nijemac Herder svojim proročanstvom velike slavenske, a osobito ruske budućnosti, svojim propovijedanjem ravnopravnosti svih naroda. Pod tim dojmom utemeljio je i svoju reviju »Slavín« 1806., gdje je pokazao upravo pjesničkoga zanosa i oduševljenja za cijelo Slavenstvo. Iz pisama Dobrovskoga Kopitaru vidi se jasno, kako se Dobrovský dugo vremena opirao svakomu čuvstvu, koje bi ga zavelo na neobjektivnost, te naročito držaše pogreškom, da mi Slaveni svoje jade poljepšavamo, ili svoju budućnost ružičastom prikazujemo samo zato, jer je to naša najvruća želja. Dobrovský kao da je htio sam na sebi dokazati opravdanost svoje tvrdnje, da je naš slavenski um stalniji i vredniji, nego li njemački »Verstand« i francuski »esprit«. Bijaše sav u strogu istraživanju i u tako neumoljivoj kritici, da je svaku preuranjenu ili prenaglu predmnijevu nemilosrdno odsudjivao, tražeći dokaze i koreći svaku deklamaciju. Takav je bio i prema najdražim svojim prijateljima, koji su mu često spočitavali, da je previše kritičan.

Češkomu je jeziku u to doba prijetila velika opasnost od svakovrsnih novotara, koji nisu imali opće znanstvene, a napose nikakove jezikoslovne spreme. Dobrovský nemilosrdno svima dovikne, da ne izmišljaju novih riječi i ne stvaraju češkoga jezika, koji ne će razumjeti samo Česi, nego da čitaju. Od svakoga je pisca tražio, da piše jezikom XVI. stoljeća, a uz to je dopuštao jedino utjecaj pučkoga seljačkoga govora, koji

nije bio nagrdjen tudjim riječima, a kamo li iznakažen tudjinskim duhom.

God. 1809. izdao je Dobrovský njemačku slovnicu češkoga jezika, a i u slavenskoj filologiji došao je već tako na glas, da mu je god. 1813., kad su ruske čete prolazile Pragom, zapovjednik ruske vojske učinio svečan posjet, što je silno podiglo ugled i njemu i češkomu imenu. God. 1822. izdao je latinsko djelo o starom slavenskom jeziku, a malo prije toga 1821. pisao mu je ruski državni kancelar knez Rumjancev: »Bez sumnje imadete vi obožavatelja svuda, gdje znadu cijeniti vašu duboku znanost i odličan talenat, pa Vas molim, ubrojite i mene medju iskrene svoje sljedbenike; ne odbijte mojih usluga, jer sve što ću moći za vas učiniti, bit će radost za mene.«[1])

U to doba se Dobrovský već posvema utvrdio u mišljenju, kojemu se dugo otimao, i kojemu je kao nehotice dao oduška u jednom pismu Durichu, znamenitomu slavisti i eksegetičaru, od 1795. s ovim riječima: »Bog će pokazati svijetu velike stvari po Slavenima i kod Slavena. Češka kraljevina proširit će se i povećati; Poljska, koja je bila kažnjena zato, što je zanemarila svoj materinski jezik, opet će procvasti; rusko će carstvo proširiti svoje granice sve do Indije i do Perzije; Slaveni će natrag predobiti nekadašnji svoj teritorij.«[2]) Inače se Dobrovský nije nimalo slagao ni s velikim osnovama, a kamo li s velikim sanjarijama, te je naročito vazda opominjao Kopitara, slovenskoga učenjaka, suosnivača slavistike, da se ne podaje mašti, u kojoj već gledaše, kako je Beč središte svih Slavena i kako bečka slavenska akademija ima svoje podružnice u Rusiji, Poljskoj, Češkoj i Iliriji.

Dobrovský je upravo stvorio slavensko jezikoslovlje ili slavistiku, koliko čovjek uopće može nešto stvoriti: iz meteža je učinio red, nesigurno tapanje zamijenio je jasnim pogledom i čvrstim korakom, kojekakve kombinacije i teorije prorešetao je i prosijao i podao nam mjesto njih jezične zakone, kojima se i danas ravnaju svi slavenski narodi. »Divna li je sila znanosti!

[1]) E. Denis, La Bohême, itd. II. str. 67.

[2]) E. Denis, La Bohême, itd. II. str. 62.

Djelo Dobrovskoga o starom slavenskom jeziku bilo je kao osveta za poraz na Bijeloj Gori i taj jezikoslovac u svojoj radionici, bez spletaka, samo neumornim svojim trudom, predobiva svomu narodu opet ono mjesto, što ga je bio izgubio sebičnošću svoje aristokracije i pogreškama svojih političara.... Dobrovský s Husom i s Komenským dopunjava češko trojstvo, koje u zamjenitom svom odnošaju i u svojim razlikama potpuno izražava misiju naroda, koji je zaslužio, da živi radi poštovanja k individualnoj misli, radi ljubavi za prosvjetu i radi mara u znanosti.«[1])

Česi se često i mnogo tuže, baš kao i mi Hrvati, što nisu sačuvali kontinuiteta u političkom životu, što je naime poslije bitke na Bijeloj Gori, zatim centralizmom Marije Terezije i Josipa II., a pogotovo centralizmom Bachovim i apsolutizmom Schmerlingovim kao pretrgnuta nit češkoga državnoga prava. Ali što je i najočitiji kontinuitet državnoga prava prema neprekidnoj tradiciji moralnoga ideala i umnoga napretka, prema kontinuitetu narodnoga duha, koji je tako očit, te i stranac, čim temeljito prouči češku povijest, Husa, Komenskoga i Dobrovskoga, velikane u razmaku po dva stoljeća, nazivlje češkim narodnim trojstvom i ne samo da ih tako zove radi lijepe govorničke slike, nego odmah može to trojstvo i jasno obilježiti: Hus je neustrašiva savjest, Komenský neutrudiva prosvjeta, Dobrovský neoboriva znanost. A kako da ne uspije djelo, pod blagoslovom ovakvoga trojstva, ili da govorimo običnim jezikom, pod vodstvom ovakvoga besmrtnoga triumvirata!

Jungmann. (1776.—1847.)

Josip Jungmann, sin priprostoga postolara, bijaše dugo vremena profesor u Litoměřicama, a 1815. premjestiše ga u Prag, gdje brzo postade središtem svekolikoga kulturnoga, a napose češkoga književnoga života.

Jungmann se od Dobrovskoga u mnogom razlikuje, a u koječem mu je i oprečan, premda obojica pripadaju jednoj te istoj racionalističkoj školi. Jungmann je doduše dvadesetak godina mladji, a kasnije bijaše vodjom i mladomu češkomu

[1]) Isto djelo, str. 60.

pokoljenju druge ili romantične preporodne dobe, ali glavnim obilježjem njegova mišljenja ostadoše ipak nazori francuskih enciklopedista. Naročito Voltaire bijaše mu u svem nedostiživ uzor, te o njegovim djelima vazda govori i piše sa zanosom i s ganućem. Od Dobrovskoga se razlikuje već tim, što piše češki, a još više tim, što stalno vjeruje u budućnost češkoga naroda i Slavenstva. Isprva je i on mislio, da sastavlja rječnik mrtvoga jezika, ali kasnije se, naročito od 1815., živo i tvrdo nada, da će hapsburška dinastija poput vrtlara ipak na koncu konca početi prigledati i njegovati i najbolje biljke u svom vrtu i da će kralj, kao dobar pastir svoga naroda, postati i Česima pravi otac poput Karla IV. i Rudolfa II. Jungmann je nadalje s češkim pukom računao već kao s kulturnim, pače i kao s političkim faktorom, dok je puk Dobrovskomu, i to samo uz klasičku literaturu XVI. stoljeća, tek izvor za čistoću češkoga jezika. U tom svom uvjerenju Jungmann je tako jak, te nimalo ne očajava ni onda, kad prvi češki borci redom padaju pod kosom smrti, nego pun pouzdanja piše: »Dok nije nestalo puka, nadam se, da će se netko roditi, tko će domovinu podići, a to me uvjerenje jača. U ostalom smrt ovih odličnih ljudi sjeća me još življe, da nam je dužnost bditi nad općim dobrom.... Neka dakle svatko od nas radi po svojim silama, da svojim potomcima, ako je moguće, ostavimo sretniju domovinu, nego što je nama ostaviše naši pradjedovi. A mora li domovine nestati, neka to ne bude, dok je nas živih«.[1])

Jungmannu bijaše prva briga, da dokaže, kako je češki jezik sposoban za sve grane književnosti. Zato je 1805. preveo francuski roman »Atalu«, što ga je 1801. napisao Chateaubriand. Njegova revnost bijaše tolika i volja tako jaka, da je još prije svoga dolaska u Prag 1811. preveo ponajglasovitiji epos Engleza Miltona »Izgubljeni raj«. No pravo Jungmannovo djelovanje započima se istom u Pragu, gdje se tako živo primio posla, da je 1825. izdao takvu povijest češke književnosti, koju naročito poradi životopisa mnogih autora mora još danas uzeti u ruke svaki slavenski historičar. Neda se opisati dojam ovoga djela. Svaki Čeh, koji je došao u sukob s Nijemcem zato, što

[1]) E. Denis, La Bohême, itd., II., str. 71.

je tvrdio, da je Češka slavenska zemlja i da su Česi poseban narod, koji spada medju najkulturnije evropske narode, svaki taj Čeh u nedostatku savremenih kulturnih spomenika mogaše citovati cijelu legiju čeških umnika, i pozvati tako pokojnike na pomoć živima, da se obistini velika misao, što ju je u posebnom romanu obradio francuski povjesničar i književnik, vrstan poznavalac i iskren prijatelj Slavena, grof Melchior de Vogüe, pod naslovom: Mrtvi, koji govore.

Dobrovský je još od 1779. živo nastojao, da se izda potpuni rječnik češkoga jezika. Jungmann se dugo skanjivaše jedno radi golemoga posla, drugo radi svojih nesuglasica s Dobrovským. No njegova radinost i rodoljublje savlada sve teškoće i zapreke, te prvi svezak izadje 1834., a peti 1839. u svem više od 4500 stranica. Monumentalno ovo djelo, iz kojega su češki književnici crpili, a još i danas crpe jezično blago, dokazuje najočitije, kako se Jungmann ozbiljno zanosio mišlju, da sve slavenske jezike najprije povrati što više k njihovoj starini, onda ih što jače zbliži, a napokon ili koji od njih, ili kakav novi jezik nad svima njima uzme za zajedničku vezu i za zajedničko kulturno orudje svih Slavena.

Premda je Jungmann po svojoj naobrazbi bio učenik Francuza i Nijemaca i premda je djelovao samo medju Česima, ipak je u njem slavenska svijest bila tako razvita i jaka, da onaj čas, kad je Pragom pukao glas, da će bečki dvor od Galicije i Češke učiniti veliku slavensku kraljevinu, piše 1817. svomu prijatelju Marku: »Dao Bog, da se ovaj glas obistini. Neka za vladajući jezik izaberu češki ili poljski, ništa zato. Samo da bude jezik slavenski. Pa možda će se na koncu oba ta jezika stopiti. Bože moj, to je prelijepa misao. Smislio ju je angjeo, da me utješi, samo da je nije raznio djavo, da me najprije podigne, a onda poništi.«[1])

Jungmannova povijest češke književnosti djelovala je još jače i blagotvornije nego prvo izdanje Gundulićeva »Osmana«, a Jungmannov rječnik dao je češkomu književnomu jeziku ono stalno korito, koje hrvatski književni jezik još i danas traži. Jungmann doduše nije uspio u tom, da se pojedini slavenski

[1]) E. Denis, La Bohême, itd., II., str. 94. opaska 1.

jezici sustavno približe, uzimljući jedan od drugoga prema potrebi najzgodnije riječi, — jer to može provesti samo škola, — ali je zato učinio kraj svim samovoljnim kovanicama, a da je ipak češki jezik postao i ostao najčišći i najpotpuniji u izrazima i u frazama od svih slavenskih jezika, premda je ovdje ondje u češkom slogu dosta traga i latinskomu i njemačkomu utjecaju.

Jungmann već za života bijaše vrlo popularan, osobito kod mladeži. Tu je svoju popularnost upotrebio, da obuzda novu književnu struju, koja je i u Češkoj, kao i drugdje po Evropi počela bezobzirno rušiti nazore i ideale XVIII. stoljeća i mjesto strogoga kriticizma davao poleta neobuzdanoj mašti. Čelakovský, glasoviti autor češke zbirke po uzoru ruskih narodnih pjesama, nazvao je Jungmanna u čas njegove smrti duhovnim ocem svega tadašnjega pokoljenja. Zaista neobična pohvala za čovjeka, koji u prvom redu bijaše filolog, to neobičnija, što je potpuno opravdana i istinita. »Ako je Dobrovský učinio češki preporod uopće mogućim, to je Jungmann stvorio modernu češku književnost: i to riječ »stvoriti« treba ovdje uzeti u potpunom smislu: Jungmann je iz ništa nešto učinio«.[1])

3. Na prelazu u drugu preporodnu dobu: Bolzano, Herder, »Rukopisi«, Museum.

U borbi proti Napoleonu nisu evropski narodi uopće, a narodi hapsburške monarkije napose, žalili ni krvi, ni novčanih žrtava, te su se poslije bečkoga kongresa 1815. pouzdano nadali, da će im sada njihove vlade vratiti milo za drago. Vladari svete aliance, naročito car Aleksandar I. u istinu su isprvice svoje obećanje donekle izvršili. No doskora je odasvuda, a naročito iz Beča, pod zlokobnim uplivom kneza Metternicha započela sumnjičava i silovita reakcija. Premda je češki pokret bio još strogo znanstven, ili bar strogo kulturan, ipak su u Beču na nj gledali vrlo mrko, te im doskora postade sumnjivo ne samo sve, što se češki pisalo i govorilo, nego i svaka njemačka riječ, koja sjećaše na velika načela jednakosti, pravice i slobode.

[1]) E. Denis, La Bohême II., str. 74.

U to doba poče na češkom sveučilištu vanredno blagoslovno djelovati profesor matematike Bolzano. Uvjerenjem bijaše Bolzano iskreni katolik, a svojim mišljenjem je najviše slijedio filozofiju glasovitoga Kanta, držeći se naročito njegova kategoričkoga imperativa. Od svojih učenika nije nikad tražio, da samo ponavljaju njegova predavanja, nego je naprotiv zahtijevao, da istražuju njegove dokaze i raspravljaju, jesu li valjani. Bolzano je nepokolebivo vjerovao, da istina sama po sebi mora pobijediti, te običavaše govoriti: »Duševna tmina, neznanje i zablude jedini su uzroci svih zala u čovječanstvu«. Božje riječi kod stvorenja svijeta: Budi svjetlo, najvolio je spominjati kao vječan dokaz, da to upravo znači Boga vrijedjati, kad se tko boji slobodnoga razuma. I zato je s punim uvjerenjem kršćanske i katoličke duše osudjivao kao najgore bezbožnike sve one, koji vjeru ponizuju tim, što je čine čuvaricom ili sluškinjom svakoj vladi i svakomu društvenomu poretku. Predavajući u tom duhu, znao bi reći: »Pravo je svetogrdje tvrditi, da će pravničke razlike i uredjenje obitelji, vlasništva i svega društvenoga reda uopće potrajati u sve vijeke tako, kako su danas i da će do vijeka medju nama biti gospodara i robova, siromaka i bogataša.«[1]) Na Bolzanova predavanja mladež je upravo grnula, a to je bio vanjski znak, kako je to tobože pogibeljan čovjek. Tužiše ga i papi Piju VII., a s njim naravski i svu Češku, kao zemlju nepopravljivih krivovjeraca s ovim značajnim dodatkom: »da se u svim propovijedima neprestance raščinja samo moral, a da se posvema zanemaraju dogme.«

Proti Bolzanu kao glavnomu krivcu povede posebna bečka komisija istragu 1818. Skinuše ga s profesure, a malo zatim dne 20. siečnja 1820. jednoga njegovoga učenika, Fessla, profesora na sjemeništu u Budjejovicama, zatvoriše u tamnicu, gdje je ostao pune četiri godine i gdje mu ne dadoše pisati ni staroj njegovoj materi. Fessla pustiše, kad se odrekao svojih zabluda kao u srednjem vijeku i onda ga prognaše u Štajersku, dozvolivši mu istom 1832. da se nastani u Beču, ali sa strogom

[1]) E. Denis, La Bohême, itd., II., str. 125.

zabranom, da se ikada povrati u Češku. Nadbiskup praški tražio je i od Bolzana, da se odreče. Bolzano, kao pravi Husita, odgovori, da si uzalud ispituje savjest, da u svojim govorima i knjigama vidi dosta nesavršenosti i nedostataka, ali da ne vidi hotomične zablude. Bijaše mu to tim lakše učiniti, što je čitava istraga proti njemu dokazala, da je takav poštenjak, i tako neporočna života, te su i njegovi protivnici oklijevali, da ga osude! Nadbiskupu je Bolzano sam ponudio, da će rado položiti prisegu prema formuli tridentinskoga crkvenoga sabora. S tim se nadbiskup napokon zadovoljio. Ipak ga ponovno više ne namjestiše. Bolzano je pisao njemački, jer mu je sva naobrazba bila njemačka. Za njega se ne da reći, ni da je bio Slaven, ni Nijemac; bijaše takav Čeh, u koga patriotizam i humanizam prevladavaše nad narodnošću, pa mu je čovječanstvo bilo ideal, a Češka zajednička domovina Česima i Nijemcima, Bogom odredjeno popriště rada!

Politički Bolzanovi nazori najbolje se zrcale iz ovih njegovih riječi: »Puk valja naučiti, da pozna svoju prošlost i svoje plemenite pradjedove... Ta nad našom Češkom sja još uvijek isto sunce; bili smo veliki i možemo biti opet, samo ako hoćemo... Česi i Nijemci budite jedan jedini puk; ne ćete biti jaki, nego se ujedinite, ako se smatrate braćom; neka svaki od vas jedan drugoga uči svoj jezik...«[1]) Premda su Bolzana otpravili sa sveučilišta, odgojio je u češkom svećenstvu, može se reći, čitavo jedno pokoljenje. Istina, njegove su učenike svuda progonili, mnoge poskidali, pozatvarali, dapače i iz crkve izopćili. No zato mnogi u zabitnim i udaljenim župama propovijedahu ljubav i jednakost i poštivanje k pradjedovima, a mržnju na nasilje nisu trebali izričito ni buditi kao ni ljubav prema domovini, jer su slušatelji njihovi iz topline glasa i iz vatrenih očiju mnogo više čitali, nego su oni kazivali. I najbojazljiviji medju njima živo se zanimahu barem za književnost; svakom zgodom poticahu mladež, da govori češki, a roditelje, da darovitiju djecu šalju na više škole. Odlučniji medju njima pisahu u novine i bijahu posrednici izmedju književnika i puka, osobito u doba, gdje češko knjižarstvo bijaše od prilike još tako nerazvito, kako je hrvatsko i dandanas.

[1]) Netom spom. djelo, str. 127.

Bolzano je silno djelovao na Havlíčka, naročito svojim strogim shvaćanjem duhovnoga života u crkvi, za koju je držao, da joj je na najveću nesreću, što u savezu, pa i u ropstvu svjetovnoj vlasti traži tobože svoju sigurnost. »U Bolzana nije bilo ni mrvice sebičnosti, ni trunka taštine. Vjera mu bijaše čista kao u djeteta... Djelovaše posvema očito, prema narodnoj tradiciji, koja je uvijek znala spojiti poniznu pokornost evangjelja s neodvišnošću misli.«[1])

Već na Dobrovskoga i na Jungmanna silno djelovaše njemački filozof Herder. U drugo preporodno doba, osobito Kolaru i Šafaříku, Herderovi spisi pravo su narodno evandjelje. Herder, premda Nijemac, bijaše zapravo ruski patriota. Petra Velikoga i Katarinu II. upravo obožavaše, a Slavenstvo veličaše zanosno, proričući mu najsjajniju budućnost. Kako je Rimljanin Tacit u svojoj »Germanii« isticao njemačke vrline prema tadašnjoj rimskoj pokvarenosti, tako Herder isticaše slavensku miroljubivost, strpljivost i radinost, slavensku iskrenost i gostoljubivost prema silovitosti i sebičnosti ostalih evropskih naroda, te namjenjivaše Slavenstvu zadaću, da zdravim i svježim svojim duhom i prirodnim vojim životom preporodi ostalu Evropu. Herderov zanos za neobične slavenske vrline dobio je nenadanu historijsku potvrdu u jednom književnom spomeniku, koji je pronašao pjesnik Hanka 1817., koji potječe iz 13. stoljeća i poznat je pod imenom králodvorský rukopis. U njem ima po općem sudu kritike u istinu krasnih pjesničkih mjesta, no mnogo više od toga zanijeli su se savremenici samim sadržajem, koji podavaše vjernu sliku takvoga Slavenstva, koje si je imalo untrašnjom vrijednošću pribaviti prvenstvo u Evropi. Drugi rukopis »Libušin sud« poslao je nepoznati darovatelj 1818. muzeju, pa ako u njem i nije bilo pjesničkih krasota, imao je kud i kamo veću historijsku vrijednost od králodvorskoga rukopisa.

Ne da se opisati oduševljenje, što ga izazvaše oba ta rukopisa. U to je doba sva evropska inteligencija bila kao opojena oduševljenjem za narodne pjesme, a napose je Vukova zbirka izdana poticajem slaviste Kopitara, svratila na se pozornost i

[1]) E. Denis. La Bohême, itd., II., str. 127.

njemačkih književnih prvaka, što je utrlo put i zanosu za češke rukopise. Samim Česima najviše je vrijedio sadržaj tih spomenika, koji nepobitno dokazivahu, da su Česi već vrlo rano imali razvitu kulturu, da su već od najstarijih vremena živjeli u pravoj republikanskoj slobodi i da su od pamtivijeka protiv njemačke silovitosti branili besmrtna načela pravice i slobode.

Kopitar se o rukopisima nije izražavao, slavista Miklošić nije ih gotovo ni spomenuo, Jungmann i Dobrovský ili vjerovahu, da su u istinu pravi, ili ne htjedoše, da u taj čas posumnjaju o njihovoj istinitosti. Medju tim svekolika češka inteligencija, pa i puk, koliko je rukopise čitao, zavoli tu staru svoju slavu, te je to postalo dijelom narodnoga vjerovanja ni najmanje o rukopisima ne sumnjati.

Spomenutomu Hanki dokazalo se naime dosta brzo, da je upravo sustavno podmetao izmišljene stare spomenike i da je prave spomenike popravljao prema tomu, kako je držao, da će to najviše koristiti tadašnjoj češkoj i slavenskoj težnji za narodnim preporodom. Padala je dakle i na ova dva spomenika sumnja, da su takodjer podmetnuti, a početkom devedesetih godina nastade pravi književni rat za rukopise i protiv njih. Rukopise su svom snagom uvjerenja i svom žestinom povrijedjenoga narodnoga čuvstva branili naročito »Národní Listy«, na čelu im dr. Julius Grégr; u učenom svijetu branili su ih povjesničari Tomek i Kalousek. Borbu protiv rukopisa vodili su kritičar Masaryk, povjesničar Goll i filolog Gebauer, sva trojica sveučilišni profesori i za onda, a još i danas prvaci češke slobodne misli. Dokazi njihovi bijahu tako temeljiti, da su uzdrmali vjeru u rukopise u dobrom dijelu inteligencije, a danas, gdje se o toj cijeloj borbi već mirnije sudi, gotovo je općenito uvjerenje, da su oba rukopisa podmetnuta. Medjutim su ti spomenici već odavna učinili svoje, a češki je narod toliko ojačao, da se lahko mogao odreći ovoga dokaza, to lakše, što je medjutim bila obnovljena na najstrožim historijskim temeljima i husitska slava i veličina Češke Braće, a i savremena češka kultura ne bijaše više slaba biljka, koju bi trebalo umjetno njegovati. Branitelji rukopisa uz ozbiljne svoje razloge vrlo su se često pozivali na to, kako kod niječnoga drugoga na-

roda, na pr. kod Nijemaca, ne bi javno mnijenje dozvolilo, da se na narodnu svetinju, pa bilo u stvari i kakve sumnje, ovako svetogrdno napada. Od svih razloga ovo je najslabiji, i zapravo nikakav, jer ako igdje, ovdje podpuno vrijedi istina: »Bolje je i ne imati povijesti, nego li je stvarati na lažnom temelju. Posvema je krivo poštivati pradjedove tako, da prikrivamo njihove zablude; jedino sredstvo, da častimo uspomenu svojih otaca, jest nastojanje, da se oslobodimo njihovih zabluda.«[1])

Još jedno jako pomagalo dobio je češki preporod u drugo doba u instituciji medjunarodnoga obilejžja, koja danas usred Praga na Václavskom trgu ima veličanstvenu palaču s napisom: Museum regni Bohemiae. Sam taj napis dokazuje, da je to institucija »zemaljska«, češka i njemačka u isti mah. Tako je barem imalo biti u teoriji, a u praksi bi to bila zapravo institucija — njemačka. Muzejno društvo osnovao je naime još 1817. grof Kolovrat i to samo u tu svrhu, »da širi najvažnije znanje za praktičan život«, te je Jungmann imao mnogo posla, dok je postigao, da se u to praktično znanje prema pravilima ubroji i učenje češkoga jezika. A koliko je muke imao istom mladi Palacký, kad je deset godina poslije predložio, da se u tom društvu, kojemu bijahu na čelu sami Nijemci, izuzevši grofa Gašpara Sternberga, izdaje revija u češkim i u njemačkim svescima. »Gašpar Sternberg i Dobrovský kimahu glavom: Već je vrlo kasno protiviti se tudjinskoj poplavi; čemu da se kuša plivati proti nesavladivoj struji. Dobro, dobro, reče Palacký, ... no da sam ja iz ciganske obitelji i da sam zadnji potomak svoga plemena, smatrao bih za svoju dužnost raditi iz svih sila, da to pleme ostavi časnu uspomenu u ljetopisima čovječanstva.«[2])

Ganutljive ove riječi Palackoga najrječitijim su svjedočanstvom radinosti, koju su doskora razvili češki narodni prvaci i kojoj je doskora bilo posljedicom, da je spomenuta revija izlazila doskora samo češkim jezikom. Danas je to prava riznica za češku kulturnu, a i političku povijest.

Sve ovo, što je spomenuto o Bolzanu, o uplivu Herde-

[1]) E. Denis, La Bohême, itd., II., str. 139. opazka.

[2]) Isto djelo, str. 133.—134.

rovih djela i onih dvaju rukopisa kao i o uspjelom pokušaju, da češki jezik, a tim češka književnost dobije svoje zakonito ognjište i središte, sve je to uz obće raspoloženje onoga doba izazvalo toliko upravo elementarnoga oduševljenja, da je još samo trebalo ljudi, koji će u pristupnoj i zgodnoj formi skupiti sve osjećaje, težnje i nade svoga doba i time izvršiti onu zadaću, koju savremeni sociolozi ovako označuju: Veliki ljudi ne stvaraju pokreta, nego ih izražavaju, a najviše, ako njima ravnaju.

Takav se velikan pojavio Česima i cijelomu Slavenstvu u pjesniku Kolaru.

4. Kolár (1793.—1852.).

U županiji Turčanski Sv. Martin u selu Mosovcima rodio se 29. srpnja 1793. u prosvijećenoj slovačkoj protestantskoj obitelji dječarac, kasnije po cijelom svijetu poznati Ivan Kolár. U njegovoj obitelji nije nitko znao magjarski, a sam je Kolár istom u desetoj godini vidio prvi put Madžare, kojima je tumačem bio neki Slovak, koji je nješto znao madžarski, pa su ga zato i zvali Madžar. Kolár je za rana čitao češku bibliju u izdanju jezuite Koniáša. U 12. godini poslije bitke kod Slavkova vidio je prvi put Ruse, vojnike, koji su ga silno zavoljeli i koji su u njegovoj duši ostavili neizbrisivu uspomenu. Malo zatim išao je u školu u Kremnicu, gdje je neki Nijemac Švarc prostački uvrijedio sve Slovake. Zatraži i dobije od učitelja zadovoljštinu, ali je zato Švarc na njega navalio sa svojom »strankom«, i Kolár malo da nije nastradao. Zatim je svršio srednjoškolske nauke u Banjskoj Bistrici s 19 godina. Glasovite godine 1815., kad se obdržavaše sjajni i znameniti bečki kongres, bio je Kolár u Požunu, kamo bi iz Beča znali dolaziti ruski car Aleksandar I., engleski admiral Wellington i mudri francuski diplomata Talleyrand. Dolazak tih odličnika bio vazda veliki dogadjaj, o kojem se mnogo govorilo, a to je vanredno proširilo Kolárov pogled po Slavenstvu i po ostaloj Evropi.

U Požunu je Kolár od jednoga Srbina naučio staroslavenski i srpski. Tu se upoznao i s mladim Palackým. Od godine

1815.—1819. učio je na sveučilištu u Jeni i sudjelovao kod pangermanske tristogodišnjice njemačkoga protestantizma na Wartburgu. Štogod je tu vidio i čuo, samo ga je utvrdilo u slavenskoj svijesti, a pogled i misao na golemo slavensko groblje oko Jene i dalje po Njemačkoj zadavaše mu i najveće boli i neprestance ga poticaše, da čuvstva i misli svoje pretvori u djelo. Tu se Kolár zaljubi u kćer jednoga njemačkoga pastora, kojega je imao naslijediti. No odbivši njemačku župu, izgubi tim i zaručnicu, te je istom poslije 15 godina oženi. Dok je vjerovao u njezinu smrt, ispjevao joj je najljepše pjesme, a kad se njom oženio, tako je podlegao njemštini, da mu jedina kći nije nikada naučila češki i da se udala za nekoga njemačkoga profesora.

Kolár je punih dvadeset godina — počevši od 1820. — kao pastor siromašne slovačke župe u Budimpešti bio ne samo obično u skrajnjoj bijedi, nego i u neprestanoj pogibli pred madžarskom osvetom. To mu je oboje oslabilo energiju, ako mu i nije nikada slomilo značaja, da bi se i na čas odrekao sveslavenskoga uvjerenja i slavenskoga apoštolata.

Glavno mu je djelo pjesan »Slávy dcera« (»Kći Slave«), u sonetima, kojih u izdanju od 1852. ima već 645. Prvo je izdanje izašlo 1821., a drugo već pod naslovom »Slávy dcera« 1824. i to u Budimu. Većina tih soneta po današnjem mjerilu nema visoke i trajne pjesničke vrijednosti; ali nekoji su i sada s čisto književne strane upravo savršeni. Za onda su se svi činili remek-djelom pjesničke vještine, a sadržajem, naročito iskrenom bolju nad svim slavenskim nesrećama i širokim pogledom u slavensku budućnost djelovali su na tadašnje pokoljenje u Češkoj, pa i izvan nje, neodoljivom silom. Kolár je sam 1837. napisao tumač svomu pjesničkom djelu, i taj tumač je dokazom, da je bio vanredno naobražen, premda nije nikada u nijednoj struci postao naučni autoritet.

Sve, što je čitalo, bilo je zanešeno bogatstvom jezika, množinom slika, jakošću izraza, a nada sve slavenskom perspektivom, koja otvaraše polje najbujnijoj mašti. Naročito neodoljivo djelovaše prolog veličajnom sintezom svekolike slavenske prošlosti i kao apoteozom tisućljetnih slavenskih patnja.

I medju pojedinim sonetima imade ih dosta, koje i danas možemo čitati po više puta, a u ono doba idjahu od usta do usta, budeći svuda sveti plamen oduševljenja, bez kojega se nikada ne bi bio ni probio, a kamo li rastopio stoljetni led germanizacije u Češkoj. Kolár naročito pozivaše sva slavenska plemena na slogu i živo ih uvjeravaše, da imadu sve, osim jedinstva i prosvjete. Svoje nazore o slavenskoj uzajamnosti podao je Kolár i u prozi, i to češki i njemački (u Pešti 1837.). I ovo je djelo djelovalo gotovo kao i »Slávy dcera«. Tu je Koláru temeljna misao ovo: Svaki Slaven, koji kani u svom narodu davati pravac javnom životu, treba da nauči sva četiri glavna slavenska narječja: ruski, poljski, »ilirski« i češki. Tako bi malo pomalo nad svakim slavenskim plemenom lebdila zajednička slavenska kultura kao najjače zaštita svih članova velike slavenske obitelji.

Kolár je dakle isključivo prosvjetni radnik i njegov je panslavizam tako nedužan i miroljubiv, da i ne zaslužuje toga imena, koje nas odmah podsjeća na političko jedinstvo i na ratobornost. Jedno prema svomu uvjerenju, a drugo da se ukloni novim neprilikama i progonstvima i da uz madžarsko bjesnilo ne izazove protiv sebe i sumnjičavi Beč, Kolár je u svom spisu najizrazitije istaknuo, da je nama Slavenima domovina u srcu našem, u našem jeziku i u našim običajima, pa da zato ne smeta, što smo podijeljeni na tolike države, da i usprkos političkih granica možemo biti jedna jedina moralna i kulturna cjelina. Kakogod je ovo samo po sebi vrlo idealno, i kakogod je naročito pristajalo jednomu svećeniku, ipak je to vanredno mnogo škodilo zato, jer baš uplivom Kolára i njegovih sljedbenika izgubila je slavenska misao onu odlučnost i nepomirljivost, kakva je prirodna kod pojedinih stranaka i cijelih naroda samo onda, kada za svoje ideale nadju jasne formule konkretnih zahtjeva.

I za nas je Hrvate Kolár bio preporodna zvijezda prvoga reda. Ljudevit Gaj bi znao reći, da mu je taj Slovak svojim govorom i svojim pjesmama usta kao medom namazao. I sva je neprilika, što Kolár kao Slovak i k tomu kao protestantski duhovnik nije mogao djelovati ni u jednom slaven-

skom kulturnom središtu, nego je najveći dio svoje energije morao potrošiti u borbi za koru kruha, dapače u obrani svoje životne sigurnosti. Žena mu je poslije smrti ostala u tolikoj bijedi, da je pošto po to morala prodati njegove knjige, da ima barem za povratak u Njemačku. Spominjući to kliče Francuz Leger s negodovanjem: Biti slavenska muza i onda ovako svršiti! No tu se ne smije smetnuti s uma, da je Kolár umro 1852., kada je željezna njemačka ruka na sve Slavene u monarkiji bila potegnula mrtvački pokrov germanizacije, kušajući posljednji put, da iz velikoga podunavskoga carstva učini čisto njemačku državu, koja će se i u njemačkom patriotizmu moći natjecati s Pruskom. Tu je čudo, da je austrijska policija Kolárovoj ženi uopće ostavila knjige njezinoga muža, toga nepopravljivoga panslaviste.

5. Šafařík (1795.—1861.).

Pavao Josip Šafařík takodjer je Slovak i to sin protestantskoga pastora. Jedan Jungmannov članak probudio je u njem kao u šestnaestgodišnjem mladiću češko rodoljublje, te se već prije dvadesete godine latio pera u svojoj »Tatranskoj muzi«. Na sveučilištu u Jeni od 1814.—1817. najtjesnije se sprijatelji s Kolárom, s kojim od onda bijaše kao jedna duša. Imenovan profesorom na srpskoj gimnaziji u Novom Sadu, djelovao je u malo povoljnijim prilikama od svoga prijatelja Kolára. U Novom Sadu ne bijaše doduše ni Nijemstvo tako jako, ni Madžarstvo tako silovito kao danas, ali ni tamošnji Srbi, a pogotovo tamošnji siromašni slovački doseljenici, ne imadjahu gotovo nikakve narodne svijesti i smisla za dalekosežne kulturne težnje i osnove Šafaříkove.

Svojom poviješću slavenskih jezika i književnosti (1826.) i svojom doktorskom disertacijom o porijetlu Slavena (1828.), stekao je toliko ugleda, te je napokon Palackomu uspjelo, da ga dobije u Prag, gdje mu je osigurao godišnjih pet stotina forinti. Tu je Šafařík ostao sve do smrti, ali bi bio još više stradao, da mu od vremena do vremena nisu pritjecali u pomoć njegovi štovatelji, naročito iz Rusije.

Prva svoja dva spisa napisao je Šafařík njemački, ali glavna njegova djela »Slavenske starožitnosti« (1837.) i »Slavenska etnografija« (1842.) napisana su češki, te su mu stekla vanrednu popularnost. Naročito je slavenska etnografska karta djelovala kao plamena zublja, te jedan pogled na nju upaljivaše srce takvim plamenom i samosviješću kao svi ponajljepši Kolárovi soneti zajedno. Slavenstvo prezreno i pogaženo osobito izvan Rusije bilo je tu slikovito prikazano, kako posjeduje veći dio Evrope, i što je u ovaj čas bilo najvažnije, veći dio hapsburške monarkije. I kad je slavenski preporodni pokret doveo do slavenskoga kongresa u Pragu 1848., bijaše posvema prirodna stvar, da mu predsjeda čovjek, koji je tamo ispod Tatra iz potlačene Slovačke iznio božanstvenu iskru nove slavenske uzajamnosti na strogo znanstvenom, a ipak na živom narodnom temelju. Šafaříku bijaše glavnom zadaćom, da mravinjom marljivošću i rijetkom domišljatošću pokupi kod svih Slavena kulturne elemente u njihovu jeziku, u knjiženosti, u tradiciji i u povijesti, i da sve to tako prikaže i osvijetli, da bude vodičem novomu ujedinjenomu slavenskomu pokoljenju. Šafaříkova težnja bijaše, da slavistika ne bude samo filološka znanost, koja nas često može jače podijeliti nego spojiti, već da na slavistiku spadaju i sve takve slavenske umne stečevine, koje imaju vrijednost za sva slavenska plemena. Šafařík je bio tako prodahnut slavenskom sviješću, da je i onda, kad bi pisao recimo o geometriji Sedláčkovoj, isticao njegovu slavensku mekoću i čisti narodni jezik, a ne samo strogi znanstveni duh.

Opsežnim znanjem i neumornim proučavanjem Šafařík se nepokolebivo uvjerio o nekim kulturnim prednostima Slavena, a ta je njegova vjera odavala nesavladivu snagu stotinama njegovih učenika. U slavenskoj su glavi, naučaše Šafařík, sve umne sposobnosti u potpunu skladu. Tu ima i čuvstva i mašte i razbora, srce ne udara proti glavi, niti se glava ne nameće srcu. Misli nema bez osjećaja, niti osjećaja bez misli. Slaven ne luta poput španjolskoga pustolova, ne robuje svojim strastima poput Talijana, ne gubi se u umovanju i u teoretskim sistemima kao Francuz, nije sad sjetan, da bi se ubio, sad odu-

ševljen, da bi poletio, kao Englez, a i ne troši svoju snagu u beskonačnom mudrovanju poput Nijemca. Ovoj slavenskoj karakteristici najviše fali to, što je preopćena. Istinita je naime samo toliko, da Slaven prema narodnomu svomu karakteru može lakše doći do potpune harmonije svojih duševnih sposobnosti nego ikoji drugi Evropljanin.

Šafaříka je osobito boljelo, kad je vidio, kako se u to doba medju neruskim Slavenima, naročito medju Poljacima, širi mišljenje, da Rusi ne spadaju u slavensku obitelj, da nisu dapače ni Arijci, nego nekakva narodna mješavina s pretežnim mongolskim obilježjem. I u svojim »Starožitnostima« i u slavenskoj etnografiji nepobitno je dokazao, da smo mi Slaveni jednoga porijetla, jednoga roda i plemena, jednakih tradicija i gotovo istoga jezika. Što je Dobrovský dokazao filologijom, to je Šafařík upotpunio s gledišta kulturnoga i socijalnoga i da nije ništa drugo učinio, bio bi zaslužio besmrtnost već ovom obranom unutrašnjega slavenskoga jedinstva. Ondašnje pokoljenje u Češkoj i izvan nje trebalo je ove Šafaříkove slavistike, jer samo svijest o nesumnjivom jedinstvu svega Slavenstva mogla je kod Čeha, pa onda kod Slovenaca i Hrvata, uzdržati nepokolebivu vjeru u narodnu budućnost.

Nama Hrvatima učinio je Šafařík dosta krivo, jer je srpsko područje previše proširio na našu štetu. No tomu je pravi, a možda jedini uzrok, Šafaříkov boravak u Novom Sadu, gdje o nama Hrvatima nije mogao čuti i saznati ništa dobro, i gdje nas nije mogao nikako upoznati. A kad netko kaže, zašto nije došao u Zagreb, neka se odmah upita, koliko je prvih naših ljudi još do nedavna išlo dalje od Broda, kao da Hrvatske i Hrvata u istinu nema više izvan triju županija bivšega našega provincijala. A treba znati i to, da je Šafaříku uz mnogobrojnu njegovu obitelj bilo tako tijesno, te je poslije najstrašnijih duševnih muka zamolio mjesto vladinoga cenzora, što ga je na koncu dotle dovelo, da se u očajnosti htio i utopiti. Kako je dakle nepravedno, pa i nisko, zabaciti sve goleme Šafaříkove zasluge i preko njegovih znojem i krvlju pisanih djela jednostavno preći s prezirnim smiješkom, da je bio — srbofil!

III.

Češki preporod prema hrvatskomu.

I u Češkoj i u Hrvatskoj bijaše sve do 1848., dakle u čitavoj prvoj polovici preporodnoga doba na čelu narodu jedino plemstvo, a pod tim plemstvom bespravni seljački puk — kmetovi. I u Češkoj i u Hrvatskoj to je plemstvo bilo otudjeno, nenaobraženo i nemoralno. No usprkos toj vanjskoj sličnosti opaža se izmedju češkoga i hrvatskoga preporoda velika unutrašnja razlika, čim u stvar dublje pogledamo.

Kako se vidjelo iz pregleda češke povijesti, baš češki puk, a napose češko seljaštvo po dva puta je bilo, kako se ono veli, gospodar položaja: za husitskih ratova svojom organizacijom vojničtvom, a u doba Češke Braće svojom organizacijom vjerskom i svojim uzornim moralnim životom. Kako god bila strašna ona dva stoljeća, koja su Češku imala pokopati, ipak je u češkom puku ostao jaki trag onomu dvojem prvenstvu: Češka nepopustljivost, koja je postala poslovičnom u riječima: tvrda češka lubanja; a od nekada proširene češke pismenosti ostala je tako silna težnja za znanjem i za školom, da tomu nema možda primjera u nijednoga evropskoga naroda. Svi se mi Slaveni rado učimo, ali kod nas Hrvata to je često, rekao bih: gotovo uvijek, želja i težnja pobjeći iz nesnosnih seljačkih prilika, i s pomoću škole uhvatiti kakvu takvu službicu. Ima toga naravski i kod Čeha dosta, i previše, ali je ipak dosta velik postotak siromašnih djaka, koje je u škole odvela više žedja za znanjem, nego li želja za gospodstvom. U ostalom u Češkoj nije gospodstvo nikada bilo, a nije ni danas tako zamamno kao kod nas u Hrvatskoj, jer seljački stalež nije bio tako dugo u potpunom podložništvu i kmetstvu, koje bi naličilo pravom ropstvu. Imala je i Češka svoje Tahije i krvave svoje seljačke bune; ali čovjekoljubivi nazori Marije Terezije, a još više Josipa II. djelovahu u Češkoj mnogo jače i gotovo neposredno baš zato, što je kraljevska vlast u Češkoj plemstvo bila skučila mnogo više, nego u Hrvatskoj, te je u stvari seljačkih polakšica u Češkoj mnoga stvar postala djelom, koja u Hrvtaskoj ne bijaše ni u naredbi. Zato je u Češkoj već 1848. demokra-

tizam bio tako jak, te je Havlíček mogao zahtijevati sveopće pravo glasa, a u češkoj političkoj terminologiji stvoriše se posebne riječi za pučki smjer politike, koji se zove lidovost-pučkost, a pučkomu se političaru veli naprosto lidovec. Istina je, da je bečka centralizacija iz češkoga puka gotovo sasvim izbrisala i samu riječ kralj, a mjesto toga svuda ukorenila izraz cesar — císař — i to ne kao pojam časti, nego kao pojam neposredne političke vlasti, te ta riječ dolazi samo zajedno s riječju pán — císař pán — kao njezin sastavni dio, te je Havlíček, a još davno prije njega Chelčický oštro kudio ovu češku naklonost nazivati svakoga i malo višega od sebe gospodinom; ali bi danas i ta obojica u glavnom bila zadovoljna, videći, da se danas gospodinom zove i svaki češki seljak, i da je riječ »pán« tijesno srasla s izrazima tata i mama u značenju gospodar i gospodarica, te se bez iznimke govori i piše: pan táta, paní máma. Dakle već u prvoj polovici češkoga preporoda stajaše češki puk od prilike onako prema inteligenciji kao u susjednoj Njemačkoj i Francuskoj, a u drugoj polovici preporoda stajaše i mnogo više Kako smo u toj stvari silno zaostali u Hrvatskoj ne samo u društvenom životu, t. j. u praksi, nego i u pukoj političkoj teoriji, žalostni je dokaz to, što su naše političke stranke istom početkom XX. stoljeća primile u svoj program zahtjev općega izbornoga prava i to mnogo više pod pritiskom vanjskih prilika, nego iz unutrašnjega uvjerenja.

Još je veća razlika u prosvjetnim prilikama plemićkoga i gradjanskoga družtva. U Češkoj svatko, tko se držaše išto boljim, govoraše i pisaše i njemački i to vrlo lijepo, ljepše od samih Nijemaca. U Hrvatskoj plemići raspravljahu službeno težkom i nimalo klasičnom latinštinom, i ne pomišljajući, da možda u njoj čitaju ili čak pišu znanstvena djela. Gradjanstvo, koliko ga je bilo, švapčarilo je lošim njemačkim jezikom, čitajući malo i ne pišući gotovo nimalo. Dok je tako Češka bila radi njemačkoga jezika ne samo pristupna, nego i širom otvorena zapadnoevropskim idejama i kulturnim stečevinama, bila je Hrvatska s latinskim perčinom svoje inteligencije kao mali Kitaj gotovo posvema nepristupna savremenim strujama. Još je pravo čudo, da je barem Kolárov pjesnički zanos mogao zagrijati naše nekoje mladiće, a i to je bilo na njemačkom sveučilištu u Štajerskom Gradcu.

U takvim prilikama posvema je naravski, što se onako brzo u Češkoj stvorila ne samo četa, nego čitav zbor pisaca svake ruke, za kojima je odmah pošla cijela vojska čitalačka. Zato je u Češkoj već polovicom prošloga stoljeća mogao svojim perom živjeti, dapače i imetak sticati publicista i novinar, koji je najoštrije ustao protiv njemačkoj prevlasti i proti domaćim protivnicima narodne kulture i pučke slobode, Havlíček. Takav bi pisac još i danas u Hrvatskoj, da piše samo hrvatski, morao poginuti od gladi.

Tu smo kod glavne i bitne razlike izmedju hrvatskoga i češkoga preporoda. Češki je preporod s historijskih razloga i zbog individualnih vrlina čeških pregalaca dosta brzo pronikao u sve slojeve češkoga družtva, te je postao opće narodna imovina. U Hrvatskoj ostao je preporod sve do kraja u uskom krugu malobrojne inteligencije, te bi Hrvatska kasnije bila za stalno izgubila najviše svoje kulturne zavode, da je pred tim nije štitio njezin državopravni položaj, još i danas neprispodobivo bolji od državopravnoga položaja Češke.

Ali medju češkim i hrvatskim preporodom još je jedna duboka razlika, koja je opet posljedak različnoga historijskoga razvoja. U svoj hrvatskoj povijesti nema nijednoga pokreta, koji bi bio potresao svu savjest i koji bi dirao u same družtvene temelje, kako je to u Češkoj učinilo husitstvo i nauk Češke Braće. Ali je zato hrvatska povijest prepuna u istinu rijetkih primjera ratnoga junaštva, o kojem dovoljno svjedoči svemu obrazovanomu svijetu jedno jedino ime Nikola Zrinjski. Zato u času, kad su se Česi ozbiljno spremali preurediti svoj staleški ustav prema novomu demokratskomu duhu, u Hrvatskoj se pripravljaše rat na Magjare, a kad je Rieger izdao svoju enciklopediju, neustrašivi hrvatski mornari potopiše ponosnu talijansku mornaricu kod otoka Visa.

Kolar i Šafařik, dva su ponajveća slavenska sina. Svaki imadjaše svoju jaku i razvitu individualnost; Kolar uz sve znanje ne bijaše nikakav učenjak, a Šafařik uz sav svoj idealizam nikakav pjesnik; Kolár djelovaše u prvom redu na

maštu, a Šafařik ponajviše na razum; a ipak su obojica duhom svojim tako srodni i mišljenjem tako istovjetni, da ih treba i zajedno pogledati jednoga uz drugoga. Obojica su sinovi najprezrenijega i najpotlačenijega slavenskoga naroda. Obojica potječu iz pučke protestantske obitelji, u kojima je živo gorila evandjeoska ljubav za istinu i pravicu prema velikim tradicijama Husita i Češke Braće. No uza sve to nijedan od njih ne zazire od katolika, a kamo li da ih poput njemačkih protestanata mrzi; mrska im je tekar »sveta inkvizicija«. Obojica se dosta nagledaše, kako sve, što je bogato, naobraženo i ugledno, prelazi na stranu madžarskih tlačitelja, pa zato i jedan i drugi, premda još nemaju političkoga programa, djeluju kao pravi i iskreni demokrate. Baš to, što su kao Slovaci bili bez posebnoga slovačkoga državnoga prava i bez takve narodne individualnosti, koja bi s drugom kojom slavenskom individualnošću živjela u historijskom sukobu, bijahu kao stvoreni zato, da se u njihovoj duši jednako odrazi cijelo Slavenstvo. I kamo sreće, da njihove materijalne prilike nisu bile odviše krute, kamo sreće, da su obojica mogli po koju godinu proboraviti u slavenskim središtima. Bili bi manji mučenici, ali tim veći, i poznatiji slavenski apoštoli. Tada za stalno ne bi Rusija sa svojim Puškinom i Gogoljem, a Poljska sa svojim Mickiewiczem ostale gotovo sasvim po strani od ovoga velikoga slavenskoga krijesa, što ga Kolár i Šafařik zapališe nad Dunavom i nad Vltavom i koji je bio tako jak, te je njegov žar donio prvu preporodnu zoru i u našu Hrvatsku, koja je politički bila samostalnija od Češke, ali kulturno gotovo posvema mrtva, a društveno tako rastrovana, i zapuštena, da se teško dade sravniti s Hrvatskom i najzanemarenii dio rastrgane Poljske.

6. Prelaz iz drugoga preporodnoga doba u treće.

Diplomatsko djelo bečkoga kongresa, što ga je sveta alianca kanila uzdržati, počelo se rušiti netom je bilo stvoreno. Poslije pobune u Španjolskoj i ustanka u Grčkoj eto veljačke revolucije (1830.) u Francuskoj, malo zatim u Belgiji, a onda i u Poljskoj. No Filip Orleanski bijaše čovjek mira, a francuska buržoazija, koja je veljačkim prevratom došla do vrhunca

svoje vlasti, željela je samo kod kuće utvrditi tečevine velike revolucije, naročito gradjansku jednakost i političku slobodu, dok nije imala volje, pa ni snage, da proti cijeloj Evropi osvoji Francuskoj prirodne njezine granice. Ta miroljubivost pomogla je doduše samo Belgiji, dok na Poljsku nije mogla gotovo nikako djelovati, ali je uza sve to francuski upliv zajedno s engleskom politikom svoj Evropi pribavio u jednu ruku malo više slobode, a u drugu ruku oteo joj je uporište za nagle prevrate. Nastalo je jednom riječi vrijeme, da se austrijska Metternichova reakcija činila i pretjeranom i suvišnom.

Ta je reakcija najteže pritiskivala Češku, u kojoj su se bojali svakoga slobodnoga daha. No sad je već u Češkoj bilo slavenskoga općinstva, koje je u oči demokratskih i narodnih težnja i promjena na zapadu počelo osjećati neodoljivu potrebu, da se u javnom životu čuje i njegova riječ, da uz plemstvo i birokraciju dobije i neodvisna inteligencija svoje pravo.

Narodni je jezik već bio obnovljen, dokazi slavne prošlosti otkriveni, kulturna djela, naročito u književnosti, dosta brojna, pa je sada svemu tomu trebalo pribaviti poštovanje i priznanje i u državnoj vlasti. Drugim riječima, čim se Česi osjetiše kao Slaveni i kao narod velike prošlosti sigurni od narodne smrti, htjedoše, da i u političkom životu djeluju i sudjeluju. Cijelu je Englesku bio prodrmao veliki pokret za proširenje izbornoga prava, što su ga poveli radnici i koji je već tada nalazio oduševljenih branitelja medju liberalnom inteligencijom, a po Italiji strujila je od napoleonskih vremena čarobna riječ »ustavnost«, koja je kasnije —od 1848. — savojskoj dinastiji bila jače oružje od male vojske sardinskoga kralja. Tako je bilo posvema prirodno, da je i u Češkoj došlo do prvih pokušaja stvoriti narodni politički program i na njegovu temelju skupiti toliko ljudi, čitavu stranku, da se na taj program bude morao osvrnati i njemački centralistički Beč i da će ga s nadom i s veseljem moći pozdraviti sva slavenska braća u monarkiji.

7. Palacký, otac češke politike (1798.—1876.)

U više nego tisućljetnoj češkoj povjesti ima ratne slave, ima veličajnih kulturnih spomenika i još veličajnijih moralnih

pokreta; ima vojskovodja, umnika i mučenika, ali nema politike i političara. Najveći češki vladari iz roda Přemyslova privezaše na češka narodna krila utege njemačkih naseobina; otac domovine Karlo IV. bijaše svojom politikom odviše svezan s njemačkim carstvom i s papinstvom, a kasniji češki narodni vodje, naročito Žižka i Poděbrad, preminuli su u času, kad se činilo, da bi istom bili mogli započeti narodnu politiku u velikom slogu. Istom prije pedesetak godina pojavi se u njih čovjek, komu je bilo dovoljno jasna narodna prošlost, sadašnjost i budućnost, da barem najtežih pogrešaka iz prošlosti ne ponovi, da glavne elemente narodne snage u sadašnjosti okupi i najpotrebnije temelje narodnoj budućnosti udari. Taj duboki poznavalac starine, taj vodja savremenika i vidoviti tvorac budućnosti bijaše Česima Palacký.

Ako danas ima samo teoretsku vrijednost pitanje, jesu li, nisu li Česi spadali pod njemačko carstvo, zasluga je u prvom redu Palackoga, koji je u glavnom i životnom pitanju Češke, u njezinom odnošaju prema Njemačkoj, odgovorio odlučno i jasno, da ga je dijete moglo razumjeti: Češka ne će, Češka ne smije birati u frankfurtski njemački sabor. Drugo životno pitanje Češke, njezin odnošaj prema hapsburškoj dinastiji i monarkiji Palacký je takodjer riješio jasno i kategorički poznatom rečenicom: Da Austrije nema, trebalo bi je stvoriti. A da ne bude nikakve sumnje, kakvu Austriju hoće Palacký, izdao je lozinku: Federativna monarkija ima priznati češko državno pravo. Državno pravo! Kako se to danas lahko ponavlja i kako se lahko piše o državopravnoj politici! Ali prije Palackoga nije bilo jasne spoznaje o državnom pravu, a ni ovako kategorične, upravo programatične formule, nego naprotiv i najoduševljeniji Kolárovi sljedbenici nisu mogli pojmiti, da bi Česi mogli postaviti političke zahtjeve. Da Palacký nije ništa drugo učinio, nego što je češkoj politici dao takav osnov, koji je mogla prihvatiti i dinastija i aristokracija i na kojem se mogla složiti, pa se u istinu i složila čitava češka inteligencija, već bi ovo bilo dosta, da ga učini prvakom u češkom preporodu.

Palacký se rodio u Moravskoj, a učio je i u Požunu, gdje se, kako je spomenuto, 1817. upoznao i sprijateljio sa Šafaříkom. Zalazio je u najodličnije madžarske aristokratske obitelji i tu je usvojio onu svjetsku ugladjenost, i onu društvenu sigurnost, bez koje se ne da ni zamisliti uspješna politička akcija. Bilo je to tim važnije, što su u to doba češki rodoljubi bili neobično bojazljivi, jedno zato, što većinom bijahu seljačkoga roda, te i sami priznavahu prednost njemačkoj gospodi, a u drugu ruku prvi preporodni idealizam zanio ih je tako, te su smatrali sramotom i grijehom proti narodu i domovini zalaziti recimo u kavane i u gostionice. K tomu još bijaše daleko vrijeme, da se stvori takva češka elita, koja bi mogla i vanjskim načinom imponirati Nijemcima recimo kakvim sjajnim plesom ili kojom drugom društvenom reprezentacijom. Kao Moravac bijaše Palacký upravo stvoren, da u sebi izrazi potrebe i težnje čitavoga češkoga naroda ne izuzimajući ni Slovaka. Cijeli svoj život ostao je oduševljen za Kolárovu ideju o slavenskoj uzajamnosti i za Šafaříkov ideal, da se unutrašnjim kulturnim jedinstvom slavenskih naroda stvori neoborivi temelj njihovoj budućnosti. No opsežno povjesničko znanje i duboki historički smisao sačuvao je Palackoga od pogreške, da u samoj narodnosti poput Kolára vidi glavni i jedini državotvorni elemenat, ali je zato u općenju s aristokracijom i proučavanjem češke povijesti prije pada češke samostalnosti prigrlio dva nazora, koji su bili velikim razlogom neuspjehu češke politike. Palacký naime uz svu svoju ljubav prema narodu gledaše na puk dosta s visoka, od prilike onako, kao dobar i zdušan gospodar na svoju družinu. U drugu ruku namjenjivaše aristokraciji uopće, a češkomu plemstvu napose zadaću, da daje smjer narodnomu javnomu životu; i ako nije bio za aristokratsku oligarhiju, svakako je bio zato, da plemstvo bude ono, što Francuzi zovu »une classe dirigeante«.

Velika je sreća bila za Češku, što se Palacký već 1823. nastanio u Pragu, i što je tu djelovao sve do smrti. Tu je 1826. izašao već treći svezak njegova latinskoga djela o češkim povjesničarima, a 1830. isto djelo preradjeno u njemačkom jeziku. Tim je stekao toliki ugled, da su ga češki staleži imenovali povjesničarom kraljevine i u istinu 1836. izadje prvi svezak njegove »Povijesti naroda češkoga u Češkoj i u Mo-

ravskoj, kojoj je 1876. malo pred smrću izašao i posljednji peti svezak, koji svršava smrću Ljudevita Jagelonca na mohačkom polju. Palacký je ovim djelom stekao evropski glas i popularnost u češkom narodu, kao nitko prije i poslije njega. To je u istinu i zaslužio. Neke pojedinosti, pa i cijela poglavlja njegove povijesti već su novijim istraživanjima zastarjela, ali jezgra djela, naročito knjiga o Husu i o Poděbradu, oduševljavat će i oplemenjivati češka, a s vremenom i sva slavenska srca, dok bude slavenskoga imena i plemena. Osim ovoga glavnoga djela osnovao je Palacký češki arkiv i sudjelovao u češkoj enciklopediji, a uz mnoge druge spomenike objelodanio je latinskim jezikom dokumente o Husovu životu 1869. Svim ovim svojim znastvenim radom stekao je Palacký takav autoritet, da je u najteže doba, u doba opće evropske krize mogao stati na čelo prvoj jakoj češkoj narodnoj stranci u modernom smislu. Bilo je to 1848.

Kako se politička akcija može pravo prosuditi istom onda, kad znademo i za društveni položaj političara, valja nam barem letimice pogledati, kako se Palacký u Pragu udomio. Kad je 11. travnja 1823. došao u Prag, posjetio je još isti dan Jungmanna, a drugi dan Dobrovskoga, koji je mladoga kandidata historije preporučio grofovima Gašparu i Franji Sternbergu i pobrinuo se, da mu se otvore plemićki arkivi, »zemské desky«, kao i praški gradski i gubernialni arkiv. Dobrovskoga posjećivaše gotovo danomice, te se od njega Palacký naučio strogomu kriticizmu, a prijatelji i znanci iz aristoratskoga i poluaristokratskoga svijeta brzo od njega učiniše pravoga kavalira. U kući bogatoga veletršca Ahsbasa bijaše odgojiteljem; kneza Karla Schwarzenberga i kneginju Auerspergovu učio je češki, a sa spomenutim grofovima upravo se sprijateljio, te su mu tako bili otvoreni svi praški aristokratski saloni. Često posjećivaše baruna Astfelda, zabavljaše se s vitezom Rittersbergom, vatrenim sakupljačem narodnih pjesama i s barunom Stentschom, koji se zanimaše za financije i za povijest. Rado su ga vidjali u kući bankira Desauera i glasovitoga liječnika doktora Helda. Uz druge znance i prijatelje uveo je mladjahni skladatelj Karlo Egon Ebert Palackoga i u kuću bogatoga

odvjetnika i veleposjednika dra. Měchure, velikoga konservativca i štovatelja aristokracije. Tu se Palacký upoznao i sa mladim Leopoldom Měchurom i s objema njegovim sestrama, od kojih jednu u jesen god. 1827. i oženi. Time je Palacký postao iznimka medju svim dotadašnjim, a i medju mnogim kasnijim češkim trudbenicima, jer se ne trebaše više brinuti za svakidašnji život, nego se svom dušom mogao podati znanstvenomu i narodnom poslu. To je bilo tako neobično i samim njegovim prijateljima, da je Jungmann u jednom svom pismu od 22. travnja 1828. svomu prijatelju Marku uz ostalo o tom javio: »Palacký nije kao Čeh, ni kao Slaven, nego kao dobar Nijemac našao svoju sreću, a tim je opet češku stranku donekle uvrijedio.« Ne bi bilo pravo, da se ovo tumači kao zavist, kako to čine sami Česi, nego je to prirodna bojazan prvih čeških preporoditelja, koji su drhtali nad svakih češkim talentom, da kojom nesrećom ne pomnoži redove neprijateljske. Dogadjaji na skoro dokazaše, kako je bilo dobro i za Palackoga i za Češku, što je imala ovakvoga umnika, koji je bio bolje sreće, nego ostali njezini sinovi, koji su se mučili na još zapuštenoj narodnoj njivi.

Na osobiti politički glas došao je Palacký najprije svojim pismom njemačkomu saboru u Frankfurtu. Francuske republikanske vojske nisu u Njemačku donijele samo novih demokratskih i liberalnih ideja, nego su najveći dio Njemačke zapravo ujedinile pod vrhovnom francuskom vladom. Pojedine njemačke države su redom dobivale ustav, dok je gotovo sva ostala Evropa stenjala pod apsolutizmom i pod reakcijom. Osim toga djelovaše na Njemačku i nova književna i znanstvena škola, u kojoj se historizam preplitaše s nacionalizmom, podavajući njemačkim težnjama istodobno i aristokratski ugled prošlosti i demokratsku svježinu sadašnjosti. U tim prilikama sastao se najprije privremeni sabor u Frankfurtu 1848. Od šest stotina njegovih članova bijahu samo dvojica iz naše monarkije. Taj parlamenat izabere odbor pedesetorice, koji je imao sve prirediti za izbore definitivnoga sabora, koji će dati ustav i konačno uredjenje čitavoj Njemačkoj, u koju tada računahu i češke i austrijske nasljedne zemlje. Taj se odbor

imao popuniti šestoricom Austrijanaca, medju kojima je dobio poziv i Palacký. Palacký odgovori na taj poziv svojim historijskim pismom od 11. travnja 1848., u kojem veli: »Baš zato, jer poštujem čuvstva, koja vas oduševljavaju, ne mogu se odazvati vašemu pozivu. Čeh sam slavenskoga plemena i sav sam se posvetio službi svoga naroda. Moj češki narod nije velik, ali je uvijek bio slobodan i svoj. Svi njemački učenjaci znadu isto tako kao i ja, da vladari svetoga carstva nisu nikada u Češkoj izvršivali ni zakonodavne, ni sudbene, ni upravne vlasti, da u njoj nisu nikada dizali vojske, niti imali regalnih prava. Sad se dakle radi o tom, da se stvori novi položaj, kojemu u povijesti nema primjera i da se poreče samostalnost Austriji kao nezavisnoj državi. Ali cjelokupna i jaka Austrija nije u interesu samo mojega naroda, nego cijele Evrope, čovječanstva i civilizacije. Eto na istoku strahovitoga carstva, gotovo nepobjedivoga, koje neodoljivom silom ide prema zapadu i prema jugu. Novi uspjesi te velike vlasti svršili bi univerzalnom monarhijom. Nisam neprijatelj Rusiji, kao što nisam neprijatelj Njemačkoj, ali sam neprijatelj svjetovladnoj monarkiji, koju smatram kobnom za opće dobro i za napredak. Povijest je u jugoistočnoj Evropi uzduž ruskih granica nagomilala mnogo naroda različnih po jeziku, po običajima i po povijesti. To su Slaveni, Rumunji, Madžari, da i ne govorimo o Grcima, Turcima i Albancima. Nijedan taj narod nije dosta jak, da se otme svojemu strahovitomu susjedu, a svima je vezom i Dunav, koji ih medjusobno spaja, i država, koja ih okružuje, i koja se bez pogibli ne bi mogla od njih udaljiti. Ta je država neophodno nuždna za sigurnost Evrope i čovječanstva. Da Austrije nema, trebalo bi je izmisliti. Ona je sada oslabljena i u pogibli, jer ne mari za moralni temelj svoje snage, a to je apsolutno poštivanje prava svih njezinih narodnih skupina. Narodna ravnopravnost potječe od prirodne pravičnosti. Nijedan narod na svijetu ne može tražiti od drugoga, da se odreče svoje osobnosti. Priroda medju narodima ne pozna ni gospodara ni robova. Austrija je zaboravila tu istinu, a otuda su nastale sve teškoće, u kojima se muči. Ali još nije prekasno, da svoju sudbinu sveže pravednošću, koja

joj je jedino sidro spasa«. Sve ovo, što je tu Palacký napisao, znade sada svaki češki gimnazijalac. Ali onda je svaka rečenica ovoga lista bila i otkriće i velika politička opomena. I samo čovjek učen i ugledan, razborit i odvažan mogao je izreći ove tvrdnje i pokazati ovaj pravac s takovim uspjehom, kojemu se stalno ni sam nije nadao.

Za frankfurtski sabor strahovito se agitovalo. Na predlog nekoga Schillinga iz Salzburga bio je spomenuti odbor pripravan proti Česima upotrebiti i silu, ako ne bi htjeli dobrovoljno birati, a uz to se imao ovjeroviti i takav zastupnik iz Češke, za kojega bi recimo glasovala samo tri izbornika. Za Češku je bilo odredjeno šestdeset i osam kotara, a austrijska vlada, neiskrena i neodlučna, odredila je izbore za 23. svibnja 1848.

U samom Pragu, gdje su se Nijemci isprvice najjače prijetili, bijahu predane samo tri glasovnice, a po svoj ostaloj Češkoj jedva je 12 zastupnika dobilo potrebnu većinu, i to većinom ondje, gdje se izbor ovršio prije, nego što se saznalo za bečku pobunu i za bijeg Ferdinanda V. u Innsbruck, što je u cijeloj monarkiji izazvalo nagle i jake simpatije za dvor. Njemački agitatori mnogo su sebi škodili i pamfletima, u kojima su češki narodni pokret prikazivali djelom nekolicine propalica, koji slavenskom narodnom agitacijom hoće tobože izaći samo na glas i steći — imetka. U tim se pamfletima tvrdilo, da češki ne će pisati nijedan obrazovani i pametni čovjek, da je češki književni jezik sav izmišljen i da ga — puk ne razumije. Zato da ova slavenska pobuna nema nikakvoga izgleda i da će njemački gorštaci češke Slavene doskora rastepsti i uništiti tako, kako su ih već do sada potisnuli i podijelili.

Palacký je bio prvi, koji je izrekao i opravdao federativni program za našu monarkiju. Izradio ga još godine 1848., a konačno ga je formulovao u prosincu 1849. u članku, što su ga donijele Havličkove »Narodne Novine« pod naslovom: »O centralizaciji i narodnoj ravnopravnosti u Austriji«. Palacký tu jasno i odlučno veli, da se Austrija ne smije urediti centralisitčki prema nametnutom ustavu od 4. ožujka 1849., nego federativno tako, da se uz središnju državnu upravu narodi kulturno i politički slobodno upravljaju. Uz državnu suverenost

traži i suverenost narodnu, koju zove »narodnom i zemaljskom«, jer mora imati i svoje teritorijalno područje. Cijela carevina imala bi ove zajedničke poslove: previšnji dvor, diplomaciju, kopnenu i pomorsku vojsku, carevinske financije, trgovinu, komunikacije. Ovim bi poslovima ravnala carevinska ministarstva, a svim ostalim poslovima »ministarstva zemaljska ili narodna«. Cijela bi se carevina dijelila na ovih sedam n a r o d n i h skupina, s v a k a s a s v o j i m s a b o r o m, m i n i s t a r s t v o m i v r h o v n i m s u d i š t e m: zemlje njemačke, češko-slovenske (slovačke), poljsko-rusinske, madžarske, rumunjske, jugoslavenske, talijanske.

Kad je trebalo točno označiti granice svakoj ovoj skupini, bijaše Palacký u velikoj neprilici. Kako je u taj čas pod dojmom revolucije stajao na narodnosnoj osnovi, morao bi k njemačkoj skupini uz njemačke Alpinske nasljedne zemlje pribrojiti i njemačke dijelove u Češkoj. Tomu se nije protivilo samo historija, nego i geografija, te je Palacký zgodno kazao, da se Češka kao kotlina ne da dijeliti, jer »kad se kotao razdijeli, onda ga više ne ima«. I razlozi strogo historijski i državopravni djelovahu na Palackoga, te je u to doba kolebao medju čisto narodnim i čisto državopravnim stanovištem. No zato je za svoj federativni program imao točan sadržaj, ako još i nije za nj imao posvema gotovih okvira. Palacký se naime nije zadovoljio samo idejom o federaciji, nego je ostavio tri temeljna načela, na kojima je i danas svaki federativni program. Ta su načela: 1. državna vlast medju carevinskom i zemaljskom vladom ima se tako razdijeliti, da svakoj vladi pripadnu cijela područja, primjerice da školstvo bude posvema u zemaljskim rukama; 2. u takvim granama, koje se ne mogu sasvim izlučiti, kao primjerice financije, neka dioba bude posve točna, tako da carevini pripadaju neizravni, a pojedinim zemljama izravni porezi; 3. carevinski parlamenat imadu sačinjavati delegati pojedinih zemaljskih sabora.

Osim što je Palacký kolebao medju narodnosnim i državopravnim stajalištem, najveći je nedostatak njegova federativnoga programa, što priznaje potrebu njemačkoga jezika za cijelu carevinu — dakako za poslove, koji nužno spadaju k državnoj zajednici. U drugoj ustavnoj periodi, koja je nastala početkom godina šezdesetih, Palacký je za ovaj svoj narodnosni federalizam sam izrično priznao, da je »od to doba, otkad su se ponovno učvrstili geografsko-historijski temelji naše monarkije i otkad je teorija baruna Eötvösa o historijsko-političkim individualitetima omiljela i vladi i većini naroda, moj predlog od god. 1849. postao je ne samo nezgodan nego i nemoguć.«[1]) I tako je onda u spisu od god. 1865., »O ideji austrijske države« stao braniti strogo državopravnu federaciju. Poslije svoga povratka s etnografske izložbe u Moskvi god. 1867., Palacký se opet donekle povratio k narodnosnomu stanovištu od god. 1849., napisavši »Dodatak k ideji o državi austrijskoj.« Po tom je formalno Palacký triputa promijenio svoj program; no u jezgri je vazda isti naučao i tražio federalizam s državopravnom i narodno-demokratskom osnovkom.

Palackomu državno pravo ne izvire kao Madžarima iz svete krune, niti ga je tražio samo u državnim listinama i ugovorima, ono mu nije napokon izviralo ni iz same vladareve osobe, a još manje iz oružane sile, kako to danas najvole izvoditi nepopravljivi bečki centraliste. Palacký je državu označio kao društvo zaštićeno vlašću. Kao moderni Evropljanin i Slaven smatra društvom u javnopravnom smislu narodnu zajednicu na pučkom temelju. Državnu vlast Palacký strogo razlikovaše od državne sile. Silu samu po sebu ne smatraše državnim temeljem, nego takovim bijaše princip političkoga i kulturnoga jedinstva, dotično narodna svijest i zajedničke potrebe državljana. Što je za kulturu bilo načelo narodnosti, to je za ove opće potrebe imalo biti javno mnijenje i na njem osnovana politička sloboda. Savremenici Palackoga, koliko su se bavili politikom, bili su prodahnuti ne liberalnim, nego liberalističkim duhom državnoga leksikona, ili enciklopedije državnih znanosti, što je napisaše Nijemci Rottek i Welcker. Palacký tim lažnim liberalcima spočitavaše, da govoreći o državnoj vlasti vide u njoj samo silovitu njezinu stranu, a posvema zanemaruju njezino pravno obilježje, te je za njih državna vlast isto, što i nasilje. Palacký bijaše proti tomu njemačkomu liberalizmu

[1]) Masaryk, Karel Havlíček, str. 127.

iskrivljene francuske škole i stavljaše proti njemu ideal slavenskoga društvenoga uredjenja, koje ne poznaje ni osvajačkih težnja, ni političke prevlasti. Kad mu je tako više vrijedila unutrašnja pravna i kulturna strana državne vlasti, mogao je svoju federaciju lako zamisliti sad kao zajednicu izmirenih i prosvijetljenih naroda, sad kao savez priznatih historijsko-geografskih cjelina. S istoga toga razloga mogaše on, a s njim i ostali Česi stupiti na temelj oktroiranoga ustava od god. 1848. i stupiti u tadašnji centralistički parlamenat bez državno-pravne ograde. Madžari naprotiv i Hrvati ne htjedoše o tom bečkom parlamentu ništa ni čuti, baš zato, što je izišao iz sveopćega izbornoga prava, te je u javni život unosio kao glavne elemente narodnost i demokraciju.

Mnogi i najoštroumniji kritičari drže, da je Palacký baš time najviše pogriješio, i češku politiku doveo na stranputicu, što je usprkos svomu historijskomu znanju mogao stati na čisto narodnosni i demokratski temelj. No ako je itko pogriješio, bijahu to Nijemci, kojima je njihova prevlast bila draža od zajedničke slobode, te su se tek pojedini ljudi i to samo na čas znali uzvinuti do te vedrine, da stalno pobijaju apsolutizam sam u sebi, kako je to činio Palacký, a za njim i Havlíček. Od god. 1867. nije Palacký više sudjelovao u prvim redovima, nego je čitavu češku politiku prepustio svomu zetu Riegru, u kom je s punim pravom vidio samo svoju savršeniju sliku i priliku. God. 1897. proslavljena je po cijeloj Češkoj s neobičnim sjajem stogodišnjica rodjenja Palackoga, a u Pragu je održan prvi kongres slavenskih novinara.

8. Havlíček — politički Hus (1821.—1856.)

Na češko moravskoj granici u selu Borovi kraj Přibyslave rodio se 31. listopada 1821. trgovčiću Havlíčku sin, koji u XIX. stoljeću svojim životom, svojim radom, a gotovo i svojim svršetkom postao Česima drugi Hus.

Mladi Havlíček nije bio osobito darovit, a nije ni drugim načinom pokazivao, da bi od njega imao biti danas sutra onako glasovit čovjek. Istom kasnije, kad je već bio u naponu životne snage, a još više po njegovoj preranoj smrti našli su se daleki

i duboki uzroci veličine njegova duha, stalnosti i plemenitosti njegova karaktera i jakosti njegove volje. Temeljitim proučavanjem života i djela Havlíčkovih moramo se uvjeriti, da Havlíček spada medju one velikane, koji se nisu toliko podigli neobičnim genijem, koliko kao pravi predstavnici onoga naroda, u kom su nikli i djelovali; uvjeravamo se, da Havlíček nije individualni, nego pravi narodni velikan. Geslo mu bijahu ova dva stiha:

Moje barva červená a bílá,
Dědictví mé poctivost a síla.

Poštenje i untrašnja moralna snaga bijaše temelj čitavomu Havlíčkovu shvaćanju života. Baštinio je to od svoje matere, u kojoj kao da je bila skupljena sva ona tradiocionalna češka pobožnost, koja se nikada nije zadovoljila, da molitvu samo ustima šapće i da svoju vjeru samo vanjskim načinom pokazuje, nego da riječi budu u potpunom skladu s djelima, molitva sa životom.

U toj baštinjenoj pobožnosti htio je Havlíček postati i svećenik, pa je u istinu jednu godinu i bio u praškom sjemeništu. Ali tu je svojim poglavarima postao sumnjiv jedno zato, što je kao pristaša Kolárove slavenske užajamnosti učio »ilirski«, ruski i poljski, a drugo zato, što se mnogo više bavio književnošću nego bogoslovljem. Uz to su poglavari valjda saznali, da je Havlíček polazio k jednomu praškomu oduševljenomu pristaši nauke Bolzanove i da je naučivši poljski, čitao u poljskom prijevodu glasovito francusko djelo: »Riječi jednoga vjernika«, što ga je napisao Lamennais. Znalo se naravski, da je Havlíček u praznicima, prije nego je stupio u sjemenište, putovao po sjevernoj Češkoj sve do Draždjana i da je svakom zgodom preporučao drugovima, neka svoje rodoljublje pokažu, učeći se neumorno češki i pišući čisto češki i u svojim privatnim listovima. Bio je jednom riječju »nemiran duh«, pa ga zato pod jesen 1841. prije početka školske godine isključiše iz sjemeništa. On bi bio za stalno i sam istupio, jer i Bolzano i Lamennais djelovahu tako na nj, da mu je postala odvratnom neiskrena pobožnost i surova strogost i sumnjičavost nekih paglavara, a uz to je čitajući razne filozofske njemačke spise,

postao barem na neko vrijeme racionalista u smislu XVIII. stoljeća; i da u njem nije bilo duha materina, bio bi za sigurno dalje živio i umro kao moderni bezbožac. Isključen iz sjemeništa, pripravljaše se Havlíček za profesuru. No nije imao zagovornika, a uz to se vazda bavio većinom književnošću, te nije profesorskoga ispita položio.

U to doba još kao dvadesetgodišnji mladić bavio se ozbiljno mišlju, da izda slovnice za učenje slavenskih jezika, zatim rusko-češki rječnik i putopise o svim slavenskim zemljama. Ovu je zadnju stvar tako shvatio, da je 1842. proputovao sjevjero-istočnu Češku, zapadnu Galiciju, dio Moravske i Slovačke. Na tom se putu upoznao sa slovačkim rodoljubom Mihajlom Hodžom i s njegovim bratom Andrijom, koji su mu dosta toga pripovijedali o Ljudevitu Gaju i o ilirskom pokretu, koji se tada bio već snažno razmahao. Tu se Havlíček prvi put oduševio za Hrvate i za južne Slavene i od toga časa misao o najtjesnijoj književnoj i političkoj zajednici izmedju Čeha i južnih Slavena nije Havlíčka ostavila ni onda, kad se inače silno razočarao u svojim nadama i osnovama na veliku pomoć Rusije i na savezništvo Poljaka.

Pripravljajući se za profesuru upoznao se Havlíček sa Šafaříkom, koji ga je preporučio dobromu svomu prijatelju Rusu Pogodinu, sveučilišnom profesoru u Moskvi. Pogodin povede Havlíčka za odgojitelja sina i sinovca u kuću profesora Ševyreva. Havlíček je najprije morao na Pogodina čekati u Beču puna dva tjedna i tu je upoznao Vuka Karadžića, te je od njegovih prijatelja prvi put čuo hrvatski. Dne 1. studenoga 1842. pošao je u Rusiju, ali je dobra dva mjeseca morao u Lavovu čekati na putovnicu. U Lavovu je i onda bilo Čeha, pa se tako namjerio i na češkoga književnika Zapa, koji ga je uveo medju poljske i maloruske pisce i osim svoje češke knjižnice dao mu prilike, da čita dosta i poljski i maloruski. U samoj Rusiji bio je od siječnja 1843. do srpnja 1844. i to izuzevši jedne praznike samo u Moskvi, koja bijaše onda središte najbujnijega ruskoga književnoga života.

Kao posve mlad čovjek, koji je iz Češke donio srce puno oduševljenja za sve, što je rusko, a naročito za Moskvu, bio je sav sretan i presretan, što je napokon dospio u tu prijestolnicu svih Slavena. Ali i u Moskvi je dobro pazio, što se oko njega dogadja, motrio je bistrim okom, i što dalje to samostalnije prosudjivao ruski život. Najprije je opazio, da sveučilišni profesori predaju dosadno, a i bez velike spreme. Zatim je od poljskih djaka čuo za krivice, a i mnoga nasilja, što ih trpe ruski Poljaci. Nadalje je opazio, kako su ruski seljaci strašno neuki, kako je njihova pobožnost doduše iskrena, ali previše vezana vanjskim obredima i kako njihova iskrena vjera dosta slabo djeluje na njihov moralni život. Opazio je, da gradjanstvo najvoli dobro jesti i piti; vidio je ulice pune nepristojnih žena, a na koncu se uvjerio i o tom, da baš oni Rusi, koji najviše govore o drugim Slavenima, za njih malo mare, a jer ih nikako ne poznaju, da za njih ne čine ništa, ili im još dapače škode.

Havlíček je marljivo čitao ruske književne velikane, Puškina, Lermontova i Gogolja i pročitao svu silu njemačkih putopisa o Rusiji. Proučio je djela njemačkoga kritičara Lessinga u Lachmannovu izdanju, u dobra tri mjeseca. Svim tim izoštrio si je svoj sud tako, da se već ozbiljno sukobio sa svojim domaćinom Ševyrevom, i da je u njegovoj duši o Rusiji i o Moskvi, ili točnije, o tadašnjim ruskim prvacima i o ruskoj vladi nastala slična slika onomu, što je Hus mislio o crkvenim dostojanstvenicima i o papinstvu, kad je sve ono vidio, čuo i doživio na kostničkom koncilu. No kao što Hus nikada nije ni zamišljao, a kamo li da bi bio kušao odijeliti Čehe od katoličke crkve, tako ni Havlíčku nije ni u snu palo na um, da se iznevjeri i samoj misli o slavenskoj uzajamnosti; ali kako je Hus u budnoj i slobodnoj savjesti i u slobodnom propovijedanju riječi božje vidio jedini izvor prave kršćanske snage i zdrave kršćanske organizacije, tako se i Havlíček pod dojmom svega, što je do Rusije i u Rusiji proživio, uvjerio, da budućnost Slavenstva stoji do probudjenih i oslobodjenih pojedinih naroda slavenskih. U Moskvi je istom Havlíček postao pravi Čeh, tu je istom i ona njegova simpatija za južne Slavene postala tako jaka, da je baš u toj simpatiji sve do smrti branio misao, da se najprije slože Česi i južni Slaveni i samo radi te sloge bio je

za Austriju kao za najsigurniji naš bedem proti Nijemstvu. Čim je Kolár počimao i što je u svojoj zanešenosti već držao za gotovo, to se Havlíčku prikazalo kao daleki i veliki cilj, za koji će trebati teškoga rada u svakom pojedinom slavenskom narodu.

Havlíček je bio neko vrijeme tako razočaran Rusijom i Rusima, da je napisao: »Da samo Kolár može doći mjesto mene u Rusiju! On bi očajao nad onim, što je sam uradio za Slavenstvo!... Tko hoće Česima u istinu učiniti dobročinstvo, neka ih na svoj trošak šalje u Moskvu!«[1]) Drugom zgodom piše Havlíček: »S narodnim ponosom reći ću uvijek, da sam Čeh, ali nikada, da sam Slaven.« No Havlíček se brzo popravio i ne samo čitavim svojim radom nego i vanjskim načinom dokazao, da je i te kakav Slaven. Ta u doba najžešće njemačke centralističke reakcije, kad je vojnički apsolutizam obustavio njegove »Narodne Novine«, izdavaše od 8. svibnja 1850. do 14. kolovoza 1851. dvakrat na tjedan tada jedini češki opozicionalni list, komu je dao ime: Slovan. I ne samo da mu je dao slavensko ime, nego mu je i udahnuo takvu slavensku dušu, koje nije mogla satrti sva pobjedonosna austrijsko-njemačka birokracija.

Havlíček je od mladih svojih dana bio naumio, da bude samo književnikom. Vrativši se iz Rusije stupio je u javnost u istinu kritikom tada najpopularnijega romana »Poslední Čech«, što ga je sasvim u romantičnom duhu napisao prvi tvorac češkoga kazališta, Kajetan Tyl. Nimalo osobna i upravo lessingovska kritika Havlíčkova Tyla je sasvim porazila; uz Havlíčka pristadoše i Palacký i Šafařík, te ga preporučiše jednomu nakladniku i tako Havlíček postade novinar, a tim i političar. Kako je još u rodnom domu imao prilike upoznati seljački puk, budući da je putovanjima po Češkoj, boravkom u Galiciji i u Moskvi, a na svom povratku iz Rusije i u Vilni, Varšavi i Vratislavi stekao toliko praktičnoga znanja o Slavenstvu, koliko ga ne imadjaše nijedan njegov savremenik, budući da je napokon bio i književno i filozofski obrazovan, to ga je

[1]) Vidi: Literatura česká devatenactého století, v Praze 1905. nákladem J. Laichtera, díl III. část 1., str. 764. za 10 K; ovdje str. 562.

novinarstvo uz odvažni karakter prirodno dovelo i na polje političke prakse. Djelovaše već u narodnom odboru od proljeća 1848. pa do proljeća 1849.; živo agitovaše u Olomucu, Krakovu, Beču, Požunu i Zagrebu (u svibnju 1848.) ,da moravski Česi, Slovaci, Hrvati i Poljaci što brojnije posjete sveslavenski kongres u Pragu i napokon kod izbora 1848. bijaše dne 8. srpnja izabran u pet kotara za zastupnika na carevinskom vijeću, a još prije toga dne 20. lipnja za zastupnika na češkom saboru. Češki se sabor nije sastao, a na carevinskom vijeću nije Havlíček pokazao ni diplomatskih, ni govorničkih vrlina. Bijaše stvoren, da uči i politički odgaja jezgrovitom i razumljivom riječju i živim primjerom. Jedno zato, a drugo, što je vidio, da je proti reakciji, koja se spremaše, najpotrebnije stajati na straži doma u Češkoj, vrati se on k svomu listu »Narodne Novine«, koji je dne 5. travnja 1848. počeo izlaziti kao prvi češki dnevnik. Vojnički apsolutizam obustavio je »Narodne Novine« dne 19. siječnja 1850., a i proti »Slovanu«, koga Havlíček izdavaše mjesto »Národních Novina«, bijaše vlada tako nepomirljiva, kao i on proti njoj, te se nije žacala nijednoga nasilja. Dne 10. ožujka 1851. zabrani Havlíčku boravak u Pragu, a kad je zatim »Slovan« dobio dvije pismene opomene, obustavi ga Havlíček dne 14. kolovoza 1851. Malo mjeseci zatim provališe oružnici u Havlíčkov stan u Njemačkom Brodu i bečka apsolutistička vlada dade ga poslati u njemačko-talijansko mjesto Brixen u južnom Tirolu, otkuda se nije smio ni maknuti sve do proljeća 1855., kad mu dozvolише povratak kući i to uz prisilni boravak u Njemačkom Brodu. No tu je Havlíček smrtno obolio, a dne 29. srpnja 1856. umre u 35. godini, malo godina prije, nego je pao onaj apsolutizam, kojemu je i u Brixenu bio neslomiva opozicija.

Čim je Havlíček bio primoran obustaviti »Slovana«, nije se više kanio baviti politikom. Tako je i vladi pisao po dva puta iz Brixena, ne hoteći nipošto, da se ičim izpričaje, da išto obećaje, a kamo li da se ponizi, moleći za milost. Politički je dakle Havlíček djelovao samo nešto preko tri godine. Pa ipak je njegov novinarski rad postao temeljem za češku politiku isto tako, kao i naučna djelatnost Palackoga, pače još i više.

Havlíček naime ne bijaše obični novinar, nego publicista u potpunom smislu riječi: Nije nikad pisao, što nije znao, nije nikad branio, u što nije vjerovao, poznavao je glavna pitanja i političke prilike svoga doba u monarkiji i u Evropi, nije se iznevjerio nijednom svom idealu, nego ih je razvio i usavršio, a što je najvažnije, njegvo uvjerenje bijaše životno, t. j. radi njega je bio i ostao mučenik do svoje smrti. Ovakvoga publiciste nije do onda, a ni od onda imao nijedan slavenski narod, a rijetki su takvi ljudi i u pravoj svojoj domovini, u Francuskoj i u Engleskoj.

Temeljnu točku svoga političkoga uvjerenja stvorio je Havlíček na svojim putovanjima i izrekao je dvije godine prije glasovitoga lista Franje Palackoga na frankfurtski sabor pišući doslovno: »Austrijska monarkija najbolje je jamstvo našoj i ilirskoj narodnosti, a što više naraste moć carevine austrijske, tim će sigurnije biti te naše narodnosti.«[1]) To je Havlíček napisao 1846., a na tom temelju stoji i danas sva politika češka i — hrvatska. A što je drugo i mogao htjeti, kad je iz dna duše bio i proti činovničkoj apsolutističkoj vladavini ruskoj, i proti revolucionarnim pokušajima aristokracije poljske, i napokon proti već onda silovitoj aristokraciji madžarskoj. Havlíček pristajaše i stvarno i formalno uz federalizam Palackoga, premda je u njem bilo s obzirom na zahtjeve češkoga plemstva dosta toga, što ga je kao napredna pučanina silno smetalo. Ali jedno ga je s Palackým i s cijelom češkom narodnom strankom nezadruživo vezalo: nepokolebivo uvjerenje, da narodi slavenski mogu saom zakonitim putem, samo unutrašnjom svojom snagom postići i očuvati svoja prava i svoju slobodu.

Ova zakonitost i unutrašnja snaga nije Havlíčku bila samo prazno geslo, nego od prilike ono, što bijaše Husu evangjelje i moralna čistoća života. Kako se Hus pozivaše proti papinstvu i proti koncilu na sveto pismo i na crkvene oce, tako Havlíček bečkoj vladi i bečkom dvoru neprestance citovaše pozitivne zakone i naredbe. Kako je Husu bila glavna i najpreča stvar, da ne bude sam u ratu sa sobom, da ne mora sam sebe odsuditi, tako je i Havlíček išao u prvom redu zatim, da si češki narod

[1]) Literatura česká 19. stol., díl III. část 1., str. 632.

ne mora sam kazati, da je nevrijedan slobode, ili da nije bio kadar sačuvati radi unutrašnje rastrovanosti. I zato je svekoliko Havlíčkovo djelovanje kulturno i onda, kad najviše politizira, kako je Husu svekoliko djelovanje moralno i onda, kad dogmatizira.

Gotovo svi Havlíčkovi članci i spisi mogu se još i danas čitati s potpunim užitkom, s najvećim interesom i s velikom korišću za političku naobrazbu. Nema gotovo pitanja, u kojem se nije izrazio barem načelno. Formalni radikalizam, koji sve traži, a ništa ne radi, najžešće je i najtemeljitije pobijao; konservatizam, koji bi služio reakciji, smatrao je narodnom propašću. Havlíček naime bijaše liberalac, ali takav, kao da je prošao najbolju francusku i englesku političku školu.

Premda je bio cijelim svojim bićem pučanin, ipak se znao izmiriti s aristokracijom uz uvjet, da bude narodna i slobodoumna i da narodne težnje i zahtjeve tumači i brani pred kraljem. Havlíček je naime rijetkom pronicavošću shvatio, da su interesi i hapsburžke dinastije i slavenske većine u monarkiji istovjetni, a znajući ili sluteći barem, da je dinastija samo u teoriji ravnopravan faktor pojedinim političkim narodima, dok u praksi radi svoga centralnoga položaja i ugleda u Evropi može gotovo uvijek pretegnuti na svoju stranu, nije nipošto htio s njom sukoba, a kamo li prevrat protiv nje. I to nije radio iz straha, jer straha nije poznavao, nego iz potpunoga uvjerenja, da je ovo prava češka narodna politika. U tom nije Havlíček do danas našao medju Česima dostojna nasljednika. Dok seljaštvo nije bilo oslobodjeno, tražio je svom energijom, da i seljak postane svoj na svom. Kad je kmetstvo bilo ukinuto, propovijedaše upravo apoštolskom revnošću državljansku muževnost, naime opću političku svijest, koje je najviše trebalo slavenskim narodima, jer su svi čitava stoljeća stenjali ili pod tudjim, ili pod domaćim jarmom, ili pod jednim i drugim u isti mah, kao primjerice Hrvatska poslije 1790.

U cijeloj Havlíčkovoj politici najvažnije je ovo: nepomirljiva opozicija proti revoluciji; duboki smisao za političku naobrazbu, za koju zahtijevaše, da bude općom, pučkom; živo nastojanje, da sav narodni život, a naravski i narodna škola, diše

zdravim, praktičnim gospodarskim duhom i napokon, što ga odlikuje od svih njegvih vršnjaka, a na žalost gotovo od njegovih nasljednika, tako istinsko shvaćanje demokratizma, da ne znamo, bi li mu se u tom više divili, ili bismo ga baš radi toga najviše zavoljeli. Njegovo mišljenje o revoluciji posvema je slično nazorima Chelčickoga i nema sumnje, da je Havlíček, ako i indirektno, baštinio tradicije najvećega češkoga moralnoga reformatora; Havlíček je svoju odvratnost proti revoluciji obrazložio modernim političkim stanovištem. Revolucija se naime, piše Havlíček, protivi glavnomu uvjetu prave slobode, javnosti. U tom je njezino unutrašnje srodstvo s apsolutizmom, koji takodjer javnost smatra najopasnijim protivnikom. Zato poslije revolucije vrlo lahko dolazi do reakcije. Revolucija je i nemoralna, jer se protivi društvenomu sporazumku, ili kako bi Rousseau kazao, društvenomu ugovoru, na kom se temelji današnja država, ako i nije ugovorom postala. U prevelikom radikalizmu vidi Havlíček ili političku nezrelost, ili nepoštenje; politički vikači obično su i politički špekulanti. No baš zato, jer nije nikada prevršio mjeru u svojoj opoziciji, nije se nikada plašio reakcije. Karakterizujući jednom zgodom radikalne kukavice, piše uz ostalo u svojim »Narodnim Novinama«: »Na jednoj strani vlada, ali na drugoj stoji cijeli narod, koji želi slobodu i koji je za nju pripravan mnoge žrtve doprinijeti.... Zašto dakle uzalud naricati i očajavati? Sloboda se ne da izvikati, isplakati i izlamentovati, jer samo tko radi, nadom se nasladi. Za jednu, dvije godine ne može se promijeniti, što su vijekovi pokvarili. Kad bi već sada svaki državljanin bio tako naobražen, te bi razumio sve, što nam treba, bila bi prava igrarija urediti naš državni ustav tako, kako toga treba slobodnim narodima. Moramo dakle poučavati puk, i tako se neprestance približavati cilju.«[1]) Gledajući na svoje oči, kako baš radikalni vikači postaju vladine sluge, i kako se toliki, inače dobri, pošteni i pametni ljudi znadu u politici, čim se je malo prihvate, opnijeti i na narodnu štetu i na svoju sramotu, mnogo je promišljao o tom, što je tomu razlogom. Razmišljajući o tom,

[1]) Karel Havlíček, napsal T. G. Masaryk, Praha 1904., II. izdanje., nákladem J. Laichtera, str. 522., za 6 K 80 fil., ovdje str. 211.

uvjerio se, kako piše u spomenutom broju »Narodnih Novina«, da je »tomu uzrok neodredjenost i nejasnost političkoga uvjerenja.... Budući da se njihovo političko uvjerenje ne temelji na dobro promišljenim i ustanovljenim načelima, lahko se prepanu, te se ne ufaju uvijek činom pokazati, što u istinu misle, imaju samo kao kakvu paradnu politiku za prijatelje i kod čaše vina, a inače u ozbiljnom životu idu s većinom. Kad sunce sja liberalnoj stranci, polijeću slobodno kao leptirići, a kad se nebo naoblači i kad iz daleka zatutnje vladini gromovi, odmah se uvuku u svoje škuljice kao crvići.« Na koncu svoga političkoga djelovanja napisao je još u »Slovanu« doslovce ovo: »Netko je kazao vrlo zgodno i istinito, da ljudi i državljani ne trebaju nikakovih revolucija, ni bojeva, ni neprilika, da budu potpuno slobodni, da imaju zakonitu i dobru vladu, jer k tomu ne treba ništa drugo, nego da svaki samo kaže: To hoću, to ne ću. Ali da to bude moguće, mora sveopća naobrazba još mnogo dalje uznapredovati, nego što je danas.«[1]) Ova politička naobrazba mora se uvesti u sve škole od najviših do najnižih, te ne smije biti državljanina, koji ne bi točno znao političkoga katekizma. — Havlíček je upotrebio baš tu riječ — i ujedno upozorio, kako ni državni ustav, ni pojedini zakoni, što ih trebamo u praktičnom životu, nemaju nimalo težih pojmova i definicija, nego što ih uče već mala djeca primjerice u katekizmu katoličkom. K tomu je sam vrlo zgodno razredio, što bi se imalo o politici učiti u nižim, a što u srednjim školama.

Krivo bi mislio, tko bi držao, da Havlíček nije za drugo imao smisla nego za politiku. Baš naprotiv: I najopćenitija politička naobrazba dobiva po njegovu uvjerenju pravu vrijednost istom onda, kad je združena i s gospodarskom naobrazbom i s dobrom gospodarskom praksom. Zato je Havlíček tražio, da svaki narodni zastupnik bude ujedno i svoj dobar gospodar, a u ono doba, kad su drugi mislili samo na gimnazije, tražio je kao češku narodnu potrebu obrtnu školu, a svakom je zgodom i gradjanstvo i puk opominjao, da toliko ne teži za vojničkom uniformom i za činovničkom službom, nego da radije nastoji

[1]) Masaryk: K. Havlíček, II. izd., str. 213.

svojom poduzetnošću osigurati gospodarsku i političku samostalnost. Tom prilikom kao proročkim duhom piše i ovo:

»Današnje naše pokoljenje još je naravski previše duboko ogrezlo u onoj starini, prema kojoj se svaki rado barem obriše o uniformu. No doći će vrijeme, kada će svatko glavno težiti samo za tim, da bude samostalan državljanin i da ni od koga drugoga ne ovisi, nego samo od zakona, kako je to već u svim slobodnim zemljama... Za pol onih godina, koje je do sada morao svatko potrošiti prije, nego je, kako se govorilo, svršio svih dvanaest škola, može svatko u dobro uredjenim školama naučiti nešto posve drugo, što mu je u istinu potrebno i naobraziti se kako valja za cijeli život. A kad bi na to onu drugu polovicu vremena posvetio, da nauči koji zanat ili kakvu trgovinu, i kad bi na to pošao na put po tudjim zemljama, kako bi se kući vratio sasvim drugi čovjek, nego nam se prije vraćahu kojekakvi skupi doktori, koji su donosili rpu svjedodžbi o samim znanostima, ali sa svim tim nisu si bili kadri zaslužiti ni pet groša, dok im se nije smilovala kakva viša vlast i odredila im skromno mjestance kod kakvih državnih ili crkvenih jasala.«[1]) Jasnije ili kako bi tko kazao, moderno praktičnije ne da se to ni danas ni reći, ni napisati.

Najznačajnija crta Havlíčkova demokratizma jest njegovo uvjerenje, da nitko nije ovlašten kazati: narod tako hoće, ili narod tako misli, dok prije nije naroda za to upitao, i dok se medju narodom nije temeljito poučio o njegovim potrebama. U tom smislu Havlíček piše: »Demokracija znači jednakost i ravnopravnost cijeloga naroda. U naše doba vidimo mnogo vrsti demokrata, pa zato moramo izjaviti, kojoj vrsti mi spadamo. Jedna vrst demokrata, da postigne jednakost, nastoji, kako će sve, što je više, naobraženije, postati prostačko, kako bi se sve odozgo dolje povalilo; k takvoj demokraciji, koja se može nazvati demokracijom prostote, ne spadamo i ne ćemo spadati. Mi naprotiv hoćemo jednakost tako postići, da se niži podigne k višemu, da se neuki naobrazi i tako s naobraženim izjednači. Takova je naša demokracija, pa zato ne volimo onih, koji samo onoga smatraju pravim demokratom, tko s njima po krčmama u ludo gubi cijele dane i večere.... Ima kod nas još jedna vrst demokrata, kojoj takodjer ne spadamo i ne ćemo spadati. To su takvi ljudi, koji doduše uvijek govore o puku, ali jedino sami sebe za sav taj puk smatraju. Ta demokratska gospoda nikada ne govore kao drugi pošteni ljudi: To je moje uvjerenje, ja to hoću, nego uvijek: puk tako misli, puk to hoće, ali uvijek zaborave, za to puk prije upitati....[1])

Posvema je naravski, da je ovakav čovjek smatrao poštenje glavnim i zapravo jedinim političkim oružjem, te se u tom nepokolebivo držao riječi Washingtonovih: »Poštenje je najbolja i jedina prava politika.« Havlíček je prema tomu iz dna duše mrzio i prezirao sve ono, što se obično zove politikom i što je k nama došlo iz Italije pod zvučnim imenom macchiavelizma. Bio je proti svakoj tajnovitosti, te je i branio kao malo tko slobodu štampe i narodni porotni sud. U tom duhu napisao je i ovo u »Pražkim Novinima« (6. I. 1848.): »Pod svakom poštenom vladom dobro je živjeti, bila to monarkija ili republika, vlada aristokratska ili demokratska, ustavna ili apsolutistička; a svaka nepoštena vlada vodi zemlju i narod, a napokon i sebe u nesreću.«[2]) U tom istom duhu bio je Havlíček proti svakoj laži, tobože u interesu stranke i domovine, jer laž samo škodi i da obično brani samo korist pojedinoga čovjeka.

Kad je poslije kratke ustavne dobe 1849. bilo jasno vidjeti, da se sprema još gori apsolutizam nego prije, davaše Havlíček sa svoje novinarske straže cijelomu narodu ovaj savjet: »Tkogod vam se nudja za savjetnika u političkim i javnim stvarima, gledajte se uvijek po njegvom domaćem i privatnom život uuvjeriti, je li čovjek neporočan. Tko je sam po sebi ništarija, te si nije znao medju onima, koji poznaju njegov domaći život iz prijašnjih i sadašnjih godina, steći ni ime poštena i čestitoga muža, taj se za stalno ne miješa u politiku s poštenom namjerom. Još je jedan drugi siguran znak: Tko ne zna sam sebe i svoju obitelj pošteno i čestito hraniti, ne vjerujte mu, da će znati savjetovati, kako bi se pomoglo cijeloj domovini. A baš mnogo takovih ljudi najviše se naduva i potuca u javnom životu, dakako samo na propast domovini i narodu.«

[1]) Isto Masarykovo djelo, str. 335.

[1]) Netom spom. djelo, str. 355—356.
[2]) Netom spom. djelo, str. 293.

Kad se sve ovo uvažimo, onda će se istom pravo ocijeniti prvi Havlíčkov politički program, kojim je ujedno odredio pravac svojim »Narodnim Novinama«, a u drugu ruku i političku raspravu, koju je Havlíček napisao dne 30. kolovoza 1848. malo za tim, kako je je bio izabran zastupnikom, pod naslovom: »Članak, za koji bih želio, da ga svatko pročita i promisli.« Spomenuti program izašao je dne 7. lipnja 1848. i ima ovih deset točaka:

1. Dobrobit i slava naroda češko-slavenskoga jest nam glavna svrha, k tomu težimo iz svih sila i pripravni smo odreći se svega drugoga, bilo to što mu drago, kad bi bilo zaprekom dobru i slavi češkoga naroda.

2. Jednakost medju Česima i Nijemcima ne shvaćamo tako, da polovicu svega imaju Nijemci, a polovicu Česi. Smatrali bismo to vazda za veliku krivicu Česima, jer Čeha ima tri četvrtine, a Nijemaca jedna četvrtina u domovini. Naše je mnijenje ovo: Čeh i Nijemac neka uživa posvemašnju udobnost, što se tiče narodnosti u uredima i u školama, ali inače Česi imadu prednost, jer smo u Češkoj, i jer je Čeha većina.

3. Tkogod se protivi sjedinjenju Moravske i Češke, toga smatramo narodnim izdajicom i krvnim svojim neprijateljem. Jer samo tim jedinstvom može procvasti dobrobit i slava puka moravskoga i češkoga.

4. Ne ćemo mi na koji način biti austrijska pokrajina: nego kruna češka mora uživati potpunu samostalnost, što veću, tim bolje, da Austrija (ako ne primimo drugoga imena mjesto ovoga, kod mnogih naroda omraženoga) bude samo federacija, savez samostalnih zemalja i naroda.

5. U ostalom se samo po sebi razumije, da držimo, da ćemo držati sa strankom demokratskom, t. j. za potpunu jednakost svih državljana pred zakonom. Premda na svijetu jesu i uvijek će nuždno biti nejednakosti i u imetku, i u sposobnostima i zaslugama, ipak pred zakonom mora jednako vrijediti svaki državljanin, bogataš i siromak, plemić i neplemić, učenjak i čovjek neuk.

6. Poštujemo sve staleže, koliko drugima ne škode i ne smetaju. Povlastice plemstva, koje ostalim staležima škode i smetaju, neka se ukinu. U ostalom daleko neka je od nas mržnja na plemića zato, što je plemić; naprotiv cijenimo plemića, koji sada iskreno drži s narodom, tim više, jer je to mnogo zaslužnije, kad povlašteni plemić bez mržnje ostavi svoje stare povlastice.

7. Što se mene tiče, poštujemo svako iskreno i savjesno uvjerenje. Ali mrzimo licumjerce, koji oči vazda k nebu dižu, a rukama se hvataju ovoga svijeta, koji nemaju u srcu nikakove vjere, pred svijetom vode s pobožnošću najveću trgovinu, a bijesno odsudjuju svakoga, tko kaže svoje mnijenje iskreno i pošteno.

Katoličku crkvu smatramo za glavnu zemaljsku crkvu, ali tako, da i druge crkve u našoj zemlji imaju potpunu slobodu. Promjene u katoličkoj crkvi, koje smatramo potrebnima i za koje ćemo se vazda boriti jesu: da se ukine celibat (beženstvo), da svećenik bude pravim državljaninom i da se ne protivi prirodi; da se uredi više biskupija, da biskupi opet budu samo stariji svećenici, a nipošto svjetski velikaši; da se mjesto latinskoga uvede narodni jezik u crkvu, crkvene sinode, da se ukine patronat, da svećenici napreduju po zaslugama, da se ukine štola, desetina itd., a uvede stalna i pristojna plaća, da se učiteljski i svećenički stalež spoje u jedno.

8. Uvijek ćemo ići za tim, da vlada žrtvuje za školu i za naobrazbu najmanje deset puta toliko kao do sada, a na vojsku i na doplomate samo deseti dio toga, što do sada.

9. Što se tiče činovništva uvjereni smo, da s vremenom može biti umanjeno na trećinu, i još će se posao pospješiti. Činovnik je službenik domovine; općine su posvema slobodne u svojoj upravi.

10. Što se tiče državnoga ustava (češkoga) želimo jednu komoru, u kojoj bi sve vrsti državljana prema prirodnoj svojoj važnosti morale imati pripadajući im glas. Kad tri sabora jedan za drugim nešto odluče, neka to postane zakonom i bez kraljeve potvrde, kako je to u Norveškoj.«[1])

S obzirom na današnje prilike u monarkiji i na kasniju češku politiku, osobito je važna druga točka o prvenstvu Čeha

[1]) T. G. Masaryk: K. Havliček, II. izd. str. 361—363.

pred Nijemcima u Češkoj. U toj su stvari svi češki političari previše popustili, te neprestance naglasuju samo ravnopravnost češkoga naroda s njemačkim zemljacima, i baš zato, jer traže samo ravnopravnost u svom rodjenom domu, ostaju Nijemcima podredjeni.

Spomenuti članak, za koji Havlíček želi, da ga svatko pročita i promisli, bilo bi u istinu vrijedno doslovce priopćiti. Evo barem glavnih mjesta:

»Austrija nije jedinstvena zemlja, nego je složena iz raznih, sasvim različitih, dapače neprijateljskih naroda, pa je tu zato mnogo teže doći do sveopćega sporazumka i nagodbe, nego u ikojoj drugoj zemlji .... Kod nas u Austriji Nijemac, Magjar i Slaven — ne računajući Talijana i Rumunja — oštro i snažno stoje proti sebi, vazda spremni, da jedan na račun drugoga poveća svoju moć. Otuda nastaje za sveopću slobodu vazda velika opasnost. Slaveni još najiskrenije ljube pravu slobodu, oni možda jedini hoće ravnopravnost svih austrijskih naroda; ne prisvajajući si ni prvenstva, ni gospodstva nad drugima, hoće austrijski Slaveni samo toliko, da u svem budu ravni drugim narodima. To u istinu možemo samo sebi na čast kazati i dokazati. Nijemci i Magjari hoće gospodariti jedan u jednoj, drugi u drugoj polovini Austrije .... Talijani dapače hoće svom silom da se otrgnu od Austrije, o čem su u posljednje doba nastojali i oružanom silom .... Ako gledamo samo na narodnost, moramo priznati, da bi za Nijemci, za Magjare i za Talijane bilo zapravo bolje, da Austrije nestane i da se raspane. Austrijski Nijemci spojili bi se s njemačkim carstvom ... u jednu veliku i jaku državu; Magjari bi imali samostalnu veliku Ugarsku, za čim već odavna ide njihovo častohlepje, a tu bi oni bili jedini gospodujući narod, množeći se postupnim pomagjarivanjem svih ostalih tamošnjih naroda; Talijani bi se spojili s ostalom Italijom. Isto austrijski Rumunji spojili bi se u tom slučaju sa svojim suplemenicima u Moldavskoj i Vlaškoj, bilo pod turskom ili ruskom zaštitom, kad se ne bi mogli samostalno održati.[1])

Samo austrijski Slaveni nemaju takvoga izgleda .... Da li će naša češka kraljevina, kad bi se u istinu jakom i oružanom rukom od ostale Austrije mogla otrgnuti, o čem sad sumnjam, onda odoljeti vojskama cijele Njemačke, koja bi stalno rado upotrebila takvu zgodu, da Čehe podjarmi? Da li će Poljaci odoljeti (ruskoj) carskoj premoći, da se opet svi spoje u jednu državu? Ima li Hrvatska dosta snage proti Magjarima, Turcima[1]) i Nijemcima ?

Odgovor je na to pitanje ovo: Mi austrijski Slaveni prvo nismo zajedno, nismo baš susjedi, nego smo odijeljeni drugim narodima i zato se ne možemo sami spojiti, nego moramo u svoj savez primiti i te druge umetnute narode. Druga je stvar ovo: Tamo, gdje smo u istinu zajedno, naime na sjeveru, u Poznanjskoj, Šleskoj, Lužici, Češkoj, Moravskoj, Slovačkoj, Poljskoj i rusinskoj Galiciji opet naša narodna svijest, naša narodna odlučnost, naše čuvstvo nije do sada tako izraženo i razvito, kako je to željeti. Moravac ne vjeruje Čehu, Slovak Moravcu ni Čehu, Poljak Rusinu, Rusin Poljaku, galički ratar plemiću, te će još mnogo vremena proći, još ćemo mnogo morati raditi i puk svoj poučavati, dok postignemo, da težnja za slavenskim jedinstvom bude medju nama općenita. A kad bi zbilja medju nama svima slobodnim sjeverozapadnim Slavenima, kojih je zajedno oko četrnaest milijuna, — bilo toliko simpatije i sporazumka, da bismo mogli stvoriti samostalne slobodne savezne države, veliko je pitanje, bi li se naša snaga bez svih sredstava, bez novaca i pravilne vojske, a u neredu, u kojem bismo neko vrijeme bili, mogla protiviti vojskama austrijskim, pruskim i njemačkim, koje za stalno ne bi htjele biti kumovi našoj novorodjenoj državi, da i ne spominjem Rusije, za koju moramo vjerovati, da će uvijek biti za legitimnost i za dinastije ....

Bolje nego mi sami pobrinuše se za nas slučaj i povijest. Gle, u austrijskoj monarkiji zbilja smo svi zajedno; austrijska monarkija je ona sveza, koja veliki broj našega naroda zajedno spaja; držimo se dakle te sveze, cijenimo taj slučaj, za nas

[1]) Pisano prije, nego je Rumujska — 1856 — na pariškom kongresu proglašena samostalnom kraljevinom.

[1]) Pisano 1848., kad je Turska još i faktično vladala u Bosni i Hercegovini, i kad je nad Srbijom imala — i vršila — vrhovnu vlast i kad su o slobodnoj Bugarskoj tek snivali i pisali pojedini Bugarski emigranti u Odesi.

vrlo koristan, t. j. drugim riječima i kratko rečeno: Za nas austrijske Slavene najveća je potreba i korist od toga, ako se Austrija na okupu uzdrži, jer ćemo se tako i mi Slaveni na okupu uzdržati. Uznastojmo dakle o tom svom svojom snagom....

Komu je osim naš još takodjer stalo, da se Austrija održi, da svoje sile možemo s njime spojiti? Za stalno nikomu više, nego našemu cesarskomu domu Hapsburžkomu, što ne treba ni dokazivati. Priznajmo dakle, da je naša cesarska obitelj za nas važni, naime jaki saveznik; ta ona ima veliku, sebi posvema odanu vojsku, a osim toga je veliki broj stanovnika monarkije, od staroga običaja (to je velika sila medju ljudima), vjerno privezan toj staroj dinastiji, koja će se vazda držati; naša dinastija ima takodjer za se staru zakonitost i historijsko pravo, a ima i drugdje izvan granica jakih prijatelja..... Ali na jedno ne zaboravljajmo: premda je nama i dinastiji stalo, da se Austrija održi, ipak je u tom medju nama i dinastijom velika razlika.... Nama slavenskim narodima stalo je i mora biti stalo, da uzdržimo slobodnu i demokratsku Austriju, dinastiji ne mora biti stalo do slobode i do demokracije, nego glavno do Austrije.

Stalno je, da dinastija samo svojim sredstvima.... nije mogla uzdržati Austrije; tomu su očitim dokazom proljetni dogadjaji. Stalno je nadalje, da dinastija ne može sama svojim sredstvima i svojom silom na okupu držati ni demokratsku ni slobodnu Austriju, kad bi se tomu protivila većina naroda. Nije stalno, bi li naša dinastija despotsku i aristokratsku Austriju uzdržala na okupu, pa da joj u tom i svi mi Slaveni pomažemo.... Ali je izvan svake sumnje, da ćemo mi austrijski Slaveni slobodnu i demokratsku Austriju na okupu uzdržati, pa makar i ostali narodi, napose Nijemci i Magjari, i uznastoje, na je unište i rastepu... U Austriji do ožujka (1848.) vladaše apsolutizam, aristokracija, vojska, birokracija i hijerarhija, dakle pet velikih sila. Najedanput pada njihova moć ne našom snagom, nego najviše poradi vanjskih dogadjaja, pade naglo, kako se ni sami ne nadasmo. Pitam svakoga razumnoga čovjeka: Zar je u nas apsolutizam uništen, zar je uništena aristokracija, birokracija, hierarhija, zar im je sila tako slomljena, da ih se ne moramo više bojati? O ne varajmo se sami, priznajmo, da do sada još nisu svoje snage s našom omjerili, ne mislimo, da su nam već sasvim prepustili pobjedu. Nipošto, uvjeravam vas, nego samo čekaju zgodno doba, da pokušaju nad nama vladati. Njihova je već vojska, imadu veliki imetak, pogoduju im mnoge prilike, kojih mi i ne poznamo, imadu dobre sveze medju sobom i izvan granica. A naša snaga proti njima gdje je? Gdje je naša vojska, gdje su naši milijuni? Nigdje.

Jedina naša snaga bijaše do sada javno mnijenje; no ostane li i nadalje još neko vrijeme sadašnji metež i nered, stalno je, da će se i veliki dio javnoga mnijenja proti nama okrenuti, jer na žalost većini je miliji mir, nego sloboda... a veliki broj naših sugradjana tako je malo naobražen.... da taj nered drži onom očekivanom slobodom.... Sadašnje carevinsko vijeće i ministarstvo nastaše u revoluciji, parlament je izabran na najširem temelju bez ikakvoga cenzusa, u najpotpunijoj slobodi, te se može s punim pravom smatrati izraženom voljom svih naroda; gotovo cijelo ministarstvo uzeto je iz naroda i po svom je uvjerenju u istinu liberalno.... Sva aristokracija mrzi to demokratsko ministarstvo, a vojska mu se samo nerado pokorava....

Svi pošteni i iskreni prijatelji slobode nastoje sada olakšati i provesti sporazum medju različitim austrijskim narodnostima, samo ti sebični Nijemci rado bi sve nas druge žrtvovali na korist svomu Nijemstvu; ali duh pravednosti osujetit će njihove sramotne namjere, a dobro će djelo uspjeti proti svim njihovim spletkama i sramotnim zasjedama.«

Danas poslije 60 godina sve ono, što Havlíček piše za ondašnju cijelu Austriju, vrijedi samo za manji njezin dio, za Ugarsku. Carevinsko vijeće, koje je god. 1848. postalo demokratskim parlamentom, jedino poradi revolucije, izabrano je dne 14. svibnja 1907. na temelju sveopćega izbornoga prava, koje je uvedeno na izričitu želju i zahtjev samoga vladara.

I drugi dio Havlíčkova ideala, politička sloboda, oživotvoren je u Austriji. Samouprava općina, kotara i gradova pot-

[1]) T. G. Masaryk, Karel Havlíček, II. izd., str. 373—376.

puna je i istinska; sudstvo je neodvisno od crkvene vlasti uza sve to, što je ostalo na kršćanskom vjerskom temelju: pravo sastajanja gotovo je neograničeno i sloboda štampe malo ne potpuna.

No gle uza sve to austrijski Slaveni nisu na carevinskom vijeću ni u jednom taboru, a kamo li u jednoj stranci, da iz demokratske i slobodne Austrije stvore federaciju, koja ne bi čuvala samo opstanak, nego štitila i unapredjivala razvitak takodjer svih slavenskih naroda. Za stalno je glavni uzrok tomu, što današnji slavenski zastupnici ili ne znadu ili ne mare za ovakve članke »koje bi svatko trebao čitati i o njima promišljati.«

Cijelim svojim životom i radom postao je Havlíček pravi tip modernoga Čeha baš onako, kako je Hus tip Čeha iz srednjega vijeka. I zato je naravski, da i Havlíčka kao i Husa poštuju sve češke stranke i da je o briksenskom zatočeniku u Češkoj već čitava literatura kao i o kostničkom mučeniku, nego je najveća sreća za češki narod, što je i Havlíček poput Husa našao svoga Žižku, dakako s posve modernim oružjem. Da potpuno razumijemo i pravo shvatimo borbu, privremeni poraz i konačnu pobjedu toga češkoga političkoga Žižke, valja ispitati položaj češkoga naroda godine 1848.

9. Češki narod 1848.: Slavenski kongres i duhovski ustanak u Pragu.

O godini 1848. sudi se u Češkoj isto tako nepravedno kao i kod nas u Hrvatskoj. Umjereni liberalci smjera Havlíčkova krive za neuspjeh te godine nepromišljene radikalce i njihov duhovski ustanak u Pragu. Radikalci opet drže, da su najviše krivi umjerenjaci, koji se pozivahu uvijek na zakon i suzdržavahu revolucionarni pokret, mjesto da ga svim silama pomažu. Napokon aristokratski konzervativci misle, da bi se prilike u Češkoj bile tako razvijale kao i u Ugarskoj, kad bi bečka vlada bila dopustila, da češki sabor stane onako na čelo svemu političkomu životu, kako stajaše sabor u Ugarskoj. Ovo bi bila istina, kad češki sabor ne bi već bio postao puko savjetujuće vijeće, a k tomu i zbor takve aristokracije, koja velikom ve-

ćinom nije imala, ni htjela imati narodnosti, a staleški je bila tako zaslijepljena, da ni njezini najliberalniji članovi ne bijahu za ukinuće kmetstva.

Kad aristokracija nije htjela biti ni češka ni njemačka, nego »pemska«; kad je izgubila gotovo svako državopravno uporište, a savremenih i demokratskih ideja nije usvojila, otkuda bi uzela volje i sposobnosti, da povede češki narod, i s kojega bi joj razloga češki narod to vodstvo bio mogao povjeriti? Neplemićke češke inteligencije bilo je malo; a koliko je i bijaše, ta je ovisila o državnim službama. Ostajahu još jedini djaci visokih škola. Ti u istinu i postadoše češki vodje god. 1848., mislim vodje u svagdašnjem životu, ono od prilike, što je u vojsci časnički zbor. Djaci su dapače imali svoju pukovniju, koju su zvali legijom i koja se po rimskom uzoru dijelila na kohorte s centurionom na čelu. Te kohorte ne samo da su svojom šarolikom uniformom zanimale široku publiku, nego su svojim samosvijestnim držanjem zadavale čak i strah. Već po onom, što je pisao Havlíček o političkoj nenaobrazbi, možemo znati, da je ostali narod na sve dogodjaje gledao u čudu, sad sa strahom, sad sa nadom, ali da u tim dogodjajima nije sudjelovao i srcem i umom i voljom svojom. U kratko: Česi napokon imadjahu svoju narodnu, ako i malobrojnu elitu, svoj »zapovjednički zbor«, ali djačko »časništvo« bijaše već slabije, a pučka vojska sasvim neuvježbana, svezana s narodnim pokretom jedino općim nezadovoljstvom. Zato se proti nasilju, što ga je vlada počinila proti ustavu, a onda na Havlíčku, nije više našla ni 200 djaka, dok proti spaljenju Husovu bijaše preko 200 prvih odličnika i zakonitih čeških predstavnika. Zato je Havlíčkovo izagnanstvo u češke redove unijelo samo još veću opreznost i bojazan; zato je, napokon, ondješnje češko družtvo bilo jedva kadro složno i brojno sprovesti Havlíčka do groba. Zato se bečkim centralistima lahko moglo pričiniti, da je ne samo sva ta češka revolucija nego i sav češki narodni pokret uopće vatra od slame, za koju će, da se priguši, pa i utrne biti dovoljno par policajnih peta.

Pa ipak su u to doba u Češku, a napose u Prag bile uperene oči svega probudjenoga Slavenstva. Bilo je to samo osam

dana, ali je vrijedilo kao da je trajalo mnogo duže, jer ono, što je bila samo misao, barem je kroz kratko doba na oči svoj Evropi postalo činom. Djelovanje Kolara i Šafaříka, a i primjer svenjemačkoga parlamenta u Frankfurtu morao je dovesti do slavenskoga kongresa. Za kongres je vrlo živo i osobno radio sam Havlíček, a veliki je odziv ta misao našla napose kod Hrvata, kod Slovaka i kod Poljaka. Kongres se je sastao dne 2. lipnja 1848., a bijaše tu u svem oko 150 Čeha i Slovaka, Poljaka tridesetak, a južnih Slavena nešto manje. Još prije kongresa oštro su se sukobile dvije nepomirljive struje: poljski revolucionarci, s kojima stajaše i Rus Bakunin i češki legitimiste, na čelu s Palackým, uz koje pristadoše Hrvati. U praksi kretao se spor oko toga, kako se imade kongres ponijeti prema Austriji i prema hapsburžkoj dinastiji. Rus Bakunin, delegati poljski, pa i slovački smatrahu Austriju najvećim neprijateljem slobode i glavnim leglom tiranije i reakcije. Česi i Hrvati držahu, da je Austrija kao stvorena, da bude utočište i zaklonište svih malih podunavskih naroda. Pripravni odbor izdao je proglas, koji kao goste pozivaše i neaustrijske Slavene, te svojom neizrazitošću davaše povoda svakojakom tumačenju. Zato se požuri Palacký, da taj poziv protumači izjavom vjernosti i dinastiji i cjelokupnosti monarkije i da nazove klevetom, svaku tvrdnju o tobožnjem panslavizmu i separatizmu.

Još u oči kongresa bijaše se bojati otvorena raskola izmedju oba tabora. No na sam dan otvorenja bijaše oduševljenje tako općenito, narodni slavenski osjećaj tako iskren i tako jak, sam pogled na prvake slavenskoga preporoda Šafaříka, Palackoga, Gaja, Karadžića, Štura, Hodžu bijaše tako rječit dokaz, da Slavenstvo nije samo misao, nego već činjenica, da je nad tim svako srce življe zakucalo i da se u taj čas zaboravilo na sve, osim na poniženje slavenskih naroda i na potrebu zajedničke obane i zajedničkoga rada, da se domovina pridigne, kako je zaslužila. Opće oduševljenje postiglo je svoj vrhunac osobito poslije Šafaříkova govora, koji bijaše jednostavan, ali tako iskren i srdačan, a uz to obavit aureolom starca učenjaka, te u času, kad je Šafařík završio, »učestnici padoše jedan drugomu u naručaj, Srbi izvadiše svoje handžare, sva se

lica orosiše suzama. To je prizor, koji se ne da opisati, veli jedan očevidac, — Jireček, — na koga niamlo ne pada sumnja, da se lahko oduševi. To je bio možda najočitiji uspjeh kongresa — i to ne bez važnosti.

Koliko je bilo gledalaca, koji su taj dan za uvijek planuli svetom vatrom domovinskoga oduševljenja!«[1])

Istina, na kongresu su izbile odmah opreke, čim se počelo vijećati o sudbini pojedinih slavenskih naroda. Revolucionarac Bakunin, koji je strahovito mrzio Palackoga, a i poljski delegati htjedoše po što po to, da se izda manifest na Evropu, kojim se naviješta i traži uspostava Poljske i oslobodjenje svih slavenskih naroda ne u ime panslavizma, nego u ime pravice. Manifest je iznenada bio prihvaćen dne 5. lipnja, a malo zatim — adresa vjernosti caru Fardinandu, u kojoj se izrično naglašuje, da kongres ne ide za osnutkom slavenske države, nego samo za tim, da se i prema Slavenima kao i prema drugim narodima monarkije postupa jednako zakonito i pravedno.. Kad je poljskoruski predlog o sveslavenskoj federaciji ponovno došao u pretres, izjavio se kongres nenadležnim, te je izabrao samo jedan odbor, koji će proučiti osnovu saveza medju austrijskim Slavenima.

»Slavenski je kongres zapravo postigao sve, što je za onda mogao postići. Pokazao je, da je tu neizmjerna sila, kojoj su putevi još neizvjesni, koja se u buduće ne će moći zanemariti; kongres je udario temelje koaliciji, koja se kasnije u austrijskom parlamentu obnovila i koja je do sada postavila nesavladiv bedem proti germanskomu prodiranju.«[2])

U to na praškim ulicama buknuše nemiri, poznati pod imenom duhovskoga ustanka, a svi strani učestnici kongresa, medju koje računahu i Hrvate, dobiše nalog, da smjesta ostave Prag.

Taj ustanak zapravo ni ne zaslužuje toga imena, jer je to bila samo mladenačka reakcija na izazovno držanje praške posade, a naročito njezina zapovjednika Windischgrätza i mnogobrojnih časnika, koji su otvorena govorili, da je ustav-

[1]) E. Denis, La Bohême, itd., II., str. 289—290.

[2]) Netom spom. djelo, str. 295.

nost bolest, koja se najuspješniji liječi time, da se kojekakvim radikalcima i bezbošcima pusti malo žilica. Takav se smisao podavao i Windischgrätzovu govoru, što ga je proti svakomu običaju u ustavnoj državi izrekao na velikoj vojničkoj paradi dne 7. lipnja 1848., veleći izričito, da će vojska znati i u Češkoj učiniti ono isto, što sada radi u Italiji.[3])

Na same Duhove dne 11. lipnja, za prekrasnoga ljetnoga popodneva, u 5 sati, pade na um nekolicini radikalnijih mladića, da za sutradan dne 12. lipnja ureku svečanu misu pred kipom sv. Václava i to kao manifestaciju svih ustavnjaka i čeških i njemačkih. Da se u istinu radilo samo o mirnoj manifestaciji, nepobitan je dokaz u tom, što za cijelu stvar do zadnjega časa nije znao najradikalniji klub »Repeal«, a ni strašna akademijska kohorta »Svornost«. (Sloga). Svečana je misa u istinu sjajno ispala ,a poslije toga koje tri stotine žena, djece i nenaoružanih djaka odu pred stan zapovjednika Windischgrätza, gdje se sukobiše s natražnjacima, koji bijahu došli, da tu izjave svoju odanost. Bilo je tu po svoj prilici povika i proti zapovjedniku, a ne samo za konstituciju i za slobodu, i to se Windischgrätzu činilo dovoljnim razlogom, da dade trubiti na juriš i tako navaliti na demonstrante, te ih je bilo pedesetak što teže, što lakše ranjenih za par minuta. Pariški dogadjaji bijahu i po Pragu rasširili mišljenje, da je puk onaj čas nepobjediv, čim podigne barikade. I zbilja se našlo ljudi, koji su u postranim ulicama bez izlaza dovaljali kakav oramr, nabacali kamneja i onda tu »barikadu« lijepo ostavili, neka djeluje kao čarobna sila. Najočitiji dokaz, da tu nije bilo nikakove osnove, nego da je otpor nastao kao slučajna reakcija, jest u tom, što je na filozofskom fakultetu u Klementinumu, pred ulazom na Karlov most, nekolicina djaka, jedinoj ustaškoj četi, zapovijedao osamnanestgodišnji mladić Frič.

Uza sve to Windischgrätz, ili zato, što je i sam živio u predsudi o čarobnoj sili barikada, ili zato, što je svakako htio, da se stvar čini mnogo opasnija, pak prema tomu i njegove zasluge većima, mjesto da je uspostavio red za nekoliko sati, dao je najprije sakupiti sedamnaest tisuća vojske, kao da ima

[3]) Isto djelo, str. 303.

proti sebi pravu revoluciju, a onda je čitav tjedan dao puškarati.

Natražnjačke novine prikazaše ovaj ustanak djelom ruskih emisara i naperenim protiv tudjinaca, a Češkom su kolali pamfleti, da se za Nijemce o Duhovima spremala prava Bartolova noć. Pod tim dojmom dobivaše Windischgrätz sa svih strana adrese odanosti, dakako od Nijemaca, koji su ga slavili kao svoga spasitelja, premda sam ustanak nije imao baš nikakve narodnostne oštrine, jer u njem sudjelovahu i Nijemci, te je nosio čisto ustavno političko obilježje. U prvi čas frankfurtski parlamenat povjerova svim tim bedastoćama, a malo je falilo, te na predlog Schillingov nije pozvao Sasku i Bavarsku, neka pošalju svoje pukovnije u Češku.

Tada sva Evropa, a u prvo vrijeme i pobunjeni Beč držaše ovaj ustanak posljedicom slavenskoga fanatizma. Još se i danas misli, da je ustanku najviše pripomogao, ako ga baš nije i sam izazvao, rječiti i energični Bakunin sa svojim poljskim revolucionarnim prijateljima. No u tom je svem samo toliko istine, da je i slavenski kongres i nazočnost nepomirljivih protivnika stare apsolutističke vladavine morala djelovati na radikalniju mladež, te je lakše pošla putem najprije bučnih demonstracija, a onda i romantičnoga otpora na barikadama. Premda su svi narodni vodje bili proti ustanku, a kad je buknuo, uradiše sve, da ga stišaju, ipak brzo zatvoriše i Havlíčka i Braunera, i grofa Buquoia, a za Palackoga i Šafaříka časnici javno govorahu, da bi, kao glavne krivce bilo trebalo najprije utamničiti. I Sladkovský, kasnije svoje vrsti češki Antun Starčević, savjetovao je djake, da se razidju, i Frič je ostavio Prag, da tobože dovede ustašama pomoć; napokon su i najradikalniji ustaše ostavili ne samo barikade, nego i Prag. A ipak na sve to dade junački Windischgrätz od $8^1/_2$ sati u večer pa do jedan sat u noći s više strana bombardovati glavni grad Češke. Brzo nastade požar i da je duvao najmanji vjetar, bio bi Prag sasvim izgorio.

Sad je istom vojska postala tako samosvijesna, da su husari dočekali jedan vlak praških bjegunaca u predgradju, učinili juriš na goloruke putnike, nekoliko ih poubijali, a pedesetak

ranili. Sam Windischgrätz bijaše uvjeren, da je satro glavu golemoj slavenskoj revolucionarnoj aždaji, pa zato i zatvori spomenute narodne odličnike, »Svornost« dade raspustiti, čitavu četu djaka unovačiti, narodni odbor i privremeno vladino vijeće raspustiti i s pomoću namjestnika Thuna uvesti takvu strahovladu, da je primjerice jedan činovnik, kad ga pozvaše u Prag na odgovornost, od straha počinio samoubojstvo. Reakcija je nosila tako izraziti protučeški karakter, da su časnici smatrali najvećom provokacijom, što je vlastnik »Narodne kavane« u takvim prilikama izvjesio narodni napis .Havlíček i Brauner ostadoše doduše nepokolebivi, ali poslije malo godina Havlíček je umro satrven od progonstva, a Brauner uz svu svoju temeljitu naobrazbu, naročito u seljačkom pitanju, ne bijaše ni apoštol, ni organizator. I tko zna, kako bi se god. 1848. spominjala u češkoj povijesti, da jedan čovjek nije već u to doba shvatio, da domovinu čeka sigurna propast, ako državopravnih i kulturnih zahtjeva ne podupre svijest i organizacija milijuna češkoga puka. Taj čovjek bijaše zet Palackoga, Franjo Ladislav Rieger.

10. Rieger — politički Žižka.

»Vatreno oduševljenje preporoditelja, samosvijesne političke sne probudjenoga naroda, gorko razočaranje, a ipak onu nepokolebivu kao klisura tvrdu vjeru u pravo i pravicu, u budućnost našega naroda — sve je to u sebi utjelovio Rieger. Bijaše više nego politički vodja svoje stranke. Stranka je pala, a Rieger je ostao Riegerom. Prestao je biti nišanom napadaja, predmetom sukoba i bojeva, morao je vodstvo politike prepustiti novim pokoljenjima, platio je onaj porez vječno promjenljivomu životu, kojemu se nitko ne će oteti, a postao je — patriarha češkoga naroda. Ni novi život, »nove misli, nove težnje — ni osobna maljušnost i zavist ne potkapahu više njegova položaja u narodu — stajaše uzvišen nad dnevnom borbom, a u svakom, tko je zato uopće sposoban, budio je Rieger kao živi spomenik pedesetgodišnje češke povijesti samo zahvalno udivljenje i neograničeno poštovanje. Ne samo nad grobom, koji sa svim izmiruje, nego još i za života Riegrova nije nitko

više mislio na pogreške češke politike, nego je vidio samu tu veliku, snažnu, historijsku osobnost čovjeka, koji je toliko decenija bio svomu puku jedinim vodjom i savjetnikom.... I nikada ne bijaše Rieger veći, nego u doba, kad mu je češki puk oduzeo vodstvo u politici... Gorčinu nad porazom, nad tim, što nazivljemo nezahvalnošću, a što je samo posljedkom nepromjenljivoga razvoja ljudskih bojeva i sukoba, savladao je prije, nego svi ostali. Bijaše poražen, a prvi je zaboravio i oprostio. I u onoj velikoj, čistoj njegovoj duši nije bilo druge želje, nego da oni, koji su ga skinuli s vodstva naroda, mogu i umiju povesti taj narod k boljoj budućnosti. Pred tim velikim srcem velikoga čovjeka s iskrenom tugom i s pravim poštovanjem i zahvalnošću poklonio se sav češki narod, kad ga sprovadjaše na zadnjem putu. Bijaše to u istinu veliko, plemenito njegovo srce, tako zauzeto za sve, što je dobro i lijepo, koje je u Češkoj stvaralo čudesa. U ljubavi njegvoj k češkomu puku bijaše toliko topline i žara, da je dopirala do posljednje zakutne gorske potleušice.... U njegovoj zanosnoj rječitosti, u toplom zvuku njegovoga neprispodobivoga glasa bijaše toliko prave srdačnosti, toliko žive vjere ,te nije čudo, da se pod tim čarom topio led, koji tako dugo pokrivaše češku grudu.

Ali ljubav Riegrova k narodu ne bijaše nikada romantičko uzdisanje, plamen, koji izgori bez traga. Narodio se u oštrom Podkrkonošju, gdje nemaš kada uzdisati i u vjetar govoriti, gdje škrta priroda traži potpune ljude..., gdje se ne možeš raznježiti ni na toplu suncu, ni od bogata tla. U Riegru je ostala stroga iskrenost naših gorštaka, koji ne umiju laskati ni onda, kad svom dušom ljube.... Zato Riegrova ljubav k narodu ne bijaše nikada prazna riječ, lijepa, zanosna fraza.... Došao je u doba, kad trebaše organizovati, poticati k radu, tražiti nove putove snažno budećoj se težnji, da duševni rad dobije vrijednost na svakom području. Čar njegove osobe djelovaše upravo čudesno. U češkom narodu ne bijaše kulturnoga poduzeća, komu Rieger nije bio dušom.

Dakako da to nije moglo dugo trajati. Književnost, umjetnost i znanost moradoše se osloboditi skrbništva, kojega im u djetinjstvu onoliko trebaše. Podjoše svojim putem... I

kao svuda, tako i ovdje bijaše Rieger prvi, koji je u sebi savladao onu neku gorčinu, pa se nadalje samo iz svega srca radovao, kako je cvala češka kultura, a često pod svoja zaštitna krila uzimaše najrazvikanije krivovjerce naše književnosti i znanosti...

Rieger... je shvatio veliko političko znamenovanje gospodarskoga ojačanja češkoga naroda. U gorama, gdje se narodio, vidio je, kako se Nijemci jačaju i obogaćuju svojom industrijom...

U Riegru je češka politika našla čovjeka, koji je od prvoga početka znao shvatiti važnost češkoga pitanja za evropsku ravnotežu i zainteresovati za nju tudjinu; on je i u časovima, kad se odlučivaše o sudbini monarkije i Evrope, o pitanju talijanskom i njemačkom znao češko pitanje uzdržati na visini...

Rieger je češku politiku vodio u doba, kad prilike ne bijahu još gotove, kad monarkija rastrovana politički i financijalno, koracaše od vojničkoga poraza k financijalnom bankrotu, kad srednje-evropsko pitanje još ne bijaše riješeno, te je monarkiji trebalo oslona u narodu vjernom i jakih historijskih temelja. S Riegrom se u prvim redovima borila ponosna i jaka češka aristokracija, natkriljujući i sam narod u svom državopravnom radikalizmu. A za Riegrom poput neoborivа bedema stajaše sav narod do zadnjega čovjeka, nerastrovan gospodarskom bijedom i stališkim interesima, a oduševljen za historijsko pravo zemalja češke krune do skrajnje požrtvovnosti. Ne pomagahu ni progoni, ni tamnice. A ipak je Beč ostao pobjednikom...

Gorko iskustvo pedesetgodišnje borbe za narodna prava dovelo je Riegra do toga, da je postao odlučni neprijatelj svake katastrofalne politike, te nas u svojoj oporuci onako velikoj po vjeri u budućnost češkoga naroda, tako ganutljivim načinom odvraća od svake prenaglenosti, da riječi patriarha češke politike, izrečene u času, kad zaključivaše svoje račune sa svijetom i sa životom, moraju djelovati na češke političare....

Na političke neuspjehe će se zaboraviti, a Riegru će ostati neprocjeniva zasluga, koja mu za uvijek osigurava ponajodličnije mjesto u povijesti našega naroda: da je u najkritičnije doba za novi razvoj naroda evropskih znao organizovati češki puk u snažnu cjelinu, svijesnu svojih historijskih prava i svoga poslanstva, da medju narodima ove monarhije bude prvim i najsilnijim propovjednikom ideja, prava i pravice«.

Ovako je još nad svježim Riegrovim grobom pisao prvak mladočeške stranke dr. Karlo Kramář.[1])

Kad se spomenemo onoga, što je bilo rečeno o Žižki, vidimo na prvi pogled, da je Rieger poslije Havlíčka u istinu na političkom popričtu ono, što bijaše Žižka poslije Husa na polju bojnome.

Žižka je u bojne redove svrstao tisuće i tisuće čeških seljaka, ali ujedno iz svih sila nastojao, da u jednu ruku uzdrži jedinstvo medju samim Husitima, napose medju Pražanima i Taborcima, a u drugu ruku nije nikada spuštao s vida, da u Češkoj uvede jaku i pravednu vladu pod takvim kraljem, koga bi mogle priznati sve stranke. Kad su praški doktori bogoslovlja bili spremni, da Taborce izopće iz kruga pravovjernih Husita, ili kad ogorčeni Taborci ne bi marili u svom vjerskom fanatizmu uništiti i sam Prag, Žižka je vazda umio toplinom svoga srca i ugledom svoga uma i snagom svoje desnice spriječiti raskol, te proti tudjinskoj premoći postaviti cjelovite narodne redove.

No ovdje se ne radi toliko o tom, da se pokaže sličnost, možda čak i u pojedinostima medju najvećim husitskim vojskovodjom i medju najznamenitijim političarom češkoga preporoda. Mnogo je važnije, da u tom historijskom pojavu vidimo kao neki historijski zakon, koji glasi: U istinu duboke misli i djelotvorna ljubav, raširena u tisućam čovječjih duša, mora iz te široke okoline iznijeti nekoga, tko će sve te duše prikupiti u nepobjedivu duhovnu vojsku za njihove zajedničke ideale. Jedno je kod toga svakako potrebno: Da veliki apoštoli djeluju tako dugo, da njihova nauka bude barem u glavnom potpuna i da se njihova osobnost istakne toliko, da uzmognu biti sljedbenicima jasni i vječiti uzor. Ako ti apoštoli poslije takvoga svoga rada postanu još i mučenici, onda je njihova pobjeda

[1]) Karel Kramár: Za doktorem Riegrem, Česká Revue, 1903., str. 487—489.

još sigurnija: Da Hus nije izgorio na lomači, ne bi bilo onakovoga Žižke, i da bečka policajna vlada nije Havlíčka izmorila, ne bi bilo ovakvoga Riegra.

Rieger se rodio 1818., a umro je dne 3. ožujka 1903. Četvrti dan po smrti bio mu je veliki narodni ili, kako neki vole reći, pravi kraljevski sprovod. Sve, što u Češkoj narodno osjeća i misli, poklonilo se duhu njegovu, ili, kako se odmah općenito naglašivalo, pokojnikovu radu, velikim njegovim zaslugama. Već je po tom bilo očito, da taj rad prelazi daleko preko granica obične političke djelatnosti, pa i većega državničkoga umjeća, da prodire u sva područja čovječjega uma i srca, ili ih se barem jako dotiče: jednom riječi, da je Rieger bio središte i ognjište svekolikoga narodnoga života i to dobra pol vijeka.

Rieger bijaše već od prirode bogato nadaren i vanrednim talentom i vrlo žilavim zdravljem, a od svoga oca i tasta baštinio je uz lijepi imetak poštenje i dobrotu i energiju, te je tako imao ne samo sve vrline, nego i poput svoga tasta sve prednosti, da osobito u odlučno doba češkoga preporoda postane prvim narodnim vodjom i organizatorom. Kad čovjek čita mnogobrojne članke, uspomene i bilješke o pokojnikovu životu, ne može se oteti uskliku udivljenja. Svuda je naime narodni posao započimao, i nijednoga nije do posljednjega časa ni zanemario, a kamo li ostavio. Rieger je prvi češki progovorio svoj doktorski odzdrav, prvi je počeo raditi za češko narodno kazalište, za potporno književničko društvo, za češku enciklopediju, za češku narodno-gospodarsku organizaciju i za zdravo shvaćanje političke slavenske uzajamnosti u monarkiji. Rieger je svako pitanje, svaku stvar ne samo ozbiljno shvatio, nego i tako odlučno primio u svoje ruke, da je nije ostavio, dok je nije barem u glavnom kraju priveo.

Kako je prirodno, prihvatio se najprije svom snagom posla, da češku narodnost osigura u samom Zlatnom Pragu, koji je za onda bio poznat po svoj Evropi samo kao čisto njemačko kulturno središte. Zato je Rieger največim taktom okupio sve političke prvake i radnike i s njima osnovao 1861. i danas največi češki dnevnik »Národní Listy«. Isto takovu

ustrajnost i savršeni takt pokazao je osnivajući privremeno češko kazalište i izdajući svoju enciklopediju. Narodni jezik kao temelj svoj budućnosti smatrao je katkada s punim pravom važnijim od državopravnoga individualiteta, te je za zbiljske jezične stečevine bio pripravan popustiti i od svojih strogo državopravnih nazora, čime je najbolje pokazao, da je bio pravi sin velike narodne revolucije god. 1848. Rijetka osebina Riegrova je u tom, što je poput velikoga Škota Gladstone-a do zadnjega časa života bio radin i neumoran kao u mladosti. Tako je primjerice narodno-gospodarsku znanost tako pomno pratio, te je malo dana prije svoje smrti bio na predavanjima glasovitoga češkoga stručnjaka dra. Cyrila Horáčka. Isto se tako i za kazalište i za književnost neprestano živo zanimao, te je još dva tjedna prije smrti bio na sjednici za drugo češko kazalište u Pragu, a o književnim natječajima za najbolja literarna djela dao se obavješćivati još i u postelji. Nije to bio samo površni interes: Sam je takove natječajne radnje s nasladom čitao i sa zanosom branio i zagovarao njihove pisce.

Rieger ne bijaše samo politički organizator, nego i učenjak, pjesnik i filozof. Prevoditi je počeo već kao gimnazijalac, a u svojoj osamnaestoj godini ispjevao je čuvstvenu elegiju o smrti prerano preminuloga pjesnika Máche, koga su držali pravim revolucionarcem, te je trebalo velike odvažnosti, da se netko poistovjeti s njegovim spjevom »Máj«. Kako je Havlíčka sve nješto vuklo na istok, naročito u tajnovitu i golemu Rusiju, tako se Rieger iz rana zanosio za evropski zapad, naročito za čarobnu i pjesničku Italiju. Pod talijanskim i francuskim uplivom bio se i sam živo latio pera, te je preveo jednu Augierovu dramu, jednu poljsku komediju i Irwingov »Muhamedov život«.

No Riegru je brzo valjalo ostaviti pjesništvo i književnost u užem smislu, da snažnom rukom počne orati prve brazde na onom polju, koje je bilo najzapuštenije: na polju narodno-gospodarskom i na području moderne znanstvene popularizacije. Jedva da bi Rieger bio na oba ta polja tako sigurno djelovao, da osim pjesničke Italije nije upoznao visoko prosvije-

ćenu i bogatu Francusku, umnu i praktičnu Englesku. Paris i London bijahu Riegru u velikom ono, što je Havlíček u svojoj politici barem za monarkiju htio crpsti iz Zagreba i Krakova. Za svoga boravka u Parizu i u Londonu bavio se Rieger uz politički studij posebice nacionalnom ekonomijom, te je već god. 1853. preveo djelo franceskoga ekonomiste Fr. X. J. Droza: »Politička ekonomija, ili načela znanosti o zemaljskim dobrima«. Riegra je pri tom vodilo duboko uvjerenje, što ga je 1850. izrekao ovim riječima: »Ne ćemo obraniti ni svoje narodnosti, ni svoje samostalnosti, ako se sa svojim susjedima ne budemo ustrajno i uspješno takmili u industriji i u naobrazbi«. U tom je duhu Rieger i kasnije često pisao, držeći narodno gospodarstvo glavnom političkom znanošću, kojoj je zadaća, da preuredi cijelo društvo i svekoliko državno uredjenje. No kao pravi organizatorski duh nije se Rieger zadovoljio samo tim, da razlaže znanstvena načela političke ekonomije, nego je još god. 1858. počeo braniti prava i interese radnoga puka proti premoći i sebičnosti kapitalista. Učinio je to u posebnom spisu: »Industrija i napredak njezine produkcije u svom djelovanju na blagostanje i slobodu puka, naročito radnoga«. Rieger se i kao zrio muž i kao starac nepokolebivo držao tih svojih nazora, što ih je razložio u prvoj muževnoj dobi. Tako je njegovim sudjelovanjem nastala i češka hipotekarna i češka zemaljska banka, ta dva danas u cijeloj monarkiji ponajuglednija novčana zavoda, u kojima prijatelji i sljedbenici Riegrovi, naročito u Zemaljskoj banci pod ravnanjem dra. Karla Mattuša i Franjo Procházke — još uvijek u istom duhu i te kako blagoslovno djeluju. I kod osnivanja cijeloga niza čeških štedionica i osiguraonica sudjelovaše Rieger najživlje, imajući pred očima cilj, da posvema neodvisno i najuzornije vodjeno češko novčarstvo što prije stvori češki srednji stalež, onakav po prilici, kakav je bio u gradovima u doba pobjedonosnoga husitskoga pokreta.

Sav ovaj Riegrov rad može se porediti samo s Žižkinim okovanim mlatovima i buzdovanima, ali ratna Žižkina kola — to bijaše istom najveće Riegrovo djelo, prvi český slovník naučný, prva češka enciklopedija. Kako se u ratnoj husitskoj

povijesti toliko puta vidjelo, da su samo Žižkina ratna kola sačuvala njegovu vojsku od potpune propasti, tako novija povijest češke političke i kulturne borbe dokazuje, da su se tolike tisuće češke inteligencije znale i mogle uzdržati na svojim pozicijama proti njemačkoj političkoj i kulturnoj nasrtljivosti jedino pod zaštitom one svestrane naobrazbe i onoga znanja, što im ga davaše Riegrov znanstveni rječnik. Kad je Rieger početkom godina šezdesetih — poslije svoje ženidbe dne 15. rujna 1853. — naumio izdati češku enciklopediju, nije u to doba bilo još nijedne češke gimnazije, a o češkom sveučilištu nije se moglo ni sanjati. Činilo se dakle, da čeških strukovnjaka uopće i nema, a da ni sam češki jezik ili nema svih potrebnih znanstvenih izraza, ili da tih izraza nitko ne zna. Zato se držalo naprosto nemogućim, da svekolika češka inteligencija u toj stvari išta učini, a kamo li da enciklopediju započne i dovrši jedan jedini još posve mlad čovjek. Rieger je ipak najprije našao nakladnika J. L. Kobra, koji prista na ugovor samo uz taj uvjet, da sam Rieger čitav posao organizuje i svu gradju uredjuje. Dne 1. svibnja 1858., kad je crna absolutistička noć pokrivala cijelu monarkiju, izadje prospekt enciklopedije, potpisan samo od Riegra i Kobra, a jedva da je tko slutio, da tim časom počima možda najvažnije djelo češkoga preporoda. Gotovo pune tri godine nije Rieger drugo radio, već je tražio suradnike i sakupljao pretplatnike. I gle: prije nego je novo ustavno doba pozvalo Riegera na političko poprište, našao je taj neumorni organizator više stotina suradnika i punih sedam tisuća pretplatnika. Time je bio podpuno osiguran uspjeh djelu, kojemu je i od 1861. posvetio sve vrijeme, što mu je samo preostalo od napornoga političkoga rada.

S novom ustavnom dobom počeo je Rieger ponovno politički djelovati i to takvim činom, koji se može potpuno porediti sa Žižkinom pobjedom nad tako zvanim željeznim vitezovima. Pod pritiskom vanjskih nedaća, naročito zbog svojih poraza u Italiji, bečki je njemački apsolutizam uzmakao pred ustavnošću, ali se još osjećaše prema Slavenima tako jak, te u t. zv. prošireno carevinsko vijeće nije pozvao ni jednoga jedinoga zastupnika češkoga naroda, nego tek predstavnike beznarodnoga

plemstva u Češkoj. Trebaše dakle odvažnosti, u taj čas doći osobno pred vladara, razložiti mu i opravdati svu pogubnost germanizacije u Češkoj, i neotklonivu potrebu češkoga dnevnika. Rieger je ipak to učinio, predavši dne 18. lipnja 1860. vladaru peticiju, uz koju je usmeno podigao pravu optužbu protiv germanizacije u Češkoj. Rieger je poslije audiencije posjetio i sve tadanje ministre, naročito ministra Goluchowskoga, kojemu je kao Poljaku spočitnuo, što se kao Slaven nimalo ne brine, da slavensku većinu zagrije za monarkiju. Cijelim je svojim postupkom Rieger u prvi mah postigao, da je Goluchowski predložio vladaru, neka ga pozove u ministarstvo. Uza sve to nije bilo lako s narodnim češkim dnevnikom. Tad upozoriše Riegra na mladoga odvjetničkoga perovodju dra. Julija Grégra na moravsko šleskoj granici. Grégr je napisao nekoliko dobrih članaka u list »Posel z Prahy« (Glasnik iz Praga) i Rieger mu zato ponudi moralnu i materijalnu pomoć sveukupne narodne stranke, nazvane kasnije staročeškom. Kao uvijek predje od riječi odmah na djelo i osnuje društvo, koje je finaciralo novi dnevnik, te od 1. siječnja 1861. počeše izlaziti i u Hrvatskoj dobro poznati »Národní Listy«. Izadjoše ne samo s više Riegrovih članaka, nego i s njegovim programom, koji je listu odmah osigurao nekoliko stalnih suradnika. Sam Rieger bijaše još dugo stalni i glavni suradnik, a pisao je tako zgodno, brzo i stvarno, a ujedno tako zanosno i odvažno, da uredništvo bijaše poplavljeno pismima, u kojima su čitatelji uznosili Riegra kao uskrsnuloga Havlíčka. Tako postadoše »Národní Listy« mnogogodišnje središte i ognjište češkoga političkoga života, a nastadoše pod vodstvom umnika i narodnjaka, kojega kasnije nebrojeno puta nazvaše ne samo slabićem, nego i izdajicom...

Sličnu, pa i još jaču narodnu utvrdu podigao je Rieger u češkom narodnom kazalištu. Bijaše vanredno zanesen za umjetnost uopće, no osim toga umjetničkoga zanosa vodila ga je u prvom redu briga i ljubav za češki jezik i stalna njegova misao, da srednji stališ stvori i proširi takodjer češkom umjetnošću, kad je još god. 1844. potpisao molbu češkim staležima, da od tri kazališna privilegija dadu jedan za predstave na

češkom jeziku. Tu je molbenicu potpisao kao vlastnik mlina, a i drugi molitelji dodaše iza svoga imena jedan, da je vlasnik od pet, a drugi od sedam kuća. To je naime apsolutističkoj vladi imao biti dokaz, da češkoga kazališta ne traže možda kojekakvi buntovnici i beskućnici. Dne 9. travnja 1845. uvažio je češki staleški sabor ovu molbenicu, očito više radi kuća, nego radi molitelja, medju kojima bijaše i Palacký. Našlo se pače 32 glasa proti 34, da se tomu češkomu kazališnomu društvu dade godišnja potpora 5000 forinti.

Uz sav neumorni Riegrov rad jedno radi sumnjičavosti bečke vlade, drugo radi revolucije 1848.—1849. dobiše društvena pravila potvrdu istom 1850., na što se pod predsjedništvom Palackoga počeše sakupljati prinosi. No kad je već bilo kupljeno gradilište, digne se proti Riegru žestoka opozicija mladih — princ Thurn-Taxis, Hálek, Neruda, Václav Vlček, koji oštro zahtijevahu, da se »narodno kazalište« gradi odmah i to veliko i sjajno. No Rieger videći, da nema još ni češke drame, ni čeških glumaca, a pogotovo da nema novaca za gradnju velikoga kazališta, predloži i postigne kao član češkoga zemaljskoga odbora, da se za češko Narodno kazalište dozvoli 300.000 forinti. To malo kazalište nazove Rieger privremenim, a u njem se prviput prikazivalo dne 18. studenoga 1862. i onda sve do 19. ožujka 1864. samo triputa na tjedan, jer uz sve narodno oduševljenje bijaše još vrlo malo kazališnoga općinstva. Kroz dvadeset jednu godinu prikazivaše se u tom »privremenom kazalištu«, te je sad i opozicija uvidjela, kako je Riegru učinila krivo i kolika bi to bila neprilika, pa i sramota, da se Rieger dao zavesti sanjarijom o velikom kazalištu. No kad je došlo vrijeme tome, bijaše Rieger prvi i najrevniji pobornik, da se za kazališnu umjetnost sagrade u istinu sjajni dvori. Ali novo veliko kazalište izgorilo je, jedva što bijaše gotovo, dne 12. kolovoza 1881. U Pragu, i po cijeloj Češkoj svatko je govorio o nenadanoj katastrofi, a klonulost češke inteligencije, naročito u Pragu, ne bijaše manja, nego prije 450 godina, kad je Sigismund golemom križarskom vojskom okružio Prag i zaposjeo sve vrhove osim Vitkova. I kako je tada Žižka taj vrh učinio nedobitnom utvrdom, tako

je sada Rieger našao zgodnu točku, s koje je opet pridigao sve češke duše: izdao je geslo, da novi hram umjetnosti ima sagraditi »Národ sobě« (narod sebi), te je tad kao mladić za tu stvar radio pismom i živom riječju, jer je jasno spoznao, da se ne smije nimalo otezati s gradnjom jedine češke pozornice u doba, kad se već bila razvila i češka drama i češka opera. I u istinu samo za šest tjedana sabrano je više od milijun forinti, a novo sjajno kazalište bijaše gotovo za dvije godine i otvoreno dne 18. rujna 1883., dok je za prvo kazalište trebalo 13 godina. Čim se kasnije pokazala potreba drugoga češkoga kazališta u Pragu, stavi se Rieger na čelo i toj akciji, te je u studenom 1901. pošao osobno k ministru-predsjedniku Körberu, da požuri odobrenje zaključka praškoga gradskoga zastupstva, koje je za drugo češko kazalište odredilo mjesto u gradskom perivoju (Městské sady) nedaleko od drugoga njemačkoga kazališta. Kad se pokrenula akcija za češko kazalište na Vinogradima i u Brnu, eto opet Riegra kao starca medju prvima, da svojim vezama, utjecanjem i iskustvom, riječju i primjerom pomogne.

Već se iz ovoga vidi, da Rieger ne bijaše samo kulturni i politički organizator svestrane naobrazbe i neumorne radinosti, nego i čovjek, koji je svojim vremenom tako dobro gospodario, da je do posljednjega časa života, kako se ono veli, na sve dospio. Čitao je ne samo dnevnike, nego i sve novije knjige; posjećivao predavanja i sjednice; pratio strogu znanost i dnevnu politiku; posvećivao se i obitelji i prijateljima i umjetnosti. Nikada nigdje nije bio tek firma svojim imenom, nego pokretač i duša umom i srcem u svakom velikom narodnom djelu. Ta glavna njegova značajka pokazala se najbolje i najjasnije u njegovu radu za »Svatobor«, to njegovo miljenče, i u njegovoj oporuci, tom vječnom spomeniku, kakvoga si, koliko znam, nije do sada nigdje u svijetu podigao nijedan narodni velikan. »Svatobor« je ponajvažnija češka kulturna organizacija. To je naše književničko društvo, samo sa širom osnovom, s općenitijim i izrazitijim narodnim duhom i s mnogo većim sredstvima. »Svatobor« uz nagrade najboljim djelima, koja već izdjoše i o kojima se kritika ustalila, daje potpore u najrazličitije svrhe; naročito za putovanja piscima, da prouče koji slavenski ili tudji narod, koju daleku i nepoznatu zemlju. Potpore obično nisu manje od trista kruna, a presižu kadikad i tisuću kruna. Daju se veoma često ne samo piscima, nego uopće duševnim radnicima, učiteljima i profesorima, koji tako dobivaju sredstava, da se kroz praznike i tjelesno oporave i duševno osvježe. Značajno je, da je prvu misao takvoga književničkoga potpornoga društva zamislio Havlíček, a Havlíčkovu osnovu oživotvoriše Palacký i Rieger, sve sami političari »od zanata«. »Svatobor« poče djelovati dne 17. svibnja 1862., predsjednikom mu bijaše Palacký, a poslovodjom tko drugi, nego Rieger, premda je već bio prevalio četrdesetu.

Od 1876., kad je umro Palacký, bijaše Rieger »Svatoboru« predsjednikom sve do smrti. Ne bijaše to ni malen, ni lagan posao, a mogaše ga valjano izvršivati samo takav poznavalac narodne književnosti, koji je sam čitao i najnovija književna djela, bilo u prozi, bilo u stihovima, i koji nije imao ni osobnih, ni političkih simpatija ni antipatija.

Više radi vanjskih nepovoljnih prilika, nego radi svojih političkih pogrešaka doživio je Rieger na izborima 1891. s cijelom svojom strankom takav poraz, kakvoga malo ima u političkoj opvijesti kojega naroda: nijedan staročeh nije bio izabran, pa ni sam Rieger. No ovaj poraz istom je dao Riegru prilike, da se svom dušom i srcem posveti narodnoj prosvjeti, napose književnosti i da tim putem pod konac života postane ponovno ne samo narodni vodja, nego i živi narodni ideal.

Riegrov politički rad u užem smislu dade se u kratko ovako označiti: Bijaše to skladna cjelina medju pravom pučkom politikom, odlučnom i nepomirljivom, razboritom i radinom, kako je propovijedaše Havlíček, i medju onom težnjom: skupiti sve narodne društvene sile, dakle i plemstvo i visoki kler, kako je to živo nastojao Palacký. U drugu ruku Rieger je rijetkom srećom i vještinom spajao i Havlíčkov preporodni zanos za Slavenstvo i češku historijsku sklonost k evropskomu zapadu. Jednom riječju, uz svu svoju originalnost bijaše Rieger u prvom redu sinteza čeških težnja i potreba, pa je zato i postao ne samo organizator češkoga društva, nego i harmonizator

češkoga duha. A mogao ga je harmonizovati, jer je sam prošao svim njegovim fazama. God. 1848. počeo je politički djelovati strogo na državopravnom temelju, ali je još iste godine prešao k liberalnomu racionalizmu i k austrijskomu centralizmu, tražeći bezuvjetno samo poštivanje čeških narodnih prava. U godinama šezdesetim vraćaše se pomalo k strogomu državopravnom stanovištu, na kojem je ostao nepokolebivo sve do god. 1879., kad ga je neočekivana njemačka prevlast u svoj Evropi i u monarkiji prisilila, da se opet zadovolji samo time, da se monarkija decentralizuje i takodjer Česima zajamči narodnu ravnopravnost.

Najvjernija i najpotpunija slika Riegra — političara bijaše njegov sin dr. Bogoslav Rieger, koga još za njegova života, a još više poslije njegove neprežaljene smrti gotovo sve češke stranke jednako svojatahu za se, videći u njem najsavršeniji tip češke državopravne i narodne politike. Još je stari Rieger svomu sinu preporučio, da na neko vrijeme ostavi davnu češku ustavnu povijest i da svim marom počne proučavati povijest moderne austrijske ustavnosti. Mladi je to Rieger i učinio, najprije cijelim nizom radova u mjesečniku »Osvěti«, a za tim u poduljoj raspravi o ustanvoj povijesti Austrije u »Ottovom naučnom slovníku«. Kad čitaš ovu studiju, onda ti se čini, da to govori i piše sam stari Rieger. Nije tu samo vanredno oštrouman prikaz dugogodišnje borbe češkoga naroda s bečkim njemačkim centralizmom u svim njegovim fazama, nego su tu i uzroci svih čeških političkih neuspjeha i nenatkriljiva kritika i austrijskih ustava i češke političke taktike prema njima. To je jednom riječi potpuna češka politička ispovijed novijega doba, a s obzirom na to, što je to pisac Rieger — sin, može se s punim pravom reći, da je ovo politička ispovijed i Riegra — otca i da u jednu ruku u njoj, a u drugu ruku u Riegrovoj oporuci moramo tražiti onaj konačni politički Riegrov program i sistem, po kojem ga imademo suditi i po kojem ga u Češkoj već u istinu i prosudjuju.

Upravo su znamenite riječi, kojima Bogoslav Rieger kritizuje češke političke programe ovako:

»Narodnu ravnopravnost branili smo doduše uvijek...; no dosta je tašta hvala, da je i program češkoga državnoga

prava vazda bio stalnom osovinom naših težnja... Nema sumnje, da je naš domaći pokret god. 1848. odredjeno i jasno smjerao za posebnim državnim ustavom za cijelu češku krunu, ili barem za kraljevinu Češku unutar austrijske državne zajednice... No zar se nismo dali zanijeti sveopćom racionalističkom strujom modernoga liberalnoga ustavnoga pokreta i zar nismo voljeli pristati na ustavnost u monarkiji, nego da ustrajemo na svojem vlastitom pravnom tlu, čim se u tom času ne nadasmo uspjehu? Zar nismo u Kroměříži radili za ustav kompromisni, doduše u općem autonomističkom smislu, ali pod mnogim diktatima centralizma i na temelju jednakosti svih zemalja, te bi kraljevina Češka i Bukovina bile morale imati jednaki položaj unutar Cislitave? Zar nismo bili spremni ostaviti historijski temelj i u tom, da za monarkiju primimo makar i etnografsku organizaciju, koja bi bila više po volji narodnosnomu programu, nego li dosadašnje »provincijalne« tvorbe? Već na slavenskom kongresu god. 1848. govorilo se o narodnoj federaciji, a jošte koncem 1848. sam je Palacký razmišljao o narodnosnom uredjenju monarkije... Može se reći, da smo tako radili u skladu s burnim revolucionarnim vremenima, kad se mislilo, da je lahko moći države pretvarati prema raznim teorijama. Ali ni u doba, kad je ustavni razvoj polazio s historijskih temelja, naime poslije god. 1860., nismo stajali nepokolebivo na temelju državnoga prava. To se u ostalom pokazalo ponovno u pitanju, imamo li ili nemamo dolaziti na carevinsko vijeće i zemaljski sabor u godinama šezdesetim i kasnije. To se isto pokazalo i u našem odnošaju prema Ugarskoj... A ne gledeći na to, ne zaboravljajmo, kako smo ponajprije prestali s pasivnom opozicijom i iz oportuniteta stupili na faktični temelj cislitavskoga ustava, počevši konačno redovito dolaziti na carevinsko vijeće od 1879. Zar već to samo ne znači, da smo barem kao odlagali zahtjeve češkoga državnoga prava? U toj stvari i ne bijaše bitne razlike medju zastupstvom staročeškim i mladočeškim: o državnomu se pravu vazda govorilo, a osobito i to mnogo na početku mladočeške periode; ali u praksi se nije pokazalo, da bi to bio nepokolebivi, jedino odlučujući neposredni program. Uvijek smo se gledali više okoristiti, koliko se dalo, iz pozitivnoga ustava...

Staročesi i mladočesi radili su i rade glavno zato, da oživotvore zahtjeve narodne ravnopravnosti na kulturnom i političkom polju... Možda bi štošta moglo biti drukčije, da je i naš narod bio drukčiji nego do sada. Ali silu realnih prilika zaista nije vazda slabim smrtnicima lahko savladati; ni jaka volja sama nije sigurnim jamstvom uspjeha; uza sve to pravedne težnje i ideje mogu toj volji vazda podavati novu i novu, katkada upravo neslućenu snagu.«[1])

Iz svega ovoga vidi se jasno, da je Rieger - sin bio nepokolebivo uvjeren o potrebi i o uspješnosti onakve državopravne politike, s kakvom su primjerice Madjari do sada sve postigli, premda su u Ugarskoj manjina i premda ni s kulturnoga, ni s gospodarskoga gledišta nisu ni izdaleka ravni Česima. U tom dosljednom državopravnom uvjerenju i u sporazumu sa svojim otcem ustao je Rieger-sin god. 1900. vanredno odlučno i oštro proti programu t. zv. češke realističke stranke pod vodstvom dra. Masaryka. Tu je Bogoslav Rieger jasno i točno ponovio onu misao, s kojom je njegov otac najuspješnije djelovao: da je češko historijsko državno pravo najstalnije uporište jedno zato, jer je to pravo formalno, do danas sačuvano, i jer je to pravo u takvom skladu s gospodarskim, narodnim i političkim češkim interesima, da se može i mora i nadalje posve moderno razvijati.

Štogod nam više treba znati o Riegrovoj politici, to ćemo čuti u posljednjem dijelu ovoga spisa.

Što je Rieger bio češkomu narodu, vidi se najbolje iz njegove oporuke, koja će ostati i u češkomu narodu i u Slavenstvu vječnim spomenikom najidealnije nesebičnosti i rodoljublja. Oporuku počima javnom ispovijedju o svojoj sreći, o zadovoljstvu i bogatstvu, kojim ga je Bog nadario. Istom poslije toga izjavljuje, da vraća narodu dar 200.000 kruna, koji je 1888. dobio k svojoj sedamdesetgodišnjici i za koji mu je u darovnoj listini bilo izrično naloženo, da ga ne smije upotrebiti ni u jednu drugu svrhu, nego za se i za svoju obitelj. Rieger se toj zapovijedi pokorio u dvojem: nije se tim darom nigdje istaknuo javnom dobrotvornošću i darežljivošću, a isto tako nije nikada odao svoje namjere, da bi ga možda htio narodu povratiti. Privatno je pomagao rado i mnogo, osobito češkomu djaštvu, zatim češkim piscima i umjetnicima u Beču. Ali je sve to činio, kako se danas vidi, iz drugih svojih prihoda, ne dirajući narodni dar, koji mu bijaše samo kao neka osigurnina i kao čvrsto materijalno jamstvo za daljnji ustrajni rad. Vraćajući pak narodu njegovo, učinio je to tako obzirno i obrazložio tako temeljito, te se ne može činiti, da je išta više uradio, nego dužnost poštena, pravedna i uvidjavna rodoljuba.

[1]) Citujem prema predavanju, što ga je sveučilištni profesor Dr. Karlo Kadlec držao u „pražkom klubu" dne 15. prosinca 1907. i koje je doslovce priopćeno u dnevniku „Hlas Národa" pod naslovom „Otec a syn".

Evo sad u glavnom Riegrove oporuke:

»Mene je Bog još od mladosti tako nadario, da nisam bio prisiljen brinuti se prije svega za svakidašnji kruh, nego sam se mogao sav posvetiti službi svoga naroda; dobro zdravlje i lakoća duševnoga rada, sreća u obitelji, jasni pogled u svijet, a oko mene mili pomagači, vjerujući u iskrenost i u poštenje mojih težnja, sve mi je to dalo priliku, da sam za svoj narod mogao uraditi mnogo korisnih stvari. Kako je to i prirodno, u ustalasanom političkom životu i kod mene su se izmjenjivali uspjesi s neuspjesima, pohvale sa zametavanjem. Ali na kraju krajeva mogu reći, da ih se malo našlo, koji bi bilo poricali poštenje mojim namjerama, te mogu, pače moram kazati i zahvalno priznati, da sam u svom narodu stekao toliko priznanja i ljubavi, koliko jedva itko u moje vrijeme....«

Sad Rieger spominje narodni dar i kako se ima upotrebiti, te naglasuje, da je vazda želio, da taj dar, koji je nastao u plemenitoj i rodoljubnoj namjeri i po njegovoj smrti kao mjesto njega dalje podiže naobrazbu, pak moralni i materijalni napredak njegova naroda, a drži, koliko pozna »nesebično i rodoljubno uvjerenje svoje djece i svojih zetova, da radi i po njihovoj želji, ne ostavljajući te glavnice njima, nego u narodne svrhe...«

I tu veliki svomu narodu zahvalni pokojnik potanko odredjuje, što se imade uraditi sa 150.000 kruna, koje ostavlja »Svatoboru«, i s pedeset tisuća, što ih povjerava češkoj Akademiji. Čitajući te potankosti, ne znaš, čemu da se više diviš: vedromu idealizmu i povjerenju u ljude, ili svestranoj brizi za

velike narodne ciljeve, ili praktičnim i strogo pravničkim ustanovama u samom načinu, kako se imadu podjeljivati potpore iz tih dviju zaklada.

Onda Rieger govori o politici, i to je najvažniji dio njegove posljednje volje:

»A svomu narodu želim iz sve duše, da se u zlu ne poništi, a u dobru ne povisi; svjetujem ga doduše, da svoje pravo jasno i nepristrano spozna i ustrajno brani, ali da se nikada ne dade zavesti strašću na krivicu prema nikomu drugomu; želim mu, da sluša savjete poštenih ljudi i prokušanih rodoljuba, a da ne pazi na prazne riječi ni na zvučna gesla, koja laskaju narodnoj taštini, a što ih iznose često ljudi nezreli, sumnjive moralnosti i sebičnjaci, gramzeći za dobitkom, za popularnošću i za političkom vlašću; svjetujem, da se najviše pouzdaju u svoju snagu... ali da ne precjenjuje svojih sila...., i da vazda pamti, da će si bolju budućnost zajamčiti samo poštenim radom umnim i materijalnim, a to jedino postupice, ali za to tim sigurnije.« Nadalje Rieger živo preporuča narodu, da se čuva nasilja i onda, kad mu obećaje uspjeh, jer da je takav uspjeh vazda varav i nestalan. Govori nadalje o grijehu, »koji je Slavenima od vijekova bio najobilniji izvor nesloge, potkapajući sav autoritet, te ih je doveo ili u tudjinski jaram, ili je zapriječio tvorbu jakih organizacija.« Rieger tu misli na onu rastvornu silu, koju smo mi nazvali — hrvatskim jalom.

Peporučujući »svojoj miloj djeci i svojim plemenitim zetovima, kao i svim svojim potomcima, da vazda ostanu vjerni svomu češkomu narodu i da vazda nastoje služiti svestranomu njegovu napretku, da u istom duhu i potomke svoje odgajaju....«, svršava Rieger s izjavom, da uspomena njegvoga imena ne bi bila nevrijedna poštovanja, kad bi uspjesi njegovih težnja bili u skladu s njegovim osnovama.

Po svem se vidi, da je Rieger bio političar modernoga kova. Što je Havlíček kao češki politički Hus onako zanosno i uvjerljivo propovijedao, da se narod može samo unutrašnjom moralnom, umnom n materijalnom snagom riješiti svojih okova i dovinuti visokih svojih ciljeva, to je Rieger cijelim životom i čitavim radom kao politički Žižka, samo od njega još sretniji,

sjajno dokazao. Za Riegra se nitko ne sjeća, da bi samo i jedan sat proboravio kod kavanskoga prozora, ili da bi uludo utukao i jednu jedinu noć. A ipak je i Rieger bio jednom i mlad, i bogat i pametan i — lijep. Kako je besmrtni Žižka husitske bojne redove držao na okupu zlatnim svojim poštenjem, komu nije bilo pristupno ni carsko zlato, ni carske počasti, tako je Rieger svojom dobrotom stvarao onu narodnu jednodušnost, bez koje nije moći ni velikih opasnosti otkloniti, niti se velikim idealima koliko toliko približiti. Dobrota Riegrova vidjela se najbolje iz njegova odnošaja prema političkim protivnicima i prema ljudima nižima od njega po naobrazbi i po imetku. Kako se ponašao prema prvima, dokazuje pisanje njemačkih listova i izjava njemačkoga prvaka dra. Lipperta, da je Riegra mogao poštivati, pa i ljubiti onaj, tko se s njime nije slagao i tko je bio narodnosti njemačke, proti čijoj se prevlasti Rieger borio više od pol stoljeća, a govoreći s kojim pučaninom, Rieger bi se propitkivao onako na narodnu za sve potankosti seljačkoga života i kod toga se tako vladao, kao da mu je njegov razgovornik posvema jednak.

Kao pravi narodnjak Rieger je prije svega ljubio živu domovinu, narod sam, osobito puk kao njegovu jezgru, onda obilježje te domovine, narodni jezik, i najčvršći domovinski temelj, jedini te opravdani razlog narodne individualnosti: narodnu prosvjetu i knjigu. I što dublje čovjek zaroni u Riegrov život i rad, to se više uvjerava, da je samo ovakav prosvijećeni nacionalizam glavna pokretna sila ljudskoga napredka i najjači državotvorni elemenat političke slobode.

Da zadjemo u češku i hrvatsku književnost, a naročito da poredimo pjesništvo obaju naroda, vidjeli bismo na jednoj strani gotovo samo dim turskih ratova, krv i suze potištene raje, a na drugoj strani himnu unutrašnjemu narodnomu jedinstvu, neumornomu rodoljubnomu radu i besmrtnoj ljubavi za vječne ideale istine, pravice i slobode. Zato je u hrvatskom preporodu i u čitavom kasnijem javnom životu uz sve iskreno oduševljenje previše izvanjske buke i efektnih prizora, a premalo unutrašnjega uvjerenja i neumornoga dosljednoga rada. Zato smo mi Hrvati i doživjeli, da su se toliki naši prvaci iz

preporodnoga doba izmirili s takvom političkom strujom, koja je bila u najoštrijoj opreci sa svim njihovim idealima i težnjama; zato smo i doživjeli najprije to, da su se dva naša pokoljenja najprije žestoko oborila na ono, što je u našem preporodu u istinu besmrtno, na njegovo kulturno djelo, a onda su u praksi ropski služila sistemu, koji je bio naperen i proti samomu našemu narodnomu opstanku.

Na prelazu iz srednjega u novi vijek, kad su se Česi kao okupali u savršenom živom moralu Češke Braće i kad su se, možemo reći, prvikrat preporodili, mi smo Hrvati, i to tek djelomice, tamo na Jadranskom žalu, na dohvatu Italiji prihvatili vanjske oblike savremene talijanske renaissance i to samo u književnosti. Kad su naša braća Česi uz najkritičnije umove, uz najradinije i najodvažnije političke radnike sakupljali svu snagu svoga naroda, mi smo po svojim čitaonicama, i to samo u gospodskom društvu, tek zanosno pjevali i oduševljeno nazdravljali lijepoj našoj domovini. Da nas kod prvoga onoga preporoda Bog ne nadari genijom Gundulićevim, težko da bi nam stara ona hrvatska književnost bila znatnije pripomogla u našem kulturnom razvitku. A da nam Providnost u drugom preporodu nije dala Strossmayerova srca i uma, ne bi smo bili imali nijednoga kulturnoga svjetionika, kojemu traci dopiru i preko hrvatskih granica, nego bismo se gurkali pokraj njekoliko žižaka, koje bi lahko utrnuo i jedan jedini jači dah sa sjevera.

U tom je eto naša zaostalost, što ni kod prvoga, ni kod drugoga preporoda nije ni znatniji dio naroda, a kamo li sav narod stupio na poprište umnoga rada, višega duševnoga života i stvaranja; zato nama i treba trećega opće narodnoga konačnoga preporoda. Sudeći po nekim dobrim znakovima, taj je treći preporod već započeo.

DIO TREĆI.

Češka kultura.

I.

Češka znanost.

1. Češko sveučilište.

U historijskom pregledu bilo je spomenuto, kako je češko sveučilište odmah poslije svoga osnutka došlo tako na glas, te je neko vrijeme bilo i pred pariškim i pred oxfordskim. Kad se husitizam promijenio u plahi utrakvizam, to je sveučilište silno palo, a za katoličke reakcije i za nesmiljene bečke centralizacije u XVII. i XVIII. stoljeću izgubilo je svako znamenovanje.

Čim su Česi u drugoj polovici XIX. vijeka postali politički kulturni faktor prvoga reda, počeše zahtijevati, da njemačko sveučilište u Pragu opet postane češkim. Nijemci kao svagda, kad se radi tobože o njihovom narodnom posjedu, ne htjedoše ni da čuju o tom, te Česi na koncu konca god. 1882. jedva postigoše to, da se praško sveučilište razdijelilo na njemačko i na češko. Razdijelile su se zgrade, znanstvene zbirke, a donekle i profesori, i to zgrade i zbirke po prilici po pola, ali se nisu jednako razdijelili slušatelji, te je češko sveučilište doskora imalo i triputa više slušatelja nego njemačko.

Ovu kulturnu stečevinu Česi su skupo, možda i preskupo platili: dobili su to zato, što su priznali dualizam, austrijski sustav i bečko carevinsko vijeće, te su težište čitave svoje politike prenieli izvan Praga i izvan Češke. I još nisu postigli toliko, da češka sveučilište bude posve narodno, jer se primjerice na pravničkom fakultetu kod državnih i kod strogih ispita vazda jedan predmet njemački pita i njemački odgovara. Kad čovjek stupi u kukavne starinske predavaonice u češkom sveučilištu, mora planuti gnijevom na bečki centralizam, koji za stotine, dapače već i za hiljade milijuna čeških poreza i daća

nije još tobože mogao sagraditi pristojnoga sveučilišta za tisuće čeških slušatelja i za stotine čeških profesora.

Sveučilišta po Evropi i po cijelom svijetu izgubila su i neprestance gube staro svoje znamenovanje jedno zato, jer se danas kultura tako svestrano razvija, te sveučilišta nikako ne mogu biti jedini hramovi znanosti, a drugo zato, što se u sveučilištu i sloboda profesora i sloboda djaka često izrodila u površnost i dangubu, koja je s obzirom na zanemarenu pučku prosvjetu, za koju tobože nema sredstava, pravi zločin proti narodu. Češko sveučilište dobilo je odmah i do danas je zadržalo veliko svoje kulturno znamenovanje u jednu ruku time, što je mialo i još ima pravnika, povjesničara, filozofa i narodnih gospodara, kojima je glas daleko prešao preko granica Češke; to vrijedi posebice za glasovite pravnike Randu, Prážaka i Zuckraza, narodne gospodare Bráfa i Horáčka, za filozofe Masaryka i Drtinu i dr. Još je veći broj učenjaka, koji stekoše u češkom narodu i u slavenskom svijetu besmrtno ime, kao Rieger sin, Kadlec itd.; pogledamo li na medicinski fakultet, vidjeti ćemo tu cijelu četu znastvenih radnika, koji su i u znanstvenoj i u praktičnoj medicini stvorili pravih čudesa i ostavili za sobom čitavu školu, kao primjerice profesori Maydl, Meixner, Deyl i drugi.

Kad je čovjek bio na sveučilištu peštanskom i kad gleda, što se naumice učinilo pod vladom grofa Khuena od sveučilišta hrvatskoga, ili kad osjeti službeni pritisak protekciju na sveučilištu moskovskom i varšavskom i svu negotovost na visokim školama, sada sveučilištima beogradskom i sofijskom, tad mu upravo odlane na češkom sveučilištu, pa bilo i u najtjesnijoj i najzagušljivijoj dvorani njegovoj. Tu čovjekom prostruji znanstveni dah slobodne Evrope od prilike onako, kao na najboljim sveučilištima njemačkim, švicarskim i francuskim.

Blago narodu, kojega se sinovi zanose ovim najčišćim, a možda najuzvišenijim duševnim užitkom, iz kojega jedinoga nastaje za narod takovo pravo na slobodu, kojega ne mogu ni sablje rasjeći.

To evo podaje češkomu sveučilištu njegovu kulturnu vrijednost, što tu nisu samo profesori na svom mjestu, nego što i djaštvom struji takav duh, te stotine tih mladih ljudi najživlje

djeluje i sudjeluje u svakom kulturnom nastojanju, a osobito u sitnom narodnom radu, u prosvjeti i organizaciji širokih slojeva puka, o obrani narodne škole i narodnoga jezika u miješovitim i ugroženim češkim krajevima.

Razumije se, da ni češki profesori, a ni češki djaci nisu bez prigovora, ali ti su prigovori od prilike onakvi, kakvi vrijede az profesore i djake najprosvjećenijih zapadnoevropskih naroda. Drugim riječima: što ima sjene na češkom sveučilištu, nije to ona tamna noć, kojoj ne vidiš kraja, nego je to polutama, koju u najgorem slučaju osvjetljuje bar slaba mjesečina i koja ta sjajna zvijezda. I baš zato, što na češkom sveučilištu, otkad je pomladjeno, nije nikada ni na čas zavladala ni državna, ni crkvena tiranija, dozrijevaju na njem sve to krasniji plodovi, slatki za branitelje, a gorki za sve protivnike slobode i napredka.

2. Druge češke visoke škole.

Od čeških visokih škola osim sveučilišta na osobitu je glasu češka tehnika u Pragu, koja spada medju najbolja učilišta u svoj srednjoj Evropi. To priznaju i sami Nijemci, ali i bez njihova priznanja dokazuju to mnogobrojne zgrade ne samo u Pragu, nego i u Beču, Draždjanima i Lipskom, za koje se znade, da su gradjene po nacrtima čeških inižinira. To isto vrijedi i za najteže tehničke gradjevine, naročito kod mostova po cijeloj Saskoj i kod velikih vodogradnja na Vltavi. Ali osobitost češke znanosti jest u tom, da je postala praktična u najširem i najplemenitijem smislu riječi. Ta se znanost nije zadovoljila samo time, da je kod spomenute češke tehnike početkom 1907. osnovano najviše gospodarsko učilište, prava agrikulturna akademija, koja je kao kruna svim nižim, srednjim i visokim gospodarskim učilištima u Češkoj, nego je ta znanost baš ondje, gdje bi se činilo, da je najukočenija i najudaljenija od života, naime kod same češke akademije pokazala takovo duboko shvaćanje životnih narodnih potreba, da je koncem 1907. osnovan i s akademijom spojen posebni narodnogospodarski zavod, koliko znam, sretna znanstvena osebina, pravi znanstveni unikum naše češke braće.

Bit će nam svakomu više manje poznato, kako su sjajnih

rezultata Nijemci postigli tim, što su u svim većim industrijalnim središtima podigli kemijske laboratorije i što su u posljednjih dvedesetak godina stvorili pravu mrežu strukovnih škola obrtnih, trgovačkih i gospodarskih. Znade se više manje i to, kako Englezi baš mnogo ne drže do te njemačpe znanstvene metode, pa makar joj bila i praktična svrha, te se u Engleskoj, naročito u tehnici gotovo i ne cijeni drugo, nego praksa. I gle, sad se u Češkoj našlo ljudi, članova akademije, koji odlučiše, da njemačku i englesku metodu spoje i usavrše i to tako, da akademija dade do potrebe znanstvenu gradju, a poseban zavod da pruži ljudima priliku, kako će po svem svijetu crpsti iz sakupljenoga iskustva u najrazvitijim privrednim granama. U ostalom sama pravila narodno-gospodarskoga zavoda, potvrdjena dne 23. listopada 1906., daju dosta jasnu sliku praktičnih, a ujedno znanstvenih težnja spomenutih osnivača. Ta naime pravila ovako označuju zadaću narodno-gospodarskoga zavoda: »1. Pratiti narodno-gospodarske prilike i razvoj u češkom puku, ustanovljivati nedostatke i praznine, poticati da se odstrane i moralnom težinom svoga glasa podupirati i jačati gospodarske vrline u češkom puku uopće; 2. neprestano bditi nad svim češkim talentima, koliko se ističu na polju privredne tehnike i trgovine, djelovali oni kod kuće ili u tudjini, da bude moguće u svakom potrebnom slučaju na njih se osvrtati i dovoditi ih na mjesta, gdje bi mogli svoje sposobnosti najbolje dokazati i usavršiti; 3. mladim ljudima češke narodnosti, koji su već pokazali takodjer neobične praktične sposobnosti u kojoj grani privredne tehnike ili trgovine, moralnom i materijalnom potporom olakšavati boravak u glasovitim industrijalnim ili trgovačkim mjestima zato, da se učvrste u dotičnoj struci, i da steku pogled u veću poduzetničku sposobnost radeći u zavodima osobito naprednim i prateći neposredno život i promet važnih središta industrijalnih i trgovačkih, da onda mogu stečeno iskustvo u svojoj domovini plodno upotrebiti«.

I ovo je dosta, da se vidi, kako je baš za naših dana češka znanost stvorila središte, otkuda će u jednu ruku nastojati, da uhvati potpunu sliku o svim vrlinama i nedostatcima češke privrede i češke trgovine i da sastavi tako reći živi inventar najdragocjenije češke imovine, svih visoko nadarenih i neobično poduzetnih gospodara, tvorničara i trgovaca, a u drugu ruku si nametnuti dužnost, da ponajbolje iz ove elite redovito šalje u strani svijet svakamo, gdje se gledajući i radeći dade usvojiti savršenija metoda u produkciji i u prometu. Kako je to ozbiljno zamišljeno, i kako se kani ozbiljno prevoditi, neka je dokazom ustanova, kojom se »načelno isključuju potpore za znanstvena iztraživanja, u čisto naučne ili u književne svrhe«. Ali zato potpore u spomenutu praktičnu svrhu vrijedi jednu, dvije, pa iznimno i tri godine, dakle tako dugo, da se u istinu može nešto i vidjeti i praksom naučiti.

Kad se za rusko-japanskoga rata pokazala bjelodano gospodarska zaostalost velikoga dijela Rusije i kad se koncem 1907. pojavio strašan glad u šestnaest gubernija, čuli su se u Rusiji glasovi, da bi svoj toj gospodarskoj bijedi trebalo učiniti kraj jednim odlučnim korakom: mjesto da vlada snuje, kako će za goleme milijarde sagraditi novu ratnu mornaricu, neka ne žali nekoliko milijuna, pa neka kroz desetak godina svake godine šalje na hiljade mladića na gospodarski praktični nauk u zapadnu Evropu. Zaista, ovu bi zamisao bilo vrijedno provesti, a bilo bi to i dostojno vlade u čisto agrarnoj državi, koja ima uz to preko dvije milijarde rubalja u svom godišnjem proračunu. I mi u Hrvatskoj mogli bismo već danas iz autonomnoga svoga proračuna provesti nešto slično, i godimice koju stotinu mladića poslati na gospodarski nauk u slovenske i u češke zemlje. Česi u strašnim svojim financijalnim neprilikama — sama Češka ima godišnje oko 24 milijuna deficita — ne mogu zasada ni misliti, da im država provede ovaj veliki narodni posao, pa ga se lijepo sami primiše i to sudeći po svem tako zgodno, da od toga mora biti velikoga uspjeha i za njih i za sve nas podunavske Slavene.

3. Češka znanstvena knjiga.

Ponajglavnije obilježje češkoga preporoda je znanstvena sprema njegovih prvaka; kod nas Hrvata bili su godine i godine narodu na čelu ljudi, kojima naučna sprema, pa ni svestrana naobrazba ne bijaše ni iz daleka u razmjeru s rodoljubnim njihovim oduševljenjem. Zato je naš preporod istom u godinama šezdeseti dobio takove znanstvene radnike, kojima se

za ime znade i preko granica Hrvatske, ali u jednu ruku svi ti naši učenjaci obradjuju samo dva tri znanstvena polja, naročito povijest i jezikoslovlje, a u drugu ruku nijedan od njih nije stvorio znanstvene tradicije, bez koje se ne da zamisliti kontinuitet, neprekidnost znanstvenoga rada, a prema tomu i uspjeh njegov. Kod Čeha je to već u prvo doba narodnoga preporoda bilo kud i kamo bolje.

Već godine 1818. govori Jungmann u pismima prijateljima o utemeljenju češke enciklopedije, a u novom (znanstvenom) časopisu »Krok« kliče: Ili se ima obradjivati svekolika literatura, ili naprosto ništa.«[1]) Ovoga se načela Jungmann u istinu držao. Zanimljivo je, što nam o prvom češkom znanstvenom krugu pripovijeda prirodopisac Jan Purkyně, koji takodjer bijaše sudionikom nebrojenih razprava, što su se obdržavali u domu Jana Svatopluka Presla, doktora medicine, c. k. javnoga profesora prirodopisa i upravitelja c. k. prirodoslovnoga kabineta na visokim školama praškim. Purkyně o tom pripovijeda: »Bili su to upravo prvi češki razgovori; nije se govorilo drukčije, nego češki i o najzamršenijim znanstvenim predmetima, a prečesto je bilo prilike ,da stvaramo potrebne nazive, koje smo nekada našli sretno, a nekada nezgrapno. Tad je tim našim poslom ravnao i pravu mu mjeru davao Josip Jungmann, koji bi pogledao u svoje bogate rječničke zbirke i često se našla zgodna riječca, kojom su se naši predji davno služili.« Što je osobito važno, već u tom prvom znanstvenom krugu bijaše toliko strukovnjaka, te se odmah počelo raspravljati i o sveopćoj znanstvenoj enciklopediji. »Učesnici si smjesta podijeliše gragju. Josip Jungmann imao je preuzeti književnost i estetiku, Marek filozofiju, Václav Svoboda historiju, Antun Jungmann i stariji Klicpera medicinu, braća Presli i Purkyně prirodne znanosti itd.«[2])

Do enciklopedije nije doduše došlo, ali je zato već 1821. počeo izlaziti »javni svenaučni spis za naobražene ljude československoga naroda, izdavan suradjivanjem mnogih učenih rodoljuba od Jana Svatopluka Presla.« Prvoj toj češkoj znanstvenoj smotri dano je ime »Krok«, jer to bijaše otac onih triju čeških žena, Kazi, Tete i Libuše, u kojima je češka narodna predaja utjelovila bogoslovne, prirodne i pravne znanosti. Dobrovský doduše bijaše proti »Kroku««, kojemu proricaše brzu smrt. No »Krok« se ipak, premda je višeput prestao izlaziti, održao punih dvadeset godina, te ga u svem ima 13 svezaka u četiri debele knjige.

[1]) Literatura česká devatenáestého stoleté II., str. 540.
[2]) Vidi isto djelo str. 541—542.

Medjutim izdade Jungmann god. 1825. svoju »Povijest češke književnosti«. Kako je Jungmann bio odgojen u racionalističkoj filozofiji XVIII. stoljeća, svakolika mu husitska doba bijaše nesimpatična i radi svoga isključivo vjerskoga obilježja gotovo odvratna. Uza sve to ovo je Jungmanovo djelo, naročito drugo posmrtno izdanje, što ga je priredio V. V. Tomek i izdao 1851., bijaše sve do šezdesetih godina jedino sustavno češko djelo, iz kojega su i književnici i svekolika inteligencija crpili svoje znanje o češkoj kulturnoj starini, pače i o češkom preporodu. Jungmann je naime, premda i sam bijaše prvak preporodu i njegov savremenik, temeljito i oštroumno obilježio glavne uzroke češkoga narodnoga pokreta: utjecaj novoga evropskoga filozofskoga mišljenja i organičku suvislost češkoga duhovnoga života s evropskom znanošću i umjetnošću. Poslije Jungmana mnogi češki rodoljubi sad hotice, sad nehotice mimoidjoše oba ova uzroka, te je češki preporod za njih bio pravo čudo bez sveze s novim kulturnim životom evropskim.

Koliko je Jungmannovoj povijesti češke književnosti trebalo stroge naučnosti, na to je upozorio Dobrovský u svojoj oštroj, ali pravednoj kritici, gdje je i na pravu mjeru sveo Jungmannov nazor o starom češkom pravu, prirodoznanstvu i slikarstvu, a upravo u ništa oborio Jungmannovu sliku domaće pradavne poganske prosvjete, koja se temeljila na prispodobima indijskim, na Hajkovoj »Kronici«, na »Libušinu sudu« i na nekojim odlomcima Kralodvorskoga rupokisa. Jungmannovu je povijest književnosti valjano ocijenio i Palacký već 1872. v »Časopise Musejním« s mnogo priznanja i susretljivosti k Jungmannu, niti Palackoga zavelo prijateljstvo s njim, da bi se tim pomutilo znanstveno uvjerenje njihovo. Samo u takvim prilikama može biti govora o kritici, koja općinstvo upućuje, a pisce vodi i usavršuje.

God. 1873., poslije punih devet godina neizmjernoga truda, izdao je i Šafařík, najviše pomoću Rusa Pogodina, svoje »Slovanské starožitnosti«. Šafařík kao pravi jezikoslovac, smatraše »Starožitnosti« kao kulturno-historijsko djelo, nuzgredni svoj spis, te u istinu nije ni izdao drugoga obećanoga sveska. Pa ipak jedva da u svoj slavenskoj znanstvenoj književnosti ima što vrijednije, osobito s gledišta slavenske narodne svijesti, od Šafaříkovih »Starožitnosti.« Istina je, da ni Šafařík nije bio, a s obzirom na težku borbu češkoga naroda ni mogao biti onako objektivan, kao Rus Karamzin, ili kao već ponovno spomenuti Dobrovský; istina je i to, da glavne Šafaříkove znanstene teze nisu originalne, i da su danas već posvema oborene jedno, jer se nadjoše nova vrela, drugo, jer stara vrela postadoše pristupnija i cieli predmet mnogo obradjeniji. U čem je dakle veliko znamenovanje i velika vrijednost »Starožitnosti«, pita Lubor Niederle, sveučilištni profesor u Pragu, i danas možda najrevniji i najpronicaviji kulturni slavenski historik. Niederle na to odgovara: »Savršena osnova »Starožitnosti« . . . . . nacrtana jakim potezima, jasnim slogom i plastički spojena bijaše ponajprije veličanstvena zgrada, o kakvoj prije nije nitko ni snivao . . . Tu je nadalje savršeno izradjeno i do najmanjih potankosti jednako u okviru osnove razdijeljeno takovo mnoštvo podrobnosti, da se nad marljivošću, načitanošću i neumornom radinošću, koje k tomu trebaše, čitatelj laik i strukovnjak upravo snebivaše . . . A dalje jest to duboko shvaćanje vrela, koje se vidi iz svake stranice »Starožitnosti« i koje je Šafaříkovo djelo podiglo tako visoko nad sve radnje starije i savremene i nad mnogu radnju kasniju . . . Šafaříku nije umaknuo nijedan bilo latinski, bilo grčki, bilo slavenski izvor, koji bijaše samo malo važniji, u njegvo doba poznat i njemu pristupan. A s kakvom vanrednom kritičnošću ispitivaše Šafařík ta vrela! . . . . U svoje tumačenje unio je Šafařík nešto, čega nisam vidio u starijoj literaturi. barem ne toliko: vanredan mir i priprosti razum. Glavno mu je stvar razlagati, a nipošto domišljati se, a razlaže gotovo uvijek priprosto i razborito . . . . Ali veliko znamenovanje Šafaříkovih »Storožitnosti« nije samo u savršenoj formi, u vanrednoj kritici, u izradbi i bogatom sadržaju djela, nego u poslanju, što ga je to djelo imalo u slavenskom svijetu izvršiti, pa ga je i izvršilo.

Došlo je naglo u slavenski svijet kao zlatni paladij, što ga je Zeus poslao u Troju. Slavenski rodoljubi pozdravljahu s neizmjernom radošću i u ruke primahu djelo, koje im je tako jasno otkrivalo početak povijesti i jamčilo im, da je slavenski narod usprkos svemu poricanju s njemačke strane ravnopravan sa svakim drugim narodom. Slavenska narodna svijest se tim vanredno uzdigla i ojačala. »Starožitnosti« postadoše za cijeli slavenski svijet, koji se baš budio i ulazio u novi kulturni boj s Njemstvom, vrlo jaka podpora borcima za prava slavenskoga naroda, neiscrpivim vrelom obrane. Nije uzalud primjerice i naš Havlíček u muzeju revno proučavao »Starožitnosti« . . . . Šafaříkove »Starožitnosti« izvršiše neizmjernu zadaću ne samo svojim naučnim sadržajem, ne samo tim, što su vanredno unapredile znanost i postale temeljem za sva buduća djela, nego još više utjecajem, kojim djelovahu na razvoj slavenske svijesti i slavenske individualnosti.«[1])

Bila bi prava naslada, a i nemala korist, da se sada samo u kratko nabroje i označe makar najpohvalnija češka znanstvena djela iz preporodnoga doba i poslije njega. No to bi samo za sebe zauzelo cijelu knjigu, pa se zato moramo zadovoljiti, da odmah predjemo na savremenu češku znanost, i to na češke znanstvene smotre i da spomenemo dva tri i za nas Hrvate neobično važna znastvena djela. Bilo bi potrebno posebno progovoriti i o češkoj enciklopediji, s obzirom na to, kako su u njoj obradjene slavenske i naročito hrvatske stvari, ali i tim bi ovaj spis postao preopširan.

Nema možda većega duševnoga užitka, nego kad čovjek dade preda se donijeti sve češke revije; to može učiniti gotovo u svakoj češkoj čitaonici, a i svaka veća kavana u Češkoj ima posebnu sobu za revije. Kad ih samo poredaš i samo im naslove pročitaš, poveseliš se, videći, kako i manji slavenski narod može obradjivati sva polja ljudske misli i čovječjega života. Tu su strukovne revije, kao što je »Český časopis historický (uredjuju učenjaci J. Goll i J. Pekař); »Časopis Musea království Českého« (uredjuje Ant. Truhlář); »Český Lid«, narodopisni sbornik s urednikom Dr. Č. Zíbrtom); »Sborník« českoslo-

[1]) Česká literatura II. str. 596—599.

vanský národopisný« (uredjuje Fr. Pastrnek); »Věstník slovanských starožitností« (izdaje dr. Lubor Niederle); »Sborník věd právních a politických« (uredjuje dr. Albin Bráf); »Česka Mysl« (uredjuje dr. Drtina), tu je čitav niz mjesečnika i polumjesečnika, u kojima je uz strogu znanost i dosta znanstvene popularizacije i još više literature; kao što su mjesečnici »Osvěta«, »Naša Doba«, »Nová Česká Revue« »Moravsko-slezká Revue«, »Naše Slovensko«, »Pokroková Revue«,» Hlídka«, »Slovanský Přehled«, »Akademie« »Národohospodářský Obzor« »Epocha«, »Kronika« itd. Da Česi nemaju drugo, do mjesečnika »Osvěte«, »Naše Dobe« i »Národohospodářskoga Obzora«, mogli bi biti zadovoljni sa svojom periodičkom znanstvenom literaturom. Svaki taj mjesečnik ima po nekoliko tisuća pretplatnika, a u svima trima izredali su se gotovo svi češki strukovnjaci. U »Osvětu« pišu učenjaci i pisci preporodnih tradicija; u »Našu Dobu« češki slobodnjaci smjera prof. Masaryka, koji je i urednikom u »Národohospodárský Obzor« teoretičari i praktični gospodari gotovo svih stranaka. Sama »Osvěta« prava je riznica za kulturnu, političku i književnu povijest čeških zemalja, monarkije, a donekle i svega Slavenstva. Pod konac svoga života izpunjavao je stranice toga ponajstarijega češkoga mjesečnika naročito dr. Bogoslov Rieger svojim nedostiživim studijama o najnovijim austrijskim ustavnim i političkim promjenama i krizama. Već radi ovih čeških revija vrijedilo bi Hrvatu, da češki barem razumije.

Uz znastvene i poučne smotre zanimiv je i za nas Hrvate gotovo nepoznat pojav, čitav niz znanstvenih i poučnih knjižica. Osim znanstvenih izdanja češke Akademije i češke Matice, tu je poučna, većinom prevodna knjižnica Pelclova i Sokolova, pa onda osobito »Laichterov izbor najboljih poučnih spisa«, i »Sborník spisa političkih i narodogospodarskih«, nastojanjem kluba narodne slaboumne stranke. Leichterova knjižica poče s prijevodom glasovitoga francuzkoga djela, što ga je napisao jedan od najumnijih i najsimpatičnijih francuskih kulturnih historičara i političkih filozofija, Pavao Janet u dva debela svezka pod nalsovom: Povijest političke znanosti s obzirom na moral. Drugo djelo bijaše englezki prevod »Uvod u proučavanju čovjeka i civilizacije« što ga je napisao Ed. B. Tylor. Kao treće djelo

izašao je prevod njemačkoga Bücherova spisa »Postanak narodnoga gospodarstva«, zatim veliko englezko Quickovo djelo »Reformatori - odgojitelji«, poslije toga Keimov opširan spis »Rim i kršćanstvo«, a za njim Masarykovo originalno djelo: Socijalno pitanje, sociložki i filozofski temelji marxisma. Na to eto ti opet u prijevodu Engleza Davida Hume-a »Iztraživanje o načelima morala i o ljudskom razumu«, onda Falckenbergova »Povijesti moderne filozofije«, za njom Giddingsova «Sociologija«, onda Clarke-ovi »Razmišljaji iz književnih, političkih i vjerskih spisa Mazzinievih«, opet dva prevoda s englezkoga, a za njima originalno djelo O. Hostinskoga: B. Smetana i njegov boj za modernu češku glazbu. Na to opet dodjoše prijevodi s engleskoga i to »Sveukupna filozofija Herberta Spencera«, »Moderna civilizacija« Cunighamova, Johna Ruskina razlaganje o umjetnosti, a medju njima nalazimo opet originalan spis Fr. Drtine »Misaoni razvoj evropskoga čovječanstva«. A sad dolazi veliko, rekli bismo monumentalno djelo: Literatura česká devatenáctého století, koju zajedno pišu ponajbolji češki književni i kulturni historičari. Do sada izadjoše tri velika svezka. I još se nisi pravo ni upitao, tko to sve kupuje i čita, kad ti eto u rukama osim povijesti najnovije književnosti francuzke, ruske i engleske, u dva svezka Miljukova djela »Slike iz povijesti ruske obrazovanosti«. Jedva si to pročitao, posižeš za originalnim spisom o filozofiji sadašnjosti, što ga je napisao Franjo Krejčí. Iza toga izašla je povijest slikarstva, nacrt o filozofiji vjere, (prijevod s francuzkoga) i originalno djelo iz pera dra. B. Foustke »Slabi u ljudskom društvu«. Evo napokon neobičnoga spisa, koji u istinu služi na čast i češkoj znanstveioj književnosti i češkomu knjižarstvu i češkomu čitalačkomu općinstvu. To se djelo zove »Česká politika«, a napisali su ga prvaci češke misli bez razlike stranaka. Preda mnom su tri svezke, koja do sada izadjoše i dosta ih je samo letimice pregledati, da se uvjeriš, kolika je danas umna snaga medju prvim predstavnicima češke inteligencije.

Prvi je svezak izašao 1906. a sadržaj mu je ovo: Politika kao znanost i umjetnost (T. G. Masaryk). Teritorialni razvoj austro-ugarske monarkije (dr. Fr. Hübl.) -- Ustrougarska izvanjska politika u XIX. stoljeću: Od bečkoga mira do ujedinjenja Njemačke. II. Od bitke kod Sedana do najnovijega doba

(dr. K. Kramář) — Austrougarska s narodnostnoga gledišta: Narodnostni razvoj austrougarske monarkije. I. Od najstarijih vremena do dolazka Magjara. II. Od dolazka Magjara do najnovijega doba. (dr. Lubor Niederle i dr. Fr. Hübl.) — Narodnostna statistika Austrougarske (dr. T. Živanský); Narodnostno i jezično pitanje Austrougarske (za Cislitaviju ovu je stvar rastumačio dr. Ed. Körner, a za Ugarsku dr. K. Kadlec, koji se je u punoj muževnoj dobi naučio magjarski samo zato, da može čuti i magjarsko zvono.) — Austrougarska s gledišta crkvenovjerskoga. (Dr. V. Novotný, dr. F. Hübl, dr. T. Živanský i dr. K. Henner.) U drugom je svesku ustav austrougarske monarkije, i tu najprije ustavna austrijska povijest od god. 1848. do 1861. iz pera dra. Fr. Vavřinka, vjerna slika dualizma od god. 1867., koju podaje dr. Fr. Fiedler. Onda za nas najzanimljiviji dio: Ugarski i hrvatski ustav u glavnim potezima iz pera dra. K .Kadleca. U drugoj polovici knjige ima tumač sadašnjega ustava kraljevina i zemalja zastupanih na carevinskom vijeću i izborni zakoni od godine 1848. sve do posljednje izborne reforme, kojom je uvedeno opće pravo glasa. Treći je svezak na polovicu manji, a prikazuje upravu u austrougarskoj monarkiji; poslije općenitoga uvoda dolazi pregled razvoja uprave u zemaljama češkim, zatim današnja organizacija uprave austrijske u pojedinim kraljevinama i zemljama, i onda tri osobito važne i zanimljive sutudije o samoupravi od dra. Bráfa, — o županijskoj upravi u Češkoj od dra. Fiedlera i uprava u Ugarskoj. Ova je potonja stvar uzeta iz opširnoga njemačkoga djela, što ga je napisao dr. R. Springer.

Svi mi Slaveni, a napose i mi Hrvati s punim se pravom tužimo na pristranost i površnost, s kojom se o nama piše, naročito u političkim spisima drugih evropskih naroda. Istodobno teško ojećamo nedostatak političkih spisa, koji bi domaće prilike u monarkiji, i razvoj glavnih evropskih dogadjaja uz temeljito poznavanje prosudjivali s gledišta našega prava i naših interesa, sad evo u jednom jedinom češkom djelu imamo gotovo sve, što nas može koliko toliko odštetiti za nepravedne i plitke strane napadaje, a što je glavno, dati nam valjanu spremu, da protiv tih napadaja ne samo s ogorčenim srcem prosvjedujemo, nego da ih i zrelim umom odbijemo.

Češko školstvo.

II.

1. Općenito obilježje češke škole.

Česi nemaju takove školske autonomije kao mi Hrvati. Školstvo je naime i po svojoj naučnoj osnovi i po odgovornosti učiteljstva odvisno o austrijskom ministru prosvjete, dotično o bečkoj vladi. Ova je ovisnost još u drugoj polovici XIX. stoljeća gušila svaki slobodni dah medju učiteljstvom i medju djaštvom, te je češka škola bila bez ikakvoga narodnoga duha, što se vidjelo osobito u školskim knjigama. Medjutim uza sav bečki centralizam s gledišta državno političkoga razvila se je u kraljevinama i zemaljama zastupanim na carevinskom vijeću vrlo široka općinska i gradska autonomija, a u drugu ruku učiteljska organizacija tako, da je za naših dana češko školstvo od najniže pučke škole sve do sveučilišta neprispodobivo slobodnije i narodnije od školstva hrvatskoga. S političkoga ili točnije s državopravnoga gledišta još nosi ovdje ondje austrijsko obilježje, ali inače su sve školske čitanke sadržajem i duhom ne samo narodne, nego u svojim historijskim člancima, da tako kažemo, podpuno državopravne. Učiteljstvo i djaštvo prodahnuto je historijskom slavom k r a l j e v i n e češke, a upravo ganutljivim načinom njeguje ljubav k češkoj domovini. Nedostatak je tek u tom, što se sve češke zemlje gotovo i ne spominju kao jedna cjelina, ali i taj se nedostatak vrlo umaja da i danas spaja Češku, Moravsku i Slezku u jedno.

No pravo je obilježje češke škole u njezinoj unutrašnjoj vrijednosti: u njezinom odgojnom i obrazovnom radu.

S moralno odgojnoga gledišta stoji češka škola visoko naročito zato, što učiteljstvo počevši i od najnižih pučih škola ima takav ugled u društvu i u narodu u opće, kao malo gdje u Evropi. Taj ugled steklo je učiteljstvo time, što je redovito duša svakoj prosvjetnoj i gospodarskoj organizaciji, te već kakvih tridesetak godina zauzima od prilike ono mjesto u narodnom životu, što ga je u preporodno doba imalo svećenstvo, naročito kod nas Hrvata. Osobito se mora iztaknuti, da su i učiteljice

jednako poštovane kao i učitelji, po selima gotovo još i više. Veliki svoj ugled stiču učiteljice u jednu ruku, živim svojim učešćem u svem kulturnom radu, a u drugu ruku time, što se redovito posve sljube s pukom, stanujući u seljačkim kućama i sprovodeći svoje slobodne vrijeme u pučkom društvu. Veliki broj nečinovničke inteligencije, gotovo sveopća pismenost i društveni položaj, što ga ima češki seljak, sve to olakšava češkim učiteljicama položaj i u najzabitnijem selu, te gotovo nema slučaja, da bi te narodne prosvjetiteljice morale ojačati, ili se inače posvema zapustiti. Uz to na učitelje i na razgranjena školska literatura i sveopća navika, da se praznici sprovode na putovanju po domovini i po tudjini.

S gledišta obrazovnoga češka je škola danas bolja i od njemačke škole, koja se svagdje ističe kao uzor u toj stvari. Tomu nije razlogom samo razdioba školske gradje, nego u prvom redu savjestnost učiteljskih sila i takva budna kontrola javnoga mnijenja, da i ne govorimo o samom školskom nadzoru, te ni u zabitnim seoskim školama nema primjera, da bi učitelj ili učiteljica učili u školi, kad im se hoće i kako im se hoće, ili čak da si učine ferije, bilo radi privatnoga posla, bilo radi kupe svoje zabave. Tko je u tom češke školske prilike isporedo recimo sa školama u Ugarskoj, taj će onda lahko razumjeti, otkuda kod Čeha ona općenita solidnost, a kod Magjara već poslovična netočnost u vršenju dužnosti. Naročito to treba naglasiti, da je češkomu učiteljstvu dužnost tako ucijepljena, te i na onim školama, gdje je ravnatelj slučajno slabić, podredjene učiteljske sile dolaze u školu na vlas točno — u Češkoj to znači bezuvjetno četvrt sata prije, nego je počela obuka — i da nema slučaja, gdje bi djeca ostala sama u školskom zatvoru. Jednim jedinim ovakvim nepadagoškim, upravo barbarskim činom učinio bi se učitelj nemogućim ne samo prema višoj oblasti, nego što je glavno, u očima javnoga mnijenja.

Još dvoje podaje češkome školstvu osobitu vrijednost: To je vanredna požrtvovnost čeških gradova i organizacija češke Matice školske. Kudgod čovjek Češkom prolazi, u svakom će mu gradu, pa i u seoskim općinama, oko zapeti o krasne škole, koje su i onda, kad su u njima gimnazije, realke i preparandije posvema, ili najvećim dijelom sagradjene troškom gradskih op-

ćina i prinosom pojedinih korporacija. A koliko se u Češkoj daje za samo uzdržavanje škola, neka govore ovi brojevi:

God. 1900. bio je trošak za pučke škole 22,083.000 kruna
God. 1903. . . . . 33,533.000 kruna
God. 1906. . . . . 41,119.000 kruna
God. 1907. . . . . 43,592.000 kruna
Za g. 1908. odredjeno je za pučke škole 45,504.000 kruna

Organizacija češke Matice školske toliko je već jaka, da ima godišnji proračun blizu jedan milijun kruna kao prava država. A koliki je istom moralni upliv, što ga Matičine škole vrše na cijelu okolinu, jer jedino pod tim uvjetom mogu obastati, ako im ni najljući protivnici ne mogu ništa prigovoriti.

Češko školstvo, u kratko, sustavno je poput njemačkoga, plod je idealizma i požrtvovnosti poput englezkoga, i najveći je narodni ponos kao u Francuskoj. Ako po ičem, spada Češka po svom školstvu medju prve države na svijetu.

2. Češke srednje škole.

Srednje su škole u cijeloj Evropi postale vrelo najvećih neprilika, jer u jednu ruku iz njih sve to više izlazi takav inteligentni proletariat, koji nije za nikakvu privredu, a u drugu ruku ni tako zvana liberalna zvanja ne popunjuju se više iz njih tako svježim i sposobnim silama, kako to zahtijevaju sve to razvitije prilike modernoga doba. U kratko: po cijeloj se Evropi i roditelji i vlade najviše tuže na srednju školu, jer roditeljima je na prevelik teret, a i vlade već proučavaju i spremaju, a negdje već i provede reformu srednje škole, koja stvarajući narodnu inteligenciju tvori glavnu jezgru sveukupnoga školstva. Ali sve vladine reforme slabo pomažu, kad ne nailaze na razumijevanje u društvu. U Češkoj na sreću probudio se zdravi smisao za praktični smjer u srednjim školama još prije, nego se po cijeloj srednjoj Evropi počeše baviti sve strašnijim posljedicama pravoga »kitajskoga sistema« u gimnazijama. Pod dojmom ovoga zdravoga smisla u češkom društvu imadu Česi samih realka gotovo koliko i gimnazija, a znatno više nego Nijemci.

Prema najnovijim podacima bilo je u Češkoj 28 čeških gimnazija, 6 realnih gimnazija, a 27 čeških realka. U Moravskoj bi-

jaše 15 čeških gimnazija i 4 češke realke. U Slezkoj jedna češka gimnazija. U svem 44 gimnazije, 31 realka i 6 realnih gimnazija. Nijemci, kojima inače bečka vlada ide na ruku, kao da su u češkim zemljama većina, imadu u Češkoj 15 realki, u Moravskoj 4 i u Slezkoj 4, dakle znatno manje od Čeha. Na češke gimnazije u Češkoj odredjeno je prema državnom proračunu za 1908. 2,507.714 K, za češke gimnazije u Moravskoj 1,188.862 kruna, za gimnaziju u Opavi 86.523 K, a za realne gimnazije 3,783.009 K. Za češke realke u Češkoj metnuto je u državni proračun za 1908. god. 2,475.482 K, a u Moravskoj 346.958 K. U svem 2,822.440 K. I tako se za češke srednje škole u Češkoj, Moravskoj i Slezkoj troši preko 6 i pol milijuna kruna.

Po svojoj naučnoj osnovi ove su škole iste kao i njemačke, ali jedno treba ipak naglasiti: njemački je na njima samo neobvezni predmet, a i inače narodni češki i slavenski duh u novije doba dosta razvit. Dosta znači ovdje, da se posvema slobodno ističu češki narodni osjećaji, a i osjećaji slavenski u strogo kulturnom smislu. Prave slavenske svijesti dakako nema i ne može biti već zato, što se prema sadašnjoj školskoj osnovi ni neobvezno, a kamo li obvezno ne uči nijedan slavenski jezik i nijedna slavenska književnost, a s poviješću slavenskih naroda i s njihovim zemljopisom radi se od prilike onako, kao i kod nas u Hrvatskoj. O Hrvatskoz se primjerice u svim srednjim školama uči od prilike toliko i tako, kao o Erdelju ili Sedmogradskoj. Zato kasnije svi slavenski kongresi ne mogu izkorjeniti krivih pojmova, da je Hrvatska samo jedan dio Ugarske, da postoji ne samo ugarski narod, nego i ugarski jezik, kao što su do nedavna mislili u Francuskoj, da postoji narod i jezik austrijski.

K srednjim školama spadaju dakako i učiteljske škole. Posebice ih treba spomenuti zato, da se osobito istakne u jednu ruku njihov veliki broj: ima ih u Češkoj, Moravskoj i Slezkoj u svem 14, od toga tri za učiteljice, ne računajući preparandija privatnih, a u drugu ruku da se naglasi, kako za njemačku manjinu bečka vlada uzdržaje isto toliko, naime 14 državnih učiteljskih škola, s tom nepojmljivom razlikom, da se za preparandije ove njemačke manjine troši 1,103,397 K, a za učiteljske škole velike češke većine 982.346 K. Ovo je jedan od onih

mnogih primjera, iz kojih se vidi, kako i za češko školstvo vrijede Riegerove riječi, što ih je jednom zgodom kazao grofu Taaffe-u kao ministru predsjedniku: Štogod mi Česi imamo, postigli smo bez države,, a obično i proti njoj.

I u istinu, mnoga i mnoga češka škola nastala je ovako: Najprije bi koja općina podigla zgradu, zatim bi uz pomoć Matice školske školu otvorila i dugi niz godina uzdržavala, a onda bi se istom vodila duga i žestoka borba na političkom polju, da se za dotičnu školu uvrsti potrebna stavka u državni proračun. Upravo je čudo, kako u toj borbi nisu Česi do sada ni smalaksali, a kamo li klonuli, kad se zna primjerice za Slezku, da su njihovi toliko puta ponovljeni zahtjevi ostali bez ikakvoga uspjeha. Dakako da nijedan gospodujući narod, — a takav su Česi svojim brojem, svojom kulturnom i gospodarskom snagom, — ne bi ovakvih prilika trpio ni najkraće doba, ali s obzirom na to, što se svi mi Slavenia držimo u obrani i ondje, gdje bismo bezuvjetno morali biti u navali, Česi su barem medju nama toliko sretna iznimka, što svoje skromne zahtjeve neprestance ponavljaju.

3. Češke strukovne škole.

Češke su strukovne škole valjda najveći ponos savremenoga češkoga napretka. Prema proračunu za god. 1908. odredjeno je na te škole 1,928.755 K. To je malo prema 7 milijuna kruna, što se godišnje troše na njemačke strukovne škole u češkim i austrijskim zemljama. Ali kad se uvaži, da se za poljsko strukovno školstvo troši samo 607.130 K, za slovensko 77.245 kruna, a za hrvatsko u Dalmaciji 49.909 K, onda se vidi, kako su Česi i na tom polju vodje svim ostalim Slavenima. To se vidi još bolje, ako prosudimo, da na tim strukovnim školama uči 257 učiteljskih sila i da te škole obuhvaćaju gotovo sve grane i sva područja industrijalne privrede. Tu naime ima umjetničko-obrtna i državna obrtna škola u Pragu; zatim državne obrtne škole u Smíchovu, Plznju i Pardubicama, i državne zanatlijske škole u Jaroměřu i Kladnu, nadalje tkalačka strukovna škola u Jilemnicama, Humpolcu, Kral. Dvoru, Lomnicama, Rychnovu nad Kněžnou, Ustí nad Orlicí; zatim pletarska

strukovna škola u Strakonicama, drvarska škola u Chrudími, umjetničko-bravarska škola u Král. Hradcu, škola za izradjivanje gline u Bechyni, kiparska i klesarska škola u Hořicama, košaračka škola u Mělniku, i škola za brušenje dragog kamenja u Turnovu. U Moravskoj ima državna obrtna škola u Brnu, tkalačka škola u Frenštatu i Prostějovu i strojarska škola u Přerovu.

Osobito su znamenite strukovne tkalačke škole već radi svoje vrlo zgodne naučne osnove. Svaki tekstilni zavod sadržaje naime: dvogodišnju svakidašnju školu, kojoj je svrha, da i teoretski i praktički svoje učenike pripravi za nadzornike, poslovodje i strukovne činovnike tkaonica i drugih tekstinih poduzeća. Redoviti dvogodišnji strukovni tečaj večernji i nedjeljni, kojemu je svrha praktično već zaposlene nadzornike, poslovodje i činovnike tekstilnih poduzeća teoretski, a koliko se da, i praktično dalje vježbati u njihovoj struci, da budu kadri ili jeftinije robu izradjivati, ili je uz isti trošak izraditi više; napokon su tu posebni tečajevi za usavršivanje u pojedinim granama tekstilnoga obrta već prema mjesnim prilikama i potrebama. Ovakovih posebnih tečajeva imade u svem deset, obdržavaju se samo po nedjeljama, a naučna osnova točno odredjuje, koji se tečaj kod koje škole mora uvesti.

Po samoj ovoj osnovi češke strukovne škole stoje vrlo visoko, a po uspjesima, što su ih do danas postigle, spadaju bez sumnje medju prve škole u Evropi, te je upravo nepojmljivo, da do današnjega dana ni Hrvatska uz potpunu svoju školsku autonomiju, ni slavenske balkanske države nisu još ni pokušale, da se okoriste ovim neprocjenivim tehničkim znanjem i vještinom. Da Česi nisu do sada ništa drugo stvorili, nego strukovne svoje škole gospodarske, industrijalne i trgovačke, bilo bi već ovo dosta, da se u svim srednjim školama hrvatskim, srbskim i bugarskim uči češki, i to nižim razredima, da i oni djaci, koji srednju školu ostavljaju, uzmognu u Češkoj postići takvu naobrazbu i vještinu, kakove svim nama južnim Slavenima u prvom redu i treba.

III.

Česka lijepa knjiga.

1. Općenito obilježje.

Svaki se narod, pa i mi Hrvati s punim se pravom ponosi svojom lijepom književnošću. Po književnosti ljudi jednoga jezika istom i postaju jedan narod, jer samo jaka i razvita narodna književnost stvara od naroda pravu kulturnu cjelinu, viši društveni organizam.

U našoj književnosti, kako se vidi na prvi pogled, stoji na prvom mjestu pjesništvo, te je dosta spomenuti Gundulićeva »Osmana«, Kačićev »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«, Reljkovićev »Satir«, Mažuranićevu »Smrt Smail-age Čengijića«, Vrazove »Džulabije« i Preradovićeva pjesnička djela, da se uvjerimo, kako je pjesništvo gotovo jedina snažno razvita grana hrvatske lijepe knjige. Tako je u glavnom i kod Čeha. Treba reći u glavnom zato, jer već od XVI. stoljeća imadu Česi vanredno razvitu prozu, a i preporod češki, kako smo vidjeli, imao je već u prvom svom početku ne samo pjesnike, nego i učenjake svjetskoga glasa. No uza sve to gospoduje još uvijek u Češkoj književnosti pjesništvo, i to epsko i lirsko. Ta dosta je spomenuti imena: Kollár, Čelakovský, Erben, Zeyer, Čech, Vrchlický, Machar, da pred tobom sine slika poput jasnoga zvjezadnoga neba, koja te to više začarava, što ga dulje gledaš. Upravo je čudo, da Česi uza svu svoju praktičnost, koju im naročito Nijemci, a često i drugi Slaveni, sad zavidno, sad zlobno spočitavaju, usavršiše pjesništvo kud i kamo više nego roman i dramu. Bilo bi dakako posve krivo misliti, da Česi nemaju svoga romana i svoje drame; ali češki roman i češka drama dosta su slični romanu i drami hrvatskoj: ne ostaviše naime takvih tragova u narodu, kako je to, recimo, u Rusiji, Engleskoj i Francuskoj.

Još je u jednom češka književnost slična hrvatskoj: nema književne kritike, kako je to u Rusiji, u Francuskoj, pa i u Njemačkoj. Pisac najprije mora umrijeti, ili slaviti kakav veliki jubilej, da o njegovim djelima izadje cjelovita študija. Kritika ide

za književnošću, a ne pred njom; ona nije književniku vodilica, nego mu je daleka, često puta samo posmrtna pratnja. A dok je pisac živ, znade mu kritika biti sad nezasluženi bič, sad opet još nezasluženiji lovor-vijenac.

Osim ove sličnosti ima češka književnost i mnogo različnosti prema hrvatskoj i svakoj drugoj slavenskoj književnosti. Nijedan slavenski narod nema možda ni absolutno, a kamo li relativno toliko poduzetnih nakladnika i toliko dobro uredjenih knjižara kao Česi. Pravi je užitak, naročito u Pragu, pogledati čitav niz čeških velikih knjižara, a radost je u svakom svesku tolikih književnih časopisa gledati na omotu dugu listinu novih, ili na novo tiskanih djela, poslanih uredništvu na ocjenu. Tu se čovjek i nehotice pita, tko to sve napiše, čita i — plaća. A kad još vidiš, da su te knjige, izuzevši djela, što ih izdaje Koči, razmjerno vrlo skupe, onda još s više poštovanja gledaš na narod, u kojem ima toliko ne samo njegovatelja, nego i ljubitelja najkrasnije ga kulturnoga cvijeća.

Osim toga obilja i pristupnosti cijelomu narodu odlikuje se češka književnost takovim slavenskim duhom, da bismo je s punim pravom mogli nazvati slavenskom knjigom pisanom češkim jezikom. Mi se Hrvati rado ponosimo, da smo prvi i najbolji Slaveni. Ali bismo se začudili, kad bi nam tko kazao, da su od nas još bolji Slaveni i oni Poljaci, za koje se obično misli, govori i piše, da tobože ne spadaju u veliku slavensku obitelj. Istina je, da je u dubrovačkoj i dalmatinskoj književnosti jaka »slovinska« žica. No već u preporodno doba sužuje se sveslavensko obzorje na ilirsko ili jugoslavensko područje, a u zadnjoj četvrti XIX. stoljeća sve do danas taj je obzor sve to uži, dok nije postao čisto, isključivo hrvatski. Taj je duh bio, a i danas je tako općenit u našoj inteligenciji, da se primjerice Kukuljevićeva pjesma »Slaveni, Slaveni, vi naroda sluge«, pjeva danas: Hrvati, Hrvati, a i sveslavenska pjesma »Hej Slovane«, poznata je našemu svijetu u ispravljenom prijevodu: »Oj Hrvati«. Češka književnost naprotiv ide sve dalje i šire u nepregledno slavensko more. Nema gotovo češkoga pisca, koji se ne bi često u najvećem zanosu obraćao k cijelom Slavenstvu, a prvi velikani češke poezije Kollár, Čelakovský i Čech ili se sasvim, ili velikim dijelom posvetiše samo slavenskoj vili.

Još jedno za nas neobično obilježje ima češka lijepa knjiga: Bio to roman, bila drama ili pjesma, vrlo je često, a kod mnogih književnika velikom većinom glavni sadržaj pučki seoski život, a prvi i glavni junak — češki seljak, ili čovjek iz puka. U tom češku književnost i dubljinom svojom i upravo elementarnom ljubavlju k prezrenom narodu natkriljuje jedino književnost ruska, a u novije doba mjestimice i književnost poljska. No i tu treba odmah spomenuti, da su muke i progonstva ruskoga i poljskoga seljaštva i radništva neprispodobivo veće nego su patnje, što ih je češki puk podnosio, a mjestimice i danas podnosi od tudjinske vlade i gospode. Napokon češku lijepu knjigu redovno odlikuje lahkoća, jasnoća i svestranost, u koju se granila baš za naših dana. Osim književnosti pisane za svakoga, imadu Česi već cijelu literaturu za mladež i to za mladež odraslu, za mladež školsku i dapače za djecu, koja istom počimaju čitati. Zato je češka knjiga ne samo vrelo, nego golema rijeka narodne prosvjete, koje ne može više zaustaviti nikakova sila i nepravda.

Za nas je Hrvate važno pripomenuti još i to, da je u češkoj liepoj knjizi prevedeno sve, što je u istinu klasična i znamenita u svjetskoj književnosti. Ponajveće češko nakladništvo J. Otto, koje baš završuje češku enciklopediju veliku, a izdalo je već i malu, osnovalo je posebnu svjetsku knjižnicu, koja je godine 1907. proslavila rijetki jubilej: dvijestoti svezak prijevoda prvih djela najvećih umnika ljudskih.

2. Pogled na češku poeziju.

Češka moderna poezija počima s prijevodom franceske Chateaubriandove drame Attale i prijevodom glasovitoga eposa Engleza Miltona »Izgubljeni Raj«. Oba je djela preveo Jungmann, koji je baš time htio dokazati, da se češkim jezikom može izreći sve ono, što francuskim i engleskim.

U to se koncem prve četvrtine XIX. stoljeća pojavi bogoduhi pjesnik, po filozofiji učenik Herderov, a po tvorbi vrlo sličan našemu Stanku Vrazu, Franjo Ladislav Čelakovský (1798.—1852.) — Čelakovský je tako duboko proniknuo u češku

i u opće slavensku narodnu pjesmu, da su oba njegova djela: »Ohlasy básní ruských« i »Ohlasy básní českých«, jezikom i sadržajem, duhom i oblikom tako savršene pučke tvorevine, te su sami Rusi mislili, da je Čelakovský tek majstorski preveo ponajljepše ruske narodne pjesme. Čelakovský je svoje savremenike ovim svojim pjesmama prema narodnomu uzoru upravo začarao, a što je još glavnije, stvorio je i ostavio za sobom čitavu pjesničku školu. U to je i Jan Kollár (1793.—1852.) doduše u zapadnjačkom obliku soneta, ali upravo elementarnom slavenskom snagom zanio i mladež i starije rodoljube, te je u Češkoj još kojih desetak godina bila sva sila inteligencije, koja je znala na izust veći dio Kollárove »Slavenske kćeri«. Na kratko, ali snažno zasjeo je još u prvoj polovici XIX. stoljeća svojim genijem Machar (1810.—1836.) pjesmom »Máj« koju su već savremenici smatrali opozicijom prijašnjoj pjesničkoj školi, a kasnije je proglašena kao najsmioniji pokus posvema slobodne pjesničke tvorbe. Prije četrdeset i osme eto još i male knjižice Karla Jaroslava Erbena pod skromnim imenom »Kytice«. Ne da se opisati dojam ove male zbirke na češka srca i duše, kojima je to bila kao nova svjetlost i kao ognjeni stup u sve ljućoj narodnoj borbi.

Eto medjutim i pokoljenja od god. 1848. Junak je narodni neustrašivi Frič, vodja je književnosti najprije Hálek, nježni pjesnik »Večernjih pjesama«, a onda Neruda, naš Šenoa, kakav se na žalost prekratko vrijeme javljao u Zagrebuljama i u odgovorima mladim pjesnicima i nepjesnicima. Sve ovo kao da bijahu samo preteče triju genija. To su Vrchlický, Čech i Zeyer.

Vrchlický je valjda najuniversalniji genij našega doba ne samo medju Česima, nego i medju pjesnicima ostalih naroda. On prevodi s francuskoga, talijanskoga, španjolskoga i njemačkoga i to ponajbolja pjesnička djela. Uz to je stvorio cijelu originalnu literaturu sasvim u duhu češke povijesti i čeških narodnih ideala, premda se na prvi mah čini, da je puki kosmopolita. Najsimpatičnija crta njegova rada je oduševljenje i pijetet, kojim utvrdjuje slavu drugomu gorostasu, od 1908. pok. Svatopluku Čechu.

Svatopluk Čech nije možda takmac Vrchlickomu, nego, da tako kažemo, drugo jedno središte sunčanoga sistema na nebu češke poezije.

On je narodnjak srdcem i dušom, zborom i tvorom. Svojim je djelima upravo ovjekovječio najbolnije stranice češke povijesti, a »Pjesmama roba« urezao se duboko u dušu svemu češkomu narodu. Još prije toga bio je on popularan, a poslije ove zbirke pjesama, koja je u par godina doživjela tridesetak izdanja, postao je narodni ljubimac i apoštol.

Julius Zeyer sličan je po universalnosti Vrchlickomu, samo što nije poput njega narodan, nego je kosmopolita, koji ne mari za granice vremena i prostora, nego živi sam odijeljeno od svijeta, premda zna mnogo stranih jezika i premda mnogo putuje po svim dijelovima svijeta.

Od ove trojice velikana živi još samo Vrchlický, koga sve to češće pozivlju daleko izvan Praga, da predaje o stvarima, što ih samo ovakav genij može potpuno shvatiti i ocjeniti. I nemojmo misliti, da Vrchlický kao član akademije i jedan od prvih uglednika medju češkim narodnim prvacima predaje možda samo odličnim gospodjama u ukusnim salonima, bogatim gradjanima i elegantnoj mladeži u velikim dvoranama. Baš naprotiv, Vrchlický najvoli predavati u golemim sokolskim vjež baništima, slušateljima iz svih narodnih staleža, a ponajpače brojnoj vojsci radničkoga puka. Ova srdačna veza medju prvim predstavnikom češkoga pjesništva i medju tisućama čeških srdaca pod radničkom košuljom možda je najznačajnije obilježje zdravoga narodnoga i pučkoga smjera češke poezije.

Čisto narodni i upravo seljački ovaj pravac našao je svoga autora i poslije Čelakovskoga. To je Josip Sládek sa svojim »starosvjetskim pjesmicama« i onda sa svojim seljačkim pjesmama. No i posve moderna, čisto evropska pjesnička struja ima u Češkoj uglednih svojih predstavnika. To je naročito J. S. Machar, koji neobičnom snagom spaja narodnu ideju i elementarni narodni osjećaj s najmodernijim zapadnjačkim duhom.

3. Vrchlický: Antologija.

»Poznata je ona pripovijetka o bagdadskom kalifu, koji je za svoga života skupio veliku knjižnicu, te mu je kašnje bilo teško tražiti, što mu se najviše svidjelo, pa si je dao izabrati nekoliko najboljih knjiga, onda iz tih knjiga učiniti po izbor knjigu, koju bi mogao uvijek kod sebe nositi, a napokon skupio je jezgru i te jedne jedine knjige u pripovječicu, koju je na pamet naučio. Ta mi je priča dolazila na pamet, kadgod bi se govorilo o antologiji mojih pjesničkih spisa. Dugo sam se otimao toj misli, ali me s mnogo strana upozoriše, da bi prema današnjim našim zakonima mogao tkogod takvu antologiju učiniti, i da bi možda mogao i naškoditi mojim umjetničkim namjerama, pa sam zato na molbu svoga nakladnika g. J. Otta sastavio ovu knjigu. U njoj je po prilici sve to, što bi želio, da predje na potomstvo iz prve polovice moga života«. Ovako je Vrchlický sam popratio svoju antologiju, koja u istinu zaslužuje to ime, jer to je pravi cvjetnjak svestrane i upravo goleme njegove pjesničke djelatnosti.[1])

Cijela je antologija razdijeljena na sedam knjiga; prvu knjigu posvetio je domovini i prva je pjesma u njoj namijenjena Češkoj. Tu čitaš i ove stihove:

Ŏ země slzí, krve, myšlének a činů,
v Svém velká bohatství a větší v pádu Svém,
o s čela Svého shrň již těžký závoj stínů,
a stáre slávý Své si přitkni diadém!
Věř v lásku dcer Svých, matko, v zmužilost Svých synů!
Hle, v prvním nadšení a s bouřným srdce plesem
Ti myšlénky a krev, Ti sny a skutky nesem,
bys štastna byla zas a velká, všichni chcem![2])

Knjiga »Domovini« dijeli se na četiri cyklusa, od kojih je drugi posvećen Pragu i okolici, a treći razmišljajima o češkoj prošlosti i sadašnjosti. Tu je i sonet »Što hoćemo« i »Apostrofa« na srce češkoga puka. Prvi sonet počima:

[1]) Anthologie z básní Jaroslava Vrchlického 1875.—1892., v Praze. 1894.

[2]) O zemljo suza, krvi, misli i čina, velika u Svom bogatstvu, a veća u padu Svom, o s čela Svoga odgrni već tešku koprenu sjena i metni si krunu stare Svoje slave! Vjeruj u ljubav Svojih kćeri, majko, u odvažnost Svojih Sinova! Gle u prvom oduševljenju i s burnim zanosom srca prinosimo Ti misli i krv, snove i čine, svi hoćemo, da budeš opet sretna i velika.

My chceme s každým v svatém žíti míru,
jen každý, co nám svato je, ať nechá,
za vlastním pluhem ař jen každý spěchá,
v své hrudi mej si jakou sám chceš víru.
Chcem právo v životě-ne na papíru,
kde naše drahá řeč zní sladkodechá
a píď nedáme z lánů otce Čecha,
v boj za ně obrníme pěst i lyru.[1])

U »Apostrofi« pjesnik ganutljivo pjeva pučkomu srcu kao zlatnoj lutnji, sa koje na žalost dopiru samo bolni jecaji i plahi uzdisaji; kao svetoj posudi, kojoj se gruba svjetina ruga; kao rajskoj ptici, koja je nekada nosila prorocima u kljunu hranu, samo joj je sada netko otrovao izvor, na kom pije i mjesto, gdje kupi hranu.

Druga je knjiga posvećena ljudstvu. Razdijeljena je opet u četiri cyklusa. Tu se dubokom mišlju i jakim osjećajem spominju sve velike težnje našega vremena, tu je i pjesma vječnomu evangjelju ljubavi i pravednosti.

Treća je knjiga o prirodi, a četvrta o umjetnosti. Tu imadu svoje sonete Orfej, Homer i Hesiod, Lukrecij, onda Dante, Milton i Shelley, Carducci, a od Slavena Mickiewicz, Krasiński i Slowacki.

Peta knjiga pjeva o ljubavi i tu je u pet cyklusa toliko poezije? Najdražesnija je pjesma o vjernoj ljubavi pod naslovom: „Stále vtc“, a snažne su jakim dojmom i litanije ljubavi.

Šesta je knjiga o životu i o smrti, a sedma je prerazličnoga sadržaja«. Tu je i ova pjesma pod naslovom »Žena«.

Já znal ji. Mezi okny denně
svou líčivala bledou líc,
pak s nahou šíjí rostouženě
v šeř dívala se do ulic.

Po žádném neohlédla muži
se cestou celou v bolu svém
a nesla věnec z bílých růží,
jenž koupen hříchu penízem.

Však hořkou slzu v spuchlých víčkách
a v černém šatu beze slov
vždy chodívala o dušičkách
a každorvčně na hřbitov.

A klekla pak a věnec kladla
na dětský růvlk do hlíny,
na dítěte rov, kterým padla
v běd nekonečné hlnbiny.

[1]) Mi hoćemo sa svakim u svetom živjet miru, samo svaki neka pusti u miru, što je nama sveto. Neka se svatko žuri samo za svojim plugom, a u grudi svojoj imaj vjeru, kakovu sam hoćeš. Hoćemo pravo u životu, ne na papiru, gdje naša draga, slatka riječ zvuči, a ne damo ni pedlja z brazde otca Čeha, u boj ćemo si za nju oružati i pjest i liru.

Tu cítila, jak žití drahou
hloub klesá denně víc a víc . . . .
Však večer v okně s šíjí nahou
se opět smála do ulic.[1])

Na koncu Antologije dodana je kritika, što ju je napisao Poljak Zenon Przesmycki, koji Vrchlickoga stavlja o bok Viktoru Hugou te ističe sličnost i različnost njihova genija.

4. Svatopluk Čech: Pjesme roba.

Težko da je u svoj svjetskoj književnosti ikoje pjesničko djelo našlo toliko razumijevanja, kao »Písně otroka«, koje već prve godine kad izidjoše (1895.) — izadjoše u dvadesetak izdanja. To je mala knjižica, ali pjesme u njoj djeluju radi zgodne i originalne izvedbe, a ponajviše radi vanredno snažnoga osjećaja i nestegnute slobode misli, a sve je to izraženo u savršenim stihovima prerazlična oblika.

Ove su pjesme zapravo jedna velebna pjesan slobodi, što je robovima otpočivajući na mjesečini pod palmama pjeva drug pjevač, a ovdje ondje se majstorski propliće i dopunjuje pjevanjem cijeloga zbora. Ova pjesan žive i strašne zbilje, što pritište još sada većinu slavenskih naroda, morala bi biti prevedena na sve slavenske jezike poglavito zato, jer je tu sa strašnom realnošću spojena najčišća idealnost i s očajničkom bolju nepokolebiva vjera u pobjedu slobode i pravice. U njoj se nemilosrdno bičuju glavne narodne mane Slavena, naročito medjusobna nesloga, pokornost, pa i podlost pred tudjim tlačiteljem, a ujedno se najoštrijom satirom šiba krvava i tiranska strana militarizma, farizejska i slavohlepna strana klerikalizma. Jedno se i drugo naravski zaodijeva takovim ruhom, a k tomu se sve dogadja negdje u Africi, da ni sumnjičavoj

[1]) Poznavao sam ju. Na prozorima je svaki dan znala bojadisati svoje blijedo lice, a onda s golim vratom čeznutljivo gledati u suton na ulici. No ipak je s gorkom suzom u opuhlim vedjama i u crnoj haljini bez riječi vazda hodala na Dušni dan na groblje i to svake godine. Nije se ogledala cijelim putem u svom bolu za nijednim muškarcem i nosila je vijenac bijelih ruža, što ga je kupila za novac grijeha. I onda bi kleknula i vijenac položila u glinu na djetski humak, na humak djeteta, s kojim je pala u nekonačni ponor bijede. Tu je ćutila, kako na stazi života pada sve dublje i dublje. No na večer se opet kod okna s golim vratom smijala na ulicu.

austrijskoj cenzuri nije preostalo drugo, nego da stisne zube, kadgod bi je ošinuo plamen ove neobično snažne pjesničke vatre.

Ne da se pravo ni pojmiti dojam cijele pjesme i oduševljenje, što ga je pobudila u češkom narodu, ako je sam ne pročitaš; no ipak se i po njekoliko odlomaka može prosuditi snaga Čechova genija i glavno njegovo obilježje: neizmjerna i neizreciva ljubav za narodnu slobodu, za narodna prava. Evo primjera!

Jsme otroci. Jsme cizí zvůle loutky,
v nás bez trestu smí bušit každá pěst,
co máme, hříčkou ledačí je choutky
a v pospas každému je naše čest.
Jsme zástup skotu v jařmu bičem štvaný
pro cizí prospěch z jitra do noci —

Nic není našeho, vším jiný vládne,
náš pro něho pot rosí předků lán,
krom jeho pro nás není vůle žádné,
nám právem, zákonem jen co chce pán.
Lež pravdou proti nám a křivda řádem
a pro nás nebe samo bez moci.[1])

Strašno ovo ropstvo postaje još strašnije time, što okrutni gospodar ima u rukama bič, kojega svaki remen nosi krasno ime: jedan se zove stari običaj, drugi ćudorednost, treći prosvjeta, pa onda sloboda, red, čovječnost, istina, krepost. Evo, kako se zovu dva prva remena na korbaču:

Hle, ten řemen sluje Vírou,
jež vám káže: Zbožně nes
jho svého pánů, za trud žití
v ráji najdeš věčný ples.

Ten zas řemen zovu Právem,
z vašich vlastních zad je drán,
vaší krví na něm psáno,
žej ste rabi a já pán.[2])

[1]) Robovi smo. Tudje smo samovolje lutke, bez kazne smije po nama lupati svaka šaka, što imamo, igračkom je svačije voljice, a naša čast dana je svakomu na milost i nemilost. Stado smo blaga, što nas u jarmu bičem gone, za tudju korist od rana do večera. Naše nije ništa, svime drugi vlada, naš znoj za njega rosi pradjedovsku njivu, osim njegove volje nema za nas zakona, nama je pravom i zakonom, samo što hoće gospodar. Proti nama je laž istinom, a krivica poredkom i samo je nebo za nas nemoćno.

[2]) Gle, taj se remen zove vjera, koja vam veli: Pobožno nosi jaram svojih gospodara, za trud života naći ćeš u raju vječni ples. Ovaj opet remen nazivljem pravom, oderan je s vaših vlastitih ledja, vašom je krvlju na njem pisano, da ste robovi, a ja gospodar.

Izmučena i išibana pjeva crna robinjica svomu nejačetu takovu uspavanku, koja dira srdce i oštri misao svakomu prosvijećenomu čovjeku.

Zavři milá očka svoje,
malý otroku.!
Již se třpýtí hvězdné roje
v temnomodrém vysoku;
tvoje máť den celý štvaná
oddechnout smí utýraná
tobě po boku.

Co tě vinu do náručí,
ve tvůj dětský sluch
otrocká již hudba zvučí:
pout mých drsnohlasý ruch.
Nevíš ach! co v sobě chová,
že i tobě již se ková
železný ten kruh.[1])

I tad tužna mati pjeva o svem, šta joj čeka nevino čedo, te u grozi nad tom strahotom želi na koncu, da joj uz sjaj tisuća svijezda njezino ropče za uvijek zatvori oči.

Rijetkom psihologijom pjesnik navodi glavno obilježje ropstva, naime ropski duh, iz koga nastaju sve izdaje i podlosti jednoga roba proti drugomu. No da se čovjek sav ne izgubi u crnim slikama ropskih nevolja i mana, vodi nas pjesnik u slobodnu prirodu, kamo je utekao jedan rob i gdje se doskora susreo s jednom robinjicom, koja je takodjer barem na čas umakla pred najvećom sramotom robskoga života. Tu robinjica, sada slobodna u raju svoje sreće, pjeva svomu dragomu i ovo njekoliko stihova, koji su pravi biser češke lirike:

Jak v jitřním poupěti
plá krůpěj rosy,
jak prsten objetí
svou perlu nosí,
jak nebe, hvězdy jas
a křištál horská sluj:
tak chová v každý čas
mé srdce obraz tvůj.

Spíš v dol se pohoří,
souš v moře změní,
spíš slunce dohoří,
a luny skvění,
spíe ve mě živoucí
bít srdce ustane,
než k tobě horoucí
v něm láska doplane.[2])

[1]) Sklopi mile svoje očice, malo ropče! Već se sjaju zvijezdani rojevi na tamnomodroj visini; tvoja mati, gonjena cijeli dan, smije pokraj tebe izmučena odahnuti. Dok te privijam u naručaj, već u tvoj djetinjski sluh zvuči ropska glazba: grubi zveket mojih okova. Ni ne znaš, što u sebi krije (taj zveket) i da se već i tebi kuje taj željezni obruč.

[2]) Kao što na jutarnjem pupoljku sja kaplja rose, kako prsten u zagrljaju svoj biser nosi, kako nebo sjaj zvijezda, gorska pećina kristal, tako svaki čas moje srce čuva tvoj lik. Prije će se dolina u goru, a more u kopno promijeniti, prije će dogorjeti sunce i sjaj mjeseca, prije će u meni živo srce prestati kucati, nego li za te goruća u njem ljubav dogorjeti.

Ali prekratko je trajala sreća tih bjegunaca iz ropstva. Jednoga dana iznenada ih uhvatiše i onda opet svi robovi, a osobito ovo dvoje mučenika osjećahu u srcu neizrecivu čežnju za slobodom, koju je pjesnik ovako snažno izrazio:

Jest leckde volnost pouhý blahol slova
a svoboda jen hluchý, prázdný zvuk,
leč u nás procit'uje denně znova
to heslo bouřlivý všech srdcí tluk;
kam zrak se upne, plamenem je psáno
a kol do kola věčným zvonem zní,
je prvním našim vzdechem každé ráno,
a večer modlitbou je poslední . . .[1])

Najživlje zanimanje budi u nama pisac tim, što se napokon nadje jedan rob, koji okom u oko, licem u lice stane pred tlačitelja, da odbije surovi njegov udarac. Smioni junak gubi zato i ono malo slobode, pogled na božje sunce, ali njegovi bivši drugovi s potpunim pravom pjevaju, da živu samo u prostranijoj tamnici, i da k tomu još svoje okove nose u punom sjaju, a povrh toga još i najteže verige: sramotu.

Cijela pjesan svršava sjajnim pozivom i jakom nadom k odlučnomu činu za slobodu.

IV.

Češka umjetnost.

Narodni pečat češke umjetnosti.

Pred desetak godina izdala je češka akademija na uspomenupedesetogodišnjice vlade Nj. Veličanstva Franjo Josipa I. opširnu studiju o likovnoj umjetnosti.[2]) Teško je u malo riječi izraziti, kako snažno djeluje ovaj prikaz osobito na slavensku dušu; toliko je u njem ljepote i sklada, toliko živih i besmrtnih

[1]) Sloboda je gdjegdje puki žubor riječi, sloboda je samo gluhi prazni zvuk, no kod nas to geslo danomice opet budi kucaj svih srdaca; gdje ti pogled stane, plamenom je zapisano i naokolo vječnim zvonom zvoni, prvim je našim uzdahom svakoga jutra, a na večer posljednjom molitvom.

[2]) Památnik na oslavu panovnického jubilea J. V. Františka Josefa I.: Vedecky a umelecky razvoj v narode českém 1848.—1898.; **Umeni vytvarná,** napsal Karel B. Mádl, v Praze 1898., str. 84 in 4⁰, za 4 K.

primjera i dokaza, kako samo narod stare i razvite kulture, i to narod, koji ostaje sam sebi vjeran, može stvoriti pravu umjetnost kao trajno ogledalo sve svoje prošlosti, a ujedno kao vrelo žive vode za svoju budućnost.

Kod svih se naroda javljalo mišljenje, a kod malih naroda znade često ovo i prevladati, da je umjetnost medjunarodna u tom smislu, da njezina tvorba nema nikakve ni unutrašnje, ni vanjske sveze s narodnim osebinama. Po svojoj vanjštini ili tehnici ravnaju se tobože umjetnine po onoj školi, koja je u dotično doba najsavršenija, a po samoj svojoj zamisli i izvedbi, da je svaka umjetnina plod pravoga genija, djelo čistoga nadahnuća bez ikakve intimne veze s umjetnikovom okolinom. I kod nas Hrvata ukorjenilo se ovo mišljenje tako jako, da naša mlada umjetnost, kolikogod je stekla priznanja i u Danskoj i u Franceskoj, i u Njemačkoj, pa u Češkoj i u Rusiji, a po gotovo kod najbliže naše narodne braće Slovenaca, Srba i Bugara, toliko je na prvi pogled očito, da su djela te naše umjetnosti s malom iznimkom samo toliko hrvatska, koliko su njihovi autori Hrvati porijetlom i osjećajem.

Posvema je drukčije u umjetnosti češkoj. Velika većina umjetnika tu je samo krasni cvijet na jakon stablu češke narodne kulture, a dobrim dijelom taj je cvijet dozrio u čarobne zlatne jabuke, o kojima nam znade samo priča pripovijedati. Ne znaš, je li kod Čeha narodnije slikarstvo ili kiparstvo ili graditeljstvo, ili glazba, to vilino miljenče medju umjetnostima. No da se razumijemo, treba naglasiti, da češke umjetnosti ne ćemo prikazivati samo po tom, koliko je narodna, dapače samo s toga gledišta ne će o njoj biti ni govora. Češka umjetnost neka nam zasja u svojoj savršenoj veličanstvenoj ljepoti, u svom golemom bogatstvu i danas već neobuhvatnom obilju.

I. SLIKARSTVO.

»Slikarstvo u Češkoj započelo je kod svoga preporoda praznim shemama bez krvi i duše, danas se je tijesno i trajno priljubilo k životu. Započelo je akademičkim kompozicijama krajolika, danas češki krajolici dršću dušom, svijetlom i uzduhom. Počelo je kistom nespretnih diletanata, danas je tu niz slikara delikatnoga i suptilnoga umjeća. Započelo je sjenama mrtvoga Olympa, a danas vatreno prikazuje radost i žalost puka iz svoje okoline.«[1])

Mnogo je uzroka, radi kojih je češko slikarstvo od ovako skromnih početaka postalo danas uresom kulturnoga života i ponajvećom dikom češkoga naroda. Kako je poznato, bila je umjetnost ljubimaca i stalna gošća samo na kneževskim, vladarskim i papinskim dvorovima. Vrijedi to naročito za umjetnost u Italiji. I u Češkoj je plemstvo i svećenstvo, dok se za ista oduševljavalo, njegovalo umjetnost. Ali koncem XVIII. i u prvoj polovici XIX. stoljeća velikaši i crkveni dostojanstvenici sami dobrovoljno ispustiše iz svojih ruku žezlo, kojim su umjeće štitili i kojim su mu često i pravac davali. U zadnjoj četvrti XIX. stoljeća mjesto tih odabranika visokoga društva primio je to žezlo u svoje ruke sam češki narod i svi njegovi staleži.

Bilo je to najprije 1879. »U siječnju te godine otvoren je natječaj za slikanje češkoga narodnoga kazališta i tu se skupilo 75 skica potpunih ili djelomičnih predloga za kazalištni zastor, za ures glavne otvorene lože, za dvoranu u foyeru, za spojne hodnike i za strop u gledalištu. Sve nagradjene škice nisu provedene, ili na onom mjestu, kojemu su prvobitno bile namijenjene, no uza sve to za novo češko slikarstvo je epohalno znamenovanje«.[2])

Ovaj prvi kazališni zaslon doskora je izgorio u kolovozu 1882., ali besprimjerna požrtvovnost češkoga naroda kao usprkos nemiloj sudbini podigla je doskora narodnoj umjetnosti još sjajniji hram. »Gdjegod je u češkoj ruci bio koji krepki, mladi i gipki kist, taj je doprinio svoj danak i to ne samo dijelak, nego svu svoju snagu za ovo djelo, što je niklo iz idealnoga oduševljenja svega češkoga puka. Tu je bio obradjen i utjelovljen veliki misaoni krug: češki kraj, češko bajoslovlje, život, povijest, vrela i oblici češke dramatske umjetnosti. On voit que la patrie était près de vous (vidi se, da je domovina bila pokraj vas), kazao je Jan Swerts pobjedonosnim svojim djacima,

[1]) Karel B. Mádl, netom spomenuto djelo str. 5.

[2]) Netom spomenuto djelo str. 7.

Alešu i Ženíšku, a te riječi vrijede na koncu i za sve učesnike ukrasa narodnoga kazališta. Ovo je djelo zaokupilo sve sile tako, da se na druge radnje nije moglo gotovo ni misliti.«[1])

Malo zatim počeše i drugi češki gradovi podizati sad vijećnice, sad palače za svoje štedionice, a početkom godina devedesetih bio je raspisan natječaj za slikanje umjetničke palače zvane Rudolfinum. Odmah na to gradska štedionica sagradi raskošnu i samim umjetninama ukrašenu palaču, a za godinu, dvije otvori se drugi veliki novčani zavod, češka zemaljska banka, kao novi umjetnički hram. Istodobno i Prag i ostali češki gradovi počeše graditi svoje muzeje, te ne htjedoše, da ostanu bez umjetničkoga ukrasa. Dapače i škrti Beč moraede posegnuti za češkim umjetnicima, koji mu ukrasiše strop stubišta, koje vodi u nadvojvodsku ložu dvorske opere, a i u zavjetnu crkvu struji svjetlo oknima, za koje načiniše nacrte umjetnici češki.

Medjutim je dovršio ponajveći slikar Václav Brožík svoje velebno djelo: Husa na saboru kostničkom. »U Pragu se odmah sastadoše 23 narodna prvaka i dne 23. prosinca 1883. razaslaše poziv češkomu narodu, da dobrovoljnim prinosima skupi svotu, za koju će se kupiti neprocjeniva umjetnina. To je i bilo s jednakom požrtvovnošću, s kakvom je pred malo godina sagradjeno narodno kazalište i Brožíkov Hus predje u imovinu naroda, da bude početkom i temeljnim kamenom češkoj narodnoj galeriji slika«.

Ovaj općeniti pregled bio bi nepotpun, da se još jedanput neistakne glavno obilježje češkoga slikarstva, koje ćemo vidjeti kod češke glazbe, da se naime narodni motivi spajaju sa savršenom evropskom tehnikom u najskladniju cjelinu. I kad bi nas tko zapitao, koji češki slikar nije narodan, bili smo u većoj neprilici, nego da nas upita, koji je narodan. Da čujemo samo za jednoga: »U foyeru narodnoga kazališta ispjevao je Nikola Aleš veličanstveni epos o domovini. Svu njezinu bajoslovnu i historijsku prošlost utjelovio je u onih četrnaest lunetnih kompozicija, prošao je u njima sav krug Češke kao ozbiljni i dostojanstveni hodočasnik, kojemu je misao puna velikih uznositih uspomena i kojemu srdce kuca vrućom ljubavlju k rodnom kraju i puku. Aleš tu prikazuje taj puk kako danas živi i radi. Njegovu revnu i plodnu zaposlenost na njivi, u šumi, na pašnjacima, na livadama, u vinogradima i ribnjacima, u vrtovima i izbama, sve je to uzeo za predmet i sve je te motive umio uzdići k monumentalnomu izražaju.« [1])

[1]) Netom spomenuto djelo, str. 8.

I tako i na tom tobože kosmopolitskom polju vidimo na svakom koraku, da samo živa ljubav k domovini i k narodu stvara u istinu besmrtna djela. O tom ćemo se duboko uvjeriti, kad makar letimice pogledamo bar najveće i najglasovitije predstavnike češkoga umjeća kistom.

Josip Manes.

Rodio se u Pragu 1821. u čisto umjetničkoj obitelji: i otac i brat i sestra i stric njegov svi redom bijahu slikari. Manesova obitelj bijaše strogo poštena i vanredno značajna, te su svi njezini članovi tvorili jednu požrtvovnu zajednicu, pa zato je iz takova kruga i izašao »čovjek takvoga umjetničkoga talenta, koji je nadilazio svaku mjeru, čovjek neobične dubljine osjećaja i velikoga pjesničkoga poleta, umjetnik vanredne ozbiljnosti, sam prema sebi strog, pa zato vazda sa svojim djelima nezadovoljan, čovjek za koga je Neruda napisao: Manesov duh zanimao se samo za ono, što je plemenito, njegova se misao rascvala u najkrasniju harmoniju..... a ipak je ostao djetetom, što je privilegij svih uzvišenih pjesnika.«[2])

Malo su Manesu pomogle slikarske škole. Još godina pedesetih on je romantik, koji se skiće po starim gradovima i dvorovima, obasjanim mjesečinom i zaraslim gustim zelenilom. I Bog zna, šta bi od njega bilo, da »taj čistokrvni romantik nije neko vrijeme sproveo u Moravskoj i tu prvi od čeških umjetnika proučavao seljački puk i okolicu u kojoj seljak raste i živi. Od toga vremena ne postoje za Manesa atelierski modeli. Medju tim pukom, kojega nije kultura dirnula, u njegovoj prirodnosti, našao je Manes i postao si je svijestan, da originalnost i čistoća plemenskoga tipa, njegova izvanjska forma,

[1]) Isto djelo, str. 9. prvi stupac.

[2]) Netom spomenuto djelo, str. 13. drugi stupac.

način i mjera kretnja, može biti novim izrazitim elementom novih umjetničkih predstava. Tako iz čeških seljaka postadoše Manesovi junaci. Uveo ih je u epiku i liriku Králodvorskoga rukopisa, postavio ih je k betlemskim jaslicama i poredao ih u pratnju istočnih mudraca. Manes je volio prirodu i životnu zbilju više, nego itko drugi, no ipak je svojim idealnim pogledom sve oplemenjivao... Manes oduzimaše svojim junacima plećatost i nespretnost i realističku iskrenost, a mjesto toga im podavaše osobitu dražest, ali tako, da slike mladih seljakinaj orača i gospodara nisu ništa gubile na svom originalnom karakteru. Jakog seljaka uzvisuje na junaka, koji snažnom desnicom pobjedjuje tudjinskoga neprijatelja; djevojke dražesnih kretnja, punih, zdravih i svježih oblika dovodi nam s jecajem i tjeskobom u pjesmama (kraljodvorskoga) rukopisa. — Dao im je izgled, stvorio nošnju, koja je ostala tipičkom za daljnja umjetnička pokoljenja. Bajoslovnost čeških junaka danas nitko ne vidi drukčije, nego kako ih je Manes stvorio. S tolikim ih je umjećem poslao u svijet. Dao im je snažne oblike, a udahnuo im osjetljivu, ćutljivu dušu. Znadu se biti, ali i pjevati i jecati... Manesova djeca! Sam bez žene i bez obitelji volio je djecu strastveno i otvorio i njoj vratašca, na koja su unišla u vrt češkoga umjeća... I taj genialni čovjek, utjelovljeni osjećaj, čovjek velikoga poleta, pun umjetničkih osnova i originalne stvaralačke snage, koji je umio u presušene već gotovo posude romantizma ulijati novo zdravo piće narodnoga teka i osobitoga mirisa, čovjek, koji je iz češkoga puka i kraja izveo novi idealizam likovne umjetnosti, ... mogaše samo amo tamo posijati zrnje, a da se sam nije dočekao žetve... Umro je bez priznanja i bez razumijevanja. No kasnije su ga počeli razumijevati i obožavati radi veličine i češkosti njegove umjetnosti.« [1])

A dok je bio živ, morao je besmrtnim svojim kistom slikati nišan dobrovoljnim strieljcima ili zastave pjevačkim družtvima.

Čim je Manes 1871. umro, počeo je pražki »Světozor« donositi od broja do broja reprodukcije njegovih slika, a od 1901. do 1906. izašlo je u trideset svezaka prekrasno umjetničko djelo

[1]) Spomenuto djelo, str. 13—15.

s tekstom iz pera Karla B. Mádla sa 126 vanredno uspjelih Manesovih reprodukcija, kod kojih je upotrebljena sva savremena tehnika tiskarskoga umjeća, te se za mnoge slike čini, kao da su pravi originali. [1])

Ovo je najtemeljitija češka umjetnička monografija i zbirka i čovjeku je, kad ju čita i lista, teško pomisliti samo na to, da je tvorac modernoga češkoga slikarstva u pravom narodnom duhu — kao po nekom zlosretnom zakonu tragike ljudskoga života — mogao ostati cijeli svoj život zapušten i zaboravljen.

Danas imadu Česi i posebno umjetničko družtvo »Manes«, u kojem su najnarodniji češki slikari, kao primjerice: Aleš, Klusáček, Kupka, Lauda, oba Špillara, Švabinský, Uprka itd. Svih članova ima »Manes« tridesetak, a to je po prilici petina svih čeških slikara. Ali i češki modernisti, koji se kupe oko publikacije »Volné Směry (Slobodni Smjerovi) i ti poštuju Manesa kao prvaka češkoga slikarstva, te na uspomenu izdadoše 1906. prekrasan album sa 33 slike.[2])

Najslavniji učenici Manesovi: Ženíšek i Aleš.

Manes nije velik samo po sebi i po svojim umjetničkim djelima, nego još poglavito po tom, što je iza sebe ostavio pravu narodnu školu čeških slikara. Tu je najprije Franjo Ženíšek, rodjen 1849., koji je slikao i dvorsku operu i veliku dvoranu na gradskoj vijećnici u Beču. Prvo besmrtno Ženíškovo djelo, njegova zavjesa na kazalištu doduše je izgorjela, ali je umjetnik doskora na temelju svoga posebnoga slavenskoga tipa obdario češku umjetnost novim narodnim besmrtnim tvorevinama.

Najizrazitije i najtrajnije njegovo djelo jest na stropu foyera i gledališta u narodnom kazalištu, gdje prikazuje tri doba zemlje češke i češke umjetnosti u uznositim oblicima. »Zdrava, otvorena putenost skriva se u tim krepkim skladnim udima... u laganim, različnim i za čudo plastičkim kretnjama; kao da na

[1]) Josef Manes. Jeho život a dílo. Text napsal Karel B. Mádl, nákladem F. Topiče. Reprodukce „Unie".

[2]) Josef Manes: Vybor z jeho díla s úvodním tekstom Miloše Jiránka (takodjer slikara zbirka).

modrikastoj pozadini nješto leti i klikče pjesmu ševinu. Ako je tip Manesov, koji svuda provejava, izgubio nešto od svoga peludnoga daha, nadomjestio je to Ženíšek novom dražešću krasne linije.... i oblikom savršene zrelosti.... Ženíškovo umjeće također je utjelovljeno zdravlje puno životnoga soka; nigdje ni traga tjeskobi. Ima oko sebe jasnu atmosferu, i zato sve tako dobro vidi; ima unutrašnju ravnotežju i u zdravoj krepčini zahvaća dražesti krasnih stvorova božjih; ima čudesni osjećaj za skladnost oblika i za ritam linije, zna jednakomjerno ispuniti prostor i pokazati prirodni humor.«

Najsličniji je Ženíšek Manesu, kad slika dječicu, pa onda u tom, što i on češkoga pučanina najvolj radi krepkoće njegova tijela i radi neprocjenive originalnosti svega njegovoga izražaja.

I za Manesa i za Ženíška rekao bi čovjek, da su s gledišta narodne slavenske umjetnosti u pučkom smislu samo preteče još većega umjetnika od sebe, Aleša. To je onaj genij, koji je onako veličajno ovjekovječio češku domovine u zlatnoj kapeli na Vltavi, kako Česi od milinja znadu nazivati svoje narodno kazalište.

»Čitavo djelo Alešovo od prvoga početka do zadnjega časa provire i struji jedino iz rodoljubnoga čuvstva. To je pjesan nebrojenih i neiscrpivih melodija i nikada se ljubav k rodnoj zemlji i k njezinomu puku nije oglasila u likovnoj umjetnosti čišće, originalnije i snažnije, nego u djelima Alešova života. Štogod živi i stara se na ladanju, po selima i gradićima, sve je to unišlo u njegove ilustracije. Svu veličinu i sve patnje prošlosti utjelovio je u svoje kompozicije; svekoliko pouzdanje u budućnost, vruću vjeru i nadu izrazio je najedanput osjetljivim srdcem, dirljivim, ganutljivim, a istodobno uznositim načinom. Alešov osjećaj silniji je i strastveniji od Manesova, njegovo umijeće ne pozna medje i ograde, pred kojom bi zaustavio svoje korake, njegov je izraz brići, oštriji nego njegova uzora. Poslije aristokrata osjećaja i forme došao je pučanin, koji ne taji ni svoje ljubavi, ni gnjeva ni mržnje. Aleš ima svoje snove, kao što ih je znao imati Manes, ali njegovi su snovi junačke prikaze: vile i rusalke bježe pred željezom oružja njegovih junaka,

koji su kadri izvršiti velika djela. Ljubi seljački puk kao i Manes, vidi, ili bolje ćuti, da je u njem jezgra naroda i prianja k njemu, sam rodjen na selu god. 1852., odanošću i ljubavlju rodjenoga brata, dok je Manes, rodjeni Pražanin, volio puk kao sin iz velikoga grada. Alešov seljak je priprosti drug, posvema prirodan, otvoren medju svojima i sasvim naravski nespretan; realniji je vjerno prikazan u svojoj jezgri i u vanjštini. Donosi sa sobom miris polja, ali i vonj gospodarskoga dvorišta, niske sobe i staje. To je češki čovjek.

Na Manesovu tipu podigao je Aleš svoje junake češkoga bajoslovlja i njihove drugarice su rodjene sestre Manesove, samo što ih Manes ne gleda više u modrikastoj okolini romantike, nego u uvjerljivoj krepkoći i tvrdoći... S Manesom ima Aleš još dvije zajedničke crte: smisao za finu vragoljastu komiku djetinjega svijeta i zaljubljenost u ornamentalnoj živosti... Samo s njekoliko upravo škrtih i samo napola naznačenih poteza zahvati najunutarnjiju jezgru narodne pjesme. Jednim ju trenom promijeni u tjelesni oblik i oživi je vatrom, osjećajem, punom radošću, vragolijom, smijehom, sjetom, ganutljivim pregorom, obješenjačkim humorom, prostodušnošću, svim onim, što prodahnjuje pučku pjesmu. U smijuckavoj radosti crta hrpe sitne ili poodrasle djece, oblači je u vojensko odijelo, u selske kožuhe i prsluke, veže im rubce na hero, daje im raditi u šumi, u rezbarskoj radionici, kod gradnje kuća, šalje ih u vojnički tabor ili u štedionicu s malenom prištednjom...

Nad historičkim Alešovim evokacijama diže se veličanstveno sveti, vruće obožavani lik kneza Václava; u njem je savršeno utjelovio svu pučku predstavu o tom češkom patronu i sav osjećaj, koji prodahnjuje koral »Svatý Václave«. Zatim prikazuje život starih Slavena, 1891. — oživljuje pojavu Sama, Kroka, Žižke, husitskih ratnika; ilustruje »Ohlas písní ruských« (1883.) i rukopis králodvorský (1884.); zamišlja prekrasni cyklus junačkoga, cvatućega, tugujućega i kraljevskoga Praga, pun poleta, snage i monumentalnosti. Uspomena na bitku bjelogorsku i na smaknuće staromjestsko[1]) iznajmljuje mu suze, bolne srdžbe, a u maršu Rakoczyja čuje vatrenu pjesmu slobode.

[1]) Kako je u povjesničkom pogledu spomenuto, poslije bitke na Bijeloj

Aleš je pun misli. Dosta je malo poticalo, i već mu se misli roje kao pčele i razlijeću u bezbrojnim crtežima po svoj češkoj zemlji. U cijelim nizovima i cyklusima upravo improvizuje stvara naime tako lahko, da to ni zamisliti ne možeš, a onda izabranu temu izvodi u cjeloviti lanac.... Koliko je čuvstva u svojoj nutrini, koliko samilosti s bolju bližnjega u svom oku uložio u cyklus »Sirotče dijete«; koliko je prostonarodnoga humora skupilo u njegovoj misli i utjelovilo u »glupom Honzi«...

Dugo se Aleš borio, da priznaju, ne da uvaže, nego da priznaju njegovu umjetnost, njegovu individualnost. Kad se pojavio, a još i kasnije, vladala je despotski estetika krasne linije. Češkost, samobitnost i osjećaj Alešov još su instinktivno shvaćali, ali formu su njegovu smatrali nezrelom, nedovršenom, posvema krivom... I istom, kad je nastao i dozrio smisao za karakterističnost i izrazitost cetrža, došla je s njim i spoznaja, da nam se u Alešu narodio talenat plemenske i individualne originalnosti od glave do pete. Tad se osjetila elementarna snaga njegovih proročanstva, koja budi maštu motrioca, da sam svojom mišlju, koja je ujedno užitak, nastavlja i dopunjuje, što je umjetnik genialno naznačio...«[1])

Eto, to je Aleš. Kako nam je simpatičan, dok samo čitamo ovaj prikaz njegova rada, a kako bi nam istom bio drag, i kako bi nam se neizbrisivo upisao u dušu, kad bismo besmrtne njegove tvorevine mogli gledati barem u umjetničkoj reprodukciji!

Znamenitost Alešova za nas je Slavene još poglavito u tom, što je on dokazao, da se i perom — Aleš kud i kamo više crta perom nego slika kistom — dade iz najprimitivnijih slavenskih motiva stvoriti velika umjetnina na radost i užitak ne samo ograničenomu krugu aristokracije ili školane inteligencije, nego i milijonom množtvu svekolikoga puka. I baš kao pravomu pučkomu umjetniku Alešu nema premca valjda medju svim slikarima evropskim.[2])

Gori (dne 8. prosinca 1620.) došlo je u drugoj polovici 1621. do strahovitih progona, od kojih je najstrašnije smaknuće 27 čeških plemića pred praškom viječnicom na „Staroměstskom náměstí".

[1]) Mádl, Vytvarné umění, str. 17.

[2]) Vidi studiju o Alešu u praškoj »Osveti«, god. 1903. iz pera dra. Fr. X. Harlasa.

Dva Čeha i opet slavenski slikari: Čermák. Věšín.

I kod nas je u Hrvatskoj vrlo poznata i omiljela slika »Ranjeni Crnogorac«, a vidja se i vanredno svidja i slika: Guslar i njegova kći«.

U burnoj godini 1848. kao devetnaestgodišnji mladić ostavio je Čermák svoju domovinu i pošao s majkom u Antverpen, a zatim u Bruselj, da se 1852. stalno nastani u Parizu, odkuda su 1878. njegovi smrtni ostanci prevezeni u Prag.

God. 1858., pošao je na prvo svoje hodočašće u Slovačku, a još prije toga pobijedio je u Bruselju 1850. sa slikom »Slavenski iseljenici«, a god. 1851. stvorio je već veličajno djelo »Přemysi Otokar pred bitkom na Moravskom polju. Na licu Otokarovu vidi se tu ona ista sjeta, kojom je obavio Slovake, kad u tuzi nad domovinom ostavljaju rodni kraj. I Čermákov Prokop Veliki, a i njegov Žižka junaci su puni slavenske sjete.

Kad je na to Čermák prošao Slovačku, Dalmaciju i Crnu Goru, »vodjen silnom čežnjom plemenske srodnosti, zdrav duhom, a bistra oka otkrio je tu posve novi svijet, oživljen junačkim likovima muževa, krasnim ženama, koje su sad ljubovce, sad matere, a sad mučenice... Umjetnik sa zanosom motri mlade matere, gdje se igraju s djecom... Prati mlade djevojke na udaljena mjesta k ljubavnim sastancima, i srcem uzburkanim od gnjeva slika surove napadaje bašibozuka na te krasotice u trim scenama: »Otmica« (1861.), »Zasjednici« (1862.) i »Ratni plien« (1868.) Balkanska bura izmamila mu je ganutljivo herojsku apoteozu junaštva, utjelovljenu 1873. u »Ranjenom Crnogorcu«, a 1876. »Povratkom u rodno selo.«... Jugoslavenski tip podiže Čermák na visinu plemenite čistoće, heroizam i djevičanstvo zanimljivoga srodnoga plemena nalazi u njem umjetničkoga propovjednika... Štogod je Čermák ikada primio od tudjega naprednoga umjeća, sve je to preporodio svojom snažnom i ćutljivom individualnošću i vatrom svoga plemena. Najveći umjetnici češke krvi ljudi su puni osjećaja, plamena dubine i osbiljne misli, a u duši njihovoj dršću tjeskobni tonovi sjete. U tom se Čermák pridružuje Manesu, a Aleš, Levý, Myslbeck, Mařák kupe se oko njih. Čermák je takodjer pjesnik kao i svi ti drugi i privlačivi pjesnik u svojoj mirnoj skladnosti.... U

pedesetim i šezdesetim godinama bio je on najizrazitija pojava u češkom slikarstvu.... najpotpuniji i najsavršeniji umjetnik.«[1])

Drugi slavenski slikar je Jaroslav Věšín. U Monakovu se je sastao i s prijateljio s Poljakom Wieruszem-Kowalskim, i poput njega se zaljubio u bujno šarenilo seoskoga života, u konje i pse, a osobito u lov. Zato je pravilno polazio u Slovačku na sela, na pašnjake i u planine, sad za sparnoga ljeta, sad za čiče zime, i tu je svojim kistom hvatao sad okretne djevojke, sad krepke momke, onda opet stare bače, nadute magnate, crne cigane, snježne saone, a nada sve vatrene konje. Naročito je Věšína Slovačka vukla k sebi šarenilom svoje narodne nošnje, koja je krasna i čarobna osobito nedjeljom i blagdanom, na proštenjima i na svadbama, pa zato se po Věšínovim slikama i čini, da su slovački seljaci najbezbrižniji i najsretniji ljudi na svijetu. Danas je Věšín u Sofiji i kako je prije bio slikar slovački, tako je danas zapravo slikar bugarski. Svako djelo njegova kista očiti je dokaz, da smo mi Slaveni u istinu po kulturi i po plemenskim osobinama jedan te isti narod. Tko to ne vjeruje, ili bolje, tko to ne će da prizna, neka pošalje kojega Nijemca, Holandeza, Franceza ili Talijana, da nam Slovake i Bugare, Hercegovce slika tako, kao kost od svoje kosti, put od svoje puti.

Najveći i najnarodniji češki slikar: Václav Brožík.

Poslije svega ovoga, što je rečeno, čini se čovjeku na prvi mah, da češka slikarska umjetnost ne može biti već narodnija i savršenija u isti mah. No gle, poslije svih ovih velikana ili točnije usred njih rastao i razvijao se neobični gorostas, koji veći dio svoga života i nije ništa drugo radio, nego je stvarao sve sama gorostasna djela: goleme slike, od kojih je svaka sama za se jedna mala galerija. I svojom radinošću bio je taj umjetnik neobični velikan: za jedan dan bi naslikao čovjeka u naravnoj veličini, a za dva, tri tjedna oživio plohu poput stijene svom starom slavom i veličinom velike svoje domovine. Bio je to Václav Brožík, koji je češko slikarstvo doveo na vrhunac koloritnoga savršenstva.

U naše doba, kad je i Češku poplavila moderna struja impresionista, iluminista, znadu se dići prigovori, da se Brožík dao odviše svezati najprije historijom, a kasnije, živeći stalno u Parizu, obzirima na društveni francuzki ukus. No i ti prigovori zanijeme, čim staneš pred koje mu drago Brožíkovo djelo: toliko je na prvi pogled u njem tehničke vještine i umjetničke koncepcije.

[1]) Mádl, Výtvarné umění, str. 20–21.

Što je Brožík u Pragu i u Draždjanima naučio, nije ga baš oduševilo. U svibnju god. 1870. zanio je i njega kao i čitavu češku slikarsku republiku Poljak Matejko svojim »Rejtanom«. Potom se Brožík usavršivao u Belgiji, a zatim se nastanio u Parizu, gdje je u znoju lica svoga i u velikoj bijedi slikao prvo svoje djelo svjetskoga glasa: »Poslanstvo kralja Ladislava francuskomu dvoru«. God. 1879. bilo je to djelo izloženo i u Pragu, i to istom onda, kad je u Parizu dobilo već drugu zlatnu medalju kao strašan dokaz, kako poimence kod nas Slavena naš domaći čovjek istom onda nešto vrijedi, kad ga tudjina prizna i odlikuje. Godinu zatim dobio je veliku medalju u Berlinu, gdje se praktični Nijemci ne zadovoljiše, da ga odlikuju, nego »Poslanstvo« kupiše za svoju narodnu galeriju. Brzo na to 1883. stvorio je Brožík najslavnije svoje djelo, u kojem je pokazao i svu umjetničku snagu i svu snagu narodnoga svoga duha. To je »Hus pred kostničkim koncilom«. »Na dugoljastoj plohi, kakvu Brožík najvoli, vidimo tu prizor četvrtoga čina kostničke tragedije: okolo osamljenoga Husa razredao je množinu zanimljivih pojava, privlačivih lica, različnih ćudi i karaktera; velike boje i mnogo svijetla smjestio je naprijed, a tu je postavio proti sebi oštro iztaknute opreke s velikim uspjehom, a etičku jezgru cijeloga prizora tim je uzdignuo.«[1])

No nije ovo jedina Brožíkova umjetnina velikoga sloga. Malo za Husom eto Kolumba, gdje kraljici Izabeli i cijelomu španjalskomu dvoru oduševljeno tumači osnove dalekoga svoga puta za ocean. Desetak godina kasnije svršio je kao jednim dahom veliko djelo »Tu felix Austrie nube« (Ti se, sretna Austrijo, udavaj) i »Izbor Jurja Poděbradskoga za kralja.« Prva je slika sada vlastničtvo kralja Franje Josipa I.., a dugoj se gotovo danomice dive posjetioci dvorane praške graske vijeć-

[1]) Spom. djelo, str. 22.

nice, koja je već sama po sebi i po svojem mjestu spomenik češke slave i veličine, kakav vidimo još samo u gradskoj vijećnici parižkoj.

Brožik je naslikao još i zlokobnu defenestaciju (bacanje s prozora) 1619,. pak svadbu djece Vladislava II. i unuka Maksimiliana I., a u kasnije doba svoga života slikao je i portrete i druge omanje stvari, sve pod dojmom pariške okoline, gdje se i oženio s kćerju trgovca slikama Sedmayera. Tu je 1901. umro, kao u drugoj svojoj domovini, a ostavio je za sobom djelo, koje u povijesti slikarstva jedva da ima ravna.

Brožík je umro ne samo priznat i ugledan, nego i vrlo imućan, dapače bogat, te je u tom rijetka iznimka medju umjetnicima slavenskim.

Češko slikarstvo u početku 20. stoljeća.[1])

Početkom devetnaestoga stoljeća nije Češka imala nijednoga, jedinoga svoga slikara; u to doba nije bilo ni u Pragu nijednoga znatnijega umjetnika, pa ni učitelji slikarstva nisu mnogo više znali i vrijedili od svojih učenika. Stotinu godina kasnije, recimo 1902. bilo je u savezu umjetnika 18 graditelja, 14 kipara i 52 slikara; društvo »Manes« imalo je 54 člana, od toga 35 slikara, 7 kipara i 7 graditelja, a pet zastupnika umjetničkoga obrta; k tomu ima u »Umjetničkoj Besjedi« do 50 slikara, a preko 40 umjetnika živjelo je izvan svakoga društva. U samom Pragu djeluje dobra stotina umjetnika, ima ih dosta i izvan Praga, a još više u tudjini, kao u Parizu, Monakovu, u Rimu i u Beču.

U Pragu je dakako središte češkoga slikarstva, jer tu je slikarska akademija, tu umjetničko-obrtna škola, tu javne i privatne galerije slika, tu glavni nakladnici i kupci čeških umjetnina, tu atelijeri i ilustrovani časopisi, a i na tisuće ljudi, koji će sliku sa zanimanjem barem pogledati, ako je već ne će kupiti. Ali češke se slike i kupuju, i to kupuje ih ne samo bogati tvorničar, imućni gradjanin, i visoki dostojanstvenik, nego i mali činovnik, jednostavni obrtnik, i dapače prosti radnik. Ovo je

[1]) Vidi pobliže preglednu i temeljitu studiju: České znalíšství počátkem XX. veku, piše Fr. X. Harlas. Osveta, 1902. br. 7. str. 589—602.

možda najneobičnija crta u savremenom češkom životu, da češka umjetnost postaje sve više i više svojinom cijeloga naroda, dakle i širokih slojeva puka. Mnogo tomu pomaže velik broj ilustrovanih časopisa, zatim ustaljeni običaj, da se svako znatnije književno djelo izdaje i s bogatim ilustracijama, onda rijetki pietet, kojim se kod proslave pojedinih umjetnika, ili barem poslije njihove smrti izdaju albumi, bilo sabranih, bilo izabranih njihovih djela. Nadalje vanredno razvijaju slikarsku umjetnost redovite izložbe u umjetničkoj palači Rudolfina, u salonima Topičevim i drugdje, a te su izložbe često puta posvećene sabranim djelima jednoga jedinoga umjetnika. Napokon pomaže umjetnosti i to, što se u Češkoj sve to više njeguje slobodno crtanje počevši od pučke škole, i što srednje i više obrtne škole stvaraju zdrav ukus i bude smisao za prave umjetnine.

Bilo bi predugo, da samo nabrojimo sve češke slikare, i da o svakom napišemo tek nekoliko redaka, bila bi od toga cijela razprava. Jedno ipak treba spomenuti: U Pragu, a i po ostaloj Češkoj gotovo u svakoj malo imućnijoj kući vidiš čitav niz slika, velikim dijelom od češkoga kista, a kad podješ i u svijet, pa dodješ recimo u Pariz, nadješ tu cijelu četu čeških slikara, kao što su Mucha, Vácha, Dědina, Vochoč, Melnik, Nádherný, Kupka. Naročito o Muchi, koga Parižani zovu Miša, čuješ svuda govoriti, jer je to najpopularniji i najgenialniji plakatista parižki.

»Cjelovita slika našega slikarstva na početku XX. stoljeća s pravom nas napunjuje ponosom nad krasnom reprezentacijom te grane umjetnosti pred nama samima i pred tudjim svijetom. Zavidnim okom gledaju naši susjedni Nijemci na češke slikare i na njihove uspjehe. Tko bi pred trideset godina bio slutio, da će Prag biti sjedištem tako brojnoj i vrsnoj slikarskoj naseobini. A da danas živi toliko čeških slikara, tomu se nisu nadali ni najgorljiviji ljubitelji češke umjetnosti. Gotovo dvije stotine Čeha zastupa slikarsko umijeće i doprinosi k slavi češkoga imena. Svaka češka slika, na koju se tudjina mora osvrnuti, propovijeda kulturni napredak našega naroda, toga maloga naroda, komu je sudjeno, da si poštovanje i ugled od

drugih naroda stiče poglavito prosvjetnim radom i kulturnim usavršivanjem.«[1])

Da, malen je to narod, ako se broji, ali je mnogo veći, kad se vagne i prosudi, pa bilo to i razmjerno prema drugim narodima. I da se češka umjetnost i dalje ne razvija, to bi se moglo reći, da je već po samom svom slikarstvu češki narod u istinu velik. Priznaje to i tudjina, naročito otkada je izašlo upravo prekrasno djelo o češkoj umjetnosti na franceskom jeziku s mnogo bogatih i vrlo uspjelih ilustracija.[2])

2. KIPARSTVO.

Još prije pedesetak godina nije ni bilo češke kiparske umjetnosti. I zato, kad se god. 1848. za proslavu petstogodišnjice osnutka češkoga sveučilišta imao podići spomenik Karlu IV. troškom 60 hiljada forinti, povjerena je ta stvar tudjincu Nijemcu, te je E. J. Haehnel u Draždjanima taj spomenik zamislio i modelovao, a Burgschmidt u Nürnbergu ga je salio. Malo zatim htjede Antonín grof Weith ovjekovječiti Přemysla Otakara, Libušu, Arnošta Pardubickoga, Jurja Poděbradskoga itd., i naruči sve te spomenike u Bavarca Ljudevita Schwanthalera. Nepovoljne političke prilike, u kojima se češki narod morao boriti i za sam svoj narodni opstanak, nisu dakako prijale ni češkomu kiparstvu. Istom početkom godina sedamdesetih nastalo je bolje doba i tu je češka kiparska umjetnost najedanput sinula takovim sjajem, da je doskora bila opažena i priznata po svoj Evropi.

Češki kipar svjetskoga glasa.

Kad Hrvat dodje u Prag, ako ima dobra znanca, koji koliko toliko prati umjetnost, povest će ga za stalno najprije k narodnomu kazalištu, a onda čarobnim nabrežjem Palackoga i Riegera k mostu Palackoga, na kojem su čudne umjetničke skupine. Naročito ti zapinje u oko kneginja Libuša, koja upire

[1]) Vidi netom spomenutu studiju F. X. Karlase.

[2]) L' art tchéque au XIX. siécle pas Henry Hantich, (préface de Charles Normand), Paris Nilson, Prague Topič, str. 50.

pogled u daleko nebo i iz njega čita klasičko svoje proročanstvo: Měšto vidím velké, jehož sláva hvězd se dotýká! (Vidim veliki grad, kojemu slava siže do zvijezda.) Tvorac ovoga besmrtnoga djela je najglasovitiji češki kipar J. V. Myslbek.

Myslbek se prviput proslavio kod natječaja za spomenik Žižki, kojemu je taj spomenik svečano odkriven u Táboru u rujnu godine 1877. Za tri godine evo još izrazitijega Žižke za grad Čáslav, takodjer iz Myslbekova dlijeta. No najviše se Myslbek proslavio spomenikom sv. Václavu i onda čitavim nizim tako živih portreta, da je jedno takvo poprsje praškoga kardinala Švarcenberga pobudilo pravu senzaciju u umjetničkom svijetu. »Vjernost« na palači bečkoga parlamenta i »Raspelo«, koje je sada u hramu Srca Isusova na parižkom Montmartru, raznijelo je slavu Myslbekovu po domovini, po monarkiji i po svoj Evropi.

Što je Myslbekovo umijeće, vidi se najbolje iz krasne monografije, u kojoj je trideset i sedam razkošnih otisaka počevši od spomen-ploče Purkyni, a završujući s poprsjem češkoga mecene Hlávke.

»Pred tim impozantnim nizom duševnoga rada Myslbekova postajemo si opet svijesni, koliko je Myslbek naš, kako je izrastao iz češkoga tla, i kako je samo na tom tlu mogao izrasti takav, kakav jest. Iz skupnoga Myslbekova djela diše na nas ono zdravlje i ona snaga, s kojom je naša mlada umjetnost nastupila put za svojim idealima.«[1])

»U češkoj plastici nema jedinstvenijega i jednovitijega djela, nego što je ono, koje je izašlo i još izlazi iz radionice Josipa V. Myslbeka... Počeo je posvema skromno, proživio je mnogo truda i bijede, ali ga ništa nije udaljilo niti za pedelj od puta, po kojem je hotio koracati i na kojem je takodjer dostigao najviši vrhunac češke plastike.

Ne samo porjetlom, nego i duhom, svim svojim najnutarnijim bivstvom Myslbekova je umjetnost češka, i mnogi njezini izljevi tako su snažni, da te ipak ne iznenadjuju i ne pritištu usprkos svojoj gorostasnosti, nego te uspiruju, oduševljavaju i zanose, jer iz njih plamsa ljubav i polet. Myslbek, koji se rodio

[1]) Vidi „Osvěta“ br. 12. 1901. str. 1127. iz ocjene Renate Tyršove.

u Pragu god. 1848., bio je u dvadesetoj godini svjedokom onoga narodnoga oduševljenja, kojim je cijela Češka kipjela i već je imao svoga patrona, kojemu je žrtvovao, Josipa Manesa.

Cijelo biće i sav umjetnički značaj Myslbekov ima svoje korijenje u puku, iz kojega je niknuo, i s kojim je disao jedan te isti zrak, nasićen ljubavlju k rodjenoj grudi i k svoj njezinoj zbiljskoj ili pjesničkoj prošlosti... Myslbek je prvi češki umjetnik, koji je odrastao bez antike, bez stare klasičke umjetničke škole, i koji se na svoju sreću protukao životom do zrelosti i do uspjeha prije, nego ga se mogla dotaknuti doktrina i estetička teorija, te je od početka imao odvažnosti, da se sam u se pouzdaje, a priroda ga je tako nadarila, da se u tom svom pouzdanju nije mogao razočarati.

Govori se neprestance i opetuje, da je Myslbek stvorio u plastici ono, što je Manes dao olovkom i kistom. To nije sasvim istina. Vanjski izgled i da tako kažem opremu svojih junaka ima Myslbek dakako od Manesa... S njim naročito u prvo doba svoga stvaranja ima iste ili barem jednake predstave i poput njega oduševljeno i vruće ljubi junačku dobu češkoga bajoslovlja. Ali tada već nastavlja sam i za sve traži svoj izraz... Četiri skupine na pilonima mosta Palackoga ostat će za uvijek vrhuncem češkoga umjeća... Imao je slobodan izbor, jer ga ništa nije vezalo, rasplamtio se jedino duboko izvirućim oduševljenjem, stvorio je.... četiri veličanstvena pjevanja velike epopeje češkoga bajoslovlja... Prema Višegradu šalje Lumír svoje pjesme; okrenuta k Pragu proriče Libuša njegovu veličinu i slavu; od zapadnih prašuma dolaze braća — pobjednici Záboj i Slávoj, a gdje nekada stajaše Děvin, tamo se okreće skupina Ctirada i Šárke. Vatra pjesničkoga oduševljenja, veličanstveni proročki zanos, omama oslabadjajuće pobjede : tiha pjesma zavodljive ljubavi, sve je to utjelovljenjeno u kamen s takovom snagom, krepkoćom i sigurnošću, s takovom razuzdanom strašću, a istodobno s tolikom umjetničkom mudrošću, da baš simbolizuje i personifikuje spomenute temeljne porive duše i srca.

»Vjernost« za bečki parlament raznijela je glas imena Myslbekova daleko za granice njegove domovine. Nastala je u

isti čas, kad se umjetnik bavio onim skupinama na mostu Palackoga, i tako je postala izražaj onoga istoga duševnoga poriva, koji je tamo dijelovao... Veličanstveno Myslbekovo »Raspelo«, — to jako tijelo, koje mrtvo teži na križno drvo, ta muževno-plemenita glava, klonula na prsa, te napete mišice i žile.... (kazuju nama) što Myslbek osjeća,.... i tomu daje plastički izražaj savršene forme i vanredne energije...

Šest godina napornoga rada uložio je Myslbek u klečeći lik kardinala kneza Schwarzenberga... To je portret uzdignut na visinu monumentalnosti...

Poprsja Franje Palackoga, Slechte, Fr. grofa Thuna, Clam-Martinica, J. J. Kollára, B. Smetane, dokazuju vazda važnim, vazda takodjer jednako snažnim načinom, kako dubokom silom karakteristike vlada Myslbek.«[1])

Najveći češki dekorateur.

Prodjemo li Zlatnim Pragom samo onako površno, mora nam se pogled zaustaviti na Češkom Muzeju, toj najveličanstvenijoj zgradi kao u pročelju velikoga, kilometar dugoga trga sv. Václava. I dalje, idući k Vltavi, moramo se zaustaviti pred narodnim kazalištem. Najglavniji ukras tih dvaju pravih modernih hramova znanosti i umjetnosti — i kolikih drugih još — izašao je ispod dlijeta Bogoslava Schnircha. I spomenuta već palača praške gradske štedionice i umjetnička palača Rudolfinuma ponose se ponajviše umotvorinama Schnirchovim. Schnirch nije narodan, on je samo umjetnik. Jedan jedini put se sam sebi »iznevjerio«: kad je smislio i izradio nacrt za spomenik sv. Václava; pak ipak je tu, gdje si je postao nevjeran, stvorio glavno svoje djelo, premda nije taj spomenik prama tomu nacrtu i izveden.

»Sv. Václav je najsretnija tvorba Schnirchova umjeća... Bogoslav Schnirch ostavio je sa sv. Václavom tvrdo utrti put preživjeloga idealizma i stupio na tlo prodahnuto češkim duhom s takovim uspjehom, da se nije moglo odlučiti, pripada li kod natječaja njemu ili Myslbeku palma prvenstva«.[2])

[1]) Mádl, Výtvarná umení, str. 17.

[2]) Isto djelo, str. 57.

»Godine 1891. donijela je izložba, priredjena na proslavu stoljetnoga jubileja prve javne izložbe umjetničko-obrtnih proizvoda čeških novo djelo Schnirchovo, lik kralja Jurja Podjebradskoga na konju, saliven od mjedi, a odredjen za grad Podjebrade. Ime Schnirchovo postalo je ovim djelom još poznatije. Tisuće i tisuće izložbenih gostiju gledaše na lik češkoga kralja, a ime Schnirchovo bilo je svakomu na ustima. U to doba stojaše na vrhuncu svoje slave.«[1]) Za deset godina na to preminuo je ovaj neobično plodni umjetnik, koji je ukrasio gotovo svaku iole znamenitiju javnu zgradu u Pragu svojim umjećem, kojemu je glavna osebina u tom, što se vazda savršeno slagala s ukrasom i zahtjevima graditeljstva, koje toliki drže ocem, ili čak gospodarom, kojemu da slikarstvo i kiparstvo imade bezuvjetno služiti, hoće li postići svoj pravi cilj: u savršenom umjetničkom trojstvu podati ljudskoj duši potpuni i najčišći materijalni užitak.

3. GRADITELJSTVO.

Stara češka gradjevna umjetnost.

Po cijelom prosvijetljenom svijetu davno je već poznata praška prvostolna crkva sv. Vida na Hradčanima, kameni most Karlov, gradska vijećnica i čitav niz velikaških palača staroga sloga kao gradjevni spomenici umjetničke vrijednosti prvoga reda.

»Edinburg, Lisabon, Budimpešta, Napulj i Carigrad mogu se jedini takmiti s Pragom, gdje se čovjek i priroda natječu, da te začaraju i zanesu.«[2]) Tako o Zlatnom Pragu piše glasoviti franceski slavista Louis Leger, koji se za češku prijestolnicu oduševio tako, te je u njoj poduže boravio već po sedam puta: 1864., 1866., 1867., 1871., 1872., 1874. i 1894.

U samom je Pragu toliko stoljetnih gradjevnih spomenika i umjetnina, da je proti regulaciji grada u novom modernom smislu nastao pravi pokret, poznat pod imenom »Boj za starou Prahu« i da je taj boj — uz ostale uspjehe — snimio i

[1]) Vidi u „Osveti“ od 1901., str. 958.

[2]) Prague et les Tchéques treći svezak djela: „La Nation Tchéque“, Génève 1897., str. 20—23.

u nebrojeno primjeraka medju češkim narodom raširio reprodukciję svega onoga, što u Pragu govori češkoj duši i češkomu srcu, ili obojemu u isti mah.

Netom — početkom 1908. — počelo je izlaziti posebno djelo o gradjevnim spomenicima u prastaro i staro doba, a izdaje ga Lehner. Već iz prvoga se svezka vidi, da je u Češkoj poslije tolikih ratova i opustošenja ostalo 37 crkvi u čisto romanskom slogu, koje su većinom popravljene. Uopće je danas u Češkoj toliki smisao za obnovu starih gradjevina, da već ovaj obnovni rad zaslužuje osobitu pažnju i posebno mjesto u povijesti češke umjetnosti. Od obnova najznamenitije su — i upravo svjetskoga glasa — obnova i dogradnja prvostolnoga hrama sv. Vida na Hradčanima i već gotova obnova Karlova Tyna »Kralštejna«, koji je sada takvo umjetničko djelo, da se ni naš vladar za svog boravka u Pragu 1907., nije mogao oteti želji, da tu monumentalnu gradjevinu ne posjeti i da time ne oda poštu stoljetnoj češkoj umjetnosti i tisućljetnoj češkoj kulturi.

Zlatna kapelica na Vltavi.

Od svih čeških gradjevnih spomenika stoji na prvom mjestu češko narodno kazalište u Pragu, na kojem je kratak, ali riječit napis: Narod sebi! I u istinu, samo je cijeli narod, kao viša kulturna cjelina kadar stvarati ovako veličajna djela, kakav je hram češke dramatske umjetnosti, često od milinja nazvan: Zlatnom kapelicom na Vltavi.

Borba za češko narodno kazalište prava je Kalvarija; i kad jedanput slavenska većina u našoj monarkiji dodje do one političke vlasti, koja joj prema ustavnim načelima odavna pripada, ne će naši potomci moći upravo ni pojmiti, kako su se njihovi oci i djedovi morali boriti i za same uvjete narodnoga opstanka, a po gotovo za ovako pomagalo kulturnoga napretka.

Najprije su češki preporoditelji — Palacký, Rieger i drugi — teškom mukom od njemačkoga zemaljskoga odbora dobili dozvolu, da se u starom njemačkom staleškom kazalištu smije svetkom i nedjeljom po podne točno od 3—5 sati predstavljati i češki. I na to je ravnatelj kazališta pristao samo radi financijalne koristi, ali je ipak nemi-

losrdno pazio na to, da se nijedna prestava — bila dramatska ili operna — ne otegne preko 5 sati, pa su se za to češki komadi često strahovito kljaštrili.

God. 1850. ustrojilo se društvo za gradnju češkoga kazališta pod naslovom: »Sbor pro zřizení Národního divadla«. Dne 18. II. 1862. bila je prva predstava u privremenom kazalištu, za koje je dobio Rieger velikom mukom i proti opoziciji mnogih mladjih rodoljuba dozvolu, radi koje se na njega vikalo, da je tim zakopao stalno kazalište.

Stalno kazalište bilo je u toj zgradi od 1868.—1881., te je u tim prilikama dalo za posjeta kraljevića Rudolfa i kraljevne Štefanije 12 predstava uz neopisivo oduševljenje i učešće naroda. Dne 12. kolovoza 1881. još nedovršeno kazalište izgori nepažnjom jednoga radnika, n o z a š e s t t j e d a n a sabrano je više od jedan milijuna forinti, a ovo novo, drugo kazalište bilo je gotovo za 2 godine, dok je za prvo trebalo 13 godina. Drugo je kazalište otvoreno dne 18. studenoga 1883. uz takvo oduševljenje naroda, kakvomu valjda nema primjera u narodnoj povjesti Evrope. Sa svih su strana dolazili posebni kazalištni vlakovi, a sav je Prag bio samo jedno veliko svratište, u istinu pravo ulište cijeloj Češkoj. Za oba je kazališta N a r o d s e b i sabrao preko tri milijuna forinti! Ovo je potrebno spomenuti, jer kad to znamo, onda se u češkomu kazalištu klanjamo i češkoj narodnoj svijesti i molimo se dobromu geniju Slavenstva, da nas vodi još k mnogim ovakovim činima, nad kojima će i poslije tisućljeća od milinja drhtati srca i zanositi se duše zahvalnoga potomstva.

Najglasovitiji češki graditelji.

Nije samo češko slikarstvo i kiparstvo poznato danas daleko izvan granica zemalja krune svetovaclavske; i češki graditelji dobro su već poznati i uvaženi i u Lipskom i u Draždjanima i u Beču. Najpoznatiji su graditelji Narodnoga kazališta: Josip Zítka i Josip Schulz. Na vanredan je glas izašao i Josip Hlávka — kasnije predsjednik Akademije, osnivač Narodnogospodarskoga zavoda i prvi češki mecena. Hlávka se odlikovao naročito gradnjom metropolitove rezidencije u Černovicama i praškoga rodilišta.

Svu je Češku obnovio graditelj Mocker, Čeh od glave do pete, koji je pokazao pravu genijalnost kod obnove »Karlštejna« i kod sadašnje dogradnje hradčanske katedrale. U Plznju je trgovačko-obrtnička komora dala genijalnomu Josipu Škorpilu podići veličanstvenu zgradu za »Gradski Muzej«, a Antun Balšánek sagradio je novo prekrasno kazalište otvoreno svečano dne 27. rujna 1902. — Drugo kazalište u Pragu — točno na Vinogradima kraj Praga — podigao je prof. Čenský, koji je neobičnom vještinom upotrebio sve stečevine i uvažio sva iskustva kod gradnja kazališta po cijelom svijetu. Zítkin učenik — bolji od svoga vrsnoga učitelja — Josip Schulz, ovjekovječio je svoje ime u Češkom Muzeju, koji suvereno kraljuje i položajem i velebnošću i čarobnim ukrasom čitavoj svojoj okolici. U novije doba osobito se odlikuje drugi Zítkin učenik, Osvald Polívka, graditelj češke zemaljske banke.

Svi i još drugi graditelji učiniše od Praga takav umjetnički grad, da se i nove ulice praške — naročito već spomenuta oba »nabrežja« od Narodnoga kazališta pa do mosta Palackoga snimlju i reproducuju i u tudjini, kao neobičan i utješljiv primjer, da i usred najživlje vreve i borbe za svagdašnji kruh u velikom modernom gradu ne mora izumrijeti onaj umjetnički duh, koji je Atenu ovjenčao Akropolom, a Zlatnomu Pragu, dotično Česima pribavio priznanje, da su ne samo najpraktičnije, nego i najumjetničkije čedo matere Slave.

4. ČEŠKA GLAZBA.

1. Pogled na historijski razvoj češke glazbe.

Povijest češke glazbe tako je stara, kao češka povijest. Državna češka himna »Hospodine, pomiluj ny« pripisuje se drugomu praškomu biskupu sv. Vojtěchu iz X. stoljeća. Iz XIII. stoljeća potječe prva češka narodna himna, koja se i danas pjeva: Svatý Václave, vévoda české země! Obadvije pjesme imadu veliku glazbenu vrijednost.

U najstarije doba cvala je osobito crkvena glazba, napose crkveno pjevanje, a glazba instrumentalna na kraljevskom dvoru, pa u mnogim plemićkim dvorcima.

S narodnoga gledišta važno je, da je već za Karla IV., dakle prije husitskoga pokreta, bilo mnogo čeških crkvenih pjesama, da su se i latinske pjesme često pjevale prema napjevima svjetovnih čeških pjesama i da su se isti psalmi pjevali ne samo latinski, nego i češki. Ali zato svjetska glazba nije imala narodnoga obilježja, jer dvor i plemstvo bijahu pod tudjim umjetničkim uplivom, a za umjetnost drugi nitko nije mario. Husitski pokret bio je i za češku glazbu prevrat. Po svojem nazoru o ispraznosti svijeta zabaciše glazbu, koliko ne služi jednomu jedinomu cilju: služiti Bogu u svoj odanosti. I zato vidimo, kako je »duhovna pjesma čista, pobožna u najplemenitijem smislu procvala u husitstvu u najkrasnije cvijeće, koje je ikada niklo na tom drvetu. To drvo cvate i razgranjuje se, dok u XVI. stoljeću cijelo ne procvate: sve se vjerske sljedbe natječu na tom poprištu, a Češka Braća dobivaju tu prvenstvo«.[1]) No baš zato, što je ova duhovna pjesma postala pučka, što ju sav puk pjeva kao jedna obitelj, prestalo se kod nje paziti na glazbenu vrijednost. Tečajem XV. stoljeća nestalo je iz čeških hramova instrumentalne glazbe, dapače radikalni Husiti — Taboričani — izbaciše iz hramova i orgulje. Zato je to silnije grmjela husitska crkvena pjesma, koja na široke slojeve puko djelovaše jače od učenih rasprava husitskih protivnika. Dosta je spomenuti jednu od njih, koja je najpoznatija i najveličanstvenija, kojom su Taboričani znali natjerati u bijeg neprijateljske vojske: Kdož jste Boží bojovníci. Prve husitske pjesme bijahu zborovi. Ali kasnije umjereni Husiti ne zabacivahu starih crkvenih pjesama, a koliko stvarahu nove, ne bijahu to više ratoborne i agitacione pjesme. Vrijedi to naročito za Jana Rokycanu, čovjeka velikoga osjećaja i oduševljenja, koji je bio i ljubitelj i poznavalac glazbe. Povjestničar češke glazbe, dr. Z. Nejedlý zove ga zato najumjetničkijom glavom češke reformacije.[2])

Kad se husitizam pod uplivom Lutherove reformacije razdijelio u dvoje, u stranku starih utrakvista i Lutherovih pristaša, nastalo je istom pravo natjecanje u crkvenom pjevanju

[1]) Dr. Zd. Nejedlý, Povjest češke glasbe. Str. 24.
[2]) Dr. Z. Nejedlý, Dějiny české hudby (Povjest češke glazbe), v Praze, nákl. Hejda i Tuček, 1903., str. 24.

izmedju tih dviju sljedbi i onda izmedju Češke Braće i katolika. To se natjecanje odrazuje naročito u kancionalima. Najvrijedniji su kancionali Češke Braće jedno zato, jer je ova vjerska sljedba najiskrenije i najdosljednije shvatila pučku i češku narodnu misao, drugo zato, što je biskup ove sljedbe, Jan Blahoslav bio ujedno najbolji češki glazbenik XVI. stoljeća. Još s dva svoja pomagača uredio je Blahoslav od 1558.—1560. kancional s vjerske strane, a onda sam pune tri godine ispravljaše ga s glazbenoga gledišta. Taj je kancional izašao u mnogo izdanja, a najglasovitije je kraljičko od godine 1615. Dok su Češka Braća svoje pjesmarice tiskala, Husite su ih prepisivali i bogato resili miniaturnim sličicama. To su i danas najdragocjeniji rukopisi češki. I kasnije, kad je nastala protureformacija, našlo se razumnih Isusovaca, primjerice Matija Václav Šteyer, koji je zadržao sve napjeve i pjesme češke reformacije, samo je ispravio tekst u katoličkom duhu. Zato Steyerov »Kancionál český« od 1683. s tisuću pjesama ima vanrednu i kulturnu i glazbenu vrijednost, te je i savremeni češki veliki kancional »svatojanský« od 1863. sastavljen po ovom Steyerovom. Najljepši i najpotpuniji kancionali nastali su u Moravskoj. I češki prognanici, većinom sljedbenici zajednice Češke Braće, nastavljali su u tudjini djelo svojih pradjedova na ovom području, ali amsterdamski kancional Komenskoga već opsegom pokazuje nazadak; još je veći nazadak s glazbenoga gledišta, jer je Komenský ispustio sve teže pjesme, a zadržao samo takve, koje se mogu pjevati bez ikakve glazbene naobrazbe. Potrebno je spomenuti, da su češki kancionali izlazili i u njemačkom izdanju i da se je mnoga i mnoga češka pjesma sasvim udomaćila medju njemačkim protestantima.

Važno je znati, da je spomenuti Jan Blahoslav bio ujedno znameniti glazbeni pisac i kritičar. Njegovo češko djelo »Musica« štampano 1558., a sačuvano u drugom izdanju od 1569., prvi je teoretički spis o glazbi na češkom jeziku. »Blahoslav je svoju radnju osnovao na najnovijoj literaturi. Premda njegovo djelo u tom smislu bijaše kompilacija, ipak je kao samostalni književnik i kao izvrstan poznavalac glazbe u praksi prodahnuo osobitim obilježjem češku pjesmu i podao svomu djelu sa-

mostalnost, koja se najviše pokazuje u preglednosti, kratkoći i cjelovitosti.«[1])

Za cara Rudolfa II., koji stolovaše u Zlatnom Pragu, bijaše na Hradčanima glasovita carska kapela, koja je bila na takvom glasu, te se oko nje skupljaju u Pragu svi glasoviti savremeni glazbenici evropski; to je djelovalo i na velikaše, te je i bogati velmoža Vilim iz Rožemberka 1559. dao sastaviti na svom dvoru u Krumlovu sličnu kapelu, koja se spominje sve do 1615. Car Josip II. posegnuo je svojom reformatorskom rukom vrlo snažno i na polje crkvene glazbe. Dekretom od 6. travnja 1784. ukinuta je u hramovima instrumentalna glazba, a dozvoljene su samo orgulje s običnim pjevanjem.

Medjutim se u samom Zlatnom Pragu pomalo udomaćila opera, naravski talijanska. Najglasovitija bijaše krunidbena 1723. kod krunitbe Karla VI., koji je na Hradčinima dao sagraditi prekrasni amfiteatar za četiri tisuće gledalaca (on je izgorio za sedmogodišnjega rata 1757.) gdje su pjevali najglasovitiji pjevači i svirali prvi glazbenici čitave Evrope.

U orkestru je bilo oko 200 prvih glazbenika, a u pjevačkom zboru oko stotinu. Bilo je to slavlje za cijelu glazbenu Evropu. To je tako djelovalo na češko plemstvo, da je grof Franjo Antun Špork god. 1724. utemeljio u Pragu stalno kazalište. Uz talijansku operu davahu se u Pragu i njemački »Singspieli«, a početkom 1787. eto u Pragu Mozarta, kojega je »Figarova svadba« doživjela dne 20. siječnja iste godine pravo slavlje. U svom zanosu za Prag napiše Mozart svoga Don Juana, dodje ponovno u češku prijestolnicu i smatraše otada Prag najglazbenijim evropskim gradom. Njegove veze s Pragom bijahu tako jake, da su i po njegovoj smrti Pražani pomagali njegova sina i njegovu udovicu, a sam Mozart dao je češkoj glazbi pravac za pol stoljeća. »Pražki glazbenici oduševljeni Mozartom, skladali su u njegovu duhu, čime doduše nisu obogatili glazbu u obće, ali su našu glazbu podigli k tadašnjemu najnaprednijemu smjeru i uzoru.«[2])

Dekretom Josipa II. ugušena je duhovna češka pjesma, a mjesto nje došla je sada svjetovna narodna pjesma. Češki

[1]) „Češka glasba" str. 57.
[2]) Isto djelo (Povjest č. glasbe), str. 101.

preporoditelji sabiru te pjesme ili ih oponašaju takodjer s obzirom na glazbeni njihov sadržaj. Glazbenici opet prate savremenu svjetsku glazbu i stvaraju pomalo uvjete za češku narodnu glazbu s modernom evropskom tehnikom. God. 1803. osnovano je društvo za podupiranje udovica i sirota glazbenih skladatelja. To je društvo počelo priredjivati javne koncerte, a time je glazba postala narodnom potrebom. God. 1807. ukinuta je talijanska opera i uvedena najprije njemačka, koja se prema talijanskoj dugo činila preprostom, a nedugo zatim, 1826. eto i prve opere češke. Godinu dana iza toga utemeljen bi i konzervatorij u Pragu, najstarija glazbena akademija u srednjoj Evropi. Sad se glazba sve to više svraćala na narodni temelj, ne gubeći veza s glazbenim smjerovima ostale Evrope. Osobito je nastao čili glazbeni život, odkada je 1861. osnovano u Pragu glasovito pjevačko društvo »Hlahol«, za kojim je već u desetak godina bilo osnovano do 200 pjevačkih društava, a kad je na to 1862. otvoreno, makar i privremeno češko kazalište, a 1863. utemeljena »Umjetnička Besjeda« kao središte i ognjište čeških umjetnika, postade Zlatni Prag i ostala Češka dostojnim poprištem čitavomu nizu genijalnih glazbenika, a u prvom redu glazbenomu triumviratu svjetskoga glasa: Smetani, Dvořáku i Fibichu.

2. Tvorba i pobjeda češke narodne i moderne glazbe.

Kako je oduševljenje za Mozarta u jednu ruku blagoslovno djelovalo na modernost češke glazbe, tako je u drugu ruku veliki obožavatelj Mozarta, Václav Jan Tomášek, sa ravnateljem konzervatorija Weberom i ravnateljem orguljaške škole Vitáskom u tridesetim godinama prošloga stoljeća stvorio tirumvirat, koji je svojim konzervatizmom zaustavljao preko dvadesetak godina daljnji razvoj češkoj glazbi. Tomášku i spomenutim njegovim pomagačima bijaše Mozart sunce, Beethoven puka zvijezda repatica, a Weber i Liszt u obće mu ne bijahu skladatelji, Tomášek sam po sebi kao čovjek narodni i u istinu majstorski skladatelj naročito u crkvenoj glazbi, bijaše takav autoritet, da proti njemu nije bilo priziva. Uza sve to našlo se glazbenika i glazbenih kritičara, koji pripraviše tlo

glazbenim revolucionarcima: Berliozu, Lisztu i Wagneru. Berlioz dodje u Prag u siječnju 1846. i dade tu šest koncerata, kojima je postigao nevidjeni uspjeh kod općinstva. U travnju iste godine došao je u Prag i Liszt, a koncem 1854. prikazivaše se u zemaljskom praškom kazalištu već i Wagnerov »Tannhäuser«, početkom 1856. »Lohengrin«, a pod jesen iste godine »Zakleti Holandez«. I tako Prag postade sada Wagnerijanski grad, kako u svoje doba bijaše grad Mozartov.

Kad je skladatelj »Kralja Leara« Berlioz bio u Pragu, bilo je Smetani 22 godine. Od rane mladosti strastveno je glasovirao i skladao, te poslije svršenih gimnazijskih nauka, kao 19 godišnji mladić dodje u Prag radi sustavne glazbene naobrazbe. Budući da nije imao ni glasovira, dospio je tu u takovu bijedu, da je bio u zdvojnosti. Na svoju sreću upotrebio je prije toga četiri godine kao učitelj glazbe kod grofa Leopolda Thuna samo na glazbenu naobrazbu, te je na koncu osjetio, ne samo svoj talenat, nego i potpunu svoju spremu. Zato je i mogao 1848. pisati Lisztu, da se za njega zauzme, što je ovaj zbilja i učinio. Bio je poslije toga i u Švedskoj, u Göteburgu, ali se je smirio istom onda, kad se u svibnju 1861. povratio u Prag. Ta nije uzalud u svom dnevniku napisao: »Čeh sam tijelom i dušom i ponosim se, što sam sin naše slave. Žalosno je, što sam prisiljen biti daleko od svoje domovine, koju tako vruće ljubim, i gdje bi tako rado živio...«

Smetana bijaše sada potpun čovjek i to ne samo godinama (rodio se 1824.) nego što je glavno, unutrašnjim skladom svoje umjetničke tvorbe i potpunim svojim značajem. Povrativši se u Prag, najprije je neumorno učio češki u govoru i pismu, a onda putovaše po Njemačkoj i po Nizozemskoj. Živio je od svojih švedskih prištednja, a doskora je započeo raditi na svim glazbenim područjima. Zato je već poslije tri godine (1864.) bio na čelu praških glazbenika i kao zborovodja i kao skladatelj. A što je najvažnije, izradio je podpuno sva svoja glazbena načela i počeo ih odmah uz sve neprilike i zapreke provoditi u život. »Smetanin program češke glazbe glasi: modernost i narodnost. Radi narodnosti ne smije se kod glazbe žrtvovati njezina umjetnička visina. Narodnost nam ne smije smetati, da prigrlimo tudje, napredne struje. Što je u glazbi narodno, to jošte nema umjetničke vrijednosti; istom kad se visoka i prava umjetnost spoji s narodnim obilježjem, nastane prava narodna umjetnost. Modernom mu bijaše u glazbi orkestralna glazba programna prema Lisztu, a u operi glazbena drama prema Wagneru. Programna glazba znači: Što umjetnik stvara, mora imati za svrhu napredak umjetnosti, te se nikada ne smije oponašati ono, što je već gotovo. Smetana govoraše: Nisam neprijatelj starih oblika u starim skladbama, ali nipošto nisam zato, da se oponašaju... Već u mladosti uzimaše za svoje skladbe motive iz svoga života... Moj kvartet »Iz moga života« piše Smetana, nije puka formalna igra s glasovima i s motivom, da skladatelj pokaže, što zna, nego sam u istinu htio slušatelju prikazati sliku svoga života... Glazbena drama znači... Opera je luksus, a luksus ne smije biti siromašan... Smetana dakle cijelim svojim umjetničkim shvaćanjem bijaše rodjeni Wagnerijanac, u opernoj skladbi postojaše za njega samo glazbena drama, pa se zato sa svojim »Braniborcima« odmah dao na taj put. Libreto odlučuje kod opere, glazba se mora pokoriti tekstu... Od Wagnerovih opera cijenio je Smetana najviše »Tristana«. Wagnerovu idealu ostao je vjeran i ondje, gdje nije imao pretječe kao u »Prodanoj nevjesti«. Što se tiče narodnosti u glazbi, zabacivaše Smetana načelno svako oponašanje narodnih pjesama. Kad je na večeri kneza Thurn-Taxisa Rieger branio oponašanje narodnih pjesama, poviče Smetana uzrujano: Vi toga ne razumijete i odmah je sutradan zatražio od Sabine libreto iz seljačkoga života, naime »Prodanu nevjestu« hoteći pokazati, da i pri Smetanovskoj melodiji, ritmici, harmoniji i u umjetnim oblicima kontrapunkta glazba može imati narodno obilježje... Smetana je brzo u deklamaciji češkoga govora upoznao jezgru češke glazbe... uz to je i melodija i ritmika češkoga jezika tako bogata, te može udovoljiti zahtjevima i najvišega umijeća, a da nimalo ne ograničuje tehničke skladateljske vještine... Smetana bijaše umjetnik svjetskoga pogleda, te je htio češku glazbu uvesti u struju velike umjetnosti evropske...« Kakogod nam se ova načela čine posve prirodna, morao se Smetana gotovo čitav svoj život za nje boriti i da nije oko sebe okupio lijepu četu glazbenika i

glazbenih kritičara, bio bi u toj borbi podlegao to prje, što tankoćutnosti ne bijaše nimalo dorasao i takvim napadačima, koji ga jednostavno isključivahu iz naroda, jer u njem gledahu i svoga političkoga protivnika.

Prvu Smetaninu operu, već spomenute »Braniborce« smatraše kritika tudjim, nenarodnim djelom, pa je trebalo gotovo tri godine, da dodje na pozornicu. Uspjeh prve predstave bijaše vanredan i istom poslije toga dobije Smetana raspisanu nagradu Harrachovu 600 forinti. »Prodana nevěsta« imala je bolju sudbinu, no čim ju je Smetana donekle preudesio najprije za Pariz, a onda za Petrograd, graknuše njegovi protivnici, da ne kani više skladati u narodnom duhu i da će pokvariti i ono, što je narodnoga stvorio. To je bilo koncem 1870. Već prije toga, naime pod jesen 1866. započe Smetana ozbiljno operu »Dalibor« i dovrši je koncem 1867. Premda tu ima takovih prizora, koji su nenatkriljivi u svoj evropskoj glazbi i premda cijela opera ima najizrazitije narodno obilježje, doživio je Smetana s »Daliborom« najstrašnije razočaranje: protivnici upirahu prstom na njega, da hotice i znalice ubija narodnu glazbu i uvodi tudju, njemačku, pa je radi toga »Dalibor« poslije šest predstava skinut s repertoira. Istom 1870.—1871. pjevala se ta opera opet pet puta i stekla je Smetani barem u najužem krugu pristaše, koji ga više nikada ne ostaviše. No zato se sve do 1886., dakle kroz punih devetnaest godina, davao »Dalibor« samo — četrnaest puta... U doba najvećih navala skladaše Smetana apoteosu češkoga naroda, »Libušu«. »Dramatička karakteristika spaja se tu s lapidarnom arhitektonikom, osobito u prvom činu, gdje prizor pod lipom spada medju najveličanstvenije prizore, koji su se ikada na pozornici slušali. U pjevanju javlja se tu češka riječ prvi puta svijesno i dosljedno deklamovana prema prirodnomu svomu naglasu... »Libušom« je Smetana stigao na vrhunac glazbene drame. A bijaše si i svijestan njezine vrijednosti i originalnosti.« Zato je i razumljivo, što je Smetana zaželio, da se »Libuša« nikada ne prikazuje možda zato, da napuni samo kazalište i blagajnu, nego da se daje samo u vanrednim i svečanim zgodama. Tu zavjetnu želju svoga sina češki je narod vjerno ispunio, te se primjerice Libuša

davala god. 1908. o dvadesetipetgodišnjici češkoga narodnoga kazališta.

Koncem 1870. Smetana je oglušio. Njegova gluhoća bijaše posljedica teške živčane bolesti, koja djelovaše i na mozag, te je na koncu šenuo pameću i bez svijesti umro. Gluhoća Smetanina imala je riješiti najvažnije pitanje za njegovu tvorbu, a time i za čitavu češku glazbu: je li Smetana u istinu genij ili nije. Smetana je na to pitanje odgovorio skladbom »Má vlast«, koja je i vrhunac njegove glazbene djelatnosti i skladbom »Z mého života«, koja je posvema dorasla netom spomenutomu djelu. Malo zatim uglazbio je Smetana češke plesove, dijelom salonske, dijelom pučke. Poslije nekih manjih radnja uglazbio je još dvije opere, »Hubičku« (Cjelov) i »Tajemství« (Tajna). Premijera »Hubičke« dne 7. XI. 1876. bila je pravo slavlje za štovatelje Smetanine glazbe, koji su se za taj put skupili samo iz redova mladočeške stranke. Boj proti Smetani nije naime ni sada prestao, dapače mu u to doba ustegnuše od kazališta godišnjih 1200 forinti, što ih primaše za besplatno prikazivanje prvih svojih četiriju opera. Slavni skladatelj dospio je time u bijedu, te nije imao od čega živjeti. To se nije odmah popravilo ni onda, kad je dne 18. rujna 1878. po prvi put pjevana njegova opera »Tajna« s općinstvom iz mladočeške i staročeške stranke. Uza sve to Smetana je čuvao svoju »Libušu« za svečano otvorenje »Narodnoga kazališta«, savladavši tako naravsku želju, da vidi svoje umjetničko djelo na pozornici. »Libušom« je Smetana u istinu postigao odmah toliki uspjeh, da mu je prema riječima kritičara Hostinskoga bio oprošten i grijeh, što ga je počinio »Daliborom«.

Ali u to dne 12. kolovoza 1881. izgori novo češko kazalište, a taj požar najviše se je dojmio Smetane, to jače, što istoga dana malo da nije izgubio život na željezničkoj pruzi. Veliko slavlje, koje mu je bilo priredjeno dne 5. svibnja 1882., kad se po stotiput davala »Prodana nevjesta«, napunilo ga je tolikim zadovoljstvom, te je u svoj dnevnik napisao: »Ne želim više, da širim svoju glazbu u tudjinu! U svojoj skromnosti zadovoljio sam se priznanjem svoga naroda, a ovacije češkoga

[1]) Povjest č. glasbe, str. 216.

općinstva obilno su nagradile moje težnje tako čiste, tako svete i istinite.« Još je Smetana uglazbio operu »Čertova stěna« (Vražja klisura) i čitav niz manjih skladbi, a doživio je koncem 1883. i materijalno priznanje, kad mu je novi kazališni ravnatelj F. A. Šubrt u njegovo zatišje daleko izvan Praga javio, da mu se stalna godišnja nagrada od kazališta povisuje na 1500 forinti.

Češko narodno kazalište otvoreno je drugi put dne 18. studenoga 1883. »Libušom«, ali Smetana bijaše tako boležljiv, da nije mogao dirigirati niti uverture. Malo zatim, dne 2. ožujka 1884. slavila se šezdesetgodišnjica njegova rodjenja, ali Smetana više nije bio pri sebi, a da je i bio, morao bi čitati, kako su i u taj čas maljušni protivnici još uvijek nišanili otrovne svoje strijele u njega. Dapače ni ista smrt (dne 12. svibnja 1884.) nije razoružala tih strastvenih napadača. Na velikom narodnom sprovodu, što ga je Smetani priredio glavni grad Prag, bilo je naime u nepreglednom nizu vijenaca vidjeti i vijenac od najvećega protivnika Smetanina, nekoga Pivode, pod napisom: Tvůrci Prodané nevěsty. Kao da Smetana nije stvorio ništa drugo, što bi bilo vrijedno i besmrtno.

»Smetana umre. Ali njegovo djelo spojiti modernu umjetnost sa zahtjevima narodnosti bijaše gotovo. Uvedavši narodno obilježje u područje simfonijske pjesme i u glazbenu dramu, postade utemeljiteljem češke glazbe. Nastavljajući svoj rad prema idealima Lisztovim i Wagnerovim, osigurao si je veliko mjesto i u sveopćoj povijesti glazbe. Sunčana životnost njegovoga glazbenoga značaja, koja se u toj mjeri nije pojavila od vremena Mozartovih; umjetnička inteligencija i refleksija, koja se očitovaše naročito u njegovom glazbenom slogu; čisti njegov značaj kao čovjeka, s kojim se posvetio reformi naše glazbe; sve to podpuno opravdava riječi velikoga Liszta, koji je na glas o Smetaninoj smrti napisao: Ta bio je genij.«[1])

Antun Dvořák bijaše u početku svoga glazbenoga djelovanja, a i pod konac života moderni skladatelj. Ali veliku svoju slavu ne samo u Češkoj, nego i u svoj Evropi, stekao je kao

[1]) Povjest č. glasbe, str. 221—222.

konzervativni skladatelj, kojega su u Češkoj Smetanini protivnici isticali kao narodnoga umjetnika proti »tudjinskomu« Smetani.

Dvořák bijaše sin seljačkoga mesara, te i njega odrediše za zanat. Istom kao šesnaestgodišnji mladić došao je god. 1857. u Prag na orguljašku školu i tu je vanrednim svojim talentom doskora dostigao sve, što je u glazbi bio zanemario, ali opće umjetničke, a napose književne naobrazbe nije mogao više steći radi velike bijede, koja mu je bila stalna pratilica. Ta istom 1862. postade članom orkestra u privremenom kazalištu, a od 1873.—1876. bijaše orguljaš kod sv. Vojtěcha u Pragu. Ovo mu je kasnije u čitavom njegovom radu silno smetalo, i tek na vrhuncu svoje glazbene djelatnosti, kad se posvema bio podao konzervativnomu smjeru, nije se gotovo nimalo osjećao taj nedostatak visoke naobrazbe. Upoznavši naime i proučivši sve, što je u glazbi bilo stvoreno, mogao je stare glazbene oblike nadahnuti čudotvornom snagom svoga genija tako, te su to zapravo nove glazbene tvorbe. Dvořákova stvaralačka snaga takva je i tolika, da iz najprimitivnijih melodija američkih crnaca, što ih je pribilježio kao ravnatelj konzervatorija u New-Yorku, bijaše kadar stvoriti skladbu velike glazbene vrijednosti. Prvi veliki uspjeh doživio je Dvořák svojom himnom »Dědicové Bílé Hory (1873.), i taj ga je uspjeh doveo u tabor Smetanin, to prije, što je Smetani protivna stranka baš na Dvořáka gledala ne samo s visoka, nego s pravim sažaljenjem. Slavan je postao Dvořák sa svojim klasičnim djelom »Stabat Mater« od 1876., koje mu je kasnije prokrčilo put svim njegovim skladbama, naročito u Englesku (1883.). U domovini došao je na glas sa svojim »Slavenskim plesovima« od god. 1878., koje si je naručio berlinski glazbeni nakladnik Simrock, te je Dvořákovo ime postalo popularno u Njemačkoj. Simrocku ga je preporučio bečki skladatelj Brahms, a ovomu bečki kritičar Hanslik, koje se u mladosti priznavaše Čehom, a kasnije je došao na glas kao ljuti protivnik Wagnerova smjera u glazbi. S tom bečkom pomoću dobio je Dvořák od ministarstva prosvjete i državni stipendij, da se u glazbi usavrši, pa je time i došao medju konzervativne protivnike Smetanine. Tu

je Dvořák najprije uglazbio historijsku operu »Dimitrij«, s libretom iz ruske povijesti i stvorio je u istinu najozbiljnije i najvrednije svoje operno djelo. Tom se operom postavio hotice i naumice proti Smetani, ali je zato stekao to veće priznanje bečkih protuwagnerovskih krugova. Na tom putu se još više utvrdio, kad je u ožujku 1884. slavio prave triumfe u Engleskoj sa svojom »Stabat Mater«, gdje je glazbeni nakladatelj Nowell izdao njegovu »Svadbenu košulju« i oratorij »Svetu Ljudmilu«.

Po Smetaninoj smrti stvorio je Dvořák nekoliko nenadkriljivih djela, tako već spomenuti veliki oratorij »Sveta Ljudmila«, prema tekstu Vrchlickoga i prekrasne »Dumky«. Na vrhunac je dospio svojim skladbama »Bibličke pjesme«, u kojima izražava i misao teksta osebujnim psalmovskim obilježjem. Kao koncertni skladatelj postade Dvořák umjetnik svjetskoga glasa. Naročito ga zavolješe u Engleskoj i u Njemačkoj, gdje je po njem i češka narodna pjesma stekla veliko priznanje. Ta je slava Dvořaku donesla i razna odlikovanja: O pedesetgodišnjici (1891.) imenova ga pražki filozofski fakultet doktorom filozofije, a sveučilište u Cambridgu doktorom glazbe, na što ga 1892. imenovaše ravnateljem konzervatorija u New-Yorku.

U novije doba povratio se Dvořák glazbenoj drami i stvorio čitav niz djela, za koja i protivna kritika kaže, da mu je tu glazba još bogatija, a instrumentacija da je na istoj visini, kao u njegovim simfonijama.

Dvořák je bio i životom i nazorima svojima pravi pučanin. Bio je vesele ćudi i prave pučke pobožnosti, kojoj su se i protivnici divili. Bio je u svem naravan, pa tako je i njegova umjetnost zdrava i prirodna. Njegova umjetnička duša susrela je na svom putu zamršenost moderne glazbe, no on je tu postupao kao pravi i veliki političar, koji se i onda ne izgubi, kad se ne može snaći u zamršenoj svjetskoj situaciji: stajao je čvrsto na svom narodnom temelju. »Dvořák je u glazbu donio bogatu svoju stvaralačku snagu, harmoničko kontrapuktsko, napose instrumentalno umjeće, osobitoga obilježja i snage i upravo fanatičku ljubav za glazbu... Bivstvo Dvořákove glazbe jest ritam, koji je u svezi s njegovim pučkim shvaćanjem... Ritam

je onaj čar, koji zahvaća široke slojeve i koji je Dvořáku stekao onoliku popularnost. Gdje se radi o pučkom ritmu, tu Dvořáku nema premca.«[1])

Treći u češkom glazbenom triumviratu jest Zdenko Fibich. Dosta je reći, da je to jedini glazbenik na svijetu, koji je bio kadar pisati svoj dnevnik — kajdama. Smetana je pisao svoj dnevnik krvlju srca svoga, a Fibich je svoj dnevnik kao pozlatio čarobnim zrakama svoga genija. Mislimo tu na njegovih 376 skladbi, koje je od vremena do vremena samo onako bacao na papir i kojim je dao naslov »Nálady, dojmy a upomínky.« Sve te skladbe još nisu štampane, ali već spomenute takovo su glazbeno blago, kojemu nema nigdje ravna. Pojedine su skladbe vrlo različne, a u nekojima je kao u zametku čitava velika skladba. ...Uza svu stručnost ukusno su uredjene, što opet pokazuje na majstora tehnike. Toliko glazbenoga bogatstva nije u svoje djelo uložio nijedan skladatelj. »Nálady« su najveće češko djelo s gledišta čisto glazbenoga.

Fibich je odmah od prvoga početka sa »Mesinskom zaručnicom« svom snagom pristao uz Smetanu i kod njega ustrajao do kraja. Dakako da je i prije toga stvorio manjih djela, od kojih se naročito »Štědrý den« (Badnjak) raširio po cijeloj Češkoj. Osim toga skladao je još dva glasovita djela: Hippodamiju i Pád Arkuna, a svaku je tu svoju operu onda ovjenčao velikom simfonijom, kao da je htio izliti srce svoje u čistom i posvema slobodnom glazbenom govoru.

U osamdesetim godinama prošloga stoljeća stao je Fibich na vrhunac češke glazbe poslije Smetane. Hippodamijom god. 1888. uzdigao se nad »Mesinsku zaručnicu«, i nad svekoliku tadašnju glazbu, pa i nad samoga Wagnera. Scenička melodrama »Hippodamija« najsjajnije je djelo češke glazbene umjetnosti. Fibich je time dovršio dramatičku glazbu 19. stoljeća, uzpevši se i nad reformu Wagnerovu. »Hippodamie«, a »Má vlast« to je najviši vrhunac, do kojega je dospjela naša glazba, a što se tiče sloga, to je uopće vrhunac svjetske glazbe.«[2])

U to dolazi i posjet češkoga narodnoga kazališta u Beču

[1]) Povjest č. glasbe, str. 239.
[2]) Isto djelo, str. 242.

povodom medjunarodne kazališne izložbe 1892. Poduzetni Šubrt upotrijebio je tu sgodu, da pred tudjinu iznese sve, što u češkoj operi bijaše najbolje: »Prodanu nevěstu«, »Dalibora« i prvi dio »Hippodamije«. Uz Smetanu, koji je doživio upravo fenomenalan uspjeh, postao je i Fibich glazbenik svjetskoga glasa i opće priznate originalnosti. Tako je tadašnji bečki kritičar Hirschfeld, koji u to doba sve to više prevladavaše nad odviše konzervativnim Hanslikom, napisao medju inim: »Fibichova melodrama nova je tvorba, koja i češku umjetnost karakterizuje u potpunoj njezinoj stvaralačkoj samostalnosti.

I praktički uspjeh bijaše znatan, te je prvi dio »Hippodamije« davan u Antwerpenu. Fibich je i nadalje stvarao i to tako brzo i tako valjano, kao nijedan češki skladatelj. U to je doba uglazbio prema tekstu Vrchlickoga »Buru« prema najstrožoj dramatskoj dosljednosti, podredivši se naprosto duhu libreta. »Poslije patetičke, posvema tragičke »Mesinske zaručnice« nastala je bajoslovno bujna i sjajna bura... »Bura« nije možda kakav uzmak poslije »Mesinske zaručnice«, nego joj je posvema ravna. U tom i jest dramatičareva snaga, da znade izabirati posve razna sredstva, da nam izrazi posve razna čuvstva. Zato naravski treba velike i individualne i stvaralačke snage. »Bura« je najbolja češka bajoslovna opera.«[1]) Za ne punu godinu dana uglazbio je Fibich »Hedu« prema libretu napisanu po Byronu. »Fibichova »Hedy«, to je češki »Tristan«, vrhunac naše erotičke glazbe. To je najosobnije, najintimnije dramatsko djelo Fibichovo.« No i tim nije još Fibich bio na vrhuncu svoje glazbene djelatnosti. Poput Smetane i on je stvorio čisto narodno djelo, »Šárku«. Što je Smetanina »Libuša« češkomu narodnomu idealizmu, to je Šárka češkomu realizmu. »Prispodabljajući »Šarku« i »Libušu«, najbolje vidimo, kako veliki dramatičari bijahu tvorci obaju tih djela: »Libuša« je patetički svečano djelo, apoteoza osobnosti Libušine; »Šárka« je realistička drama ljubavi. Otuda mir u »Libuša« je patetički »Šárki«... »Šárka« je pokraj »Libuše« najsavršenija češka narodna opera.«[2])

[1]) Povjest č. glasbe, str. 240.
[2]) Spom. djelo, str. 241.

I opet ne za punu godinu dana eto novo veliko glazbeno djelo »Pád Arkuna«. Tu se prikazuje boj poganstva i kršćanstva kod polapskih Slavena, tu je sva grubost poganskoga barbarstva i svekolika veličajnost kršćanstva, koje nam Fibich karakterizuje u neiscrpivim nijansama. »Pád Arkuna« je ujedno po snažnosti svoje koncepcije najveća češka opera. Još poslije nje dolazi već spomenuti dnevnik u skladbama.

Kako je Smetana bio velik zlatnim značajem, tako je Fibich bio nenatkriljiv plemenitošću. Čim se namjerio na malo veći talenat, odmah ga je iz svih sila pomogao, ne mareći, što je njegov štićenik bio prije toga proti njemu i ne pitajući, da li će mu poslije toga biti zahvalan. Značajno je, da je uz umjetnost svih naroda i svih vijekova najvolio prirodu, osobito Alpe i — leptire. No nije se tudjio ni ljudima, tek nipošto nije volio neiskrenosti, niti ljudi t. zv. zlatne sredine. Zato je često bio bezobziran uza svu svoju vanrednu skromnost, koja je poticala iz njegove duboke svijesti, da je samo jedna karika u velikom lancu umjetnika i da će poslije njega doći drugi velikani, kako su bili i prije njega. Fibich bijaše do sada najnaobraženiji češki umjetnik. Poput Wagnera priznavaše suvislost svih grana umjetnosti, pa zato je sve te grane proučavao i u svima se dobro snalazio. Znao bi kazati, da od vremena Beethovenovih svaki glazbenik, hoće li u istinu ići naprednim smjerom, mora biti svestrano naobražen. U slikarstvu je bio pravi strukovnjak, isto tako u književnosti, u kojoj mu je najviše vrijedio Goethe s ostalom literaturom njemačkom i engleskom, a najmanje literatura franceska. U glazbi je bio pravi učenjak. Svojom strukom vladaše ne samo praktično, kako osim Smetane nitko drugi, nego povrh toga i teoretski. Glazbenu teoriju, estetiku i povijest glazbe poznavaše tako, da bi svagdje drugdje bio dobio sveučilišnu stolicu, a kod nas ga ne pozvaše ni na konzervatorij. Njegovo fenomenalno pamćenje oslanjajući se na savršeno poznavanje vlastite glazbene knjižnice, najpotpunije u Pragu, činilo ga je virtuosom u citovanju... Stvarao je lagano i sigurno, te je primjerice treći čin »Bure« svršio za deset dana. Razlikost njegove ritmike, vazda plemenite i svježe, potječe od njegovoga umjeća u de-

klamaciji. Fibich je do savršenstva podigao deklamaciju češke riječi. Fibich je odgojio, s malim iznimkama, svu našu mladju skladateljsku generaciju...«[1]) Smrt Fibichova dne 15. listopada 1900. — svršava savremenu povijest češke glazbe...

Sva su trojica, i Smetana i Dvořak i Fibich, sada već pokojnici, ali za njima nije ostala samo zvučna slava i udivljenje zahvalnoga potomstva u češkom narodu, nego su baš glazbena djela ove bezmrtne trojice naoružala čitavu četu čeških tehničkih glazbenika, guslača i pjevača, da češku glazbu pronesu čitavim svijetom i da njome zadive sve prosvijećene narode.

3. Česi glazbom osvajaju svijet.

U jednom sonetu besmrtne epopeje »Kći Slave« proriče Kolár, da će doskora slavenski zvuci pobjedonosno odjekivati na obalama Seine. I u istinu pod konac prošloga stoljeća slušaše najbiranija pariška publika s pritajenim dahom čudesni zbor Rusa Agrenjeva Slavjanskoga. No što je Slavjanski samo započeo, to su češki guslači i pjevači ne samo u Franceskoj, nego i po ostaloj Evropi, dapače i po Americi i po Australiji proveli s neočekivanim i nevidjenim uspjehom. Danas je dosta spomenuti tri imena: Ondříček, Kubelík i Kocian i već svaki čitatelj novina znade, da su to danas tri prva svjetska virtuoza na guslama. A dosta se sjetiti i svjetske pariške izložbe od 1900. i medjunarodnoga natjecanja pjevačkih društava iste godine u Bruselju, pa se spomenuti, da je četrdesetorica čeških pjevača, pjevajući umjetne zborove i češke narodne popjevke, dakako uglazbljene za najsavršenije zborove, iznijelo pobjedu nad njemačkim i franceskim zborovima s više stotinu najizvrsnijih pjevača od zanata.

Ova četrdesetorica bijahu dobrovoljni pjevači uskoga kruga, koji se stvorio u Plznju i koji se je dao naziv »Smetana«. Bijaše u njem ljudi svakoga staleža, a složili su se upravo u tu svrhu, da se izvježbaju za natjecanje na pariškoj izložbi. Pazili su na to, da svi budu općenito i glazbeno što bolje naobraženi i da harmonizaciju glasova dovedu do savršenstva. Bilo bi predugo pripovijedati, kako su se tečajem punih pet godina

[1]) Povjest č. glasbe, str. 243—244; str. 261.

vježbali za bruseljski i pariški mejdan; dosta će biti spomenuti, da su još i poslije ove pobjede god. 1905. ponovno pobijedili u Verviers-u, takodjer na medjunarodnom natjecanju te i opet dobiše prvu nagradu i najveće odlikovanje [1]) Nego drugo je još važnije: God. 1907. sastavilo je pedesetak moravskih učitelja sličan takav zbor, koji je opet na medjunarodnoj utakmici odnio baš prvu pobjedu. Ovo dokazuje dvoje: jedno, da je sama tehnička vještina čeških pjevača nenatkriljiva; drugo, da ono, što pjevaju, ima ne samo relativnu, nego i apsolutnu glazbenu vrijednost. Ali prava čudesa kulturnoga osvajanja počinio je glasoviti češki kvartet, kojemu u glazbenoj povjesti svih naroda i svih vjekova nema ravna.

»Češki kvartet je vrhunac tehničkoga glazbenoga češkoga umjeća svih vremena. Nastao je god. 1892. time, što su se udružila četiri mladjahna absolventa praškoga konzervatorija. Glazbenom dušom bijaše mu skladatelj Josip Suk, sam u kvartetu secundarius, a energiju mu je dao Oskar Nedbal, najbolji češki violista svih vremena... Ta oduševljena četvorica vježbahu revno i s ljubavlju, te se domala usavršiše do najboljega danas evropskoga kvarteta. Glavni njihov komad bijaše isprvice Smetanina skladba »Iz moga života«, kojim stekoše ne samo najviše priznanja, nego i najveću umjetničku vještinu. Uspjeh na repertoiru od Čeha naročito Dvořáka, od stranaca Beethovena, te su s jednim i s drugim doskora u svijetu bili bez premca. Poslije Njemačke prodriješe slavodobitno u Skandinaviju, Rusiju, Englesku, Francesku, Španjolsku i Balkanom sve do Carigrada.«[2]) Kvartet je 1897. izgubio jednoga člana, Otona Bergera, ali mu se našao dostojni zamjenik, profesor konzervatorija, Hanuš Vihan. Sama ta činjenica, da je profesor s konzervatorija stupio medju njegove članove, rječito govori, kako su po svoj Evropi ubrane lovorike imale i praktičnu životnu vrijednost.

Samo se po sebi razumije, da vanredni ovakav razvoj češke glazbe ne bi bio moguć, kad za nju ne bi bilo u samom češkom narodu svih unutrašnjih uvjeta. Spomenut ćemo po-

[1]) Vidi: Výroční správa spolku „Smetana" v Plzni 2. r. 1905.

[2]) Povjest č. glasbe, str. 256.

glavito samo tri: Sav češki javni život počevši od preporoda prodahnut je najživljim interesom za umjetnost, a napose za glazbu. Kod Čeha gotovo nema narodnoga prvaka, osobito u preporodno doba, koji se za umjetnost ne bi zanimao upravo franceskim, ili da kažemo klasičnim grčkim shvaćanjem odgojne važnosti i kulturne znamenitosti njezine.

No ne samo narodni prvaci, nego i najširi slojevi narodne inteligencije, a napose pučko učiteljstvo neobičnom revnošću i požrtvovnošću prati i podupire razvoj umjetnosti. I još to nije prava riječ podupire, nego treba reći, da češki učitelj obično bez glazbe ne može ni živjeti. K tomu dvojemu dolazi i treći, neobično važan faktor: glazbena znanost i gazbena kritika, koju ćemo dovoljno ocijeniti, kad kažemo, da se dade potpuno usporediti književnoj kritici ruskoj. Za dokaz dovoljno je izreći jedno jedino ime: Hostinský.

Kad prosudimo samo ovo, što je ovdje rečeno, vidimo, da su Česi najglazbeniji narod slavenski.

Pa ako je za pojedinca zgodna stara latinska riječ, da je u vinu istina, još se većim pravom može ustvrditi za čitav narod, da se upravo u glazbi pozna najbolje njegova ćud i njegov značaj. A po svojoj glazbi Česi spadaju svakako među najplemenitije i najveće narode.

Konac.

SADRŽAJ.

Predgovor . . . . V—XII

Mjesto uvoda 1

DIO PRVI: Češka povijest . . . . 4—108

I. **Obilježje češke povijesti:** 1. Zemljopisni položaj Češke str. 4. — 2. Glavna posljedica zemljopisnoga položaja Češke str. 6. — 3. Tri doba češke povijesti str. 8. — 4. Temeljna razlika među poviješti češkom i hrvatskom str. 11.

II. **Najznamenitije činjenice u češkoj povijesti:** 1. Seljačka dinastija, neobična ženska emancipacija str. 12. — 2. Slavenski temelj duhovnoj samostalnosti str. 13. — 3. Širom otvorena vrata njemačkom uplivu str. 14. — 4. Češka — mala Francuska; Zlatni Prag — drugi Pariz str. 15. — 5. Česi na prvom mjestu pozornice evropske str. 17. — 6. Njemačke društvene uredbe rastvaraju Češku str. 18. — 7. Krvnička vlada u Češkoj; divljaštvo tridesetogodišnjega rata; najveće poniženje češkoga naroda str. 19. — 8. Osvit i preporod str. 20. — 9. Česi prvi slavenski narod u Hapsburškoj monarkiji str. 24. — 10. Pogled na najnoviju češku političku svijest str. 28.

III. **Hus i husitizam:** 1. Uzroci husitskom pokretu str. 31. — 2. Preteče husitizma str. 35. — 3. Povodi husitskom pokretu str. 38. — 4. Husitska vojnička demokracija sa seljačkom jezgrom str. 49. — 5 Veliki husitski kralj str. 59.

IV. **Petar Chelčicky i zajednica češke braće:** 1. Duševno raspoloženje češkoga puka poslije Husa str. 68. — 2. Husitski nadbiskup, začetnik »Zajednice Češke Braće« str. 69. — 3. Češki vjerski reformator — seljak str. 72. — 4. Nauka i povijest Češke Braće str. 78. — 5. Zasluge Češke Braće str. 89. — 6. Zašto Češka Braća ne pobijediše str. 93.

V. **Pad češke samostalnosti:** 1. Vanjski uzroci češkomu padu str. 95. — 2. Unutrašnji razlozi češkomu padu str. 97. — 3. Neposredni povod češkomu padu str. 98. — 4. Zatornik protestantske Češke str. 101. — 5. Neposredni uzročnik češkoga pada str. 104. — 6. Posljedice pada češke samostalnosti str. 106.

DRUGI DIO: Češki preporod . . . . 109—192

I. **Što je izazvalo i stvorilo češki preporod:** 1. Općeniti uzroci preporodu slavenskih naroda str. 109. — 2. Glavno obilježje slavenskoga nacionalizma str. 113. — 3. Posebni uzroci češkomu

preporodu i glavno mu obilježje str. 115. — 4. Tri doba češkoga preporoda str. 117.

II. **Najzaslužniji prvaci češkoga preporoda:** 1. Dobrovsky str. 120. — 2 Jungmann str. 122. — 3. Na prelazu u drugu preporodnu dobu: Bolzano, Herder, »rukopisi«, »Museum« str. 125. — 4. Kolár str. 131. — 5. Šafařik str. 134. — 6. Češki preporod prema hrvatskomu str. 137. — 7. Prelaz iz drugoga preporodnoga doba u treću str. 140. — 8. Palacky, otac češke politike str. 141. — 9. Havlíček, politički Hus str. 150. — 10. Češki narod 1848.: Slavenski kongres i slavenski ustanak u Pragu str. 168. — 11. Rieger, politički Žižka str. 174.

TREĆI DIO: Češka kultura . . . . 193—260

I. **Češka znanost:** 1. Češko sveučilište str. 193. — 2. Druge češke visoke škole str. 195. — 3. Češka znanstvena knjiga str. 197.

II. **Češko školstvo:** 1. Općenito obilježje češke škole str. 205. — 2. Češke srednje škole str. 207. — 3. Češke strukovne škole str. str. 209. —

III. **Češka lijepa knjiga:** 1. Općenito obilježje str. 211. — 2. Pogled na češku poeziju str. 213. — 3. Vrchlicky: Anthologija str. 216. — 4. Svatopluk Čech: Pjesme roba str. 218.

IV. **Češka umjetnost:** Narodni pečat češke umjetnosti str. 221. — 1. Slikarstvo str. 222. — Josip Manes str. 225. — Najslavniji učenici Manesovi: Ženíšek i Aleš str. 227. — Dva Čeha i opet slavenski slikari str. 231. — Najveći i najnarodniji češki slikar str. 232. — Češko slikarstvo na početku 20. stoljeća str. 234. — 2. Kiparstvo str. 236. — Češki kipar svjetskoga glasa str. 236. — Najveći češki dekorateur str. 239. — Graditeljstvo str. 240. — Stara češka gradjevna umjetnost str. 240. — Zlatna kapelica na Vltavi str. 241. — Najglasovitiji češki graditelji str. 242.

V. **Češka glazba:** 1. Pogled na historijski razvoj češke glazbe str. 243. — 2. Tvorba i pobjeda češke narodne i moderne glazbe str. 247. — 3. Česi glazbom osvajaju svijet str. 258.

TISKARA HRV. STRANKE PRAVA
□□□□ D. D. U ZAGREBU. □□□□